

**TÜRKİYE'DE SERMAYE SINIFININ OLUŞMASI
SÜRECİNDE DEVLETİN ROLÜ: 1923-1950**

Övünç PEHLİVAN

Yüksek Lisans Tezi

Danışman: Yrd. Doç. Dr. Şahin ÇETİNKAYA

UŞAK

Şubat 2015

**TÜRKİYE’DE SERMAYE SINIFININ OLUŞMASI SÜRECİNDE
DEVLETİN ROLÜ: 1923-1950**

Övünç PEHLİVAN

YÜKSEK LİSANS TEZİ

İktisat Anabilim Dalı

Danışman: Yrd. Doç. Dr. Şahin ÇETİNKAYA

Uşak

Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Şubat 2015

ÖZET

TÜRKİYE’DE SERMAYE SINIFININ OLUŞMASI SÜRECİNDE DEVLETİN ROLÜ: 1923-1950

Övünç PEHLİVAN

İktisat Bölümü

Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Şubat 2015

Danışman: Yrd. Doç. Dr. Şahin ÇETİNKAYA

1923-1950 Arası Sermaye Sınıfının Oluşumunda Devletin Rolü konulu tez çalışmamızda, değinilen dönemde sermaye sınıfının yapısı, sermaye birikimi ve sermaye sınıfının oluşumunda devletin rolü ele alınmıştır. Türkiye Cumhuriyetinin kuruluşundan birikimin yapısal uğraklarının, piyasa ilişkileri dışındaki müdahalelerden ne oranda etkilendiğini anlayabilmek önemlidir. Bu etkileşimin en önemli aktörlerinden biri de devlet olmuştur. Bunların yanı sıra 1923-1950 arası dönemde sermaye ile kamu otoritesi arasındaki ilişkiler, günümüzde sermaye sınıfının zaaflarını, açmazlarını; Türkiye’nin ekonomik kalkınmasının, sanayileşmesinin, dünya piyasalarındaki konumunun altında yatan içsel faktörleri sınamamıza yardımcı olacaktır.

Sonuç olarak bu çalışma, sermaye sınıfı ve devlet arasındaki iktisadi ilişkileri dört döneme (1913-1923 Cumhuriyet Öncesi, 1923-1932 Liberal, 1933-1938 Devletçi, 1939-1950 Savaş Ekonomisi olmak üzere) ayırarak ele almış, her dönemde yaşanan etkileşimler, ekonomi politikaları, dönemler arası geçişlerde ortaya çıkan farklılıklar incelenmiştir.

20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Türkiye’de siyaset, darbeler yoluyla şekillenmiştir. 50 yıl boyunca ekonomik istikrardan uzak, dünya piyasasıyla örtüşmekte zorluk çeken, önemli bir kalkınma hamlesi gerçekleştirememiş bir ülkenin yaşadığı makro sorunlarının kaynağını geçmişinde aramak gerekmektedir. Günümüz ekonomisine de sirayet eden bu sorunları anlamak ve çözüm üretmek ise geçmişte sermaye sınıfı ve devlet arasındaki ilişkilerin tahlilini zorunlu kılmaktadır. Bu çalışma sorunlara çözüm üretmek ve günümüz ekonomisine ışık tutmayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Sermaye Sınıfı, İzmir İktisat Kongresi, II. Dünya Savaşı, Devletçi Dönem.

ABSTRACT

THE ROLE OF THE STATE IN THE MAKING OF THE CAPITALIST CLASS BETWEEN 1923-1950

Övünç PEHLİVAN

Department of Economics

Social Sciences Institute of the Uşak University, February 2015

Advisor: Assistant Prof. Şahin ÇETİNKAYA

The present dissertation, entitled *The Role of the State in the Making of the Capitalist Class Between 1923-1950*, studies how the State has been involved both in the formation and the making of the capitalist class and in the accumulation of capital in the interval spanning from the foundation of the Turkish republic to the mid of the twentieth century. This examination is crucial to understand to what extent, since the foundation of the Turkish republic, the structures of the capitalist class and the accumulation of capital have been affected by the extra-market interventions. At the same time, comprehending the correlations between the capitalist state and the State in that period helps us in examining both current vices and dilemmas of the capitalist class and the internal factors that still underlies the economic development and the industrialization of Turkey alongside its position within the world market.

This dissertation will present the relations between the capitalist class and the State by dividing the aforementioned period (1923-1950) into four sub-periods as follows; Pre- Republic Era (1913-1923), Liberal Era (1923-1932), Statist Era (1933-1939), War Economy (1939-1950), each of which gives a place the economic policies of era, the interaction between the capitalist class and the state, and peculiarities brought about by the transition one period to the next.

Turkish politics has since the second half of the twentieth century been shaped by military coups. To understand the fundamental reasons of the political instability along with the economic instability that has prevented both the economic development and full integration into the world market, it is required to trace back

the sources of the problems. Therefore, a study of the early Republic is indispensable to realize the problems and produce solutions to the them, which are still embedded within the national economy. The present dissertation is aimed at producing solutions to the problems and shedding the light on the contemporary Turkish economy.

Keywords: Capitalist Class, İzmir Economics Congress, Second World War, Statist Era.

ÖNSÖZ

Ekonomi alanındaki eğitimimin önemli aşamalarından biri olan Yüksek Lisans eğitimimin sonuna gelmiş bulunmaktayım. Entelektüel ve pratik çalışmaların merak dürtüsüyle beslendiği değerler bütünü olan bilimsel çalışmaların geliştirilmesi ve insanlığa faydalı olması için her daim fedakarlık gerektirdiğinin bilincinde olarak; başta, değerli zamanını hiçbir zaman esirgemeyen, mütevaziliğiyle, hoşgörüsüyle çalışmalarım konusunda beni destekleyen saygıdeğer danışmanım Yrd. Doç. Dr. Şahin ÇETİNKAYA'ya sonsuz teşekkür ederim.

Ayrıca, bu çalışmaya yönelmem ve sürdürmem hususunda desteğini esirgemeyen sayın hocam Prof. Dr. Mehmet Faysal GÖKALP'e teşekkürü borç bilirim.

Eğitimim ve tez çalışmalarım aşamasında desteklerini esirgemeyen Sosyal Bilimler Enstitüsü çalışanlarından Semra USLUER ve Halil ÇUHADAR'a teşekkür ederim.

Bu çalışmayı eğitimim boyunca moral ve maddi desteklerini hiçbir zaman esirgemeyen, yaşamımın her alanını varlıklarıyla dolduran sevgili aileme armağan ediyorum.

Övünç PEHLİVAN

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler:

Adı Soyadı : ÖVÜNÇ PEHLİVAN
Doğum Yeri ve Tarihi : DENİZLİ 03/03/1984
Lisans Öğretimi : ANADOLU ÜNİVERSİTESİ
Bildiği Yabancı Diller : İSPANYOLCA
Bilimsel Faaliyetleri : YÜKSEK LİSANS TEZİ

İş Denevimi:

Çalıştığı Kurumlar:

Projeler:

İletişim:

e-posta adresi: ovuncpeh@gmail.com

İÇİNDEKİLER

	<u>Sayfa</u>
ÖZET	ii
ABSTRACT	iv
ÖNSÖZ	vi
ÖZGEÇMİŞ	vii
İÇİNDEKİLER	viii
TABLolar LİSTESİ	x
EKLER LİSTESİ	xi
KISALTMALAR DİZİNİ	xii
GİRİŞ	1
1 . BÖLÜM: SERMAYE BİRİKİMİ VE SERMAYE SINIFI ÜZERİNE	5
1.1 MERKANTİLİZMDE SERMAYE BİRİKİMİ VE SERMAYE SINIFI	7
1.2 FİZYOKRATLARDA SERMAYE BİRİKİMİ VE SERMAYE SINIFI	11
1.3 KLASİK İKTİSATTA SERMAYE BİRİKİMİ VE SERMAYE SINIFI	14
1.4 MARKSİST İKTİSATTA SERMAYE BİRİKİMİ VE SERMAYE SINIFI	16
1.5 NEOKLASİK İKTİSATTA SERMAYE BİRİKİMİ VE SERMAYE SINIFI	19
1.6 KEYNESYEN İKTİSATTA SERMAYE BİRİKİMİ VE SERMAYE SINIFI	21
1.7 DÜNYADA ULUSLAŞMA SÜRECİNDE SERMAYE BİRİKİMİ FARKLILAŞMASI	24
2 . BÖLÜM: TÜRKİYE CUMHURİYETİNİN KURULUŞU ÖNCESİ SERMAYE SINIFININ YAPISI	26
2.1 SERMAYE SINIFININ YAPISI VE 1913-1915 OSMANLI SANAYİ İSTATİSTİKLERİ	27
2.1.1 <i>Sermaye Sınıfının Yapısı</i>	27
2.1.2 <i>1913-1915 Osmanlı Sanayi İstatistikleri</i>	31
2.2 İTTİHAT VE TERAKKİ FIRKASI İLE SERMAYE SINIFI ARASINDAKİ İLİŞKİ	36
2.3 EKONOMİK GÜÇ ODAĞI OLARAK SERMAYENİN “BİRİNCİ MİLLİLEŞTİRİLMESİ”	42
3 . BÖLÜM: ULUS DEVLET VE SERMAYE SINIFI (1923-1932)	50
3.1 1923-1932 YILLARI ARASINDA DEVLETİN EKONOMİ POLİTİKASI	53
3.1.1 <i>Türkiye Cumhuriyetinin Kuruluşundaki Hâkim İktisadi Paradigma</i>	55
3.1.2 <i>İlk Kurumlaşma Girişimi: İzmir İktisat Kongresi</i>	60

3.1.3	<i>Kurumlaşmayı Zorlaştıran ve Sermaye Sınıfının Gelişimini Engelleyen Koşul: Lozan Barış Antlaşması</i>	67
3.2	1923-1932 YILLARI ARASINDA SİYASİ İKTİDARIN KURUMLAŞMA GİRİŞİMLERİ	71
3.2.1	<i>Türkiye İş Bankası (26 Ağustos 1924)</i>	75
3.2.2	<i>Şeker Fabrikaları Kurulmasına Dair Kanun (5 Nisan 1925)</i>	79
3.2.3	<i>Sanayi ve Maadin Bankası (19 Nisan 1925)</i>	83
3.2.4	<i>Emlak ve Eytam Bankası (3 Haziran 1926)</i>	86
3.2.5	<i>Teşvik-i Sanayi Kanunu (28 Mayıs 1927)</i>	87
3.2.6	<i>1927 Sanayi Sayımı</i>	95
3.3	1923-1932 YILLARI ARASINDA SERMAYE SINIFININ DURUMU	102
3.3.1	<i>Kayıtlı Sermaye Sınıfının Faaliyet Alanları – Anonim Şirketler</i>	104
3.3.2	<i>İktidar ile Sermaye Sınıfı Arasındaki Etkileşim</i>	109
3.3.3	<i>İkinci Kuşak Sermaye Sınıfının Başarısı ve Başarısızlığı</i>	117
4	. BÖLÜM: DEVLETÇİLİK DÖNEMİ VE ULUS DEVLETİN MERKEZİLEŞMESİ	120
4.1	1932-1939 YILLARI ARASINDA EKONOMİNİN GENEL YAPISI	122
4.1.1	<i>Devletçilik Döneminde Millileştirmeler</i>	138
4.1.2	<i>Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı</i>	141
4.1.3	<i>Ekonomide Devletçilik ve Sermaye Sınıfına Etkisi</i>	147
4.2	1938-1946 YILLARI ARASINDA SAVAŞ EKONOMİSİ VE SERMAYE BİRİKİMİ	155
4.2.1	<i>Milli Korunma Kanunu</i>	165
4.2.2	<i>Varlık Vergisi ve Sermayenin İkinci “Millileştirilmesi”</i>	166
4.2.3	<i>Toprak Mahsulleri Vergisi</i>	179
4.3	1946-1950 YILLARI GEÇİŞ EKONOMİSİNİN GENEL YAPISI	187
4.3.1	<i>Geçiş Ekonomisinin Sektörel Yapısı</i>	188
4.3.2	<i>Geçiş Döneminin Siyasi ve İktisadi Olayları</i>	194
4.4	1939-1950 YILLARI ARASINDA SERMAYE BİRİKİMİNDEKİ VE SERMAYE SINIFINDAKİ DEĞİŞİM VE ÜÇÜNCÜ KUŞAK SERMAYE SINIFININ DOĞUŞU	205
	SONUÇ	218
	KAYNAKÇA	224
	EKLER	231

TABLULAR LİSTESİ

Tablo 1: 1913-1915 Sanayi İstatistiğine Dahil Müesseseler	34
Tablo 2: Türkiye Sanayi ve Maadin Bankası'nın Katılımda Bulunduğu Ortaklıklar	85
Tablo 3: Teşvik-i Sanayi Kanunundan Faydalanan İşletmelerin Kuruluş Tarihine Göre Dağılımı	94
Tablo 4: 1925-1950 Arası Üç Endüstri Ürününün (Pamuk, Şeker Pancarı, Tütün) Verimliliği	98
Tablo 5: 1923-1950 Arası GSMH'nin Sektörlere Göre Dağılımı	100
Tablo 6: Atatürk Döneminde Türk Lirasının İngiliz Sterlinine Göre Değeri ve Tedavüldeki Banknotlar	124
Tablo 7: Tarım Kredi Kooperatiflerinin Gelişimi	127
Tablo 8: Gruplar İtibariyle Orta ve Büyük Sanayi Kuruluşların Sayısı 10 ve Daha Yukarı (Beygir Gücü) Çalıştırıcı Kuvvet Kullanan veya 10 ve Daha Çok İşçi Çalıştıran İş Yerleri	130
Tablo 9: Millileştirilen Şirketler (1928-1939)	139
Tablo 10: BBYSP Kapsamındaki Fabrikaların Bölgesel Dağılımı	145
Tablo 11: Teşvik-i Sanayi Kanunundan Faydalanan Sanayi Kuruluşlar (1932-1941)	148
Tablo 12: 1938 Yılı Sonu İtibariyle Bankalar	149
Tablo 13: Sektörler İtibariyle Kuruluş Yıllarına Göre İşletmeler	153
Tablo 14: Savaş Ekonomisi Boyunca Yapılan Bazı Önemli İç Borçlanmalar	163
Tablo 15: Bazı Yılı 1938 olan Eşya Fiyatları Endeksi	177
Tablo 16: Köylü Geçim Endeksi	182
Tablo 17: Toprak Mahsulleri Vergisi Tutarı	185
Tablo 18: II. Dünya Savaşı Döneminde Türkiye'nin Savaş Ekonomisi Akımı	189
Tablo 19: Sanayide Çalışanların Sayısı	192
Tablo 20: 1939-1946 Döneminde İthalat ve İhracat	201
Tablo 21: Genel Bütçe Gelirleri Tahsilatı (Her Grubun Toplam İçindeki Payı %)	203
Tablo 22: Vergi Gelirlerinin Dağılımı (%)	203
Tablo 23: Özel Kesim Banka Mevduatları (Milyon TL)	212

EKLER LİSTESİ

Ek 1: Osmanlı Tebaası Mensubu Sermaye Sınıfının Şirketler Nezdinde Temsili (1919 Öncesi)	231
Ek 2: Osmanlı Tebaası Mensubu Olmayan (Yabancı) Sermaye Sınıfının Şirketler Nezdinde Temsili (1919 Öncesi)	243
Ek 3: Şeker Fabrikalarına Tanınan İmtiyaz ve Muafiyet Hakkında Kanun	245
Ek 4: 1928 Yılında Faal Olan Türk Şirketlerinin Genel Görünümü	247
Ek 5: 1928 Yılında Faaliyeti Olmayan Türk Şirketlerinin Genel Görünümü	283
Ek 6: Osmanlı Tebaası Mensubu Sermaye Sınıfının Şirketler Nezdinde Temsili (1919 Öncesi)	286

KISALTMALAR DİZİNİ

ABD	(Amerika Birleşik Devletleri)
BBYİKİP	(Birinci Beş Yıllık İktisadi Kalkınma Planı)
BBYSP	(Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı)
BM	(Birleşmiş Milletler)
CHP	(Cumhuriyet Halk Partisi)
COE	(Avrupa Konferansı)
DP	(Demokrat Parti)
GSMH	(Gayri Safi Milli Hâsıla)
İBYSP	(İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı)
İMF	(Uluslararası Para Fonu)
KİT	(Kamu İktisadi Teşebbüsleri)
TSKB	(Türkiye Sanayi ve Kalkınma Bankası)
TÜİK	(Türkiye İstatistik Kurumu)

GİRİŞ

Kapitalist sistem, varlığını ve varlığının sürekliliğini kâr dürtüsüne borçludur. Özel mülkiyetin, kârın çoklaştırılması dürtüsüne sahip “sermaye sınıfı” olarak adlandırılan belli bir kesimin elinde yoğunlaştığı bu sistem, günümüzde dünyada hâkim ekonomik sistemdir. Bu sistemde ekonominin diğer aktörlerine nazaran sermaye sınıfı, kâr dürtüsüyle hareket ederek ekonomide tasarrufları yatırımlara dönüştürür ve bir ülkedeki ekonomik gelişmenin yapısını, üretimi, politik ilişkileri, teknolojiyi, insan ilişkilerini belirler. Nitekim bu çokboyutluluk, sermaye sınıfının yapısı ve sermaye birikimi arasındaki ilişkinin niteliğinin iki yönlü ilişkiye indirgenmesini engeller. Çokboyutluluk, ülkelerin kapitalizme geç ya da erken geçmiş olmasına, devletin ekonomik ilişkilerdeki rolüne, uluslararası konjonktüre, sermaye sınıfının filizlendiği toplumun sosyo-kültürel yapısı gibi etkenlerin yanı sıra sermaye sınıfının karakteri ve tepkileri ile sermaye birikiminin genetik yapısı, kapitalist ülkeler arasında farklılıklar gibi nedenlerden doğmaktadır.

Türkiye Cumhuriyeti'nin 1923-1950 yılları arasındaki ekonomik seyrini incelemek (yeni bir sermaye sınıfının oluşması, devletin sermaye sınıfının oluşturulması hususundaki müdahalesi ve Tek Parti iktidarı yönetiminde yaşanan gelişmeler), günümüz ekonomisi düşünüldüğünde, bugünün sorunların kaynağını anlamak açısından tarihsel önemdedir.

Bu çalışmanın amacı, I. Dünya Savaşı'nın ve Kurtuluş Savaşı'nın yıkıcı etkileri altında kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin 1923'ten sonra sermaye sınıfının ve sermaye birikim biçiminin 1950'ye kadar geçirdiği evreyi ve bu evrelerde devletin ve Tek Parti iktidarının rolünü incelemektir. Değinilen dönemde yürütülen ekonomi politikalarıyla sermaye sınıfı arasındaki ilişkiyi ve ekonominin yapısal dönüşümünü ele alarak sermaye sınıfının karakterini gözler önüne sermektir. Bununla birlikte, genel olarak, Cumhuriyetin kurucu öğelerinin sermaye sınıfı ile doku bağının incelenmesi, belirtilen yıllar arasında kurumlaşma ve yeniden yapılanma girişimlerinin sonuçları da ortaya konulmaya çalışılmıştır. Ayrıca Tek Parti iktidarı altında geçen 1923-1950 arası dönem, ekonomi politikalarındaki keskin dönüşler nedeniyle üç kısma ayrılmıştır: (Zorunlu Liberal Dönem: 1923-1932, Devletçi Dönem: 1932-1938, Savaş Ekonomisi Dönemi: 1939-1950). Böylece uygulanan

farklı iktisat politikası araçlarının sermaye sınıfının oluşumu/değişimi üzerindeki etkileri de analiz edilmeye çalışılmıştır.

Türkiye'de sermaye sınıfı, I. Dünya Savaşı esnasında ve Cumhuriyetin kuruluş yılları ile II. Dünya Savaşı döneminde büyük değişimler geçirmiştir. Osmanlı İmparatorluğunun çöküşünde önemli bir etken olan çokulusluluğun çöküşünün yarattığı travma, İmparatorluğun 20. yüzyılda ekonomiye bakış paradigmasını da sarmıştır. Özellikle 1908-1918 arasında iktidar olan İttihat ve Terakki Cemiyeti bu travmanın ve “ekonomik milliyetçilik”in taşıyıcısı olmuştur. İttihat ve Terakki Cemiyeti döneminde ekonomiye hâkim iki kesim, “ticaret sermayesi” ile “sivil-asker bürokrasi” arasındaki iktidar çekişmesinin Cumhuriyet dönemine kalan mirası, hem sanayi sermaye sınıfı yaratma sürecinde hem de sivil-asker bürokrasi kökenli Tek Parti iktidarının devlet politikalarında belirleyici rol oynamıştır. Nitekim bu çalışmada, Lozan Anlaşmasının, Osmanlı borçlarının ödenmesi ve dış ticarete kısıtlayıcı hükümlerin mevcudiyeti nedeniyle ekonomik yapının ilk on yılı, sermaye sınıfının oluşumu açısından “1923-1932 arası dönem” olarak sınırlandırılmıştır. “Devletçilik” adıyla adlandırılan özellikle millileştirme politikaları ve ekonomide kurumlaşma hamlelerinin ön plana çıktığı kamu yatırımlarıyla pekişmiş savaş öncesi dönem de “1932-1938 arası dönem” ile çerçevelenmiştir. Çalışmanın üçüncü dönemselleştirilmesi ise kapitalist üretim ilişkilerinin işleyişinden bir sapma olarak değerlendirilebilecek ve kamu otoritesinin ekonomik yapıyı düzenlemede etkin rol aldığı Savaş Ekonomisi politikalarıdır. Hem lineer işleyişten sapma hem de koşullarının ekonomik birimlerin yeniden örgütlenmesine neden olması sonuçları doğuran Savaş Ekonomisi politikaları ve bu politikaların sermaye sınıfı/sermaye birikimi üzerindeki etkileri *1939-1946 Savaş Ekonomisi* alt bölümünde ayrıntılarıyla ele alınmaya çalışılmıştır. 1950'lerden sonra ekonomide kendini göstermeye başlayan sanayi sermayesinin sermaye birikim düzeyinin hızlandığı, II. Dünya Savaşı döneminde Savaş Ekonomisi politikalarının uygulandığı ve bu politikaların etkisinin sarktığı 1946-1950 arası beş yıllık geçiş ekonomisi dönemi “1939-1946 Savaş Ekonomisi” başlığının ardından incelenmeye çalışılmıştır.

Bu bağlamda, çalışmanın birinci bölümünde iktisadi düşünceler tarihinde sermaye birikimi ve sermaye sınıfına dair tanımlara yer verilmiş ve teorik olarak bu başlıkların genel bir tarihsel tanımı yapılmış ve sermaye sınıfı modelleri, iktisat kuramlarına göre çizilmeye çalışılmıştır. İktisadi kuramların tarihselleştirilmesi, kapitalizmin doğuşuna tekabül eden Merkantilist kuram ile başlatılmış ve Türkiye

Cumhuriyeti’nde sermaye sınıfının oluşum sürecine, dolayısıyla bu çalışmanın incelendiği döneme tekabül eden Keynesyen İktisat kuramıyla sınırlandırılmıştır.

İkinci bölümde ise üç alt başlıkta Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluşu öncesi ekonomik durumun analizi yapılmış ve döneme damgasını vuran İttihat ve Terakki Fırkasının sermaye sınıfı ile arasındaki ilişkiye değinilmiş ve 1913-1915 Osmanlı Sanayi İstatistikleri ekonomik toplu durumu gözlemlemede veri olarak kullanılmıştır. Ayrıca, Müslüman-Türk Sermaye Sınıfı yaratma hususunda, Osmanlı ticari hayatını elinde tutan azınlıklara karşı uygulanan politikaların sonucu olarak sermayenin ilk defa millileştirilmesi hamlesi *Sermayenin Birinci Millileştirilmesi* adıyla, son alt başlıkta, tahlil edilmeye çalışılmıştır.

Çalışmanın üçüncü bölümünde, “Ulus Devlet” olma sürecinde Türkiye Cumhuriyeti’nde sermaye sınıfının yatırım ve üretim tercihleri Anonim Şirketler nezdinde ele alınmış ve devletin sermaye birikimi ve sermaye sınıfı lehine uyguladığı ekonomi politikaları incelenmiştir. 1929 Buhranını kapsayacak şekilde, literatürde “Liberal Dönem” olarak adlandırılan 1923-1932 arası tarihle sınırlandırılmış olan üçüncü bölümde, finansal yapının kurumlaşma biçimleri ile Sivil-Asker Bürokrasiden yaratılmak istenen sermaye sınıfının oluşumu ele alınmıştır. İkinci bölümün son alt başlığında ise “Devletçilik” ilkesine geçişin gerekçeleri tartışmaya açılmıştır.

Dördüncü bölümün ilk alt başlığında Türkiye’de devletçiliğin iktisadi uygulamalarının, sermaye sınıfı ile devlet arasındaki dönüşüme ne tür etkileri olduğu (devlet yatırımlarının sermaye sınıfının yatırım/kar alanlarının ikamesi mi yoksa çevre ekonomisi mi yarattığı?) sorusuna yanıt aranmıştır. Diğer taraftan Dördüncü bölüm ikinci alt başlığı, dünya tarihinde de büyük değişimlerin yaşandığı, II. Dünya Savaşı boyunca uygulanan Savaş Ekonomisi politikalarının eleştirisine ve yine bu döneme damgasını vuran azınlıklara uygulanan Varlık Vergisi Kanunu ile yoksul köylülere ağır yükler bindiren Toprak Mahsulleri Vergisine ayrılmıştır. 1950 sonrası sanayi sermayesinin doğuşunda da önemli “ilk birikim” niteliği olacak olan ve sermayenin temerküzünde milat olan Varlık Vergisi Kanunu uygulaması ile sermayenin “Millileştirilmesi”, çalışmada İttihat ve Terakki Fırkasından bugüne uygulanan “Müslüman-Türk Sermaye Sınıfı” yaratma bakışının ikinci eşiği olarak ele alınıp incelenmiştir.

Diğer bölümde ise, sanayi sermayesine dönüşme yolunda önemli aşamalar kat eden, devletin gölgesinde/himayesinde gelişmeyi adet edinmiş, “özgür girişimcilik”

perspektifinden uzak sermaye sınıfı ile bu sınıfı kendi sivil-asker bürokrat yahut kendine bağımlı tabakalardan yetiştirmek isteğine sahip Tek Parti iktidarı arasındaki ilişki incelenip çalışma sonlandırılmıştır.

1 . BÖLÜM: SERMAYE BİRİKİMİ VE SERMAYE SINIFI ÜZERİNE

Bir ekonomik birimin üretim döngüsünün yegâne sürekliliğini sağlayan “sermaye”, üretimde emeğin verimini artıran ve insanlar tarafından üretilmiş fakat tüketilmemiş olan üretim araçları olarak tanımlanabilir. (Yılmaz, 2004, s.4) Eldeki veya yedekteki paranın tüketim harcaması olarak değil de yatırım harcaması olarak kullanılması potansiyeline sahip, diğer bir ifadeyle üretim araçlarına dönüştürülebilmesi olası yekun, bu yekunun sermaye olduğuna vurgu yapar. Burada sermayenin iki özelliğine vurgu yapmak gerekmektedir: 1) Tutulan herhangi bir değer sermaye olması için illaki üretim döngüsünde fiilen yer almasına gerek yoktur. Üretimde yahut yatırımda iş görme potansiyeline sahip olması onun sermaye olmasını dolaylı olarak vurgular; 2) Yalnız burada “üretim aracı” tanımı nitelikli veya niteliksiz, birikmiş yahut basit, üretim için kullanılan tüm emek biçimlerini de kapsamaktadır. Böylece bu iki özellik belirtildiğinde, sermaye kavramının tanımı da mal veya hizmet üretmek için kullanılan tüm üretim faktörleri olarak genişlemektedir.

Günümüz toplumunda ihtiyaçları karşılamak için üretilen mal ve hizmetlerin üretilme şartı olan sermaye, içinde yaşadığımız ekonomik sistemin hem varoluş nedenini tanımlar hem de üretim ilişkilerini belirleyen faktörlerden biri olarak ekonomide köşe taşındır. Sermaye faktörü üretim ilişkilerinde farklı biçimlerde tezahür eder. Bu farklı biçimleri belirleyen husus, sermayenin tek başına kullanılış biçimi veya tüketim biçimi değil sermayenin kendi yapısıdır. Yani sermayenin farklı biçimleri, sermayenin kendi kullanımı sonucu yine kendi varlığındaki değişimden doğar. Bu şekilde farklılaşan ve birbirlerini üretim süreci içinde tamamlayan sermayenin iki biçimi böylece doğmuş olur. Ekonomi biliminde bu iki biçim “sabit sermaye” ve “döner sermaye” olarak adlandırılmaktadır. Sabit sermaye; üretimde ilk kullanılıştta tükenmeyen ve diğer taraftan üretim döngüsünün sürdürülmesini sağlayan makine, fabrika, teçhizat vb. varlıklardır. Döner sermaye ise; işletmenin ya da üretim biriminin mal ve hizmet üretmek için kullandığı ve ilk kullanımda tükenen (hammadde, ücretler vb.) girdilerdir.

İlk paragrafta sermayenin, durağan yapıda dahi sermaye olma özelliğini yitirmediğine ve sermayenin iki biçiminin hem kullanımına hem de sermayenin

yapısındaki değişikliğe bağlı olduğunu belirttik. Sermayenin bu görünümü, tarihte iktisadın çeşitli teoriler nezdinde polemiklerinden modern kapitalist devletlerin farklılığına, sermaye sınıfının ülkeler arasındaki özgünlüklerinden/farklılıklarından sermaye birikiminin yapısına ve devletlerin sermaye sınıfı ve diğer toplumsal tabakalar arasındaki ilişkilerine değin birçok konunun özünü oluşturmuştur. Sermayenin bu durağan nitelikten kurtulması, üretimde doğrudan veya dolaylı biçimde yer almasını belirleyen etkenlerin, aynı zamanda, tarihte iktisadi sistemlerin karakterini de belirleyen özellikler olarak ortaya çıktığını gösterir.

Sermayenin durağan biçimi ile üretimde yer alma arasındaki ilişki tarihte farklı yöntemlerle gelişmiştir. Bu çok yönlü dinamik etkileşimi belirleyen faktör mülkiyet ilişkileridir. Günümüz teknolojisinden uzak tarih öncesi dönemlerde, mülkiyet henüz ortada yokken, insanların sadece ihtiyaçlarını karşılamak için sermayeyi üretime dönüştürdükleri ve bu nedenle birikimin henüz oluşmadığını görürüz. Sınırsız ihtiyaçların karşılanmaya başlandığı bu geçiş evresinden sonra kıt mallar üzerinde mülkiyet ilişkileri doğmaya başlamış ve toplumsal sistemler ortaya çıkmıştır. Daha yakın zamanda, özellikle Avrupa coğrafyasında, feodal beylikler ve büyük toprak sahiplerinin toprak mülkiyeti “üretim biçimi” görünümündedir. Sermayenin bu zamana kadar geçen evrimi, birikim biçimine bürünmekten çok mülkiyete sahip sınıfların tüketimini veya zevklerini, çalışan kesimin de yaşamına yetecek kadar tüketimini karşılama işlevi görmüştür. Kâr dürtüsünden, toplumsal zenginliği geliştirme bakış açısından uzak bu ekonomik sistemlerin mülkiyet biçimleri altında sermaye fazla bir gelişme gösterememiştir.

16. yüzyılda ticaretin topluma hâkim bir ekonomik ilişki yaratmaya başlamasıyla birlikte feodalizm çöküşe geçmiştir. Batı Avrupa ülkelerinde Ortaçağın sonuyla Sanayi Devrimi arasındaki dönem, feodalizmin yıkılışı ve güçlü merkezi devletlerin kuruluşuyla belirir. (Kazgan, 2012, s.43) Lakin feodalizmden kapitalizme geçiş, diğer bir deyişle ekonominin piyasa içinde örgütlendiği dönemler ulustan ulusa farklı periyodlara denk düşmüştür. Kapitalizme geçiş Sanayi Devrimini yaşayan ülkelerde 18. yüzyıl ile 19. yüzyıl arasındaki çalkantılı dönemde tamamlanmış ve ekonomi biliminin “bilim” kategorisine yükselmesini sağlayan teorik çalışmalar da bu üç yüz yıllık süreçte ortaya konmuştur.

Merkantilizmin dünya zenginliğini sabit varsayan görünüşüne karşıt bir şekilde, zenginliğin kaynağının sermaye birikiminde olduğunu gören ve üretimi elinde tutan yeni bir sınıf, yani sermaye sınıfı (diğer adıyla “burjuva sınıfı”) kapitalist

sistemde hâkim sınıf haline gelmiştir. Sermaye sınıfı, 1789 Fransız Devrimiyle birlikte önceki ekonomik sisteme son verip kendi ekonomik sistemini geçerli sistem olarak ortaya koymuştur. Sonrasında dünyaya yayılan bu mevcut kapitalist sistemin özü, yukarıda da belirtildiği gibi, sermayenin kullanım ve mülkiyet ilişkisine ve sermaye birikimine bağlıdır. Zaten sermaye birikim biçimlerinin bu ilk ikisiyle (kullanım ve mülkiyet ilişkisiyle) şekillendiğini belirtmiştik. Kapitalist sistemin gelişmesiyle sermaye birikiminde büyük artış başlar ve kapitalistler tarafından kâr olgusu meşrulaştırılır. (Yılmaz, 2004, s.8) Sermayenin kâr olgusunun meşrulaştığı bu aşamasına “sermaye birikim süreci” denmektedir. “Sermaye birikimi” kısaca, sermaye stokuna (makine, teçhizat, fabrika gibi uzun süre boyunca kullanılacak olan varlıklara) ilavelerin tümünü tanımlamakta kullanılır. Sermaye Birikiminin gerçekleşmesi, bir ülkede, birikimin farklı evrelerinde farklı kaynaklara dayanmaktadır. Başlangıçta, ticari sermayeden sanayi sermayesine geçişte, sermaye birikimi yoğun şekilde emek kullanımıyla ve diğer birikim yöntemi olarak da, Marx’ın analizini yaptığı, “ilk birikim” yöntemiyle gelişmiştir. Kapitalist sistemin gelişmiş evrelerinde ise birikim, gelirin tüketilmeyen bölümünün tasarruflara dönüşmesi, tasarrufların da sermaye sınıfı için yatırımları finanse etmeye yarayan kaynaklar olarak kullanılması ile süregelen ve sermaye birikimi de kapitalist sistemin kurumsallaşmasını sağlamıştır. Yani birikim ile o birikimi yönlendiren sistem arasındaki ilişkiler yumağı birbirini beslemiştir.

Sermaye birikiminin, özgür bir sermaye sınıfı yahut devlet gibi farklı ekonomik aktörler tarafından gerçekleştiriliyor olması, diğer bir deyişle kâr amacıyla yapılıp yapılmaması yaratılan verimlilik, zenginlik, istihdam artışı vb. makroekonomik göstergelerin derecesini ve faydasını belirleyen önemli bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Ekonomi biliminin doğuşundan bu yana farklı iktisat teorilerinde, farklı farklı yönleriyle analiz edilen bu hususlar (“sermaye birikimi”, “sermaye sınıfı” ve “devlet” kavramları) iktisat tarihi için ekonomik değişimi anlamakta elzemdir. Bu nedenle farklı iktisat okullarının belirtilen konulardaki bakış açılarına kısaca değinmek gerekmektedir.

1.1 MERKANTİLİZMDE SERMAYE BİRİKİMİ VE SERMAYE SINIFI

16. yüzyılda Avrupa’nın batısında başlayan ve modern iktisat teorilerinin doğuşu niteliğindeki Merkantilizm akımı, ön-kapitalizm döneminde etkili olan bir

iktisat akımıdır. Sermaye sınıfının ticari sermaye niteliğinde palazlandığı ve güçlenmeye başladığı bu dönem, aynı zamanda Avrupa’da siyasal-dini alanda reform hareketlerinin ortaya çıktığı, Coğrafi Keşifler sonucunda ticaret sermayesinin hızla güçlendiği ve ekonomik ilişkilerin köklü bir sarsıntıya maruz kaldığı dönemdir. Ticarete görülen bu gelişme sosyo-ekonomik olarak ilkin, feodalizmin üretim amacı olan “nüfusun geçimlik ihtiyaçlarını” karşılamaya dönük yapısını yıpratmaya başlamıştır. Böylece “puttin aut” ya da sermaye birikiminin ilk biçimlerinden biri olan manifaktür üretim ilişkileri, el zanaatı işçiliğini sermaye sınıfının elinde toplamasını sağlamıştır. Henüz sanayi üretiminin görülmediği bu dönemde hâkim ekonomik yapının ticaret olması göz önünde tutulduğu için ülkelerin zenginliğini ifade eden “sermaye” değişmez olarak kabul edilmiştir. Merkantilistlere göre dünyanın zenginliği sabittir. Dolayısıyla birisinin zenginleşmesi, ancak bir diğ erinin fakirleşmesi pahasına söz konusu olabilecektir. (Bilgili, 2012, s 19)

Merkantilizmin sermaye sınıfına ve sermaye birikimine yönelik teorileri ve varsayımları, o dönemde yaşanan değişimlere denk düşmektedir. Bu teorik argümanların bazı noktaları, daha sonraki iktisat kuramlarında bilimsel olarak kabul gördüğü gibi yanlışlanmıştır da. Bütünlüklü bir iktisat kuramının Adam Smith tarafından ortaya konması nedeniyle Adam Smith öncesi iktisat felsefesi “akım” olarak Adam Smith’ten sonrasını ise “kuram” olarak ayırıştırmak yanlış olmayacaktır.

Merkantilizmin akımının etkin olduğu dönemde Coğrafi Keşiflerle gerçekleşen ticaret yollarının genişlemesi, yeni ülkelerin keşfi ve bu ülkelerin Avrupa ekonomisine göre daha geri teknoloji ve üretim ilişkilerine sahip olması, ülkelerden elde edilen değerli madenlerin Avrupa’ya akmasını sağlamıştır. Değerli maden elde etmenin diğ er bir yolu da “sömürgecilik” biçiminde vukuu bulmuştur. Böylece dünya zenginliğini sabit sayan Merkantilist görüşün değerli madenlerin biriktirilmesi ve bunun devlet eliyle-dış ticaret kısıtlamalarıyla korunması önerisi, bu iktisat okulunun sermaye birikimine yaklaşımı hususunda ipuçları vermektedir.

Merkantilist akımın geliştiği dönemde Avrupa ülkelerinde, zenginlik peşinde koşmanın en yüce ve soylu amaç olduğu görülmektedir. Sömürgelerde savaşmak hem zenginliğ e sahip olmak ideali hem de kahramanlık destanları yazarak soylulaşmak idealini doğurmuş, bu idealler ekonomiyi etkilediği gibi edebi eserlerin türlerini dahi değiştirmiştir. Değerli madenlerin Batı Avrupa ülkelerine akmasıyla birlikte, bu stokların erimesini engelleyecek iktisadi planlar da kendini göstermiştir.

Merkantilizmde sermaye birikimi yaklaşımı doğrudan ve dolaylı olarak üç özelliği dışa vurmaktadır: 1) Ülkeye giren değerli maden stoklarının, bir zenginlik göstergesi olarak yeni savaşları ve yeni ticaret yollarının ilhakını finanse etmek üzere elde tutulmaya çalışılması; 2) İmalat üretiminin milli ekonomik yapı etrafında merkezi şekilde korunması; 3) Üretimin tüketimden fazla olmasının teşviki. Bu üç özellik, sermaye birikimi ve sermaye sınıfı açısından değerlendirilmesi gereken noktalardır. Değerli madenlerin diğer bir değişle likit varlıkların bol olması sermaye sınıfını oluşturan tüccarlar açısından faizin düşük olması ve dolayısıyla yatırımların finansmanının kolay karşılanabilmesi anlamına gelmekteydi. Böylece yeni sınıf olarak serpilip gelişen sanayici, tüccar ve bankacı kesim böylece mamul mal üretip sömürgelere ve diğer ülkelere satabilmek amacıyla üretimi merkezileştirme olanağına sahip olmuşlardır. Bu zenginlik aynı zamanda devletin sermaye sınıfını koruması eğilimini, devlet çıkarları açısından da zorunlu kılmıştır. Çünkü ulusötesi savaşları finanse edebilmek ve yeni ticaret yolları üzerindeki sömürgeleri elde tutabilmek için güçlü donanma, güçlü ordu ve güçlü askeri teçhizat finansmanı bu zenginlikler neticesinde sağlanabilmiştir. Böylece korumacılık daha sonra “Milliyetçilik” ideolojisinin zeminini oluşturmuş, yeni ticari sermaye sınıfı dışındaki sınıfların (vasallar, asiller, feodal beyler) baskılanmasını sağlayarak devletin merkezileşmesi eğilimini de hızlandırmıştır.

Üretimin tüketimden fazla olmasının zenginleşmeyi arttıracığı ve değerli maden stoklarının korunmasını sağlayacağı görüşü doğrudan üretim ilişkilerindeki değişime işaret etmektedir. Daha önce var olan toprağa bağlı üretici kesim olan serflerle, tarım dışı üretimi sağlayan küçük el zanaatçılarının kitlesel üretime katılmaya başladığı ve üretimin kitlesel üretime yönelik örgütlenmeye başladığı bu dönemde Merkantilizm, bu dönüşümün de teorisini oluşturmuştur. Nüfusun artması ve böylece emek arzındaki artışın reel ücretleri düşüreceği savunulmuş, bu da sermaye birikimini arttırıcı diğer bir önemli husus olarak uygulanmaya çalışılmıştır. Ayrıca çocuk emeği ile sömürgelerden köleleştirilen emeğin üretime aktarılması sermaye birikiminde etkili bir diğer husustur. Köle emeği, Avrupa ve Amerika kapitalizminin gelişiminde önemli bir özgünlüğe işaret eder. Osmanlı İmparatorluğunda ve kapitalizmin etkisine daha sonra giren çeper/çevre ülkelerde köle emeğine ya çok nadir rastlanmakta ya da hiç rastlanmamaktadır.

Bu dönemde Merkantilist görüşleri savunan farklı ülkelerde farklı kaynaklardan beslenen sermaye sınıfının birikim oluşturma aşamasında İngiltere’de

“çitleme” hareketleri ortaya çıkmıştır. Sınıfsal kökeninin büyük toprak sahipleri olduğu bu hareketin özgün tarafı, “ilk birikimi” mülkiyette yarattıkları köklü değişikliklerle, İngiltere’de, çitlenilen arazileri üretime tahsis etmiş olmalarıdır. Büyük toprak sahipleri İngiltere’de kamu arazilerini ve özellikle Osmanlı’da Vakıf arazilerine denk düşünülebilecek kilise topraklarını çitleyerek mülk edinmişler ve sermaye birikimi oluşturmuşlardır.

Merkantilizmin görüşlerinin 19. yüzyılda terkedilmeye başladığını belirtmek gerekmektedir. Ticari sermaye biçiminde ve coğrafi keşiflerle tetiklenen ön-kapitalist aşamada sermaye sınıfının güçlenmeye başlaması, Sanayi Devriminin gerçekleşmesi ve sermaye sınıfının iktidarı 1789 İhtilali ile Fransa’da ele geçirmesi öncesinde, Merkantilist görüşler de terk edilmeye başlanmıştır. Ayrıca Merkantilist teorinin çöküşünde teorinin kendi içsel bağıntılarındaki tutarsızlığın da etkili olduğunu belirtmek gerekmektedir. Özellikle değerli maden stoklarının hızla arttığı 16.-18. yüzyıl arası dönemde enflasyon oranlarındaki artış da paranın değerinin düşmesine neden olmuştur. Bu durum her ne kadar sermaye sınıfının çıkarına olsa da Merkantilizm teorisinin yetersizliğini göstermesi ve teorinin güçlenen sermaye sınıfının taleplerini açıklayamaması bakımından önemlidir. Yaşanan olaylar sermaye sınıfının çıkarına olmuştur; çünkü enflasyon yani fiyatlar genel düzeyindeki artış ücretler, yukarıda da değinildiği üzere, üretimin tüketimden fazla tutulması politikasıyla minimum düzeyde kaldığı için kârlar artmıştır. Tüccar sınıfı zenginleşmeyi ve sermaye birikimini arttırmayı sürdürmüştür. İleride göreceğimiz üzere, iktisadi yapıdaki bu gelişim evresi Türkiye’de uygulanan farklı politikalara rağmen ticari sermayenin gelişim biçimiyle örtüşmektedir. Ayrıca dış ticareti bir savaş alanı olarak gören Merkantilist teori, ticari ortakların yoksullaşması ile bir süre sonra ticaret yapma imkânının ortadan kalkması sonucu, tüccarlar ve düşünürler tarafından eleştirilmiş ve terkedilmeye başlanmıştır. (Bilgili, 2012, s.21) Nihayetinde bu görüş yerini 18. yüzyılda kısa bir süre etkili olan ve liberal düşüncenin temel taşı Fیزیokratlara

Fransa’da ve İngiltere’de, fiziksel ve toplumsal bilimleriyle ilgili bilgilerin artması yerini bırakmıştır.

1.2 FİZYOKRATLARDA SERMAYE BİRİKİMİ VE SERMAYE SINIFI

“17. ve 18. yüzyılda, bu bilgilerin yayılması, insan aklına güveni arttırmakta; insanın akılcı (rasyonel) bir yaratık olduğu kanısı uyanmaktaydı.” (Kazgan, 2012, s.55) Özellikle felsefede, bilginin doğası üzerine genişleyen tartışmalarla zenginleşen düşünceler; fizikte Newton Yasalarının ortaya konulması ve elektrik, ses ve ışık üzerine yapılan çalışmaların fizikte bağımsız bir dal olarak ortaya çıkması; matematikte integral ve diferansiyel üzerine 17. yüzyılda başlayan çalışmaların zenginleşmesi ile toplumsal hayatta da Sanayi Devrimini hazırlayan koşullar tamamlanmıştır. Bilimdeki bu gelişmenin doğrudan üretim tekniğine/teknolojisine yansımaları (verimlilik, tarımda teknolojik gelişim, maden ve metalürji sanayindeki sıçramalar vb.) eski ekonomik yapının yarattığı sorunların aşılmasını sağlamıştır.

Merkantilist düşüncenin, yukarıda belirtildiği üzere, üç yüz yıl boyunca etkili olduğu ve Coğrafi Keşifler ile değerli maden stoklarının arttırılmasına yönelik politikaların izlendiği dönem sonunda Avrupa'nın ticari faaliyet biçiminin de değiştiği görülmektedir. İlk zenginliği değerli madenlerde ve dış ticaret korumacılığında gören sermaye sınıfı bu dönemin sonunda ticari ilişkilerin de tıkanma noktasına gelmesiyle birlikte ekonomik üretkenliğin özüne dair yaklaşımları da incelemeye başlamıştır. 18. yüzyıl iktisat felsefesinin, zenginliğin kaynağını ve nedenlerini köklü biçimde sorgulamaya başladığı görülmektedir. Bu minvalde, ticari kanallarda rekabetin artmasıyla birlikte üretim biçimlerine dönüş, “Üretkenliğin özünün ne olduğu?” ve “Sermayenin hangi kaynaklarla birikim yaratabileceği?” vurgusuna yönelmiştir; böylece Merkantilist akımın eleştirisi yapılarak yeni iktisadi görüşler ortaya konmuştur. Merkantilizmin eleştirisi olarak yeşeren ve ismini üretimin üretken alanına yaptığı göndermeden alan Fizyokratlar, 18. yüzyılda kısa bir süreliğine etkili olmuş iktisatçılardır. Fizyokratlar, Liberal İktisat teorilerinin yaslandığı belli argümanları kuramsallaştırmışlardır.

18. yüzyıl Fransa'sında monarşinin temsilcisi IV. Luis'di. Bu yüzyıl hem burjuva sınıfının gelişimi açısından kütleli bir değişikliğin yaşandığı hem de Fransa'da siyasi ve toplumsal sorunların ayyuka çıktığı bir dönem olmuştur. Osmanlı İmparatorluğu'nun, son yüzyılında savaşlarla yıpranması gibi Fransa da Yedi Yıl Savaşları; Rusya, Avusturya ve Prusya'nın Fransa'nın Orta Avrupa'daki varlığına son vermesi; IV. Luis'in zevk düşkünü, umursamaz bir kral olması nedeniyle yönetimde oluşan siyasi ve manevi otorite boşluğu ülkenin ekonomik istikrarını da

altüst etmiştir. Ayrıca 16. ve 18. yüzyıl arasında hızlı gelişme gösterip zenginleşen ülkelerin gerisinde kalan Fransa'da sermaye sınıfı üzerinde, piyasada ve dış ticarete sınırlamaların kaldırılarak ekonomik gelişimin önünün açılması gerektiği düşüncesi hâkim olmaya başlamıştır.

Sermaye sınıfının gelişimini engelleyen koşulların eleştirisinin 18. yüzyılda Fransa'da ortaya çıktığı görülmektedir. Fizyokratların en önde gelen temsilcisi François Quesnay, servetin kaynağını mübadele ilişkilerinde değil üretim sürecinde aramış; henüz sanayi üretiminin Fransa'da gelişmediği ve Fransa ekonomisinin tarıma dayandığı bu dönemde, tarım üretimini iktisadi düşünce sisteminin merkezine oturtmuş iktisatçıdır. Zenginliğin kaynağının üretim sürecinde ve özellikle tarım üretiminde olduğunu vurgulayan Quesnay, tarım ürünlerinin serbest mübadelesine önem verilmesi gerektiğini ve devletin ticari serbestiye müdahale etmesinin ekonomik dengeleri sarsacağı görüşünü öne sürmüştür. Bu ilke, sonraki Klasik İktisat ve Neo-klasik İktisat teorilerinde Liberal Ekonominin temel dayanaklarından bir olarak sahiplenilecektir. Fizyokratların öne sürdüğü doğa felsefesinin, diğer bir deyişle, *Tabii Kanununun* arka planını oluşturduğu bu görüş “Laissez faire, laissez aller, laissez passer” (Bırakınız yapsınlar, bırakınız gitsinler, bırakınız geçsinler) sözleriyle ifade edilmiştir. Bu üçlü kalıp doğrudan sınıfsal ilişkilere gönderme yapmakta ve dönemin ekonomik sorunlarını özetler niteliktedir. Fransa'nın IV. Luis döneminde yaşadığı siyasi ve ekonomik sorunlara tekrar dönecek olursak “bırakınız gitsinler” mottosu, monarşinin sermaye sınıfına koyduğu engellerin doğrudan eleştirisi niteliğindedir; “bırakınız yapsınlar” mottosu ise Fizyokratların üretken alan olarak gördükleri tarım faaliyetlerinin önündeki engellerin kaldırılması gerektiğine işaret eder, yani tarımsal üretimi serbest bırakmaları gerektiği ve tarımsal üretimi kısıtlayan vergi uygulamalarının askıya alınmasını önermektedir. “Bırakınız geçsinler” mottosu ise doğrudan dış ticaret serbestliğine gönderme yapmaktadır ki bu motto aynı zamanda önceki iktisat akımı olan Merkantilizmin korumacı ve devlet müdahaleci yaklaşımının en keskin eleştirilerinden biridir.

Fizyokratlar, “artık” yaratan üretim faaliyetlerinin yalnız tarımsal üretim olduğunu bunun doğal sonucu olarak da yalnızca tarımda çalışan emeğin üretken olduğunu ve tarımda kullanılan sermayenin verimli olacağını öne sürerler. (Yılmaz, 2004, s.17) Böylece sermaye birikiminin kaynağını mübadele alanından üretim alanına çektikleri ve sermaye sınıfının servetinin, kârının kaynağının doğada arandığı görülmektedir. Sermaye birikiminin kaynağı doğadır, bundan dolayı üretken olan iş

doğayla etkileşim içinde olan iştir. Bu görüş “üretken sermaye” kavramına gönderme yaparak daha sonra Adam Smith tarafından geliştirilecek olan sanayi sermayesinin de üretken olduğu ve iktisat teorisinin “üretken” faaliyetler üzerine odaklanacağı bakışın temelini de teşkil etmektedir. Diğer taraftan kapitalist sistemin kuruluşunda önemli bir evre olan 1789 Fransız İhtilali’nin de habercisi niteliğindedir. Bu görüş sayesinde sermaye sınıfı tarım üretimini sağlayan köylüleri yanına çekebilmiş ve Fransız Devrimini gerçekleştirebilmiştir.

Konun girişinde sermaye tanımında sermayenin iki biçimine yani “sabit sermaye” ile “döner sermaye” kavramlarına değinilmiştir. Sermayenin bu kategorileştirmesini analiz eden ilk kişi Fیزیokratlar’dır. Ne var ki bu ayrımı sadece tarımsal üretimle sınırlı tutmuşlardır. Bu kategorileştirmeye göre, üretim süreci sonunda elde edilen ürünle üretim için yapılan harcamalar arasındaki fark net hasıladır. Net hasılayı üreten kesim ise sadece tarım kesimidir. François Quesnay’ın “Tableau Economique”i (“Ekonomik Tablo”su), tarıma yatırılan sermayenin, yıllık yatırılan bölümünü her yıl yatırılan bölüm olarak; on yılda bir devreden bölümünü ise “ilk” yatırılan bölüm olarak ayırmış ve böylece “sabit sermaye” ve “döner sermaye” ayrımını üretken sermaye içinde (tarımda) analiz etmiştir. Diğer taraftan, “[...] doğal düzen anlayışının devamının özel mülkiyetin korunması ile sağlanabileceği” (Bilgili, 2012, s.25) görüşü sermaye sınıfının önünü açıcı bir özellik olarak kabul görse de diğer taraftan monarşinin ve soylular tabakasının ekonomik konumunun korunması bilinçaltına sahip olması, Fیزیokratların o dönemde ortaya çıkan toplumsal değişimlere de duyarsız kaldığının bir göstergesidir. Bu nedenle toplumsal sınıfları sanayiciler, tüccarlar, mali sermaye, toprak sahipleri ve çiftçiler olarak algılamışlardır. Fیزیokratlara göre girişimci sınıf çiftçiler ve toprak sahipleri diğer sınıflar ise “kısır” sınıflardır.

Fیزیokratların üretkenliği yalnızca tarıma bağlamaları daha sonra Adam Smith tarafından eleştirilmiş ve iktisat teorisi böylece farklı bir kulvarda ilerlemeye devam etmiştir. Yine de kendinden sonra gelen iktisat teorisini büyük oranda etkilemiş olan bu teori, sanayileşmenin hızlanmasıyla birlikte etkisini yitirmiş ve daha sonra farklı konularda iktisat teorileri geliştirmiş Adam Smith, David Ricardo, Thomas Malthus, Karl Marx, Jean Babtiste Say gibi Klasik Okul temsilcilerine yerini bırakmıştır.

1.3 KLASİK İKTİSATTA SERMAYE BİRİKİMİ VE SERMAYE SINIFI

18. yüzyılda teknolojinin gelişmesi ve bu gelişimin sanayiye uygulanmasıyla birlikte 19. yüzyılda etkin sınıf olarak sanayici-girişimci sınıf ön plana çıkmıştır. Bu dönemdeki kapitalist sistemin üretim ilişkileri hâkim piyasa ilişkileri haline gelmiştir. Sanayinin gelişmesiyle üretimin kitlesel şekilde gerçekleşiyor oluşu, beraberinde birçok sorunun da çözülmesi gerekliliğini dayatmış ve bu durum ekonominin daha derinine ve kapsamlı şekilde analiz edilmesi sürecini başlatmıştır. Dönemin ekonomik yapısını çok çeşitli yönleriyle ele alan ve analiz eden; ayrıca gelecekte de geçerliliğini koruyacak olan yeni bir iktisadi kuramlar zincirinin halkaları oluşmuştur. Ekonomiyi çeşitli yönleriyle ele alan oldukça kapsamlı iktisat teorileri ortaya koyan bu dönem iktisatçılarının teorilerinin tümü “Klasik İktisat” başlığı altında toplanmaktadır.

Literatürde Klasik İktisadın başlangıcı olarak Adam Smith’in *Ulusların Zenginliği* adlı eseri kabul görmektedir. Bu ve diğer eserleriyle birlikte Adam Smith, kendine kadar kurgulanan iktisat teorilerinin çoğu önermelerini köklü biçimde eleştirdiği gibi kendinden sonra gelen, yine aynı okul çatısı altında teoriler ileri süren David Ricardo, Thomas Robert Malthus ve sosyalist iktisadın kurucusu Karl Marx’ın düşüncelerini de etkilemiştir.

Klasik Okulun kurucusu Adam Smith’in teorilerinde “sermaye birikimi” ve “sermaye sınıfı” kavramları üstteki başlıklarda değinilen iktisat kuramları analizlerinden (benzer yönleri olsa da) farklı biçimde işlenmiştir. Adam Smith, Merkantilistlerin sermaye birikiminin kaynağını değerli maden stoklarındaki artışta ve Fizyokratların da sadece tarım üretiminde aramasını eleştirmiş, bunun yerine üretken ekonomik faaliyetin “emek” olduğunu ifade ederek hem Merkantilist görüşü sarmış hem de Fizyokratların “tarımsal üretimin zenginliğin kaynağı olduğu” görüşünü daha üst bir statüde, yani “emek” kategorisinde, kapsayarak işlemiştir. Böylece “emek”, zenginliği yaratan başat sermaye statüsüne yükselmiştir. Klasik okulun bütün temsilcilerinin üretken faaliyetin “emek” olduğu görüşünü kabul etmesi, en genel anlamda “Emek-Değer Teorisi”ni kabul ettikleri anlamına gelir. Diğer yandan Klasik Okulun bu temsilcilerinin, özellikle de Marx’ın, Emek-Değer ilişkisini kavrama düzeyleri arasında büyük farklılıklar mevcuttur. Emek-Değer Teorilerinin yaslandığı paradigma, kendine özgü bir şekilde, “Üretim” ve “Bölüşüm” ilişkilerinin nedenlerinin sorgulanmasıyla şekillenmiştir. Böylece toplumların sınıfsal

yapısının, Klasik İktisat düşüncesinde daha netleştirildiği görülmektedir. Artık kapitalizmde toplum işçi, köylü, sermaye sınıfı/girişimci sınıf ve toprak sahipleri olarak ayrılmıştır. Bu sınıflar tümel olarak ekonomide rasyonel bir şekilde hareket etme eğilimine sahiptirler. Ekonomiye yapılan müdahale engellendiğinde, bu rasyonel sınıfların davranışları sonucu toplumun da faydasının maksimum olacağı görüşü hâkimdir. Bu nedenle Klasik İktisat teorisyenleri, Adam Smith'in "Görünmez El" teorisine birlikte Fizyokratların "laissez faire" görüşünü birçok ekonomik alanda (dış ticaret, ücret-nüfus, arz-talep vd. konularda) savunmuşlardır.

Klasik Okul, sermaye birikimi hususunda da kendinden önceki teorilerden köklü biçimde ayrılır. Para sadece mübadele aracı olarak kabul edilir. Böylece Fizyokratların doğanın üretkenliği görüşünü reddederler; çünkü doğa diğer bir deyişle toprak sabittir. Ricardo'nun *Toprak Rantı Teorisi* her ne kadar farklı toprakların verimlilik düzeylerinin üretimi ve böylece topraktan elde edilen rantın farklılaşacağını vurgulasa da Klasik İktisatta rant, işgücünün üstünlüğüne yapılan vurguyu azaltmamaktadır. Sermaye birikiminin özü, işgücünün yarattığı "artık değer"dir. Bir malın değerinin ölçüsü, o malın içerdiği emek miktarıdır; diğer bir deyişle bir malın değeri o mal için harcanan emek miktarıyla ölçülür. Değeri "değişim" ve "kullanım" değeri olarak ayırtıran Klasik İktisat Okuluna göre, değişim gerçekleştiğinde, A ve B malları değerlerine göre mübadele edildiğinde, ikili bir eşitleme olur: a) Mallardaki eşit emek miktarları el değiştirir; b) Mal sahibine, kendi malına harcadığı emeğe eşit emek sağlar. (Kazgan, 2012, s.75) Bu mübadele sürecinde yer alan malların üretim süreci sonucunda işgücü ile satılabilir hale getirilmesi, emeğin yarattığı artık değeri de kapsayan gelirin tüketim ve tasarruf olarak ayrışmasını sağlar.

Yukarıda, Klasik İktisatçıların parayı sadece mübadele aracı olarak gördüğü belirtilmişti. Klasik İktisatçılar ekonomide gömüleme olmadığı soyutlamasını yaparlar. Bu varsayım altında, emek tarafından üretilen artık değerın bölüşülme biçimi, dolaylı olarak sermaye birikiminin de kaynağını oluşturur. Piyasaya sürülen toplam üründen elde edilen gelirin bir kısmı asgari ücret olarak emeğin karşılıdır, bunun dışında kalan tüm kısım yani asgari ücret tutarından fazla ödenen ücret kısmı; toprak üretiminin maliyetlerinin çıkarılması neticesinde toprak rantının, geriye kalan kısmı ve sermaye sınıfının yatırdığı sermayenin karşılığı kâr haddi, toplumun tasarruf gücünü belirler (burada ifade edilen görüşün Ricardo'ya ait olduğunu belirtmek gerekir. Marx ve Malthus hariç diğer Klasik İktisatçılarda, ücrete sahip işgücü ile

rant sahibi toprak sahipleri yatırım yapma eğiliminde değildirler). Toplam tasarruflar, Klasik Okulun varsayımları altında, toplam yatırımlara eşittir. Her kesim için gelirin tüketilmeyen kısmı tasarruf edilir ve bunlar yatırımların finansmanını oluşturacaktır.

Klasikler tasarrufu, kâr haddinin artan bir fonksiyonu olarak değerlendirmişlerdir; kâr haddi yükseldikçe tasarruflar artar, kâr haddi düştükçe azalır. (Kazgan, 2012, s.91) Kâr hadlerinin yüksek olması bu piyasaya yeni üreticilerin girmesini sağlar; böylece rekabetten dolayı fiyatlar düşmeye başlar ve bu düşüş piyasanın ortalama fiyatında sıfırlansa da üretim devam eder; çünkü bu düzeyde ücretler ve sermaye sahibinin işgücünün karşılığı üretilen ürünün piyasa fiyatına yansır. Böylece Klasik Okul, sermaye birikiminin de sınırlarını teorik olarak belirlemiştir. Sermaye Birikimi ancak, piyasada tüketimin emebileceği miktar kadar sermaye kullanım artışı demektir.

1.4 MARKSİST İKTİSATTA SERMAYE BİRİKİMİ VE SERMAYE SINIFI

19. yüzyıl, Kapitalist sistemin üretim ilişkilerinin toplumsal alana hızlı bir şekilde nüfuz ettiği hem de kendi gelişim dinamiklerine özgü sorunların gün yüzüne çıktığı bir yüzyıldır. Kapitalizmin bu dönemdeki evresini “tarihte görülmemiş bir altüst oluş” diye tarif etmek abartı olmayacaktır. Savaşlar, imparatorluk ve krallıkların çöküşü, toplumsal hareketler, sanayideki gelişim, kültürel ve ahlaki ve bilimsel değişimler vb. birçok dönüşümün tek bir karedeymişçesine atomize olduğu görülmektedir. Bu dönemde egemen olan iktisadi görüşün Klasik Okul olduğunu ve iktisat okulunun çok farklı konularda farklı görüşler öne sürdüğünü belirtilmiştir. Kapitalist sistemin asimetric ilerleyişinin ve bünyesinde barındırdığı sorunların eleştirisi üzerine kurulu iktisat kuramları, çoklukla Klasik Okulun analizlerinden beslenerek gelişmiştir. Bu dönemde hem Klasik argümanlara yaslanan hem de bu kuramın ve bu ekonomik sistemin eleştirisini en kapsamlı şekilde sergileyen ekonomi kuramı Marksist İktisat kuramıdır.

Marksist kuram, Alman yazar Karl Marx ile Alman fabrikatör Friedrich Engels’in geliştirdiği, Marx’ın ölümünden sonra Engels’in “Marksizm” olarak adlandırılmasını istediği ekonomik kuramdır. Öncülü ve ardılı diğer tüm iktisat okullarından ayrışan özelliği, kuramın yalnızca bir iktisat kuramı olmasından ziyade felsefe, toplumbilim ve tarih alanlarını da kapsıyor oluşudur. Lakin, Marksist İktisat kuramının ekonomi ayağı Klasik İktisat Kuramının alanına basmaktadır. Klasik Okul

içinde, Kapitalist sistemin geleceğine dair umutsuz bakışlar sergileyen David Ricardo'nun ekonomi kuramlarına yaptığı katkılardan oldukça beslenmiştir. Marksist teorinin iktisadi sorunsalı, içinde yer aldığı Klasik Okulun “üretim, bölüşüm ve dolaşım” sorunsalına denk düşer. Diğer taraftan metaların değer ölçütü olarak yine Klasik Okulun öne sürdüğü “emek” kategorisine yaslanmaktadır.

Karl Marx, Klasik İktisadın kategorileştirdiği “sınıflar ayrımı” bakış açısını kabul etmekle kalmamış, “sınıf” kuramını tarihin tüm aşamalarına genişletmiştir. Marx'a göre “*Günümüze dek var olan bütün toplumların tarihi sınıf mücadeleleri tarihidir*”. (Marx ve Engels, 2005, s.13) Tarihi yapan unsur, ekonomik sistemde iktidar olan sınıf ile bu sınıfın ekonomik varlığını sürdürmesini sağlayan diğer sınıflar arasında gün be gün yaşanan çatışmadır. Diğer bir deyişle tarih feodalizmde serfler, asiller, ruhban sınıfı; ön kapitalizm döneminde burjuvazi, küçük burjuvazi, köylüler; kapitalizmde işçi sınıfı (Marksist literatürdeki adlandırmasıyla “proletarya”), burjuvazi ve köylüler vb. arasındaki veya bu sınıfların kendi arasındaki çıkar çatışmalarının sonucudur. Bu sınıflar arasındaki ilişkiler çok farklı yönleriyle ele alınsa da Kapitalist sistemin gelişimi, her yönüyle işçi sınıfı ile üretim araçlarının mülkiyetine sahip sermaye sınıfı arasındaki ilişkiye yaslandırılmıştır.

Karl Marx sınıflar arası mücadelenin kapitalist sistemde billurlaşmasını, meta-para sistemini, Klasik İktisadın temelini attığı “değerin emek tarafından yaratıldığı” önermesini ve sermaye birikimini ayrıntılarıyla inceler. Sermaye birikiminin kapitalist üretim ilişkilerinde aldığı biçimi, paranın sermayeye dönüşümü çerçevesine oturtur. Marx'ta her yeni sermaye, sahneye, yani piyasaya, meta piyasasına, emek piyasasına ya da para piyasasına ilk olarak hâlâ para biçiminde, belirli süreçler aracılığıyla sermayeye dönüşecek para olarak çıkar. (Marx, 2011, s. 151-152) Marksist İktisatta meta-para arasındaki satma ve satın alma ilişkisi hem kapitalist sermaye birikiminin belirleyici unsuru hem de dolaşım sürecinin farklılığıdır. Kapitalist sistemde satma-satın alma ilişkisi eşdeğerlerin değiştirilmesi süreci olmaktan çıkmaktadır. “[...] *örneğin 100 sterlin 100 sterlinle [yahut 100 sterlin eşdeğerinde bir meta ile] değiştirilmek istenecek olsa, dolaşım süreci P[ara]-M[eta]-P[ara] saçma ve anlamsız bir şey olurdu.*”¹ (Marx, s.152) Marx'ta satma ve satın alma sürecinde; yani meta-para dolaşımı sürecinde elden satış yaparak çıkarılan para, para sahibine tekrar dönmek üzere elden çıkarılmıştır. Diğer bir ifadeyle örneğin 100

---

¹ Doğrudan alıntıdaki köşeli parantezler tarafıma aittir.

Lira maliyetli bir malın satılma nedeni 110 Lira olarak geri dönmesini sağlamaktır. Bundan ötürü, dolaşım sürecinin tam biçimi $P-M-P'$ şeklindedir ve burada $P'=P+\Delta P$, yani işin sonunda elde edilen para miktarı, başlangıçta dolaşıma sokulan para miktarı ile bir fazlalığın toplamına eşittir. (Marx, s.155) Marx bu fazlalığa “artık değer” adını vermektedir. Bu artık değerın kaynağı da Klasik İktisat kuramcılarının da kabul ettiği üzere “emek”tir. Satma ve satın alma süreci sonunda metanın kullanım değeri lehine paralel ve emek tarafından oluşturulan ve sermaye sahibinin el koyduğu bu değer, kapitalist üretim tarzında sermaye birikiminin de kaynağıdır. Bu kaynak, eğer bir üretim süreci sonunda kapitalistin tüketimine gidiyorsa "basit yeniden üretim", bir kısmı kapitalistin birikimine yöneliyorsa "genişletilmiş yeniden üretim" söz konusudur. İkincide yani birikim, artık değerın sermayeye dönüşümüdür. (Yılmaz, 2004, s.31)

Yukarıda değinilen dolaşım sürecinin, değerın kaynağı olmadığını belirtmek gerekmektedir. Değerın kaynağı “emek”tir, dolaşım sürecinin nihai hali ise sermaye birikimi sürecidir. Böylece Marx, Klasik İktisadın belli konularını değişik bakış açısından açıklamakta ve sermaye sınıfı ile sermaye birikimini kendinden önceki ekonomi analizlerinin eleştirisine oturtmaktadır. Marx, “artık değer” kavramını ve bunu oranlaştırma yöntemi ile “kâr”ı aynı şey olarak görmez. Döner sermayenin, Marx’ın kavramlarıyla söyleyecek olursak “değişir sermaye”nin oranındaki büyüme “artık değer oranı” olarak kabul edilir. Yani artık kısmın değişir sermayeye oranı artık değer; artık değerın toplam sermayeye oranı ise “kâr oranını” verir. Klasik Ekonomiden ayrılan diğer bir özelliği ise, yukarıda değinilen dolaşım sürecinde paranın satma-satın alma sürecinde oynadığı roldür. Paranın, hiç de iddia edildiği gibi masum olmadığı, yani sadece bir “dolaşım aracı” olmadığıdır. Klasik Ekonomide, tam rekabet piyasası şartları varsayımında, arz ve talebin dengeye geleceği önermesi ile piyasada üretilen mal ve hizmetlerin tüketim için üretilen miktarının da piyasada tarafından sınırlandırıldığı, daha doğrusu sınırlarının belirlendiği belirtilmişti. Marx’ın analizlerinde ise, Klasik Ekonominin önermelerinin reddiyesi olarak, sermayenin hareketinin sınırsız olduğu kabul edilmektedir.

Marksist İktisat kuramı, sermaye sınıfının özü hususundaki analizleriyle hem de sermayenin birikimini kendine özgü argümanlarla açıklamasıyla, kendinden önceki iktisat teorilerinden ayırır. Marx, iktisadi tezlerinden büyük oranda beslendiği Adam Smith, David Ricardo, John Stuart Mill gibi Klasik İktisatçıları

yeniden değerlendirerek Kapitalist üretim tarzının eleştirisini oluşturan bir kurama dönüştürmüştür.

1.5 NEOKLASİK İKTİSATTA SERMAYE BİRİKİMİ VE SERMAYE SINIFI

Hemen her iktisat okulunun teorik sorunlara yaklaşımını, hem kendilerinden önceki kuramlardaki eksiklikler hem de ekonomik sistemde vukuu bulan açmazlar belirlemiştir. 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren gelişmeye başlayan Neoklasik görüşün kendinden önce gelişen kuramlardan ayrılan esas sorunu da üretimde *etkinlik* olmuştur. (Kazgan, 2012, s.119) Özellikle Klasik okulun değer ölçüsü olarak emeği görmesi, lakin bir metada somutlaşan emeğin net bir ölçümünü (Karl Marx'ın “artık değer oranı hariç”) ortaya koyamaması; diğer taraftan ekonomik yapıda meydana gelen ve teoriyle örtüşmeyen gerçeklerin kendisini, çözülmesi gereken elzem konular olarak dayatması bu okulun sorunlarını da belirlemiştir. Sorunlarını belirlemiştir; lakin üretime *etkinlik* başlığıyla yaklaşan Neo-klasik okulun analizlerinin içeriğini ve ekonomik amaçlarını belirlememiştir. Neoklasik okul, sistemin ekonomik açmazlarını çözmekten çok, ekonomiyi mikro konulara indirgeyerek matematikleştirme yolunu benimseyen bir eğilime sahip olmakla diğer iktisat kuramlarından ayrışır.

Ekonominin, 19. yüzyılda birçok kriz yaşaması ve önceki iktisat okulu mensuplarının varsayımı olan “tam rekabet piyasası” şartlarından sapmalar göstermesi, Klasik Okulun soyutlama biçimlerine eleştiriler yöneltmesine neden olmuştur. Marksist İktisat Kuramı bu hususta yol başını tutan bir kuram olmuştur. Neoklasik okul, dar anlamda, 1870’lerden 1920’ye kadar geçen yarı yüzyıllık dönemde, Klasik değer teorisinde köklü değişim yapan ve geçimlik veya tabii ücret anlayışından marjinal verime bağlı ücret anlayışına geçen, fakat, bunun dışında klasik görüşleri ve birtakım kayıtlarla liberal ideolojiyi sürdüren iktisatçıların okulu olmuştur. (Kazgan, 2012, s.114) Değer kuram analizleri zevkler, tatmin ve özellikle bunların ölçüm biçimi olan “fayda” kavramıyla açıklanarak subjektif olarak ele alınmaktadır. Değerin kaynağı olarak genelleştirilen faydanın ölçümü, iktisadi kararlılığın ve son birimin verimi olarak “marjinal” kavramıyla ölçülür. Ceteris Paribus, bir mal veya hizmetin tüketimindeki küçük bir artışın, toplam fayda üzerinde yaptığı etkiyle analiz edilmektedir; diğer bir deyişle Neo-klasik okul değeri

üretim sürecini analiz ederek değil tüketimi analiz ederek ilk defa değeri “kullanım değeriyle” tanımlamışlardır.

Neoklasik okul, ekonomik “verimlilik” yada “etkinlik”i, aynı şekilde, marjinal ile ölçmeye çalışmışlardır. Üretime aktarılan girdilerin, üretim sonucunda elde edilen gelirden verimliliklerine göre paylarını aldıklarını ve Marx’ın ortaya attığı “artık değer”in de piyasa aktörlerince soğurulduğunu ifade etmişlerdir. Piyasada satılan toplam ürün, o ürüne aktarılan verime göre üretim faktörleri tarafından (emeğin marjinal verimi “ücret” olarak, sermayenin marjinal verimi de “faiz” olarak) paylaşılmaktadır. Ekonomide yer alan işçiler ve sermaye sahipleri, üretim ilişkilerinde hem verimliliklerinin karşılığını marjinal olarak elde ettikleri hem de üretim yapısının bütünü oluşturdukları için Neoklasik okulda, önceki iktisat okullarına nazaran, “sınıf” olarak algılanmazlar. Tam rekabet şartlarında rasyonel davranışlar çerçevesinde hareket eden bireyin, kendi çıkarlarını maksimize etme çabası sınıflar ayrımını anlamsız kılmaktadır. Tüm bunlara rağmen Neoklasik okulun, ekonomide etkin kesim olarak sanayicileri kabul ettiğini belirtmek gerek.

Neoklasik okul, üretim tarzını incelerken, mekân sorunsalını mikro ölçekteki ekonomik birimlere soyutlar; zaman sorunsalını da arz ve talebin etkileşimine soyutlar. Arz ve talebin etkileşiminde üretim girdilerinin statik veya dinamik olarak kabul edilme biçimine göre zaman sorunsalında da “kısa dönem” ve “uzun dönem” ayrımına gidilmektedir. *Kısa dönemde*, bütün üretim girdilerinin arzı, tıpkı toprak ve tabii kaynaklar gibi, sabittir. (Kazgan, 2012, s.150) Toplam ürünün, üretim faktörleri arasında bölüşümü sonucunda bu faktörlerden sermayenin elde ettiği *faiz* birikimin kaynağıdır; lakin burada sermayenin tasarrufların sonucu olduğunu faizin de üretime tahsis edilmek üzere ayrılan bu tasarrufların bedeli olduğunu belirtmek gerekmektedir. Yukarıda “marjinal” kavramını açıklarken ifade edilenlere dönecek olursak, sermayenin üretime girdi olarak akması sonucu sermayenin üretime yaptığı katkıdan elde ettiği faiz, tasarruf sahiplerinin tasarruflarının bedeli/fiyatı olduğu için sermaye sahibi için de üretim maliyeti şeklinde tezahür eder ve sistem bu döngü içinde varlığını sürdürür. Neo-klasik okulda sermaye birikimi, yatırımlara kanalize olan, yatırım-tasarruf dengesinin olduğu sermaye piyasasında fiyatların belirlendiği üretim-tüketim (arz-talep) dengesinin bir parçasıdır. Bu nedenlerden ötürü yatırım ve tasarruf, bir ülkenin büyümesini sağlayan unsurlar olduğu gibi ekonomik kalkınmanın ve gelişmişlik düzeyinin de göstergesidir.

1.6 KEYNESYEN İKTİSATTA SERMAYE BİRİKİMİ VE SERMAYE SINIFI

1929 Ekonomik Buhranı, buhranın yaşandığı süreçten sonraki yıllara sirayet eden ve 20. yüzyıla damgasını vuran etkileriyle tarihte yerini almış, çeşitli konularda ve yöntemlerle derinine incelenmiş bir olaydır. 1929 Buhranın yarattığı sorunlar, o döneme kadar kabul edilegelmiş ana akım iktisat kuramlarının da somut işlevlerinin sorgulanmasına neden olmuştur. İktisat kuramlarının tarihselleştirilmesi eğilimine bakıldığında, Keynesyen İktisadın da “her yeni yeni yaklaşımın yeni ortaya çıkan veya ortaya çıkma koşulları oluşan sorunların sonuçları olduğu” gerçeğini doğrular nitelikte ekonomi-politikalarını etkilediği görülecektir.

1929 Buhranı öncesinde yaşanan küreselleşme hamlesinin ve sermayenin dolaşım serbestisinin özgürlük döneminin buhrana girmesindeki etkenler gelir dağılımı arasındaki uçurumun git gide artmış olması, Klasik İktisat ve Neo-klasik iktisat kuramlarına ters düşen aşırı üretim ve işsizlikteki büyük artışlardı. “Ekonomik sistemde büyük yıkıntılara neden olan 1929 Bunalımının yaygın, derin ve süreklilik gösteren niteliği, Klasik iktisat yaklaşımının ekonominin kendiliğinden dengeye geleceği görüşünü sarsar.” (Yılmaz, 2004, s.43) Keynes’in gelir dağılımını düzenleyerek tüketim talebini arttırıcı önlemler ileri sürmesi, spekülatif hareketlerin kontrol altına alınarak yatırımların katma değeri yüksek alanlara yönltilmesinin teşvik edilmesi ve devletin ekonomiye müdahale etme yetkilerinin genişletilmesi talebi, dönemin iktisadi yöntemleri olarak ortaya çıkmıştır.

Keynesyen İktisat, iktisat teorisinde kurduğu önermeler açısından iki yüz yıldır egemenliğini sürdüren “laissez faire” görüşünden kopuşun 20. yüzyıla intikal etmiş biçimi olarak okunabileceği gibi; ilk bölümde değinildiği üzere, Merkantilist Kuramın “devlet müdahaleciliği”ni benimseyen argümanlarının daha gelişkin/tutarlı biçimi olarak da okunabilir. Bu kopuş fenomeninin, klasik okulun ve Neoklasik (gelenekçi) iktisat okullarının, “*kendiliğinden tam istihdam dengesi*”ne dayanan teorik temellerini dinamitlediğini ifade etmek abartı olmayacaktır. (Kazgan, 2012, s.218) “Dinamitleme” olarak kullandığımız kavramın iktisat teorisi yönüne yapılan göndermelerin Keynesyen İktisat dilinde genişliği sınırsızdır; burada bu göndermelerin yalnızca sermaye birikimi ve sermaye sınıfı lehine daraltılıp incelenmesi gerekmektedir.

Keynesyen İktisadın isim babası John Maynard Keynes, klasik sistemde paranın rolünü faiz haddi ile ilişkili olarak gösterdi. Keynes'in paranın mübadele aracı olmak yanında spekülâtif amaçlarla tutulduğu ve faiz haddini belirlemekte etken olduğu düşüncesi, Klasik iktisadın “paranın yalnızca mübadele aracı olarak işlev gördüğü” teorisini sarsmıştır. (Kazgan, 2012, s.219) Keynes'in para kuramı, böylece, piyasada salınan likitler ile yatırımlar arasında ve dolaylı olarak da sermaye birikimi arasında parasal ilişki kurduğunu göstermektedir. Paranın spekülâtif amacıyla elde tutulmasının izahı, farklı faktörlerle (tercihler ve marjinal etkinlik) birlikte incelenmesi, paranın sermaye birikiminin fonksiyonu olarak görüldüğüne işaretler. Teorinin diğer ucu da bu nedenle Klasik ve Neo-klasik iktisatta kabul gören “yatırım-tasarruf eşitliği” varsayımını; diğer bir deyişle tüm tasarrufların yatırıma dönüşeceği varsayımını da sarsmıştır.

Keynes, mikro iktisadi kuramlarda gördüğü ve eleştirdiği yönleri makro düzeyde ele almaktadır; bu nedenle ekonominin işleyiş mekanizmalarının bağıntılarını-etkileşimini bütün olarak gözleme eğilimine sahiptir. Yukarıda değinilen yatırım-tasarruf sonucunu doğuran paranın piyasadaki işlevlerini inceleyen görüşler, diğer kuramlarla beslenen ve bütünlük oluşturan sorunsallardır. “Nitekim, Keynes'in tasarruf-yatırım tahlili, bireysel ve toplumsal çıkar çatışmasını ortaya koydu. Eğer tam istihdam gelir düzeyinde yapılması tasarlanan veya arzulanan tasarrufları karşılayacak yatırım yapılmıyorsa, gelir, gerçekleşen tasarruf ve yatırım birbirine eşitleninceye kadar düşer. Öyleyse, bu koşullarda daha fazla tasarruf yapmak arzusu, bireyin yararına da olsa, toplumun yararına değildir [...]”. (Kazgan, 2012, s.220-221) Böylece para kuramı ile ücret kuramı arasında bağıntılara geçilmiş olur. Keynes'in, işgücü piyasasında, ücrete dair duyarlılığın nominal ve reel ücret düğümü arasındaki ilişkileri de mercek altına aldığı görülmektedir. Bu da Klasik ve Neoklasik iktisadın denge kuramlarının tam istihdam varsayımının eleştirisi olarak gelişmiştir.

Keynesyen iktisatta sermaye birikiminin, tasarruflara ve toplumun gelir düzeyine bağlı olduğunu belirtmek mümkündür; lakin tasarrufların yatırımlara dönüşmesi evresindeki değişkenler sermaye birikim miktarında başat öğelerdir. Sermayenin “marjinal verimliliği” ve “piyasa faiz hadleri”... Keynesyen iktisada göre bu iki etken, yatırımların “beklentilerin” bir fonksiyonu olduğunun ifadesidir. Klasik kuramda, toplam üründen elde edilen gelirin üretim faktörleri arasındaki dağılımı sermayenin birikim özgülüğünü de belirleyen bir unsurdur. Keynes'in iktisat

kuramında bu özgüllük daha da netleştirilmiş ve *sermayenin marjinal verimliliği* kavramıyla genişletilmiştir. Bu analizin farklı bir sürümü, *sermayenin yıpranma payı* kavramsallaştırmasıyla Marksist iktisat kuramında ele alınmıştır. “Sermayenin marjinal etkinliği ise bir yatırımdan ekonomik ömrü boyunca beklenen getirinin bugünkü değerini sermayenin maliyetine eşitleyen iskonto oranıdır.” (Bilgili, 2012, s.132)

1929 Buhranı ile dünya ekonomisinin harcama/tüketim konusunda büyük sorun yaşaması, diğer bir ifadeyle harcanabilir gelirdeki büyük düşüş Keynes’in “özel kesim harcamaları” problemini çözmeye götürmüştür. Özel kesimin harcamalar sorunu tasarruf-tüketim ilişkisini doğrudan etkilediği için Keynes, devletin ekonomiye müdahale etmesi, kamu otoritelerinin maliye politikasına ağırlık vermesi gerektiğini ve bu harcama eksikliğinin kamu harcamaları ile giderilmesi gerektiğini öne sürmüştür. Nihayetinde Keynesyen iktisatta sermaye birikimi milli gelir üzerindeki baskısı aktif, kalkınmanın göstergesi, ekonomik büyümenin motoru olarak görülmüş ve bu göstergeler 1929 Buhranının yarattığı birikim sorununu çözmeye yönelik bir çerçevede oluşturmuştur.

Keynes’in doğrudan, toplumsal yapının sınıfsal konumuna atfen herhangi bir kuram geliştirdiğini söylemek mümkün değildir. Hatta, Marksist iktisat kuramı bir tarafa, diğer Klasik iktisat kuramlarının alt örgeni olan ve bu kuramlarda oldukça net şekilde yer alan sınıfsal kavramlaştırmalara da rastlanmaz. Oysa her iktisadi kuramda olduğu gibi Keynesyen iktisadi kuramın da sosyo-ekonomik ilişkilere yaslanan “sınıf” olgusunu gözettiği, kuramın analizleri incelenerek çıkarılabılır. Yukarıda tasarruf-yatırım hususunda, bireyin toplumda kendi çıkarını maksimize etme çabasının toplumun çıkarını maksimize etmediğini Keynesyen iktisadın ifade ettiği belirtilmişti. “Buna, yalnız zenginlerin tasarruf yaptığı varsayımıyla gelir bölüşümü eşitsizliğini gelişme için gerekli gören gelenekçi teorinin iddiasını çürütmesi de eklenmelidir.” (Kazgan, 2012, s.221) Keynesyen iktisadın gelir bölüşümünde eşitsizliğin olduğunu kabul etmesi, “toplumsal sınıflar” ayrımına yaptığı bir gönderme olarak okunabilir. Ayrımın ekonomik düzeyde farklılaşma koşulu, *marjinal tüketim eğilimine* yaslanır. Marjinal tüketim eğilimin yüksek olduğu toplumsal kesimler düşük gelir düzeyine sahip kesimlerdir; diğer kesimler ise yatırım planlaması yapan “sermaye sınıfı” ile “devlet” olarak iki kategoriye ayrılır. Böylece Keynesyen İktisatta devlet ile sermaye sınıfı ve devlet ile yoksul kesimler arasında organik bir ilişkinin kurulduğunu söylemek mümkündür.

1.7 DÜNYADA ULUSLAŞMA SÜRECİNDE SERMAYE BİRİKİMİ FARKLILAŞMASI

Sermaye faktörünün üretim ilişkilerinde farklı biçimlerde tezahür ettiğine, farklı biçimleri belirleyen hususların sermayenin kendi yapısına içkin olduğuna değinmiştik. Kapitalist üretim ilişkilerinin 16. yüzyıldan itibaren geçirdiği evreler, burjuva sınıfının ortaya çıktığı Avrupa’da çeşitli özgüllüklere sahip olmuştur. Sermaye birikiminin, özellikle merkantilist dönemde, Avrupa’da Coğrafi Keşiflerle birlikte, rekabetin itici gücü altında gelişim gösterdiği bilinmektedir. Hem ticaret yollarındaki değişimin ticaret sermayesi üzerine yarattığı basınç hem de yeni kaynakların keşfedilmesi ile bu süreçte ön kapitalizmin ülkeden ülkeye, kıtadan kıtaya farklılaşmasının momentleri oluşmaya başlamıştır. Farklılığın temel örgeninin “mülkiyet” biçimi olduğunun altını çizmek gerekmektedir.

Durum sermaye sınıfı ve sermaye birikimi açısından mülkiyet ilişkilerine indirgense de bu ilişkilerin yaslandığı en önemli bağ olan iktidarın, diğer bir deyişle iktidarın cisimleşmiş hali olan devleti, kapitalizmin gelişim döneminde önemli bir güç olduğu aşikârdır. “Topraklarında güneş batmayan İmparatorluk” olan İngiltere, Güney Amerika’nın tamamını yerlilerden temzileyen İspanya, Afrika’yı zapturapt altına alan Fransa kapitalizmin oluşması sürecinde sömürgeciliği, birikimin en önemli girdisi olarak kullanmışlardır. Ulus devletlerin ortaya çıkışına ve milliyetçiliğin yaygın bir ideoloji haline geldiği 19. yüzyıla kadar sermayenin, ileri kapitalist ülkelerde, emek yoğunluklu bir yapıya sahip olduğunu belirtmek gerekir. Diğer taraftan, yukarıda değinilen nedenlerden dolayı, merkezi Avrupa olan kapitalist üretim ilişkileri dışında kalan ve günümüzde “geç kapitalistleşmiş”, “gelişmekte olan”, “ikinci dünya ülkeleri”, “üçüncü dünya ülkeleri” olarak tanımlanan ülkelerin ise sanayileşen ülkelerin hammadde deposu olarak zuhur ettiğinin altını çizmek gerekir.

Kapitalizm üretim ilişkileri ilk önce ticaret sermayesi olarak ortaya çıkmış ve kitlesel üretime geçişte bilimsel yeniliklerden, teknolojik rekabetten oldukça beslenmiştir. Ulus devletlerin doğuşunu da tetikleyen emek yoğun üretimden, teknoloji yoğun üretime geçiş farklı ekonomilerin piyasa içinde örgütlendiği zamanı ve üretim ilişkilerini de farklılaştırmıştır. Diğer bir deyişle sermaye birikimi dünyada, ulustan ulusa değişen özgünlükleriyle birlikte, eşitsiz ve bileşik bir şekilde gelişim göstermiştir. Eşitsizdir; çünkü sermaye sınıfının kar dürtüsü rekabetle

beslenerek ekonomiyi farklılaştırmaktadır. Bileşiktir; çünkü meta ilişkileri, vukuu bulduğu tüm yerlerde üretim ilişkilerini kendine doğru soğurmakta ve kendileştirmektedir.

Türkiye gibi geç kapitalistleşen, gerçek bir sermaye sınıfının eksikliğiyle uluslaşma sürecine giren ülkelerde piyasa ilişkilerini etkin kılmanın yolu üretim ilişkilerinde farklı aktörlerin ekonomi sahnesine çıkmasına neden olmuştur. Bu anlamda Türkiye’de, ikinci dünya ülkelerinde olduğu gibi, devlet piyasanın etkin bir aktörü olarak ortaya çıktığı ve sermaye sınıfının gelişiminde itici rol üstlendiği görülmektedir. Batı kapitalizminin dışınında kalan eşitsiz gelişimde Türkiye, geç kapitalistleşen ülkelerle benzer gelişim seyri göstermiştir. Her ne kadar ulusal ekonomide selefi olan Osmanlı İmparatorluğunun özgünlükleri miras kalmış olsa da Türkiye’de sermaye sınıfının oluşumu, geç kapitalistleşen ülkelerin yaşadığı “devletin ekonomideki ağırlığı”, “sermaye sınıfının asker-bürokrat kesimle ikame edilmesi”, “kaynak yetersizliği” gibi sorunlarla yüzleşmiştir. Bu sorunlar da genellikle, iktidar ile sermaye sınıfı arasındaki organik ilişkilerle aşılmaya çalışılmıştır.

2 . BÖLÜM: TÜRKİYE CUMHURİYETİNİN KURULUŞU ÖNCESİ SERMAYE SINIFININ YAPISI

20. yüzyılın başları ve özellikle Cumhuriyetin kuruluşuna kadar geçen on yıllık dönem, Osmanlı İmparatorluğunun çöküşünü hızlandıran ekonomik, siyasi ve sosyal problemlerin art ardına yaşandığı, bir nevi zamanın akışının hızlandığı bir dönem olmuştur. Bu dönemde toplumsal sınıfların keskin şekilde ortaya çıktığı ve bu sınıf aktörlerinin, Osmanlı İmparatorluğunun “merkeziyetçilik”ini sarsmaya yönelik eğilim gösterdiği, Batı’da yaşanan burjuva devimlerinin biçimlerinin Osmanlı topraklarında yaşayan kesimleri de tesiri altına aldığı görülmektedir.

600 yıl egemenliğini sürdürebilmiş bir devletin çöküşünü üç ana başlığa indirgemek mümkündür:

a) *İmparatorluğa içkin nedenler*: Siyasi ve ekonomik yeniden yapılanmanın geriliminden ortaya çıkan ve keskin “iktidar savaşı” ve “rejim karşıtlığı” olarak tezahür eden olaylar. İttihat ve Terakki Cemiyetinin kuruluşu, 1908 Devrimi ile II. Meşrutiyetin ilan edilmesi, Batı yanlısı ve Jön Türk geleneğine sahip asker-bürokrat tabakanın Osmanlı İmparatorluğunda iktidarda söz sahibi olması, asker-bürokrat kliğin siyasi ve ekonomik temsiliyeti üstlenmesi içkin nedenlerdir. Bu içkin nedenlerin siyasi ayağını I.ve II. Balkan Savaşlarına ve I. Dünya Savaşına girilmesi kararları; ekonomik nedenlerini ise, “Türkçülük” ideolojisinin kabul görmesiyle “milli sermaye sınıfı” yaratmaya yönelik eğilimlerin yayılması oluşturmaktadır.

b) *İmparatorluğa dışsal nedenler*: Avrupa'nın sanayi inkılabını gerçekleştirip kütleli istihale geçişi, ucuz maliyetli makine mahsulleriyle daha çok el emeğine dayanan mamullerin rekabet imkânını ortadan kaldırması sonucu Osmanlı sınırları içinde üretim ilişkilerinin değişmesi; İmparatorluğun Türk dışı unsurlarının (Bulgarlar, Rumlar, Araplar vb.) uluslaşma bilincine sahip olmasıyla birlikte kopuşlar sergilemesi. (Tabakoğlu, 1986, s.425)

c) *İçsel ve dışsal nedenlerin dinamik sonuçları*: İçsel ve dışsal nedenlerin Osmanlı’da “değişimin elzem olduğu” hissi yaratması sonucu yeniliklere gidilmesi, geleneksel Osmanlı yaşam biçiminin değişmesi. Bu çöküş esnasında bir takım düzenlemeler yapılmak istendi; gedikler genişletildi, esnafı yeniden teşkilatlandırmak için 1879’da İstanbul Ticaret Odası açıldı. 1909’da *Esnaf Cemiyeti*

Talimatnamesi çıkarıldı. 1863 yılında "Islahı Sanayi Komisyonu" kurulmuştur. Komisyon; gümrük vergilerini arttırmak, sanat okulları açmak, milli sermayeye dayanan şirketler kurulmasını teşvik etmek gibi tedbirler alarak yerli sanayii yok olmaktan kurtarmağa çalışmıştır. (Türk Ticaret Odaları Tebliği [TTOT], 1966, s.24) Dönemin siyasi ve ekonomik gelişiminin, nihai olarak, bu üç tarihsel olgunun birbiri ile çatışkısında devindiği söylenebilir. "Uluslaşma" çabasının Türkiye Cumhuriyetinin kuruluşu sonrasında, özellikle sermaye sınıfı ve sermaye birikimi konularında, sirayet eden sorunları, bu olayların çatışkısına dayanmaktadır.

2.1 SERMAYE SINIFININ YAPISI VE 1913-1915 OSMANLI SANAYİ İSTATİSTİKLERİ

2.1.1 Sermaye Sınıfının Yapısı

Osmanlı İmparatorluğunda üretim ilişkilerin ve üretim faktörlerinin örgütlenme tarzı, feodal üretim ilişkileri ile benzer özellikler gösterse de Avrupa feodalitesinden oldukça farklı biçimde tezahür etmiştir. Asya uluslarının geçmişinde devletlerin, krallıkların ve imparatorlukların örgütlenme ve kurumlaşma süreci, Avrupa'ya nazaran, hem dinsel farklılıklar hem de kültürel çeşitlemeler bakımından özgündür. Osmanlı İmparatorluğunda da İslam hukuku ile Türk kültürü, örf ve adetlerinin birleşimi ekonomik hayatın da şekillenmesinin kaynağı olmuştur. Bu nedenle Osmanlı İmparatorluğunun son dönemindeki liberalleşme hareketlerinin ve kapitalist sisteme geçiş evresinin Avrupa kapitalizmine göre özgül karakterler taşıdığı görülmektedir.

Osmanlı'da ekonomik hayatın en önemli sektörü tarım olmuştur. Osmanlı ekonomisinin temel dayanağı olan tarımda mülkiyet/tasarruf hakkı devlete/padişaha, toprakların kullanım hakkı ise reayaya aittir . Köylülük en geniş kesimi oluşturur ve toprak rantı devletin en önemli gelir kaynağıdır. Tarımda üretim faktörlerinin ve mülkiyet ilişkilerinin durumu, kapitalizmle karşılaştırıldığında, çok geri bir üretim tarzına sahip olduğunu göstermektedir. Tarımda, Osmanlı İmparatorluğundan çöküşünden sonra, cumhuriyet döneminde uzun süre teknolojik gelişim yaşanmadığı bilinmektedir. Bunun en önemli nedeni üretimin piyasaya yönelik olmaması ve vergiler geçimlik tüketime ayrılmasıdır.

20. yüzyılın başlarında, Anadolu toprakları üzerinde kapitalist üretim ilişkileri hemen hemen hiç gelişmemiştir. Burada feodal ve ataerkil üretim ilişkilerinin çevrelediği son derece ilkel ve geri bir tarım ekonomisi hüküm sürmektedir. (M. Şenalp ve Ö. Şenalp, 2008, s.86) Savaşlarda, toprağa bağlı işgücünün büyük kısmının soğrulması, köylülerin geleceğinin belirsizliği nedeniyle az sayıdaki büyük toprak sahipleri, toprakları üzerindeki köylülerle aralarındaki ortakçılık yarıcılık gibi anlaşmaları feshetme yoluna gitmemişler ve kapitalist bir üretim sürecine uzun süre geçememişlerdir. (Ortaç, 2010, s.330) Hem Osmanlı İmparatorluğunun kapitalistleşme döneminde hem de Cumhuriyetin ilk yıllarında toprak mülkiyetinin parçalı yapısının, küçük toprak mülkiyeti ilişkilerinin hukuksal düzenlemelerle korunmasının büyük toprak sahipleri sınıfının oluşumuna engel olduğunu söylemek mümkündür. Zaten toprağın küçük mülkiyetler halinde işlenmesinden büyük toprak mülkiyetlerine geçişte tarımsal işgücünün şehirlere, kentlere göç etmesi hareketinin toprak mülkiyetinin tekelleşmeye başlaması sonucu olduğu bilinmektedir. Bu göç süreci cumhuriyet tarihinde ancak 1950'lerden itibaren başlamıştır. Yine de doğrudan mülkiyetine sahip olmaksızın, toprağın işlenmesi ve yönetimi hususunda büyük toprak sahipleri değil de *büyük toprak sermayesi* kesiminden söz etmek mümkündür.

Osmanlı İmparatorluğunda sanayi ve ticari form ise İslam hukuku kaideleri ile yönetilmiştir, burada “sanayi” kavramını henüz sanayi sermayesine sahip özel kesim olarak kullanmadığımızı belirtelim. “Osmanlı sanayi ve ticaret kesimlerinin çerçevesini oluşturan esnaf birlikleri rekabete değil işbirliği, karşılıklı kontrol, imtiyaz ve tahsis ilkelerine dayanmaktadır. Bu şartlar altında iş ve çalışma hayatı belli bir disiplin altına alınmış, liberal-kapitalist sistemde oluşan herkesin istediği mesleği, istediği yerde ve istediği şekilde yapmasına imkân verilmemiştir.” (Tabakoğlu, 1986, s.382) Bunun dışında kapitalizmin gelişmesinde önemli bir kesim olan sanayi sermayesi ve girişimci sınıfın önünün açılması için 19. yüzyılın sonlarına kadar herhangi bir çaba gösterilmemiştir. Zaten birinci bölümde değinildiği üzere ön-kapitalist dönemde gelişen ticaret sermayesi ve büyük toprak sahipleri mülkiyeti üretim tarzını belirlemeden evvel, üretimin toplumun ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik olduğu, kâr amacı güdülmeyen yapıldığı belirtilmişti. Osmanlı İmparatorluğunda da sanayi üretimine geçişi zorlayan koşullar, İngiltere’de Sanayi Devriminin gerçekleşmesiyle ve öncesinde Coğrafi Keşifler yarattığı ticaret yollarının değişmesiyle kendini dayatmıştır. Bu durumda Osmanlı, ülkede

üretilmeyen ve rekabet etmekte zorlandığı ve kitlesel üretim gerektiren ürünleri satın alarak karşılayagelmiştir. Sanayi sermayesinin dışında zanaatçılar devletin kontrolünde talebe göre üretim yapan, Loncalarda örgütlenerek karar alan, devletçe sıkı denetime tabi yapıdadır. Bunun dışında ticaret sermayesinin Osmanlının son döneminde etkin ekonomik kategori olduğunu ve ticari sermayenin de devlet tarafından sıkı tedbirlere tabi olduğunu belirtmek mümkündür. Örneğin madrabaz denen vurguncuların buğday, yağ gibi zorunlu ihtiyaç maddelerinde spekülasyon yapmaları, sert tedbirlerle önlenmeye çalışılmıştır. (Tabakoğlu, s.381) Dolayısıyla Osmanlı İmparatorluğunun çöküş dönemine kadar sosyo-ekonomik yapıda sermaye sınıfı yahut girişimci sınıf olarak tanımlanan özelliklere sahip kesim ticaret sermayesi olarak varlık bulmuştur.

Osmanlı tarihinde devlet otoritesinin güçlü yapıya sahip olması, ülkenin sosyal yaşamında savaşların, göçlerin büyük bir yer işgal etmesi nedeniyle Osmanlı tebaasında devlet memurluğuna, günümüzde de olduğu gibi, büyük önem verilmiştir. Diğer taraftan Avrupa kapitalist sisteme geçtikten sonra, dünya ekonomisini zapturapt altına alan hâkim sisteme dönüşmesi ile Osmanlı ekonomisi bu dönüşümlere ayak uydurmak için girişimlerde bulunmuştur. Kitlesel ve mamul mallar için piyasa arayışları içinde olan Avrupa sermayesi, Osmanlı ekonomisine bir dizi yaptırımlar uygulamıştır; bu yaptırımların en bilineni “Kapitülasyonlar”dır. Kapitülasyonların, Osmanlı pazarında ticaret sermayesi lehine önemli yaptırımlar ortaya koyduğu bilinmektedir. Özel sektörün Osmanlıda tarihi gelişimi incelenirken kapitülasyonların ve geleneksel Türk toplumunda devlet memurluğuna atfedilen büyük önemin, müteşebbis sınıfının gelişmesine mani olduğu görülmekteydi. (TTOT, 1966, s.93)

Osmanlı ekonomisinin XIX. yüzyılda dışa bağımlılığı artmıştır. Sanayici ve girişimci sınıfın yetersizliği ve ticaret sermayesinin, “ticaretin hor görülmesi” nedeniyle gayrimüslimlerin elinde yoğunlaşmış olması ve gayrimüslimlerin ticari faaliyetleri sanayi sermayesine yönlendirememesi devlet içinde, özellikle asker-bürokrat kesimin yaşanan sorunlara çözüm yaklaşımını değiştirmiştir. XIX. yüzyılın sonları ile XX. yüzyılın başlarında *milliyetçilik*, *ulusçuluk* gibi yeni ideolojilerin Osmanlıda egemen olması sosyo-ekonomik yapının bu yeni ideolojilere sahip kliklerce dönüştürülmesi neticesini doğurmuştur. Özellikle XIX. yüzyıl sonlarına doğru müteşebbis sınıfın zayıf olmasının zararları görülmüş ve teşebbüs fırsatları genişletilerek Türkiye’de müteşebbis bir sınıf oluşturulmak istenmiştir. Bu

istek doğrultusunda müteşebbis sınıfı güçlendirmeye yönelik bazı faaliyetlerde bulunulmuştur. Özellikle II. Meşrutiyet dönemi, iktisadî uyanışın başladığı bir dönem olmuştur. (Altıparmak, 1998, s.66)

Osmanlı İmparatorluğunun parçalanmasından kapitalizme geçiş evresinde, sınıfsal yapının etnik ve sosyolojik farklılığı Türkiye’de sermaye sınıfının oluşumunu geciktirdiği gibi daha sonra oluşan sermaye sınıfının reflekslerinde, geleneksel-devletçi izler bıraktığı söylenebilir. Bu izlerden en önemlileri yukarıda değinildiği üzere tarımsal yapıda büyük toprak mülkiyetinin olmaması, diğeri ise I. Dünya Savaşı sonrasında Hıristiyan burjuvazinin büyük bölümünün ülkeden çıkarılmasıdır. (Keyder, 1993, s.10) XX. yüzyılın başlarında ticaret burjuvazisinin de, bugünkü ekonomik etkinlik biçimlerinden farklı olsa da, çeşitli iktisadi konularda uzmanlaştığı ve faaliyet alanlarını genişlettiği görülmektedir. Tüccar ve aracı faaliyetlerinin yanı sıra bankerlik gibi (Galata Bankerleri yahut Galata Borsası) finansal girişimlerin geliştiği ve yabancı sermaye ortaklıklarına yöneldiği görülmektedir. Ticaret burjuvazisinin bu evrede “ticari” aşamadan çıktığını ve sermaye sınıfına dönüşme eğilimi gösterdiği aşikârdır. Bu sermaye sınıfını kesimini gayrimüslim tebaa oluşturmuştur. Çağlar Keyder, gayrimüslim tebaanın tamamının şehirli burjuva olduğu veya ticaretle uğraştığı yanılısamasının yanlış olduğunu, kentlerdeki ücretli nüfusun büyük çoğunluğunun da Rumlardan oluştuğunu belirtmektedir. (Keyder, s.111) Henüz, kapitalist sisteme özgü ekonominin yeni aktörü olan kesimlerin, geleneksel iktisadi koşullardan hızlı şekilde sıyrılmasının mümkün olmaması nedeniyle bu durumun ortaya çıkmasından daha doğal bir şey olamaz. Tıpkı Müslüman-Türk sermaye sınıfının oluşumuna bakıldığında “aile şirketi” özelliklerinin ön plana çıkması gibi Gayrimüslim Osmanlı burjuvazisinin de çalışanlarını kendi etnik veya dini gruplarından seçmesi ücretli nüfusun da gayrimüslimlerden oluşması sonucunu doğurmuştur. Ayrıca Osmanlı’da gayrimüslimlere tanınan ekonomik ve bürokratik ayrıcalıklar nedeniyle bu kesimdeki işgücünün nitelikli işgücü olması, teknik elemanlarının, emek niteliğinin gelişmiş olması toprağa bağlı köylülükten işgücü temin etmeye nazaran daha düşük maliyetlidir.

1908 Devrimi, bilinen adıyla II. Meşrutiyet’in ilanı ile birlikte rejim büyük değişikliğe uğramış ve sermaye sınıfının gayrimüslim yapısını değiştirmeye yönelik ilk girişimler başlamıştır. Osmanlıda İttihat ve Terakki Fırkası iktidarı döneminde yaşanan 1912-1913 Balkan Savaşlarında ve 1914-1918 arası I. Dünya Savaşında hem

gayrimüslim hem de Müslüman-Türk sermaye sınıfı, mal kıtlıklarından dolayı spekülasyonlara başvurmuş ve oldukça zenginleşmişlerdir. Başta köylüler, memurlar, askerler, emekliler savaş spekülasyonu sonucu yoksullaştı, mülksüzleşti; buna karşın, pazara dönük üretimde bulunan orta ve büyük toprak sahibi, taşra tüccarı, İttihat ve Terakki Cemiyetine yakınlığıyla tanınan ve İstanbul'un iâşesini üstlenen örgütlü esnaf ve “harb zengini” diye adlandırılan, spekülatif girişimler sonucu kısa sürede servet biriktiren tüccar savaştan kazançlı çıkmıştır. (Ertem, 2014, Parg. 18) Ayrıca, savaşlar nedeniyle ortaya çıkan arz yetersizliği fiyatlar genel düzeyini oldukça yükseltmiştir. Bu sayede büyük çoğunluğu aracılık ve ticaretle uğraşan sermaye sınıfı stokçuluktan büyük kâr elde etmiştir. Girdi maliyetleri düşük olan kamu kesimi ve özellikle İttihat Terakki Fırkası elitlerini oluşturan asker-bürokrat kesim de fiyatların yükselmesi nedeniyle bütçeden yüksek paylar almışlardır. Aynı durum, birçok benzerlikle II. Dünya Savaşı döneminde de yaşanacaktır. Stokçuluk ve karaborsacılıktan sermaye birikimi elde eden sermaye sınıfı, daha sonra devletin gölgesinde gelişerek bugünkü büyük sermaye kesimlerinin selefleri olacaklardır.

Son tahlilde sermaye sınıfının gelişimi için servet artışının ve sermaye birikim oranının yüksek olması önemli bir faktördür. Türkiye Cumhuriyetinin kuruluşu öncesi sermaye sınıfının görünümü, kaynakların kullanımına göre: Batı ile ilişki kurmuş ve yabancı sermaye ortaklıklarına girişmiş Gayrimüslim tacirlere ve beşeri sermayeye sahip yine Gayrimüslim ağırlıklı ücretli çalışanlara; ikincisi “Batıcılık” yanlısı ve eğitimlerini Fransa ve Almanya gibi ülkelerde almış, beşeri sermayesi yüksek İttihat ve Terakki yanlısı asker-bürokrat elit kesime ayrılmıştır. Asker-bürokrat kesim daha sonra Kurtuluş Savaşı esnasında kendine Müslüman-Türk Anadolu eşrafından taraftar toplamış, *Ulusçuluk* öğretisi çerçevesinde yeniden örgütlenmiştir.

2.1.2 1913-1915 Osmanlı Sanayi İstatistikleri

Dünyanın neresinde olursa olsun, ölçeği ne büyüklükte olursa olsun (ister makro ister mikro) herhangi bir ekonomik birimin ekonomik gerçekliğini tayin eden iki unsur bulunmaktadır: Emek ve Sermaye. Bu iki girdi tüm iktisat teorilerinin, teorilerden bağımsız olarak üretimin yegâne varlığının Adem ile Havva'sıdır. Üretim ilişkilerinin, dondurulmuş bir anda, iktisadın diğer konularıyla (üretkenlik, etkinlik, mal ve hizmetler, sektörler, istatistik, GSMH vb.) ilişkisini kurmak için yegâne iki unsurun özelliklerine bakmak zorunluluğu, ekonomik birimlerin geleceğe yönelik

karar alabilmesinin de zorunluluğu haline gelir. Günümüzde ekonomik birimlerin, beklentilerini doğrulamasının ve geleceğe yönelik karar alabilmesinin parametreleri, bilimsel yöntemlerin gelişmesiyle birlikte daha da çeşitlenmiş ve kolaylaşmıştır. Bu hususta iktisadi analizler lehine en önemli yardımcı bilimsel yöntem olarak karşımıza *İstatistik* çıkmaktadır.

İstatistik, tekil veya genel olguları kendi gerçekliği içinde soyutlayarak matematiksel ifadelerle dışa vurduğu bilimsel bir yöntemdir. İstatistiki soyutlama biçiminin sınırlarını verili gerçekliğin ufku belirlemekte iken ufkunu da nedensel ilişki kurduğu bilim dalının sınırları belirler. Bu durumda, iktisat bilimi ile istatistik arasındaki bağıntılar kurulduğunda gerçekliğin ufku, üretim ilişkilerinin ufkudur. Ekonomide üretim tarzının gelişkinlik düzeyi ile yukarıda da değinildiği üzere, bu gelişkinliğin tahlil edilmesine duyulan ihtiyaç da artmaktadır. İktisadın konularından olan sermaye sınıfı ile sermaye birikiminin dinamik yapısındaki değişimler, diğer iktisadi konularda olduğu gibi, bu dinamizm için değişimlerin anlaşılabilir ve ölçülebilir olmasını da ihtiyaca dönüştürmektedir.

Osmanlı İmparatorluğunun son çeyreğinde hem sermaye sınıfının yapısal değişimi hem de sermaye birikiminin kapitalizmin belli bir momentine denk düşmesinden kaynaklı değişimler, hem de iktisat politikalarındaki değişimler (iktidara İttihat ve Terakki Cemiyetinin geçmesi, savaşlar, “milli ekonomi” yaratma politikası vb.) nedeniyle yeni iktisadi analizler ortaya koyma ihtiyacı doğmuştur. Kapitalizmin Osmanlıdaki gelişim hızı düşünüldüğünde ve ekonomik verilerin kayıtlanması, çözümlenmesini üstlenecek uzmanların yetersizliği göz önünde tutulursa bu ihtiyacın önemi daha kolay anlaşılır.

İttihat ve Terakki Cemiyeti, özel sektör girişimcilerini desteklemek amacıyla 1913 yılında ‘Teşvik-i Sanayii Kanunu Muvakkatı’ adı ile bir kanun çıkarmış ve bu kanun hükümleri ile kurulacak işletmelere hazine topraklarından bedelsiz kuruluş yeri tahsisi ve bazı vergi muafiyetleri gibi teşvik tedbirleri uygulamıştır. (TTOT, 1966, s.24) Bu hukuki düzenlemeyle, biraz daha kurumlaşma ve gelişme eğilimine sahip özel kesimin 1913’teki verili yapısını ve 1915’teki durumunu incelemek üzere iki sanayi sayımı yapılmıştır. “Ticaret ve Ziraat Nezareti, 1913 ve 1915 yıllarında ilişkin olarak İstanbul vilayeti ile İzmir, Manisa, Bursa, İzmit, Karamürsel, Bandırma ve Uşak şehirlerinde bir sanayi sayımı düzenlemiştir. Bu sayımın sonuçları, 1917 yılında, **1329,1331** [1913-1915] **Seneleri Sanayi İstatistik** adıyla yayımlanmıştır.” (Ökçün, 1997a, s.vii) 1913-1915 Sanayi İstatistik, Osmanlı topraklarında yapılan ilk

sanayi sayımı olmasından öte anlamalara haizdir. Özellikle, tarım bir kenara bırakılırsa manifaktür üretim biçiminin ağırlıklı örgütlendiği ekonomide sanayi kesiminin, Osmanlı tebaasına mensup gayrimüslimlerin ve yabancı sermayenin elinde olduğu görülecektir. Sanayi sayımı bu anlamda, daha sonraki bölümlerde değinilecek olan, İttihat ve Terakki iktidarının “Milli Ekonomi” yaratma girişimlerinin ampirik dayanaklarından biri olmuştur.

Osmanlı sanayi sayımı, merkez kapitalist ülkelerin sanayi devrimi atılımlarından sonra dünya pazarına ve ticaret ilişkilerine kitlesel üretim sonucu hâkim olmaya başlamasıyla birlikte gelişmiş ülkelerin, kapitalistleşmeye entegre olma çabası içinde ve zorunluluğunda olan ülkelere kendi sistemlerini de pazarlamış oldukları ve Osmanlı gibi geç kapitalistleşen ülkelerin sanayileşmiş ülkelerin hammadde deposu durumuna dönüştüğü gerçeğinin de sayımıdır. Gerçek, sektörler bazında istatistikte yer almaktadır. Mesela “[...] imalat sanayinin 1913’de %68,6’sını ve 1915’te de %70.3’ünü gıda sanayi teşkil etmektedir.” (Ökçün, 1997a, s.xi)

1913-1915 İstatistiği usul açıklamalarında, sanayi sayımına tabi tutulan işletmelerin tamamının Teşvik-i Sanayi Kanunu Muvakkatından yararlanan müesseseler olduğu ve sanayi sayımı kriterlerinin, hareket gücü kullanıyorsa 10’dan fazla işçi çalıştıran, hareket gücü kullanmıyorsa 20’den fazla işçi çalıştıran müesseseler ile ayrıca devamlı olarak 10’dan fazla işçi çalıştıran sabun fabrikaları ve 24 saatte en az 100 kental (10 Ton) hububat öğüten değirmenleri kapsadığı belirtilmektedir. (Ökçün, 1997a, s.7) Ayrıca maden sanayi, ispirotolu içkiler, ayakkabı, hazır elbise ve çamaşır imalathanelerinin araştırma dışında tutulduğu belirtilmektedir. (Ökçün, s.9) Sayım dışı tutulan sektörlerden biri olan maden sanayine değinmekte fayda vardır. Ökçün’ün (1997a, s.viii) Avrupa ekonomilerine ham madde ve yiyecek maddeleri satma ve mamul madde satın alma şeklinde belirttiği ekonominin bağımlılığı görüşünde maden sanayinin Osmanlıda en önemli sektörlerden biri olduğunu ve sermaye sınıfının birikim sürecinde önemli rol oynadığını belirtmek gerekmektedir. Madencilik Osmanlıda İnhisarlar şeklinde devlet denetimine tabi olsa da işletme imtiyazları yoluyla işletmesi özel sektöre devredilen ve çoğunlukla gayrimüslimlerin imtiyazında bulunan bir sektördür. Makine ve teçhizatların üretiminde girdi olarak kullanılacak ürünler üreten bu sektörün hem kalkınmada hem de sanayide kritik rol oynadığını belirtmek gerekmektedir. Maden sektörünün sayıma dahil edilmemesi önemli bir eksiklik ve

sermaye sınıfının oluşumunun incelenmesinin salt sanayi istatistiki çerçevesinde ele alınması, bu açıdan analizlerin tutarlılığında da sorunlar yaratacaktır. Tarafımızca hazırlanan Ek 1'in 3. şirketi *Ereğli Kömür Madenleri*, 7. şirketi *Maadin ve Cevahiri Madeniye O.A.Ş.*, 37. şirketi *Maadin O.A.Ş.* gibi maden işletmelerinin çoğu ya gayrimüslim tebaanın imtiyazında ya da gayrimüslim/Müslüman-Türk ortaklığının imtiyazındadır. İstatistikteki sektörel ayrımlar dikkate alındığında maden sektörünün ekonomideki önemi daha da artmaktadır. Bu nedenle istatistikte büyük bir gedik olduğunu söylemek mümkündür.

Yukarıda değinilen kıstaslara göre hazırlanmış olan 1913-1915 Sanayi İstatistiki sonuçları, yatırımcıların yatırım kararlarını, geleceğe yönelik beklentilerini etkileyecek ve diğer ekonomik birimlere kılavuz olacak önemli bilgiler içermesine rağmen bu istatistiki çalışma İttihat ve Terakki Fırkasınca gizli tutulmuş ancak 1917 yılında yayımlanmıştır. Bunun dışında 1915 yılı sayımının Ermeni Tehciriyle aynı seneye denk düşüyor olması Sanayi İstatistiki bilgilerinin, yaratılmak istenen “Milli” sermaye sınıfının çıkarları doğrultusunda kullanıldığı izlenimini de vermektedir. Sanayi sayımı sonuçlarının Bakanlıkta saklı tutulmasının bir diğer gerekçesi olarak savaş koşullarında bulunduğu görüşü ileri sürülebilir; lakin böyle bir önerme tutarlılıktan uzak olacaktır. Çünkü sayım sonuçlarının açıklandığı tarih olan 1917 tarihi de I. Dünya Savaşının devam ettiği bir dönemdir.

1913-1915 Sanayi İstatistikleri, 1913 yılından 1915 yılına kadar geçen iki yıllık sürede sanayinin gelişimine dair karşılaştırmalı bilgiler sunmaktadır. O dönemin müesseselerine ve müteşebbislerine dair kaynak teşkil edecek ayrıntılı bilgiler içermesinin yanı sıra sermaye birikiminin incelenmesine ve sermayenin sonraki uygulamalarla “Millileştirilmesi”ne dair ipuçları vermektedir. Sektörler nezdinde ayrımlara gidilerek yapılan sayımlarda, müessese isimlerinden dahi çıkarılabilecek önemli sonuçlar bulunmaktadır. Bu nedenle 8 grup ve 27 şubeye ayrılarak yapılan sanayi sayımının kategorilerine göre şirketler Tablo 1’de yer almaktadır.

Tablo 1: 1913-1915 Sanayi İstatistiğine Dahil Müesseseler

SEKTÖRLER VE DALLARI	MÜESSESELERİN SAYISI	MÜESSESE İSİMLERİNE GÖRE MÜLKİYET DAĞILIMI	SEKTÖRLER İÇİNDEKİ ORANI
Gıda Sanayi	Toplam= 75	44	%58,6
Değirmencilik	31	14 Şirket Gayrimüslim	%45,1
Makarna İmalatı	9	En az 7 Şirket	%77,7

		Gayrimüslim	
Şekercilik, Tahin ve Bisküvi İmalatı	18	15 Şirket Gayrimüslim	%83,3
Konserve İmalatı	8	3 Şirket Gayrimüslim	%37,5
Bira İmalatı	4	4 Şirket Gayrimüslim	%100
Buz İmalatı	3	1 Şirket Gayrimüslim	%33,3
Tütün İmalatı	2	----	---
Toprak Sanayi	Toplam = 17	11	%64,7
Tuğla İmalatı	7	5 Şirket Gayrimüslim	%71,4
Adi Kireç ve Su Kireci İmalatı	3	1 Şirket Gayrimüslim	%33,3
Çimento İmalatı	2	1 Şirket Gayrimüslim	%50
Çimento Mamul Ürünleri	3	3 Şirket Gayrimüslim	%100
Porselen İmalatı ve Elmastraşçılık	2	1 Şirket Gayrimüslim	%50
Deri Sanayi	Toplam = 13	7	%53,8
Tabaklama (Debagat)	13	7 Şirket Gayrimüslim	%53,8
Ağaç Sanayi	Toplam = 24	18	%75
Marangozluk ve Doğramacılık	13	9 Şirket Gayrimüslim	%69,2
Kutu İmalatı	8	8 Şirket Gayrimüslim	%100
Diğer Ağaç İmalatları	3	1 Şirket Gayrimüslim	%33,3
Dokuma Sanayi	Toplam = 73	48	%65,75
Yün İplik İmalatı ve Yün Dokumacılığı	12	3 Şirket Gayrimüslim	%25
Pamuk İpliği İmalatı ve Pamuk Dokumacılığı	5	1 Şirket Gayrimüslim	%20
Ham İpek İmalatı	41	34 Şirket Gayrimüslim	%82,9
İpek Dokumacılığı	6	3 Şirket Gayrimüslim	%50
Diğer Dokuma İmalatları	9	7 Şirket Gayrimüslim	%77,7
Kağıt ve Baskı Sanayi	Toplam = 51	32	%62,7
Sigara Kağıdı İmalatı	9	7 Şirket Gayrimüslim	%77,7
Matbaacılık ve Diğer Kağıt Mamul Ürünleri	42	25 Şirket Gayrimüslim	%59,5
Kimya Sanayi	Toplam = 11	7	%58,6
Yağ Üretimi	4	3 Şirket Gayrimüslim	%75
Sabun İmalatı	2	1 Şirket Gayrimüslim	%50
Palamut Özü Üretimi	2	1 Şirket Gayrimüslim	%50
Diğer Kimya Üretimi	3	2 Şirket Gayrimüslim	%66,6
Madeni Eşya Sanayi	Toplam = 24	19	%79,1
	24	19 Şirket Gayrimüslim	%79,1

KAYNAK: A. Gündüz Ökçün, *Osmanlı Sanayii 1913-1915 Yılları Sanayi İstatistiki*, Ankara: Sermaye Piyasası Kurulu Yayını, 1997 (Taraflımızca hazırlanmış tablo.)

Sanayi sayımı kapsamına giren müesseselerin sadece isimlerinden yola çıkarak hazırlanan bu tabloda, sermaye sınıfının karakterine dair önemli sonuçlar ortaya konulabilir. 7 alt sektör hariç diğer tüm alt sektörlerde milli sermaye sınıfından söz etmek mümkün gözükmemektedir. Bu 7 alt sektörün, Dokumacılık alt sektörü hariç, şubelerinde tablodan çıkarılması mümkün olmayan gayrimüslim-Müslüman ortaklıkları bulunmaktadır ki bunlar da göz önünde bulundurulduğunda sektörlerin içinde gayrimüslimlerin oranlarının daha da artacağı kestirilebilir. Diğer bir husus da Osmanlıda kapitalizme geçişte sermaye sınıfını oluşturan Gayrimüslim kesimin teknolojik gelişime daha açık sektörlerde ağırlıklarının daha fazla olduğudur. Bira İmalatı, Çimento İmalatı, Kutu İmalatı, Sigara Kâğıdı gibi şubelerde etkinlikleri fazladır. Bu durum da sermaye sınıfını oluşturan gayrimüslimlerin Avrupa kapitalizmine dayalı teknolojik gelişime daha açık ve yabancı sermaye ile ilişkilerinin daha kuvvetli olduğu gerçeğine gönderme yapmaktadır. Daha sonra Bölüm II. 3'te ayrıntılarıyla ele alınacak olan İttihat ve Terakki Fırkası öncülüğünde başlatılan Milli Ekonomi yaratma çabasında bu sektörlerdeki sermayenin hem hukuksal düzenlemelerle hem de iktidar yanlılarına tanınan ayrıcalıklarla el değiştirmesi sağlanacak ve sermaye sınıfının yapısı da topyekûn değişecektir. Özellikle yeni sermaye sınıfını oluşturan asker-bürokrat burjuvazisi gerçek anlamda bir sermaye sınıfı özelliklerine sahip olmaktan uzak karakteriyle Türkiye Cumhuriyetinin gelişimini sekteye uğratacaktır. Hem Lozan Anlaşmasının koşulları ve Osmanlı Borçlarının Ödenmesi hem de asker-bürokrat sermaye sınıfının yapısı birleştiğinde Cumhuriyetin ilk 10 yılında sermaye sınıfının gelişimi hususu yol kat edilmediği görülecektir.

2.2 İTTİHAT VE TERAKKİ FIRKASI İLE SERMAYE SINIFI ARASINDAKİ İLİŞKİ

Sosyal bilimlerde, belli olguların çözümlenmesi girişimi o olguların kendini dışa vurduğu koşulların belli oranda “soyutlama”ya indirgenmesiyle mümkün olur. İktisadi olgularda, özellikle de iktisat tarihi çalışmalarında, en önemli soyutlama biçimi “tarihselleştirme” olarak karşımıza çıkmaktadır. Dikkatli incelendiğinde Cumhuriyet döneminde sermaye sınıfının oluşumu ve oluşumun uğraklarının devlet

ile ilişkisi, Cumhuriyet öncesi dönemde kendine özgü içeriğe sahip olmuştur. Bu içeriğin en önemli öznesi Cumhuriyet öncesi dönemde, 1908 yılı ile Kurtuluş Savaşı yılları arasında, İttihat ve Terakki Fırkası olmuştur.

Osmanlı'nın son yıllarında sınıf kategorisini, hem kontrol altında tutulma olasılığı zor hem de Osmanlı döneminde yaşanan olaylar nedeniyle güven duyulması zor olan gayrimüslimler oluşturmaktaydı. Bunun yanı sıra Osmanlı toprak sisteminden kaynaklanan ve Osmanlı yönetici sınıfının toprakta küçük mülkiyeti korumuş olmasından dolayı sermaye sınıfının birikim zeminini oluşturabilecek bir toprak sahipleri sınıfı olmamıştır. (Keyder, 1993, s.107) Böyle bir özgüllük zemininde, asker-bürokrat tabakadan oluşan İttihat ve Terakki Fırkası hükümet olmuş böylece “Batıcılık” ve “Milliyetçilik” ideolojileriyle beslenen siyasi bir konjonktür döneme hâkim olmuştur. Milli iktisat ve milli sermaye sınıfı oluşturma politikalarının uygulanmaya başladığı, daha sonra Cumhuriyet döneminin de iktisat politikalarının kökenini oluşturacak olan bu dönem, sermaye sınıfı ile devlet arasında sarsıcı değişimlerin yaşandığı bir dönemdir. Sermaye sınıfına ait, yukarıda belirtilen özellikler nedeniyle, “[...] yeni bir ulus devlet kurup bu devleti modernleştirmeye koyulan burjuvazi değil [...]” İttihat ve Terakki mensubu ya da yandaşı asker-bürokrat kesimler olmuştur. (Keyder, s.107)

Bu dönemde Müslüman-Türk tüccar ve toprak sahipleri ithalat ve ihracatı, toptan ticareti, ticari komisyonculuğu ve bankacılığı ellerinde bulunduran yabancı ve/veya azınlıklara karşı, bunların yerine geçmek üzere, şirketler halinde örgütlenmişlerdir. “İkinci Meşrutiyet döneminde ‘intibah-ı iktisadi (iktisadi uyanış)’ olarak adlandırılan bu örgütlenme Balkan Savaşı ve özellikle Birinci Dünya Savaşının çetin koşulları içinde daha yoğun ve daha yaygın bir nitelik kazanmıştır.” (Okyar [Ed.], 1973, s.459) İktisadi uyanışın en travmatik ögesinin sermaye birikimi için *kaynak* yaratılması sorunu olduğu anlaşılmaktadır.

Sermaye sınıfının yaratılmasına yönelik girişimlerin ve sermaye birikim biçiminin kaynak yaratma sorununun, İttihat ve Terakki Fırkası döneminde üç önemli aşamasının altını çizmek gerekir:

1) Savaşlarda kaybedilen topraklar ve Osmanlı'nın çokuluslu yapısında yaşanan sorunlar ve uluslaşma hareketleri neticesinde sermaye sınıfını oluşturan gayrimüslim kesimin tehciye tabi tutulması ile oluşan kaynaklar.

2) Milli sermaye oluşturmada kaynak yetersizliğinin yoğun yaşandığı Anadolu eşrafının Bankalar nezdinde örgütlenmesi.

3) Anadolu ve İstanbul eşrafının, toprak sahiplerinin gelişmiş ve görece birikime elverişli şehirlerde/mekarlarda “Anonim Şirket” biçiminde örgütlenme çabası.

Bu üç faktör ulusal nitelikli ekonomik aktörlerin, iktisadi boyunduruktan kurtulma çabaları olarak okunabilir; diğer taraftan ise asker-bürokrat İttihat ve Terakki Fırkasının politik hedefi olan ve daha sonra Cumhuriyet dönemine intikal eden sermaye/girişimci sınıfın doğal, özgür ve yetkinleşmekten uzak gelişiminin gerekçeleri de bu üç başlıkta aranmalıdır. Bu gerekçelerin yarattığı sonuçların Cumhuriyet dönemine de sirayet etmiş olmasına birçok yazar dikkat çekmiştir. Aytekin Altıparmak’a göre: “İttihat ve Terakki hükümeti tarafından uygulanan ve ‘millî iktisat’ adı verilen politika, yeni Türk devletinin yöneticileri tarafından da benimsenmiştir. Devlet desteğiyle Türk müteşebbisler meydana getirme yolundaki çalışmalar bu dönemde de devam etmiştir.” (Altıparmak, 1998, s.67) Zeki Duman’a (2007, s.35) göre: “Osmanlıda burjuva sınıfını, gayri Müslimler (Ermeni, Yahudi, Rumlar) teşkil ederken, Cumhuriyet döneminde, bunların yerine devlet menşei milli bir burjuva yaratılmaya çalışılmıştır. Bu türevi sınıf, çıkarsal ilişkilerin devamı için iktidarla sürekli organik bir ilişki içinde bulunma ihtiyacı hissetmiştir.” Gürsan Şenalp ve Örsan Şenalp (2008, s.89) ise “Türkiye’de İttihat ve Terakki’nin ya da Kemalist bürokratik öncü kadronun yaptığı şey, sınıf yönelimleri her ne olursa olsun, maddi üretim / dolaşım ilişkileri içerisinde bir konum olan burjuvaziyi yaratmak değil, kendi dışında oluşan bu toplumsal konumun sosyal ve etnik bileşimini değiştirmek olmuştur.” Gürsan ve Örsan Şenalp’in ifadeleri yanlış olumsuzlamaya yaslansa da yazarların sermaye sınıfının “sosyo-etnik yapısını değiştirmek” söylemleri yeni sermaye sınıfı yaratmak demek olduğundan İttihat ve Terakki Fırkasının iktisadi yaklaşımının Cumhuriyet dönemine intikal ettiğini vurgular. Kısacası ekonominin “Millî” müdahaleler ile yeniden yapılanması İttihat ve Terakki Fırkası iktidarı altında Cumhuriyet öncesi dönemde başlamış, asker-bürokrat tabaka ile sivil aydın kesimlerin birlikteliği sonucu güçlü bürokratik yapı oluşmuştur. Yani asker ve sivil bürokratik burjuvazi ilk önce kendi denetimleri dışında üretim güçlerinin gelişmesine, dolayısıyla sermayenin birikmesine izin vermemiş, bunu engellemiş, daha sonra ise kendi denetiminde ticaret burjuvazisi yaratarak zenginliği istediği ölçülerde ve oranlarda paylaşmıştır. (Ertem, 2014, Parg. 17) Kapitalist üretim ilişkilerine geç giren ülkelerin milli burjuvazisinin olmaması dolayısıyla milli sermaye sınıfı yaratma sürecinin bürokrasi elinde gerçekleşmesi dünyada sık

karşılaşılan iktisadi durumlardandır. Bu bürokrasi de kendi bekası için dayanacağı güdümlü, en önemlisi Batı'da (şimdilik) ayağı olmayan (ama daha sonrası için elzem olan), Batıyı arkasına alıp kendisini tehdit edebilecek konumda olmayan bir sınıfa gereksinim duymuştur. (Çetinoğlu, s.11)

Cumhuriyet öncesi dönemde, İttihat ve Terakki Fırkası esintisi altında Osmanlı ekonomisinde, sermaye sınıfının yabancı sermayeyle ortaklıklarının “Anonim Şirketler” ve “Bankacılık” gibi faaliyet alanlarında olduğu belirtilmişti. Ulusal birikim yapısının bürokratik müdahalelerle şekillendiği ve sermaye fraksiyonlarının çıkar çatışmaları halinde kıtalara ayrılmasının gerçekleştiği görülmektedir. Bu çatışmalarda Müslüman-Türk milli sermaye sınıfı oluşturulması amacıyla İttihat ve Terakki Fırkası ile mevcut sermaye sınıfı arasındaki organik ilişkiler, sermaye sınıfının oluşumunda en kritik momenti temsil etmektedir. Bu moment iki dönemle ayırt edilebilir. Meşrutiyetin İlk beş yılında (1908-1913) kurulan anonim şirketlerde yabancı ve gayrimüslim unsurlarla ortaklığa gidilmiş, şirketlerin çoğunda yabancı sermaye ağırlığını korumuştur; savaş yıllarında ise (1914-1918) faaliyete geçen anonim şirketlerin büyük çoğunluğu Müslüman-Türk kesimlerce gerçekleştirilmiştir. Önceki kısımda ele alınan Sanayi İstatistikleri bu konuda birçok çalışmaya kaynak oluşturmuştur; lakin istatistik sayımının tamamlandığı 1915 yılından 1932 yılına kadar (ki 1932'den 1941 yılına kadar yapılan sayımlar da sadece Teşvik-i Sanayi Kanunundan faydalanan kuruluşları içermektedir) sermaye sınıfının yapısını analiz edecek herhangi toplu malumat bulmak zordur. Ek 1 İttihat ve Terakki Fırkası döneminde, *1913-1915 Sanayi Tahririnden* önce ve sonra kurulan şirketlerin sınıfsal yapısını analiz edebilmek için tarafımızca oluşturulmuştur.

İttihat ve Terakki Fırkası yönetiminin kendini feshettiği 1918 yılı ile Kurtuluş Savaşı da dahil 1923 senesine kadar geçen sürede iktidarda boşluklar doğmasından, İstanbul'un ve Anadolu'nun birçok yerinin işgal edilmesinden dolayı sermaye sınıfı ile yönetici klikler arasındaki ilişkilerin izlenmesi mümkün olmamaktadır. Bu nedenle Ek 1'de 1919-1923 arası dönem, Cumhuriyet öncesi dönem analizinin dışında tutulmuştur. Ek 1'e dair bazı hususları belirtmek gerekmektedir. 1929 yılında Hamit Tahsin ve Remzi Saka tarafından hazırlanan eserde, eserin yazıldığı dönemden önce tasfiye olan anonim şirketler ele alınmamıştır. (Tahsin ve Saka, 1929, s.8) Bu nedenle tasfiye olan şirketlere dair kapsamlı bir çalışma yapılması gerektiğinden dolayı hazırladığımız Ek 1'de bunlara yer verilmemiştir.

Tarafımızca hazırlanan Ek 1’de, Cumhuriyet öncesi Osmanlı tebaasına ait kişi ve kurumlarca oluşturulan 69 girişim yer almaktadır. Şirketlerin kuruluş yılları farklı kaynaklar karşılaştırılarak oluşturulmuştur; yıllar konusunda sorun olmasa da kuruluş günleri ve ayları arasında ihtilaflar söz konusu olduğundan sadece kuruluş yılları tabloda verilmiştir. Dönemin sermaye sınıfının profili açısından önemli diğer nokta olan yabancı sermayenin ülkedeki durumu hakkında Ek 2’ye bakılabilir. Ek 1 Sermaye sınıfı ile İttihat ve Terakki Fırkasındaki ilişkilere dair önemli ipuçları vermektedir. Daha önce de değinildiği üzere sermaye sınıfının 1915 Tehciri öncesinde, Osmanlı ekonomik hayatında Gayrimüslimler tarafından temsil olduğuna ve İttihat ve Terakki Fırkası ile başlayan “Milli Ekonomi” oluşturma ve “Milli Sermaye Sınıfı” yaratma girişimlerinden söz edilmişti.

Ek 1 incelendiğinde, 1915 öncesinde gayrimüslim Osmanlı tebaasının şirketlerin kurucuları ve yönetim kurulunda yer aldığı veya bunların tamamını oluşturduğunu görmekteyiz. Zaten 1913-1915 Osmanlı Sanayi İstatistiklerine yaslanarak oluşturduğumuz Tablo 1’de bu gerçekliği ortaya koymuştuk. Bu sefer Ek 1’de Anonim Şirketler baz alınarak aynı durum gösterilmiştir. 1916 yılına varıncaya dek 44 şirketin 18’i Türk ve 20’si gayrimüslim, kuruculardan 4’ü ise Gayrimüslim/Müslüman-Türk ortaklığından oluşmaktadır. 1916 yılından sonra Türk ve Gayrimüslim ortaklığında 1 şirket, Müslüman-Türk olarak 23 şirket ve 1 tane de Gayrimüslim şirket bulunmaktadır. Bu sonuçlarla oluşturulan Ek 6, anlattıklarımızın özeti niteliği bir grafiktir.

Ek 1’deki 1910 öncesi şirketleri farklı biçimde yorumlamamız gerekmektedir. Daha önce Osmanlı’da sermaye birikimine dair bazı kıstaslara değinilmişti. Osmanlı yönetim biçimine göre ekonomik yaşamda 1908 Meşrutiyetin ilanından önce kapitalist üretim ilişkilerine pek müsaade edilmemiştir; bu nedenle Meşrutiyet öncesi kurulan şirketler ya tamamen devlete ait şirketler ya da devlet-yabancı sermaye ortaklıkları olarak ortaya çıkmıştır. Ek 1’de 1910 öncesi şirketlerdeki bilgilerde yer alan Türk yahut gayrimüslim isimler devletin şirketlerdeki temsilcisi ve imtiyaz sahibi olarak telaffuz edilmelidir.

1916 sonrasında şirketlerin neredeyse tamamının Türkler tarafından kurulduğu görülmektedir. Bu dönemden sonra yalnızca 1 şirket tamamen gayrimüslim tebaa tarafından oluşturulmuş; 1 tanesinin ise Yönetim Kurulu’nun Türk ve Gayrimüslimler ortaklığında olduğu görülmektedir. Bunun nedenleri I. Dünya Savaşının ağır koşulları sonucu sermaye birikim döngüsünün Anadolu’da tekrar

örgütlenmeye başlaması; 1915 Mübadelesi ile Anadolu'dan gayrimüslimlerin çekilmesi Milli sermayenin oluşmaya başlamasıdır. Bu dönemde ayrıca yabancı şirketlerin temsilciliklerini almak hususunda Türklerin plana çıktığı görülmektedir. Ek 1'de 25 şirketin kurucuları arasında doğrudan İttihat ve Terakki mensubu olan kişiler, daha sonra Cumhuriyet hükümetlerinde milletvekilliği yapacak olan kişiler, bürokratik yapmış ya da o an yapmakta olan kişiler yer almaktadır. Ek 1'de verilen diğer 44 şirketin çoğunda da İttihat ve Terakki Fırkası yanlısı veya üyesi kişilerin bulunmuş olması muhtemeldir. Kemal Arı (2014, s.116) tarafından, İzmir'de seçkin semtlerde gayrimüslimlerin mübadelesinden sonra onlardan kalan taşınır/taşınmaz malların En güzellerinden 13 evde de, hükümetten senede 3-4.000 lira 'tahsilat' alan mebusların oturduğu belirtilmektedir. Milli sermaye sınıfı oluşturulması girişiminin, "laissez faire" görüşüne yaslanan özgür/girişimci sermaye sınıfının değil asker-bürokrat kesimin çıkarlarına yönelik olduğunu göstermektedir.

Osmanlı asker-bürokrat tabakanın 1915'ten sonra belirgin şekilde *milli iktisat* ideolojisine kaymasının tetikleyicisi olarak I. Dünya Savaşı sonunda dünyaya yayılan milliyetçi dalga düşünülebilir. Milliyetçi dalga ile birçok ülke, harap olmuş ekonomisini canlandırmak için dış ticarete ithalat kotaları uygulamaya başlamış aynı dalgaya Türk yöneticiler de kapılmıştır. Cumhuriyet dönemi sermaye sınıfının, İttihat ve Terakki Fırkası iktidarı esnasında *milli sermaye* yaratma eğilimli *milli iktisat* ağırlıklı asker-sivil aydınlar öncülüğünde, kuvvetli bir bürokrasi yaratılmasını öncelediği görülecektir. (M. Şenalp ve Ö. Şenalp, 2008, s.88)

Ek 2'de ise İttihat ve Terakki Fırkası döneminde yabancı sermayeli 23 şirket yer almaktadır. Ek 2 *doğrudan yabancı yatırım* ile *dolaylı yabancı yatırım* ayırımına gidilmeden hazırlanmıştır. Ek 2'de yer alan şirketlerden 11'i yabancı ortaklıkları olan Osmanlı tebaasına mensup kişiler tarafından veya yabancı şirketlerle ortaklığı olan devlet tarafından kurulan şirketlerdir; diğer 11 şirket ise doğrudan yabancı yatırımların temsilcilikleri olarak vukuu bulmuştur. Yabancı yatırımların Osmanlıdaki faaliyet yelpazesi oldukça geniştir, kâr marjı yüksek alanlara ve katma değeri yüksek faaliyetlere yatırım yaptıkları görülmektedir: Çikolata, halıcılık, petrokimya, meyankökü, inşaat vb. Ek 2, yabancı şirket sayısına oranla şirketlerin faaliyet çeşitliliğinin fazla olduğunu göstergesidir. Ek 1'de yer alan yerli şirketlerin faaliyet alanlarının ise büyük sanayi girişimleri olma özelliğinden uzak olduğu bilinmektedir. Ek 1'de yerli sermayedarların, sermaye birikimini üretken alanlarda değil de spekülatif alanlardan sağladığı görülecektir. Kurulan şirketlerden yarısına

yakını bankacılık yahut sigortacılık faaliyetleri yürütmektedir; bu da asker-bürokrat tabakanın yatırım amacının ülke kaynaklarını geliştirerek kalkınmaya açık uzun vadeli planlar yapmaktan uzak olduğunu göstermekte ve yaratılmak istenen milli sermaye sınıfının üretken olmayan, kısa sürede bol kazanç amacı güden, gelecek perspektifinden uzak bir sermaye sınıfı profilinden oluştuğunun göstergesidir.

İttihat ve Terakki Fırkası döneminde milli ekonomi yaratma girişimlerinin en önemli ayağı olan *milli sermaye sınıfı yaratma* süreci kısmen başarılı olmuştur; lakin yeni oluşan sermaye sınıfı özgür kapitalist girişimci özelliğine sahip olamamıştır. Ülkeyi terk eden gayrimüslimlerin sermayesine yaslanan sermaye sınıfı asker-bürokrat tabaka, Anadolu eşrafi ve toprak sahibi kökenlidir. Bu nedenle bürokrasinin sürekli eline bakan ve ondan hiçbir şekilde bağımsızlaşamayacak, ona göbekten bağlı, bir gözü ve kulağı sürekli bürokraside olan, bağımsız gelişemediği için bir türlü olgunlaşamayan ve en küçük bir zorlukla karşılaştığında ağlama duvarı kesilen bir sermaye sınıfı yaratılmış ve sermaye sınıfının bu özellikleri Cumhuriyet rejimine de intikal ederek ekonomik birçok sorunun nedenini oluşturmuştur. (Çetioğlu, s.12)

2.3 EKONOMİK GÜÇ ODAĞI OLARAK SERMAYENİN “BİRİNCİ MİLLİLEŞTİRİLMESİ”

“Millet” kavramı aslen Arapça bir kelime olup aynı din veya mezhep mensuplarının oluşturduğu cemaate gönderme yapan kökene sahip olmuştur. Kavramın Osmanlı İmparatorlunda, bu kökene gönderme yapılarak kullanıldığı görülmektedir. Osmanlı İmparatorluğunda Türklerin *millet-i hakime*, diğer unsurlar ise *millet-i mahkûme* olarak adlandırılması Türklüğün herhangi bir etnik yapısına değil toplumun dini/meshepsel birlikteliğine vurgu yapılmaktadır. *Millet-i mahkûme* kavramı ise Gayrimüslim tebaanın etnik kimliğine değil “gayrimüslim” yahut “Müslüman olmayan” özelliğine vurgu yapmaktadır. Böylece ulusal/etnik farklılıklar dini aynılıklar yaklaşımıyla türdeş hale getirilmiş olur.

Osmanlı toplumunun ümmet yapısı ikili bir karakterde ayrılmıştır. XVIII. yüzyıldan itibaren Arapça kökenli *Millet* kavramının içeriği de, dünyaya egemen olan yeni ideolojilerin doğmasıyla birlikte, değişmeye başlamıştır. *Millet* kavramı bu dönemden sonra ümmet anlayışının içeriğinden sıyrılmış ve “Ulusçuluk” ideolojisi kapsamında dil, tarih, kültür ve toprak birlikteliği ile üstyapı ilişkisini tanımlar hale gelmiştir. Dil, tarih, kültür, toprak vb. birlikteliklerinin üstyapı biçiminde tezahür

ettiği içerik olan *Milliyetçilik ideolojisi* aynı zamanda iktisadi ilişkilerin de bu ideolojik argümanlar çerçevesinde örgütlenmeye ve değişmeye başladığı momenti temsil eder. Kapitalizmin gelişiminin siyasi ve hukuki yönünü, başlangıçta, tamamlar niteliğe sahip bir ideoloji haline gelmiştir. Tamamlama sürecinin ekonomik hayatta da varlığını hissettirmesi ile sermaye sınıfının ve sermaye birikiminin dinamiğini etkileyen önemli bir unsurun da Milliyetçi değişiminin olduğunu ifade etmek mümkündür. Kapitalist üretim ilişkilerinin siyasi ifadesi olan demokrasi ile önceki toplum rejimleri arasındaki net ayrışmalardan birinin milliyetçilik/ulusçuluk olduğu rahatlıkla söylenebilir. “Çünkü, feodal / ümmet toplumu dinsel öğeleri ön planda tutarken; modern burjuva/millet toplumu, kendi laik değerlerini (hukuk, ahlak, estetik v.b.) beraberinde taşır.” (M. Şenalp ve Ö. Şenalp, 2008, s.90)

Milliyetçilik veya Ulusçuluk aşamasının sermaye sınıfı ve sermaye birikimine içkin bir aşamayı temsil etmesinin en önemli nedenini, XIX. yüzyılda hızla dünyaya yayılan ekonomik sistem olan Kapitalizmin gelişim çelişkilerinde aramak gerekir. Kitlesele üretime geçilen, birikimin ve kâr dürtüsünün, faydasını maksimize eden rasyonel insan olmanın koşulları olarak görüldüğü bir dönemde hızla genişleyen ve büyüyen sermaye sınıfları yeni pazar arayışlarına girmiştir. Rekabetin de şiddetlenmesiyle birlikte var olan pazarlar içinde sermayenin maliyeti de artmış, kıt kaynaklar ve dar pazar sorunları birleşince sermayenin etkinliği azalmıştır. Osmanlı İmparatorluğunun ümmet yapısı bu etkilerden dolayı sarsılmış, milliyetçiliğin de etkisiyle birçok ulus Osmanlıdan ayrılmış ve beraberlerinde topraklarını da götürmüşlerdir. Bu durum Osmanlıdaki egemen ulus olan Türklerin de gayrimüslimlere olan bakış açısını değiştirmiş, Türklerde *Ümmet* anlayışının yerine *Ulus* anlayışı ağırlık kazanmıştır. Ulusçuluğun II. Meşrutiyet döneminde arttığını ve İttihat ve Terakki Fırkasının bu ideolojik perspektife sahip olduğunu belirtmek gerekir. Ayrıca bu ideolojinin Osmanlı tebaası içinde sıklaşmasının nedenleri ise I. Dünya Savaşında yenik düşen Osmanlının yaşadığı travma ve savaşın olumsuz sonuçları olan ekonomik, sosyal-psikolojik, mimari, siyasi ve toplumsal vb. çöküntüler olarak sıralanabilir.

20. yüzyılın başlarında olumsuz koşulların yarattığı sonuçlar neticesinde Osmanlıdaki siyasi ve bürokratik unsurlar milliyetçi ideoloji çerçevesinde ülke kaynakları üzerinde söz sahibi olmak amacıyla çeşitli konularda faaliyetlerde bulunmuşlardır. Milli sermaye sınıfının güç odağı olarak ortaya çıkışı, 1915 Tehciri ile başlayan ve 1923'te Lozan Anlaşması neticesi yapılan Türkiye-Yunanistan Nüfus

Mübadelesine kadar uzanan ve zorlu Kurtuluş Savaşı yıllarını da kapsayan döneme yayılmıştır. Türkiye’de sermayenin ilk millileştirildiği aşama bu dönemde cereyan etmiştir.

Osmanlıda millet-i hakimenin tarım kesimi ile yönetici sınıftan oluşması, tüccar ve sanayi kesimini ise çoğunlukla millet-i mahkûmenin oluşturması milli sermaye sınıfının oluşturulması önünde aşılması gereken bir engel olarak görülmüştür. Milli sermaye ve milli ekonomi yaratmak için Müslüman-Türk toprak sahiplerinin sayıca az olması, tüccarlar ve zanaatçıların büyük sanayi ve kalkınma yatırımları yapabilecek durumda olmamaları, kaynaklarının yetersiz olmasından dolayı milli sermaye sınıfını oluşturulmasına bankalar ve şirketler nezdinde örgütlenen asker-bürokrat kesimler katılmışlardır. Müslüman-Türk kesimin de azınlıkların iktisadi hakimiyetinden kurtulmak amacıyla kendi arasında bankalar halinde örgütlenme çabası içinde olduğu görülmektedir. (Okyar [Ed.], 1973, s.460) Ahmet Hamdi Başar’ın 1923 yılında Türkiye İktisat Mecmuası’nda yayımladığı görüşleri, milli iktisat bakışının İttihat ve Terakki Fırkası kökenli, Cumhuriyetin kurucusu olan asker-bürokrat tabakanın da görüşleri olması açısından önem taşımaktadır: “Her şekilde Türk mevcudiyetini ortadan kaldırmağa ve onu iktisadi bir esir haline sokmağa çalışan içimizdeki gayr-ı Türk düşmanlarla yapacağımız dostluklarda, maziyi, onların gizli emellerini unutmayacak şekiller bulmalıyız.” (Koraltürk, 1997, s.44-45)

İttihat ve Terakki Fırkası dönemi öncesinde Müslüman-Türk unsurun üretim ilişkilerinin sermaye şeridinde varlığı oldukça sınırlıdır. Ergil Doğu’nun araştırmasına göre Kurtuluş Savaşı öncesinde sermayenin etnik yapıya göre dağılımı, %15 Türk, %50 Rum, %20 Ermeni, %5 Yahudi, %10 Yabancı; emek etnik dağılımı ise, %15 Türk, %60 Rum, %15 Ermeni, %10 Yahudi olarak belirtilmektedir. (Doğu, 1981, s.60) Özgür bireysel girişimlere yaslanan Müslüman-Türk sermaye sınıfının gelişmemiş olması nedeniyle milli sermaye oluşturulması süreci İttihat ve Terakki Fırkası mensubu asker-bürokrat kesimlerin ekonomik hayata atılmasıyla oluşmaya başlamıştır. Önceki bölümde sermaye birikiminin kurumlaşma biçimleri içinde (bankalar, sigorta şirketleri, ticari ve sanayi faaliyet yürüten çeşitli şirketlerin kurucuları arasında) bu özelliğe vurgu yapılmıştı. Sermaye sınıfının asker-bürokrat tabakadan oluşması ve Batıcı, Milliyetçi karakteri daha sonra, sermaye sınıfının sağlıklı biçimde gelişmesinin nedenleri olarak karşımıza çıkacaktır. Sermaye sınıfının devlet korumacılığının garantisi altında ve gölgesinde yeşermesi, asker-

bürokrat kesimin iktisadi çıkarlar ve kâr ve fayda rasyonalitesi anlayışından uzak olması Cumhuriyet döneminde teknolojik yeniliklere kapalı olması, verimlilik ve etkinlik faaliyetleri hususunda dar görüşlü olması, uzun vadeli yatırım planları yapma ve dolayısıyla ekonomik kalkınma ve büyüme hedeflerinden uzak olması gibi olumsuzluklara neden olmuştur. Belirtilen olumsuzlukların yüzyıllık bir dönemde hala etkisini gösteriyor olmasının kabuğu kazındığında, burada incelediğimiz dönem içinde milli sermaye sınıfının karakteri şekillenirken oluşan problemlerle yüz yüze gelmek kaçınılmazdır. Türkiye’de sermaye sınıfı üzerine üretilecek bütün çalışmaların tutarlılığının yolu, sermayenin millileştirildiği dönemin özgüllüklerini iyi analiz etmiş olmasından geçmektedir.

Osmanlı İmparatorluğu I. Dünya Savaşına daha önce kaybettiği toprakları geri alma ümidiyle katılmıştı. Savaşın ağır koşulları, işgücü kaybı ve hammadde ve kaynak kayıplarının yanı sıra tüccar, toprak sahipleri ve sanayiciler bu zorlu koşullarda ihtikar ve spekülasyon yoluyla toplumun çektiği sancıları (kıtık ve pahalılığı) daha da ağırlaştırmıştır. Böylece politik güç odaklarıyla olan ilişkisi bağlamında tanımlanan bir Müslüman-Türk girişimci sınıfın oluşumu da sekteye uğramıştır. Bu sınıfın karakterinin asker-bürokrat olması dönemin koşulları nedeniyle sermayenin millileştirilmesi konusunda bazı fırsatların doğmasını sağlamıştır; bunun en önemli dışsal etkeni savaş nedeniyle taraflara ayrılmış uluslararası güçlerin korumacı ve himayeci ekonomi politikalarına yönelmesinin uluslararası ticareti de sarması ve milliyetçilik ideolojisinin pekişmesine katkıda bulunmasıdır. “Ulusal pazarın ve dış sermayeye karşı devletçilik zırhına bürünmüş ulusal ekonominin kurulmasıyla burjuvazinin geliştirilmesi/millileştirilmesi ve buna paralel olarak asker-sivil bürokrasinin burjuvalaştığı; bu süreçte bir kısım burjuvazi ve bürokratik seçkinin, Batılı sermaye sınıflarını yakalama çabası içinde giderek kaynaştığı görülmektedir.” (M. Şenalp ve Ö. Şenalp, 2008, s.88) Kıt kaynaklar üzerinde rekabet hali Batıyla ilişkisi olan, savaş döneminde daha da zenginleşen sermaye sınıfının büyük kısmını temsil eden gayrimüslimler ile milli sermaye sınıfı olmaya gönül bağlamış asker-bürokrat kesim arasında siyasi ve toplumsal olduğu kadar ekonomik açıdan da çatışmalara neden olmuştur. Böylece milli unsurların sermaye birikimine yönelip üretim alanına kayma fırsatı kendini göstermiştir. Savaş yıllarında savaş ekonomisi çerçevesinde, sermaye sınıfının çıkarlarını kısıtlamaya yönelik bazı girişimlerde bulunulmuştur. Spekülasyon ve ihtikârla mücadele için Men-i İhtikar Heyeti’nin oluşturulması buna örnektir. İttihat ve Terakki Fırkası

iktidarı tarafınca oluşturulan bu heyetin, totaliter şekilde ve asker-bürokrat kesimce oluşturulmaya çalışılan milli sermayedarlara yaklaşımı tek taraflı olmuştur. Heyetin aldığı kararlar ve uygulamalar daha çok gayrimüslimlere aleyhine gelişmiştir.

Türk iktisat tarihinde sermayenin, *ilk birikim* aşamasına tekabül eden dönemi, sermayenin millileştirildiği dönemdir ve millileştirme uygulamalarının da asker-bürokrat sermaye sınıfı çıkarlarıyla eşgüdümlü olduğu bir gerçektir. Devletin, sermaye sınıfı oluşumdaki rolünde bu eşgüdümlülük 1915 Tehcir Kanunu ile somutlaşmıştır. I. Dünya Savaşı esnasında, savaşın zor koşulları altında ayrıca hızlı siyasi kararlar alabilmek adına *Savaş Zamanında Hükümet Uygulamalarına Karşı Gelenler İçin Asker Tarafından Uygulanacak Önlemler Hakkında Geçici Kanun* 27 Mayıs 1915 tarihinde kabul edilmiştir. Bu kanun ve uygulaması, ticaretin sadece gayrimüslim tebaaya “uygun” olduğu görüşünden tamamen uzaklaşılmasının göstergesidir. Kanunun bazı yerlerde uygulanma biçiminden ve uygulanmasının millileşme sürecine hizmet etmesinden dolayı ülkenin sermaye sınıfını oluşturan gayrimüslimlerden Ermeni kökenli Osmanlı tebaası, savaş dönemindeki faaliyetlerinden dolayı ülkeden çıkarılmış yahut ülkeyi terk etmişlerdir. Sermayenin millileştirilmesi sürecinde ikinci aşamayı oluşturacak olan Lozan Türkiye-Yunanistan Mübadelesi ile birlikte düşünüldüğünde, Tehcir Kanununun sonuçları sermaye birikimi, sermaye sınıfı ve devlet arasındaki ilişkilerin güçlenmesi bakımından önemli dönemeç olmuştur. Yukarıda, Ergil Doğu’nun Kurtuluş Savaşı öncesi sermaye ve emeğin etnik dağılımına dair verdiği bilgiler hatırlanacak olursa, Tehcir Kanunu ile ekonomik yapıdaki değişim daha rahat anlaşılabilir: Savaş öncesinde Ermeni tebaaya ait %20’lik sermayenin büyük kısmı asker-bürokrat tabakanın oluşturduğu milli sermayenin eline geçmiştir. Bu “*emval-i metruke*”ler (terkedilmiş mallar) hakkında arşiv taramalarına Türkiye Cumhuriyeti izin vermemektedir; ayrıca kaynakların Osmanlıca olması ve büyük bir yekûn tutması tekil incelemeleri zaten imkânsız kılmaktadır. Yine Ergil Doğu’nun oranını verdiği, ekonomiye dahil %15’lik emek girdisinin de üretimden çekilmesi uzun süre çözülemeyecek olan nitelikli işgücü ve girişimci kıtlığı yaratarak sanayileşme ve kalkınma hamlelerinin gelişimini törpülemiştir. Bunları yanı sıra “[...] ulusal karakterli bir burjuva sınıfını yaratmak için ya yeni kurumların oluşturulması ya da yeni bir iktisadi sınıfın yaratılması gerekiyordu. Ancak bu konuda uygulanan politikalar sonucunda, sanayi burjuvazisinden ziyade büyük toprak sahipleri ve bürokratların ittifakıyla oluşan cılız bir ticaret burjuvazi ortaya çıkmıştır.” (Duman,

2007, s.38) Ermeni Tehciri ile doğan boşlukları dolduran Müslüman-Türk girişimcilerin cılız ve gelişime kapalı yapısı asker-sivil bürokrasiden bağımsızlaşamamış olmasıyla süreklilik kazanmıştır.

Ermeni Tehcirinin sermaye birikimi üzerine etkisi ve sistemin ekonomik dönüşümü üzerindeki rolüne dair 30 Mayıs 1915 tarihli Bakanlar Kurulu Kararının, Tehcirin uygulanmasına yönelik esaslarından yargılar çıkarmak mümkündür:

“1- Ahali kendilerine tahsis edilen bölgelere rahat bir şekilde can ve mal emniyetleri sağlanarak nakledilecektir.

2- Yeni evlerine yerleşene kadar iaşeleri göçmenler ödeneğinden karşılanacaktır.

3- Eski mali ve iktisadi durumları göz önünde tutularak kendilerine emlak ve arazi verilecek, muhtaç olanlara Hükümetçe mesken inşa edilecek, çiftçi ve zenaat erbabına tohumluk ve alet edevat temin olunacaktır.

4- Geride bıraktıkları taşınabilir mal ve kıymetler kendilerine münasip şekilde ulaştırılacaktır.

5- Ermenilerin boşalttıkları şehir ve köylerdeki gayri menkulleri tesbit ve kıymetler takdir edildikten sonra, bu köylere yerleştirilecek muhacirlere tevzi edilecektir.

6- Muhacirlerin ihtisas sahası dışında kalacak zeytinlik, dutluk, bağ, dükkan, fabrika, depo gibi gelir getiren yerler müzayede ile satılacak veya kiraya verilecek ve bedelleri sahiplerine ödenmek üzere mal sandıklarına emanete kaydedilecektir.

7- Bütün bu konular özel komisyonlar marifetiyle yürütülecek ve bu hususta bir talimatname hazırlanacaktır.” (Demir, 2014, Parg. 50)

Terkedilen taşınır ve taşınamaz malların, Osmanlı’da gayrimüslimlerin sermaye sınıfını oluşturduğu düşünülecek olursa, sermaye transferinin milli sermaye oluşturulması aşamasında önemi yadsınamayacak büyüklükte olduğu söylenebilir. Tarihin hiçbir döneminde, kapitalizme özgü ve ekonomik sistemde de gerçek bir burjuva devrimi yapmaktan uzak asker-sivil kökenli ve kısmen de toprak sahipleri yahut bunların koalisyonundan oluşan sermaye sınıfı kalkınma hamleleri, büyüme ve girişimci sınıfın gelişimi hususlarında hiçbir rol almamıştır. Cumhuriyet döneminde de bu sermaye sınıfı yatırım cesaretinden uzak ve ürkekliğinin etkisi altında devletin gölgesinde gelişim seyri göstermiştir.

Sermaye Millileştirilmesinin bir güç odağı olarak ortaya çıkmasının ikinci durağını 1923 Lozan Mübadelesi oluşturmaktadır. Lozan Mübadelesi, ümmet

toplumunun farklılıklarını yıkmaya yönelik “milli iktisat” değişiminin sürekli olarak etnik türdeşliğe indirgendiği totaliter tutumun ikinci aşamasını temsil etmektedir. 30 Ocak 1923’te imzalanan *Yunan ve Türk Halklarının Mübadelesine İlişkin Sözleşme ve Protokol*’ün ilk iki maddesi ile nüfus değişimin özellikleri belirtilmiştir.

Madde 1.

Türk topraklarında yerleşmiş Rum Ortodoks dininden Türk uyrukları ile Yunan topraklarında yerleşmiş Müslüman dininden Yunan uyruklarının, 1 Mayıs 1923 tarihinden başlayarak, zorunlu mübadelesine girişilecektir. Bu kimselerden hiç biri, Türk Hükümetinin izni olmadıkça Türkiye’ye ya da Yunan Hükümetinin izni olmadıkça Yunanistan’a dönerek orada yerleşemeyecektir.

Madde 2.

Birinci Maddede öngörülen mübadele:

a)İstanbul’da oturan Rumları (İstanbul’un Rum ahalisini);

b)Batı Trakya’da oturan Müslümanları (Batı Trakya’nın Müslüman ahalisini) kapsamayacaktır.

1912 Kanunuyla sınırlandırıldığı biçimde, İstanbul Şehremaneti daireleri içinde, 30 Ekim 1918 tarihinden önce yerleşmiş (éta blis) bulunan bütün Rumlar, İstanbul’da oturan Rumlar sayılacaklardır. 1913 tarihli Bükreş Antlaşması’nın koymuş olduğu sınır çizgisinin doğusundaki bölgeye yerleşmiş tüm Müslümanlar Batı Trakya’da oturan Müslümanlar sayılacaklardır.(Soysal, 2000, s.185)

Bu mübadele sonucunda Anadolu'dan 1 milyon, Doğu Trakya'dan 190 bin, İstanbul'dan 70 bin Rum ve Yunanistan'dan 400 bin kadar Türk mübadele işlemine tabi tutuldular. Gidenler tüccar, sanayici, sanatkar, serbest meslek sahibi kişilerin oranının yüksek olduğu bir gruptu. (Korum, 1982, s.65) Kemal Arı’nın (2014, s.12) “Rumlardan 10. 678 ev, 2. 173 dükkân ve mağaza, 79 fabrika, 2 hamam, 1 hastane; Ermeni ve Musevilerden 1. 600 ev, 2. 821 dükkân ve mağaza, 89 fabrika, 2 hamam, 1 hastane” kaldığını belirttiği bu yekûn mübadelenin, milli sermaye oluşturulması açısından sermaye birikimi üzerine etkilerini göstermektedir. Yunanistan ve Türkiye arasında gerçekleştirilen bu nüfus mübadelesinin ekonomik özgüllükleri, sermaye sınıfı ile devlet arasındaki ilişkilerin pekişmesinde önemli rolü olmuştur. Terkedilen malların niteliğine bakılacak olursa ticaret erbabının, sanayici-işletmecilerin ve zanaatkarların ülkeyi terk ettikleri görülmektedir. Sermaye sınıfı oluşturan gayrimüslimlerin büyük kısmının ülkeyi terk etmesi ve bunların yerini dolduran Müslüman-Türk kesimin girişimcilik yetisinden uzak olmasının yanı sıra uzun süren savaşlar ve Kurtuluş Savaşı yıllarında da sayıca büyük bir işgücünün savaşlarda telef olması ekonomide uzun süre atlatılamayacak sorunlar yaratmıştır.

Mücadele sonucu tarımsal üretimde herhangi bir olumsuzluk görülmemektedir; çünkü Müslüman-Türk nüfusun büyük kısmı tarımla uğraşmakta ve mücadele sonucu Türkiye'ye gelenlerin de büyük bir kısmı geldikleri yerlerde tarım ve hayvancılıkla meşguldüler. Bu nedenle tarımsal üretimde ve toprağa bağlı sınıfın yapısında herhangi bir boşluk oluşmamıştır; fakat gidenlerin iş sahalarının etkin bir şekilde doldurulması sorunu ortaya çıkmış ve sermaye sınıfı boşluğu asker-bürokrat sermaye sınıfı ile tüccarlar tarafından doldurulmaya çalışılmıştır. Murat Koraltürk, mücadele öncesinde İzmir'de manifaturacıların büyük kesimini Ermeniler ve dakik fabrikalarını işletenlerin de Rumlar olduğunu belirtmektedir. İzmir Ticaret Odası Başkanı Alaiyelizade Mahmud Bey'in 19 Nisan 1925 tarihli raporunu vermektedir. Bu raporda: "Çok şayan-ı şükrandır ki, İzmir'in Yunanlılardan istirdadını [geri alınmasına] müteakip dahilden müteşebbis Türkler İzmir'e gelerek ehemmiyetli sermayelerle manifatura tezgahları açtılar." (Koraltürk, 1996-1997, s.197) denmektedir. Bu ifadelerden "ehemmiyetli" sermayeye sahip olanların İttihat ve Terakki Fırkası mensubu asker-bürokrat kökenlilerin büyük çoğunluğunu oluşturduğunu Ek 1'de açıkça göstermiştik.

Sermayenin millileştirilmesinin "ilk birikim" oluşturma sürecine yaslandığı ve sermaye sınıfının da asker-bürokrat kesim ile cılız bir Anadolu eşrafı/toprak sahipleri koalisyonuyla oluştuğu süreç, devletin ve sermaye sınıfının toplumda bir güç olarak ortaya çıkışını perçinlemiştir. Bu iki güç odağı arasındaki ilişki, Cumhuriyete miras kalan yegâne ekonomik ve siyasi ilişkileri belirlemiştir. Cumhuriyet dönemiyle birlikte ulusal karakterli bir burjuva sınıfını yaratmak için ya yeni kurumların oluşturulması ya da yeni bir iktisadi sınıfın yaratılması gerekiyordu. Sermaye sınıfının asker-bürokrat ve cılız girişimci unsurlar tarafından, ilk birikimin de totaliter şekilde oluşturulması ve toplumun ekonomik değişimlerden uzun süre uzak tutulması, daha sonrasında gelişen yeni unsurlarının (Anadolu'daki ticari, tarımsal unsurların) sermaye sınıfını oluşturması ile sermaye sınıfı ikiye bölünmüştür. Sermaye sınıfının bu iki özgün biçiminin ("İstanbul Sermayesi" denilen asker-bürokrat kesimin oluşturduğu; diğeri de 1990'larda "Anadolu Kaplanları" denilen Anadolu'da gelişen ticaret ve tarıma dayalı sermayeye yaslanan sınıfların) siyasi taleplerinin çatışması sonucunda yüzyılın ortalarından itibaren toplum darbelerle şekillendirilecek bir aşamaya geçmiştir.

3 . BÖLÜM: ULUS DEVLET VE SERMAYE SINIFI (1923-1932)

İkinci Bölümün 3. Kısımında *Millet* kavramının Osmanlıdaki tarihsel anlamına ve gelişimine ve kavramın gönderme yaptığı içeriğinin hangi aşamalardan geçtiğine dair kısa bilgi verilmişti. Aynı yerde Osmanlı İmparatorluğunda Türklerin *millet-i hakime*, diğer unsurların ise *millet-i mahküme* olarak adlandırılmasının Türklüğün herhangi bir etnik yapısına değil toplumun dini/mezhepsel birlikteliğine vurgu yapıldığına; ayrıca *millet-i mahküme* kavramı ile gayrimüslim tebaanın etnik kimliğine değil “Gayrimüslim” yahut “Müslüman olmayan” özelliğine vurgu yapıldığı belirtilmişti. Böylece Millet kavramının ulusal/etnik farklılıkların dini aynılıklar yaklaşımıyla türdeş hale getirilmiş olduğu tarihsel bir çarktan geçtiğine dem vurulmuştu. Yaşanan bu ideolojik değişimin genelde tüm İslam dünyasında özelde Osmanlı İmparatorluğunda, İslam anlayışının egemen olduğu “çokluk” fikriyatının toplumsal tabakaların (bunu ekonomik sınıflar olarak da okumak mümkündür) yahut toplumu oluşturan etnik unsurların bir bütün içinde yaşamasını sağlayan tutkal olduğunu belirtmek gerekir. İslam toplumlarının toplumsal birlikteliğinin dinamiğinin bu “çokluk” hali (çokluktan kasıt aynı dine mensup farklılıkların da çokluğu olarak) yüzyıllar boyunca “*cihan şümal*” anlayışını oluşturmuştur.

18. yüzyılda Merkantilizmin iktisadi görüşlerine karşıt bir şekilde kapitalist sistem hızlı bir gelişim trendi yakalamıştır. Kapitalist iktisadın teorik arka planını oluşturan ve tarım ürünlerinin serbest mübadelesini savunan Fizyokratların ardından, Fizyokratların ve özellikle François Quesnay’ın ekonomiye müdahale edilmemesi gerektiği ve ekonominin doğal dengesine kendi kendine kavuşacağı görüşünün “Görünmez El” teorisiyle Adam Smith’le birlikte tekrar ele alındığı bilinmektedir. Klasik Okulun temel argümanlarını oluşturan bu görüş ve yanı sıra “*Laissez Faire*” talebi sermaye sınıfının üretim alanının sınırlarının Klasik Okulca evrensel algılandığı izlenimi vermektedir. Klasik Dış Ticaret Teorisinin iki önemli uğrağı olan Smith’in “Mutlak Üstünlükler Teorisi” ve Ricardo’nun “Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi” ekonominin milli kısıtlar üzerinden gelişemeyeceği önermesine yaslanmaktadır; buna rağmen 19. yüzyılda Sanayi Devrimi sonucunda kapitalist üretim ilişkilerinin farklı rejimlerdeki tezahürünün Klasik İktisadın evrensel

algısından pratikte farklı gerçekleştiği görülmektedir. 18. yüzyıl sonlarına doğru Fransa’da yaşanan 1789 İhtilali ile birlikte kapitalizm öncesi rejimin yıkılması ve kapitalist sistemin kendisini ulus ideolojisi çerçevesinde örgütleyerek ortaya koyması kapitalizmin evrensel gelişim uğraklarının da milliyetçilik ideolojisi ile çözülmeye başlamasına neden olmuştur. Doğrudan bir ifadeyle Fransız İhtilali ile eski rejime karşı örgütlenen sermaye sınıfının ideolojik karakteri “Milliyetçilik” nosyonuyla beslenmiştir. Bu nosyonun ithalini gerçekleştiren önemli aşamanın, ilk bölümde bahsedilen IV. Luis sonrası Fransa’da iktidara gelen Bonaparte iktidarı olduğunu belirtmek gerekmektedir. Milliyetçilik/Ulusçuluk ile şekillenen kapitalizmin 19. yüzyıldaki bu biçimini en yalın haliyle “Kapitalizme rağmen Kapitalizm” olarak değerlendirmek yanlış olmayacaktır.

19. yüzyılda yukarıda değinilen evreler Osmanlı İmparatorluğunda da aynı dönemde etkisini göstermiştir. Osmanlı İmparatorluğunun toplumsal çeşitliliğini oluşturan Rum, Ermeni, Yahudi kesimler ile Türklerin birlikte yaşam ilişkileri “ulusal kimlik” altında tekelleştirilme düşüncesiyle yeniden kurulmaya başlanmıştır ve bu bakış açısı 1839 Tanzimat Fermanına damgasını vurmuştur. Osmanlı topraklarında Türklerin ulusalcılık/milliyetçilik ideolojisiyle örgütlendiği, Türkiye Cumhuriyetinin ideolojik köklerine yani Osmanlı İmparatorluğundaki düşünsel oluşumuna kısaca değinmek Türkiye Cumhuriyetinde sermaye sınıfı ve devlet arasındaki ilişkinin dinamiklerini anlamak açısından elzem görünmektedir.

Yukarıda bahsi geçen düşünsel yapının toplumsal/pratik ayağını oluşturan aşamalar iktisat bilimi sınırları gözetilerek daha önceki bölümlerde anlatılmıştı. Bu aşamaların siyasi kimliğinin İttihat ve Terakki Fırkası iktidarı boyunca sermaye sınıfı açısından asker-bürokrat kesimlerce temsil edildiğine değinilmişti. Temsiliyeti asker-bürokrat kesimlerce yüklenilen ulusçuluk akımının ideolojik nüvelerinin Osmanlı topraklarında 19. yüzyılda ortaya çıktığını belirtmek gerekir. Özellikle 1860 sonrasında Namık Kemal’in öncülüğündeki *Genç Osmanlılar*, Avrupa’daki gelişimlerden etkilenerek İslam toplumunun geleneksel ayrıcalıklarını gayrimüslimlerle paylaşmayı reddetmişlerdir. Aynı dönemde gayrimüslim kesimlerde de Osmanlı’dan ayrılarak ulus oluşturma fikri büyük taraftar toplamış, Osmanlı İmparatorluğunun toplumsal ve kültürel birlikteliğini oluşturan tutkal çözülmeye başlamıştır.

Genç Osmanlıların düşünsel nüvelerini oluşturduğu milliyetçilik ideolojisinin ilk ve gerçek anlamda siyasal bütünlüğünün ortaya konulması 20. yüzyılın ilk

yıllarında vukuu bulmuştur. Yusuf Akçura'nın 1903'te yayımladığı “*Üç Tarz-ı Siyaset*” adlı eseri ile milliyetçilik akımı Osmanlı topraklarında siyasi bütünlüğüne kavuşmuştur. (Türkman, 2014, s.136) Yusuf Akçura'nın yanı sıra 1908'den II. Meşrutiyetin ilanından sonra Zeki Velidi Togan, Rıza Tevfik Bölükbaşı, Mehmet Fuat Köprülü ve özellikle Ziya Gökalp'in başını çektiği milliyetçiliği millet, kültür ve yaşam biçimi kimliklerinden bağımsız ele alan Turancılık anlayışı İttihat ve Terakki Fırkası içinde etkin görüş haline gelmiştir. Bu anlayış 20. yüzyılın ilk çeyreğinde ekonomi politikalarının içeriğine, önceki bölümlerde değinildiği üzere, sirayet ettiği gibi Türkiye Cumhuriyetinin kuruluş ideolojisinin ve özellikle kurucu unsur olan asker-bürokrat kesim ile yine bu kesimin belli kısmının dönüşümüyle oluşan sermaye sınıfının iktisadi ve toplumsal ilişkilerinin siyasal zeminini oluşturmaktadır.

Asker-bürokrat kesim yahut iktidar yanlısı sermaye sınıfının gelişiminde devletin oynadığı rol, Cumhuriyetin kuruluşundan bu yana farklı karakterlerde farklı yöntemlerle kendini göstermiştir. Başka ve kapsamlı bir çalışma konusu olacak olan bu başlığın Cumhuriyetin kuruluş yıllarındaki gelişimini incelemek ilginç olacaktır. Lozan Antlaşmasının dış ticareti sınırladığı bazı hükümlerin ekonomi politikalarını belirlediği koşullarda, Tek Parti iktidarı dönemindeki uygulamaların doğrudan iktidara bağlı sermaye sınıfının gelişimini hızlandırmaya yönelik olduğu söylenebilir. İleride III.2. Bölüm başlığı altında ayrıntılarıyla incelenecek olan faaliyetlerden sermaye sınıfı ve devlet arasındaki ilişkilerin bağını gösterenlerden bazıları şunlardır: Tek Parti döneminde Mustafa Kemal'in önemle üzerinde durduğu demiryolu politikası, bankacılık sistemi ve girişimi teşvik üzere yatırımcılara kaynak sağlayacak finansal sistem, Osmanlı İmparatorluğu döneminden kalma endüstrinin özel sektöre paylaşımı gibi hususlar doğrudan sermaye birikiminin içeriğini belirleyen milli bir sermaye sınıfı yaratma politikalarının uzantısıdır. Bu politikanın en tipik kurumsal örneklerinden birini de Osmanlıda kamusal üretimin bel kemiğini oluşturan inhisarların (tekeller) paylaşımı oluşturmaktadır. Yeni Cumhuriyet iktidarı bu inhisarları millileştirerek özel şirketlere devretmiştir. “Yönetim, bir takım inhisarları yabancı sermayeye bırakırken bazı tekelleri İttihat ve Terakki'den kalan anlayışla milli burjuvazi yaratma eğiliminde Türk anonim şirketlerine ihale etti.” (Demirbilek, 2012, s.203) İleride göreceğimiz üzere birçok şirket ve inhisarın ortağı ya da yönetim kurulu üyesinin askerlerden, bürokratlardan, ittihat ve terakki kökenli sermaye sınıfı unsurlarından oluşmuştur. Yani Türkiye Cumhuriyetini kuran “Yeni

egemen sınıf, getirdiği öncüllerle, nüfusun önemli iki unsurunu, hala İslam kimliğini ön plana çıkarmak isteyenlerle Kürtler gibi farklı etnik grupları, iktidardan dışladı.” (Göçek, 1999, s.310) Bu nedenle “Merkezi tutmayan, desteklemeyen gruplar yaşatılmaz; örnek: Konya Ahali Bankası. Bu banka 1917’de Konya Elektrik Anonim Şirketi adı altında kurulur. Konya İsyanlarına dahil olması nedeniyle, elektrik imtiyazı şirkete verilmeyip, Belediyeye verilir.” (Okyar [Ed.], 1973, s. 477)

3.1 1923-1932 YILLARI ARASINDA DEVLETİN EKONOMİ POLİTİKASI

Tümel tarihsel olguların varlığının felsefi düzeyde ikili, yani *sine qua non*² nedenler ile *ex falso sequitur quodlibet*³ nedenlere dayandırmak mümkündür. Tıpkı sermaye sınıfının Avrupa’daki doğuşunun nedenlerinin tarihsel bir olgu olarak “olmazsa olmaz” olduğu gibi II. Dünya Savaşı öncesinde Almanya’da Nazilerin ortaya çıkışına neden olan koşullar da “yanlıştan yola çıkılan” gerçekliklere dayanmaktadır. Tarihsel olguların nedenlerindeki bu ikilem iktisat politikaları için de tümüyle geçerlidir. İktisat tarihinde yanlıştan yola çıkılarak uygulanan ekonomi politikalarının çoğunun devletin ekonomideki rolüyle ve müdahalesiyle ortaya çıktığı bilinmektedir.

Türkiye Cumhuriyetinin kuruluşunda ve gelişiminde ekonominin başat aktörü olarak ortaya çıkan devletin ve özelde Tek Parti iktidarının, ulus devlet olarak örgütlenen bir ülkede sermaye sınıfı ve diğer ekonomik kesimler ile ilişkilerine ve ekonomideki rolüne bakılması, devletin sermaye sınıfının oluşumuna etkisini incelemek açısından önemlidir. Türkiye Cumhuriyetinin kurucu unsurlarının siyasi geleneklerinin İttihat ve Terakki Fırkasına yaslandığına bir önceki bölümde değinilmiş, hatta bu kliğin gelişiminin çeşitli yönleri, özellikle de ekonomideki dönüşümlerde aldığı roller geniş ölçüde incelenmişti. 1923 yılında Mustafa Kemal’in önderliğinde kurulan yeni devletin ekonomide kurumsal düzeyde örgütlenmesinin iktisadi politik perspektifi, Osmanlı İmparatorluğunda ortaya çıkmış seleflerinin politikalarının devamı niteliğindedir. Bu nedenle 20. yüzyılın ilk çeyreğinde ortaya çıkan sermayenin millileştirilmesi süreci ve savaş sonrası dünyadaki dengelerin değişmesiyle ortaya çıkan sorunlar, Mustafa Kemal ve diğer Türkiye Cumhuriyeti kurucularının ekonomiye olan bakış açılarına sirayet etmiştir. Böylece yeni kurulan

² “Olmazsa olmaz” anlamına gelen Latince deyiş.

³ “Yanlıştan yola çıkıp her istediğimiz sonuca varırız” anlamına gelen Latince deyiş.

devletin kurumlaşma çabalarının ve bu kurumlaşma çabaları için yeni ekonomik hamlelerin yapıldığı dönem 1923'ten itibaren somutlaşmaktadır.

Cumhuriyet öncesi dönemde Ermeni ve Rum Mübadeleleri ile el değiştiren sermayenin Müslüman-Türk kesimin elinde yoğunlaşması sermaye sınıfının gelişimini kesintiye uğratmıştır. Özellikle dünya ticaretiyle kopan bağların, sermayenin millileştirilmesinden sonra bir de Kurtuluş Savaşının getirdiği yıkımla, sermaye birikiminin yetersiz kalmasına neden olduğu aşikârdır. Bu nedenle Türkiye Cumhuriyetinde sermaye birikiminin yetersizliği, önceki dönemden kalan sorun olarak ortaya çıkmıştır. Ulus devlet için bu sorun devletin bekası adına önemli bir sorundur; çünkü ulusal bir sermaye sınıfı her şeyden önce yeterli bir sermaye birikimine ihtiyaç duymuştur. (Batmaz, Emiroğlu ve Ünsal, 2006, s.40) Türkiye Cumhuriyetinin egemen kesimlerinin ve bu kesimlerin oluşturduğu devletin ekonomideki rolünün ve kurumlaşmaya yönelik girişimlerinin, milliyetçilik bakışı çerçevesine oturan sermaye birikimine yaslandığı görülmektedir.

Yeni Türkiye Cumhuriyetinde ekonomik gelişimin “[...] devlet desteğiyle yaratılacak bir Türk müteşebbis sınıfına dayandırılacağı özellikle İzmir İktisat Kongresi'nde açıklığa kavuşmuştu.” (Altıparmak, 1998, s.68) İzmir İktisat Kongresi, Türkiye Cumhuriyetinin gelecekte uygulayacağı ekonomi politikalarının ve yönetici sınıfların ekonomiye bakış açısının ne yönelimde olduğuna dair ipuçları veren ilk girişim olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunun yanı sıra 1932'de Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planının uygulamaya konulacağı ve böylece ekonomide Devletçilik görüşünün egemen olacağı döneme kadar geçen sürede, ekonomik değişimlerin önemli uğraklarını şöyle sıralamak mümkündür: Lozan Barış Antlaşması, İzmir İktisat Kongresi, Emlak ve Eytam Bankasının kurulması, İş Bankasının Kurulması, Sanayi ve Maadin Bankasının kurulması, Teşvik-i Sanayi Kanununun çıkarılması, 1929 Buhranı. Türkiye Cumhuriyetinin kuruluşu sonrası asker-bürokrat kadronun devlet aygıtıyla ekonomide oynadığı rolün de uğrakları olan bu konular, siyasi kliğin sermaye sınıfı ve sermaye birikimi ile ilişkisinin de uğraklarıdır. Bu eserde, kurumsallaşma çabaları ve bu çabaları kısıtlayan veya kolaylaştıran durumlar tek tek mercek altına alınmıştır.

3.1.1 Türkiye Cumhuriyetinin Kuruluşundaki Hâkim İktisadi Paradigma

Türkiye Cumhuriyetinin ulus devlet olarak ortaya çıkışının iktisadi çeperi, kapitalist sistemlerin kalkınma ve ekonomik gelişmişlik dinamiğinde, *geç sanayileşmiş ülke* statüsüne denk düşmektedir. Günümüzde kapitalizmin gelişmişlik düzeyi, her ne kadar 20. yüzyılda geliştirilen iktisat teorilerine göre finansal yapıdaki yapısal değişikliklere göndermede bulunuyor olsa da, iktisat teorilerinin kapitalizmin olgunlaşma döneminde göndermede bulunduğu üretim ilişkilerinin yapısındaki değişiklik II. Dünya Savaşından önce sanayileşmedeki gelişim olarak okunmaktaydı. Nitekim kapitalizmin özünü oluşturan sermaye sınıfı ve sermaye birikiminin etkinliği, makro ölçekte, sanayi sektöründeki düzeyiyle ele alınmış gelmiştir. Diğer bir ifadeyle *geç sanayileşen ülke* kavramı, sanayileşmenin yerli bir teknoloji üretme kapasitesi olmaksızın gerçekleştiği ülkeleri tanımlamak için kullanılmıştır. (Buğra, 1997, s.34)

Kurtuluş Savaşı esnasında Anadolu eşrafının, köylülerin ve büyük kentlerdeki ticaret sermayesinin işgallere karşı, İttihat ve Terakki Fırkası mensubu olan asker-bürokrat kesimler etrafında örgütlendiği görülmektedir. Kurtuluş Savaşının önder kadrosunu oluşturan bu kesimler içinden totaliter eğilimlere sahip tabakanın daha sonra bir güç odağı olarak ortaya çıkması, Türkiye Cumhuriyetinin kuruluş perspektifini şekillendirmiştir. Hem savaşın getirdiği koşullarda ticaret sonucu yaratılan birikimi yatırıma dönüştüremeyen sermaye sınıfı hem de savaş öncesinde sermayenin el değiştirmesinin yarattığı sorunları yaşayan özel kesim üreticileri ile devlet arasında organik bir bağ kurulmuştur. Bu organik bağın, sermaye sınıfının sermaye birikim biçimini belirleyen başat öge olması geç sanayileşmiş ülkelerin ortak özelliğidir. Özel girişimin, ulus devletin kuruluşunda belirli önem taşıdığı bütün toplumlarda, işadamlarının devlet ve iktisat politikası süreçleriyle ilişkiler açısından çok ayrıcalıklı bir konumda olduklarını göz ardı edilmemelidir. (Buğra, 1997, s.33) Bu ayrıcalıkların, toplumun iktisadi yapısındaki katılıklara yaslandığı görülmektedir.

İkinci bölümün II.1.1. alt başlığında sermaye sınıfının Cumhuriyet öncesi karakterine değinilmişti. Türkiye Cumhuriyeti kurulduğu esnada sermaye sınıfı, henüz ticaret sermayesi görünümünde; büyük sanayi sermayesi ya oldukça kısır ya da yabancı sermayenin yahut devlet tekelinin altında hüküm sürmekteydi. Toplumun

büyük kesimini oluşturan “Tarımda içe dönük küçük aile işletmeciliğinin yaygın olması, iç ve dış pazarlara açılmayı önlemişti.” (Tokgöz, 2004, s.86) Tüm bunların yanı sıra savaş esnasında üretimin durma noktasına gelmesi fiyatları yukarı doğru çekmiş tefecilik ve ihtikar artmıştı, savaş sonrasında ise milli gelir oldukça düşüktü ve gelir düzeyi düşük olan halkın belli mallara olan talebi (özellikle inşaat malzemelerine) artmıştı. Lakin ticari canlanmayı ve yeni piyasaların oluşmasını sağlayacak koşulların oldukça sağlıklı ve yetersiz olduğu görülmektedir. Milli sermaye sınıfı oluşturulması argümanlarıyla hareket eden devletin kurucu kadrolarının önüne koyduğu en önemli iktisadi sorun, diğer bir deyişle sermaye birikiminin ihtiyaç duyduğu piyasaların oluşması için nihai koşul, metaların serbest dolaşımını sağlayacak olan ulaşım yetersiz olmasıdır. Ayrıca yukarıda değinildiği üzere fiyatlar genel düzeyindeki sürekli dalgalanma Mustafa Kemal ve diğer yöneticilerin iktisadi perspektifini belirleyen unsurlar olmuştur. Bu nedenle “Atatürk döneminde kamu giderleri içinde büyük payı temsil eden ‘Milli Savunma’ ve ‘Demiryolu Programı’ harcamalarına, daima öncelik verilmiştir.” (Tokgöz, 2004, s.107) Devlet harcamalarında önem verilen bu iki konunun uzun yıllar hatta bir süre İsmet İnönü döneminde de sürdürüldüğünü belirtmek gerekir. II. Dünya Savaşı esnasında bile Savaş Ekonomisi politikalarını sekteye uğratan bu önceliklerin, ekonomide nasıl sorunlar yarattığına sonraki bölümlerde değinilecektir. Bu önceliklerden özellikle piyasa yaratmaya yönelik olarak okunabilecek demiryolu programının diğer adıyla “Şimendifer Politikası”nın, Lozan Barış Antlaşmasında ortaya çıkan gümrük vergilerinin kısıtlanması ve devletin ekonomideki rolünü sınırlayıcı hükümleriyle ele alındığında 1920’lerde izlenen ekonomi politikalarının, özel mülkiyet ve özel girişime dayanıyor olmaları itibariyle temelde liberal olduğu söylenebilir. (Zürcher, 2003, s.284) Buna rağmen devlet 1920’lerde ekonominin gelişmesine yönelik bazı tedbirler alabilmiştir; lakin alınan tedbirlerin, sermaye sınıfına sirayet etmiş bilgi ve beceri eksikliği, piyasanın yetersiz olması ve sermaye sınıfının önceki bölümde belirtildiği üzere daha çok kısa vadeli ve spekülâtif kazançlara yatkın olması nedeniyle hedefine ulaşamadığı gözlenmektedir. Buna rağmen devletin aldığı tedbirlerin sermaye sınıfının gelişimine yönelik hedefleri olduğu aşikârdır. Örneğin, Demiryolu Programı ele alındığında cumhuriyetin ilk yıllarından 1948 yılına kadar hatların 1.778 kilometresi Türk müteahhitlerince inşa edilirken 1.296 kilometresi yabancı müteahhitlerce inşa edilmiştir. (Batmaz, Emiroğlu ve Ünsal, 2006, s.82) Böylece Osmanlı İmparatorluğunun son

dönemlerinden miras kalan milli bir sermaye sınıfı oluşturulma çabasına yönelik devletin sermaye sınıfının gelişmesi için yeni iş sahaları açtığı görülmektedir.

Cumhuriyetin kuruluşu esnasında devletin kurumsal yapılarının geliştirilmesi çabasını sınırlayan kaynak yetersizliğidir. Devlet gelirlerinin %20'sini oluşturan Aşar Vergisinin 17 Şubat 1925 yılında kaldırılması ve dış ticarete gümrük tarifelerinin Lozan Antlaşması hükümlerince değiştirilemiyor olması bu yetersizliği daha da hissedilir kılmıştır. Ve fiyatlar genel düzeyindeki sürekli dalgalanmalar ve fiyat-piyasa ilişkilerini belirleyecek Merkez Bankası niteliğinde herhangi bir mali otoritenin olmamasının yanı sıra dolaşımdaki para arzı üzerinden para politikası geliştirilemiyor olması Mustafa Kemal'in uygulamaya çalıştığı iktisat politikalarının ufkunu belirlemiştir. Bu iktisat politikaları, yukarıda değinilen sermaye sınıfına kaynak tahsis etmek ve sermaye birikimini hızlandırmak zemininde uygulanmaya çalışılmıştır. Böylece cumhuriyet döneminde, asker-bürokrat kesimin oluşturduğu sermaye sınıfı çıkarlarına yönelik iktisadi politikaların geliştirildiğini söylemek mümkündür. Uygulamanın milli sermaye unsurlarına ve iktidar çevrelerinin çıkarlarına yönelik olmasının kökeninin eskilere gittiğini söylemek mümkündür E. Şükrü Batmaz, Süha Ünsal ve Kudret Demiroğlu üçlüsünün (2006, s.48) “Türkiye Cumhuriyeti, miras aldığı nafia programlarını daha da geliştirmiş, Avrupa finans kapitalinin hegemonyasını kısmen de olsa kırabilip, yurtiçi kaynakları seferber etmiş ve uygulamaya başladığı programlar, Türkiye'de büyük inşaat müteahhitliğinin gelişmesine uygun zeminin temelini atmıştır.” ifadeleri, Tek Parti kadrolarının uyguladığı iktisat politikalarının İttihat ve Terakki dönemi Nafia Programlarına yaslandığına dikkat çekmekle birlikte “Avrupa finans kapitalin hegemonyasının kırıldığı” düşüncesi yanlış bir devletçi-ulusalcı argümana yaslanmaktadır; çünkü Mustafa Kemal ve asker-bürokrat kadroların siyasi görüşünün iktisattaki tezahürü hiçbir zaman finans kapitalin hegemonyasının kırılmasına yönelik olmamıştır. İktisadi olarak tutarsızlık ve iki egemen sistem (sosyalist sistem ve kapitalist sistem) arasındaki gidiş gelişler, Türkiye Cumhuriyetinin ekonomik totalitarizmi uygulanan iktisat politikaların *sin qua non* (olmazsa olmaz) politikalar değil *ex falso sequitur quodlibet* (yanlıştan yola çıkılarak istenilen sonuca varmak) için uygulanan politikalar olduğunu göstermektedir. “Mustafa Kemal ve diğer burjuva bürokratlar, yeni Türk ulusal burjuvazisini Batıcılık, laiklik ve milliyetçilik parametreleri çerçevesinde oluşturdular.” (Göçek, 1999, s.310) Bu nedenle Batılı sermayedarları karşısına alan herhangi bir iktisadi uygulama gerçekleştirdikleri, en azından 1923-

1932 arası dönemde, söylenemez. Hatta Devletçilik olarak adlandırılan ve Sovyetler Birliği'yle işbirliği çerçevesinde uygulanan Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı döneminde bile... O dönemde Türkiye Cumhuriyetinin, 1929 Buhranıyla çöküşe giren Avrupa ile dış ticaretin gerilemesinin “Anti emperyalist” siyasa ile uzaktan yakından ilgisi olmamıştır. İktisadi koşulların yarattığı zorunlu eksen değişikliği olarak ortaya çıkmıştır; ki bu durum da doğru bir iktisadi politika olmaktan çok *sin qua non* (olmazsa olmaz) politikalarlardır. İkincisi; Mustafa Kemal'in İzmir İktisat Kongresi'nin açılış konuşmasında da belirttiği gibi yeni Türkiye Cumhuriyetinin kurucu unsurlarının yabancı sermayeye yaklaşımı, uluslararası ticarete reddiye üzerine kurulu “anti-emperyal” zeminde olmamıştır: “Efendiler, iktisadiyat sahasında düşünür ve konuşurken, zannolunmasın ki, ecnebi sermayesine hasımız. Hayır. [...] Kanunlarımıza riayet şartıyla ecnebi sermayelerine lazım gelen teminatı vermeğe her zaman hazırız.” (Ökçün, 1971, s.7) Yukarıda değinildiği üzere, 1948 yılına kadar inşa edilen 3074 kilometrelik demiryolu hattının 1296 kilometresi yabancı müteahhitlerce yapılmıştır; ayrıca “[...] bu konuda tartışılmadan kabul edilen genel kaniya aykırı olarak, Kurtuluş Savaşını izleyen yıllarda Türkiye'ye yabancı sermaye girmiştir.” (Ökçün, s.5) Zaten iktisadi sistemin kapitalist üretim ilişkileri biçiminde tezahür ettiği “Geç sanayileşmiş ülkeler”in ulusal şekilde örgütlendiği ve kurumlaştığı aşamada sermaye sınıfı cılızsa, yetersizse ve sermaye birikiminin hızlı gelişimine katkıda bulunacak konumda olmadığı yabancı sermayeyi dışlayan önlemlerin alınması, hangi iktisat teorisine yaslanırsak yaslanalım, abesle iştigal olurdu.

Mustafa Kemal'in başı çektiği ve devletin uyguladığı iktisadi politikaların özü “[...] dört grupta toplanabilir:

- Türk Lirası'nın değerini koruyan anti-enflasyonist para-kredi politikası,
- Gerçek kamu kaynaklarına dayanan ‘denk bütçe’ politikası,
- Korumacı dış ekonomik ilişkiler politikası,
- Ulusal kaynakların etkin kullanımını sağlayan ‘planlı kalkınma politikası’.”

(Tokgöz, 2004, s.109)

Erdoğan Tokgöz'ün, iktisadi politikalarının tasnifini yaptığı bu ayrımlardan bazıları, 1932'ye kadar uygulanan Liberal Dönem politikaları için geçerli değildir. 1923-1932 arası dönemde korumacı bir dış ilişkiler politikası yahut Planlı Kalkınma politikası uygulanmadığı görülmektedir; ayrıca Türk Lirasının değerini korumak amacıyla Merkez Bankası niteliğinde bir para otoritesi 1930 yılına kadar kurulmadığı

gibi 1929 yılına kadar kambiyo kontrolünü gerçekleştirecek koşullar da bulunmamaktaydı. Piyasadaki döviz miktarı veya para arzı serbest salınımdaydı ve dövize yönelik müdahalenin ilk koşulları da ancak 16 Mayıs 1929'da yürürlüğe giren *Menkul Kıymetler ve Kambiyo Borsaları Kanunu* ile gerçekleştirilmiştir. Tüm bunlara rağmen Denk Bütçe politikası devletin her daim titizlikle uyguladığı bir politika olmuştur; çünkü “Devlet yönetimi denk bütçe ilkesi etrafında örgütlenirken dikkat çeken bir nokta merkeziyetçiliğin de yavaş yavaş yönetimin belirgin bir niteliği haline gelmesidir. Bu, yerel yönetim düzeyinde 1929'da Vilâyetler Kanunu ile biçimlenecektir.” (Kuruç, 1988, s.XXXVI)

Merkezileşme, sadece tek taraflı siyasi/ideolojik değişim olarak ortaya çıkmış değildir. İktisadi merkezileşme de devletin ekonomiye müdahil olma biçimlerinde hissedilir bir değişimdir. Öncelikle yetersiz ve tecrübesiz sermaye sınıfının girişim ve yatırımlarında hükümet yetkilileriyle ve Cumhuriyet Halk Fırkasıyla kurduğu ilişkiler de sermaye sınıfının gelişimine paralel olarak merkezi devletin de güçlenmesini sağlamıştır. Zaten “İş başarısının büyük ölçüde hükümetin politika değişikliklerinden avantaj sağlama yeteneğine bağlı olduğu bir ortamda, iş alanlarında farklılaşmaya gitmenin kaçınılmaz bir girişimcilik stratejisi olduğu [...]” (Buğra, 1997, s.81) koşullarda, ekonomik aktörlerden devletin diğer aktörlere göre bağımsız değişkenlik özelliğinin artması doğrudan doğruya devletin “merkezileşme” özelliğinin de artması anlamına gelmektedir. Devletin bu oranda ekonomide bağımsızlaşmasının en büyük nedeni de sermaye sınıfının iş başarısında gösterdiği *Çarpık Sermaye Birikimi*'dir. Bu çarpık sermaye birikimi biçimi de daha sonra merkezi devletten güç alarak bağımsızlaşma eğilimini zorlamaktadır. Durum şu şekilde özetlenebilir:

Sanayi Sermaye Sınıfının Olmaması + Kaynak Yetersizliği → Devletin Merkezileşmesi

Devletin Merkezileşmesi + Sermaye Sınıfının Bağımlılığı → Devletin Ekonomik Aktör Olarak Bağımsız Değişken Gücünde Artış

Devletin Bağımsız Değişken Olma Gücündeki Artış → Sanayi Sermaye Birikimindeki Artış

Sanayi Sermaye Birikimindeki Artış → Sermaye Sınıfının Bağımsız Değişken Olma Oranında Artış olmak üzere dört etken süreçten oluşmuştur.

Biz Türkiye Cumhuriyetinin teşvik ettiği, iktisat teorilerine göre rasyonel biçimleri tanımlanan sermaye sınıfı özelliklerinden uzak, uzun süre kısa vadeli spekülâtif kazançlarla ayakta durmuş, girişim ve yatırım becerisinden yoksun olduğu kadar risk alma hususunda tedirgin ve gelişimini riskten uzak devlet desteklerine borçlu sermaye sınıfının bağımlı birikim biçimine *çarpık sermaye birikimi* demeyi doğru buluyoruz. Sermaye sınıfının değinilen özellikleri ve yukarıda tanımlanan aşamalar, devlet ile sermaye sınıfı arasında organik bir ilişki kurulduğu anda iki özelliğin ortaya çıkmasına neden olmuştur:

1. Devlet merkezileşip totaliter bir özellik kazanmıştır,

2. Sermaye sınıfının gelişim özelliklerinin sermaye birikim biçimini belirlemesi ve birikim biçimin çarpıklaşması neticesinde *Çarpık Sermaye Birikimi*, sermaye sınıfının özgüllüğü olarak katılmıştır.

Merkezileşmenin artması, Tek Parti iktidarı ile yerleşen tekparça (monolitik) siyasal sistem, yönetici kadro içerisinde çekişen fikirlerin serbest ve açık şekilde tartışılmasına çok az, halkın toplumsal hoşnutsuzluğu ifade etmesine ise hiç olanak vermemiştir. (Zürcher, 2003, s.259) Cumhuriyetin kuruluşunda ve sonrasında devletin ekonomideki rolünü de yansıtan hâkim iktisadi paradigmayla 1923-1932 arası dönemde sermaye sınıfının gelişimine ve sermaye birikimine dair kayda değer hızlı bir yükseliş trendine girilmediği sonraki başlıklarda görülecektir. Mevcut sermaye sınıfı ve devlet arasında kurulan bu ilişkilerin sermaye sınıfı çıkarına gelişimi, 1932'den II. Dünya Savaşının başladığı yıla kadar devletçilik politikalarının uygulandığı dönemde ortaya çıkmıştır.

3.1.2 İlk Kurumlaşma Girişimi: İzmir İktisat Kongresi

İzmir İktisat Kongresi 1923 yılının 17 Şubat – 4 Mart günleri arasına toplanan ve memleketin farklı sınıflarından (çiftçi, tüccar, sanayici, işçi kesimlerinden) seçilen 1135 delegenin katıldığı ve yeni Türkiye Cumhuriyetinin iktisadi sorunlarının çözümüne yönelik bu farklı kesimlerin kendi ihtiyaçlarını/taleplerini dillendirdiği bir kongredir. Gündüz Ökçün, *1923 Yılında İzmir'de Toplanan İktisat Kongresinde Kabul Edilen Esaslar* adlı İzmir İktisat Kongresi esaslarını çevirdiği eserin Sunuş kısmında, Kongre Düzenleme Komitesinin ele alınacak sorunları aşağıdaki başlıklara ayırarak ayrıntılı rapor haline getirip 1923 Şubat ayında yayımladığını belirtmektedir (Ökçün, 1968, s.53):

- 1) Türkiye’de kredi meselesi,
- 2) İstihsalin tanzimi [üretimin dağılımı],
- 3) Gümrük meselesi,
- 4) Vergiler,
- 5) Vesait-i Nakliye [Ulaşım]

İzmir İktisat Kongresi, Lozan Antlaşması için yapılan görüşmelerin I. Oturumu ile II. Oturumu arasına denk gelen tarihlerde toplanmıştır. Bu nedenle Cumhuriyetin kurucu kadrolarının Lozan görüşmelerinde öne sürecekleri iktisadi görüşler açısından danışma organı özelliği taşımıştır ve Lozan Barış Antlaşmasında kabul edilen bazı maddelerde İzmir İktisat Kongresi kararlarının izlerini görmek mümkündür. Danışma özelliğinin yanı sıra İzmir İktisat Kongresinin, Türkiye iktisat tarihinde önemli kararların alındığı 1923 yılından itibaren uygulanan iktisat politikalarının, devlet teşviklerinin ve devletin kurumlaşma hamlelerinin içeriğini belirlediği de bilinmektedir.

İzmir İktisat Kongresi metinlerine ve katılımcılarına dair literatürde henüz ayrıntılı bir çalışma yapılmış değildir. Bu durum metinlerin Osmanlıcadan Türkçeye çevrilmemiş olmasından kaynaklanmaktadır. Araştırmalarda, Kongreye dair ayrıntılı çalışmalara ulaşılamaması nedeniyle karşı karşıya kalınan iki temel sorun kritiktir: katılımcıların iktisadi görüşleri/önerileri ve katılımcıların sınıfsal yapısı. Kişilere dair çok az sayıda bilgiye, sınırlı kaynaklarla ulaşmak mümkün olsa da bu az sayıda bilgi Kongrenin kapsamına dair bilgi sunmamaktadır. Örneğin Mustafa Sönmez eserinde şöyle bahsetmektedir: “Atatürk, Türkiye İktisat Kongresi’ni açmak üzere İzmir’e geldiğinde, Latife Hanım ile evleneli iki hafta olmuştu. Latife Hanım’ın babası Uşakizade Muammer Bey İzmir eşrafındandı ve mali kurumlar adına İzmir delegesi olarak iktisat kongresine katılmıştı.”⁴ (Sönmez, 1990, s.183) Mustafa Sönmez’in bahsettiği ve başka eserlerde de yer alan benzer anekdotlar Kongre hakkında genel iktisadi bilgiler olmasa da kongrenin katılımcılarının niteliğine dair değerlendirilebilecek bilgilerdir. Bu bilgiler, İzmir İktisat Kongresinin, Türkiye Cumhuriyeti kurucularının tabi olduğu seçkinler grubunun görüşlerine yaslandığını göstermektedir.

İzmir İktisat Kongresi, uzun süren savaştan çıkmış bir ülkenin dünyadaki siyasi meşruluğunu ülke içindeki sınıfsal zümrelerin görüşlerini alarak kabul ettirme

---

⁴ Ayrıca Bkz. Ek 1’in 8. Satırındaki *Türk Eleştirek A.Ş.*’nin Yönetim Kurulu Başkan Yardımcısı, yazar Halit Ziya Uşaklıgil ile Muammer Bey amca çocuklarıdır.)

girişimi olarak düşünülebilir. Türkiye Cumhuriyetinin kuruluş yıllarında ülkede girişimci sınıf küçük ticaret sermayesine ve bankalar biçiminde örgütlenmiş yerli yerel eşraf ile yabancı sermaye olarak ayrııştı. Ekonominin 1915-1923 yılları arasında millileştirilmesine rağmen bir ulusal burjuva sınıfının yaratılamamasının sancısı hala çekiliyordu. Ülke hem teknolojik olarak gelişmiş kapitalist ülkelere bağımlıydı hem de kurumlaşmış bir burjuva devlet olmamasından dolayı sermaye birikimine kaynak sağlayacak fonlardan yoksundu. “Teknolojik bağımlılık, aynı zamanda, küçük işletmelerin yavaş yavaş gelişerek büyük, modern işletmeler haline gelmelerini engeller; çünkü modern teknolojiyle bağlantılı ölçek ekonomilerinde çoğu zaman daha ilk aşamada işe büyük başlanması gerekmektedir. Buna karşılık, işadamlarının ne alışkanlıkları ne de becerileri bu tür büyük yatırım işlerinin altından kalkmalarına olanak verecek niteliktedir; dolayısıyla, devlet desteğine gerek duyulması kaçınılmaz olur.” (Buğra, 1997, s.35) Her ne kadar işe büyük başlamak için Osmanlı İmparatorluğunun elinde inhisarlar olsa da, özellikle madenler, bu büyük ölçekli işletmeler doğrudan kapitalist üretimde mamul mallar sürmüyordu. Ayrıca sermaye sınıfının sanayi sermayesi şeklinde ve kitlesel üretim biçiminde henüz örgütlenmemiş olmasından dolayı yukarıda değindiğimiz cılız sermaye sınıfının piyasa ilişkileri de ancak büyük kentlerde dönmekteydi. Bu nedenle Türkiye’de, cumhuriyetin ilk yıllarında ekonominin haritasına bakıldığında, milli gelir seviyesinin çok düşük ve üretimin genellikle toprağa bağımlı ve ev içi tüketime yönelik olduğu görülecektir. Üretimin bu aşamasında “Fert başına milli gelir seviyesinin düşük olması ekonomide marjinal tüketim eğiliminin, marjinal tasarruf eğilimine nazaran büyük olması demektir. Bir başka deyimle, gelirin önemli bir kısmı tasarruf edilmeyip, tüketim harcamalarına tahsis edilmektedir.” (TTOT, 1966, s.13) Marjinal tasarruf eğiliminin düşük olması, işgücü arzının düşüklüğü nedeniyle üretim maliyetlerinin yüksek olması gibi nedenlerle sermaye birikimini hızlandıracak olan kaynakların yetersizliği sorunu Osmanlı İmparatorluğunun son döneminden Cumhuriyetin ilk yirmi beş yılına kadar kronikleşmiş görünmektedir. Sermaye sınıfının asker-bürokrat karakterinden dolayı gerçek anlamda kapitalizme özgü dürtülerle hareket etme kabiliyetinden yoksun oluşu, az gelişmiş ülkelerde olduğu gibi Türkiye’de de bu sınıfın kısa süreli spekülatif kazanç vadeden sektörlere yöneltmiştir. (TTOT, s.43) Bu da birikimin üretken niteliğine yönelik gelişimin önünde engel oluşturan unsurlardan biri olarak devletin, zaten organik bağı olduğu

sermaye sınıfının tepeden inme müdahalelere biçimlendirilmesi/özel sektöre “destek” olunması gerektiği düşüncesini hızlandırmıştır.

İzmir İktisat Kongresinde temsil edilen toplumsal zümrelere dair belli çıkarsamalar yapmak gerekmektedir. Yukarıda değinildiği üzere, henüz bu alanda ayrıntılı bir çalışma olmamasına rağmen Türkiye’de sermaye sınıfının gelişimi ve sermaye birikim biçimleri incelendiğinde bilimsel eleştirel yaklaşımla soyutlama yapmak mümkün görünmektedir. İzmir İktisat Kongresine katılan toplumsal zümrelerin dört ana gruptan oluştuğu yukarıda belirtilmişti. Bunlar çiftçi, tüccar, sanayici ve işçi kesimlerinden oluşuyordu. Kongrede alınan ve daha sonra Tek Parti İktidarının ekonomide kurumlaşma hamlelerinin yönünü belirleyen zümrenin tüccar kesimi olduğunu anlamak, önceki bölümlerdeki ifadelerimiz göz önünde tutulduğunda, zor olmayacaktır. Bu zümrelerden ilkin çiftçi/zürra kesimin temsil sorununa değinerek sermaye sınıfının gelişimi trendine bakılabilir. Osmanlı İmparatorluğunun toprak mülkiyeti biçimine bakıldığında Avrupa’da kapitalizmin gelişimi evresinde önemli rol oynayan feodalite kökenli büyük toprak sahipleri mülkiyetinin olmadığı görülecektir. Osmanlıda dirlik arazisinin bölündüğü Has, Zeamet ve Tımar arazileri gelirlerine göre padişah, şehzade, paşalara ve diğer devlet memurlarına verilen arazilerdi. Burada toprağın kullanım hakkına sahip ama mülkiyetine sahip olunmadığı görülmektedir. Dolayısıyla üretim geleceği kısa vadeli planlanan arazilerin gerçek anlamda büyük toprak sahipleri zümresi oluşturmaması doğaldır. Bu nedenle büyük toprak sahibi sınıf Osmanlı İmparatorluğu yıkıldıktan sonra, sermaye sınıfına kısıtlı şekilde intikal etmiştir. Bu konuda Ayşe Buğra şu yargıda bulunmaktadır: “Ayrıca, Türk girişimci sınıfının toprak sahipliği ile hemen hemen hiç bağlantısı yok. Büyük sanayi ve ticaret işletmelerinin kurucuları arasında eski toprak sahiplerine rastlanmıyor. Bu kurucuların genellikle küçük tüccar ve memur kökenli olduklarını görüyoruz.” (Buğra, 1997, s.42) Bu eserin *İttihat ve Terakki Fırkası İle Sermaye Sınıfı Arasındaki İlişki* bölümünde alıntıladığımız Çağlar Keyder’in (1993, s.10) ifadelerini tekrarlayacak olursak bu özgül koşullardan biri, tarımsal yapıda büyük toprak mülkiyetinin olmamasıdır. Kısacası İzmir İktisat Kongresinde Çiftçi kesimi, zaten toplam ekilebilir arazinin çok az olduğu bir ülkede, asker-bürokrat tabakalara mensup toprak sahipleri ile çiftçilerin temsil ettiği söylenebilir. “Mersin’den: Çiftçiler murahhaslığına zürradan Mersin mebusu Yusuf Ziya beyle, Hacı Yakup Ağazade Hacı Ömer bey [...]” ve Ökçün’ün ifadeleri temsil sorununa açıklık getirmektedir: “Şimdilik söyleyebileceğimiz, tarım işçisinin ve

özellikle toprağa sahip olmadan çalışan ortakçı ve yarıcının Kongre'de temsil edilmediğidir.” (Ökçün, 1968, d.55) Filhakika Tek Parti iktidarı tarımsal üretimdeki bu sorunu yalnızca topraksız köylüye dağıtarak ve devletçilik/korumacılık döneminde tarım endüstrisine yatırımlar yaparak aşmayı düşünmüştür. “1923 yılında GSMH içinde tarımın payı %40 civarındayken, her yıl artarak 1926'da yaklaşık %50'ye yükseldiği görülmektedir. 1925 yılında 716 sayılı yasa ile 22233 çiftçi ailesine, 20 yılda ödenmek üzere, 731 bin dönüm toprak dağıtılmıştır.” (Tokgöz, 2004, s.86)

Kongrede İşçi Zümresinin temsiline dair de önemli sorunlar bulunmaktadır. Zaten girişimci sınıfı ticaret sermayesinin oluşturduğu bir ülkede, doğrudan sanayiye bağlı gelişmiş bir işçi sınıfından söz etmek mümkün görünmemektedir. Sanayi üretiminde yer alan nitelikli/niteliksiz proleter kesimi oluşturan gayrimüslimlerin büyük kısmının ülkeyi terk ettiğini ve işçi kesime mensup birçok erkeğin savaşlarda telef olduğu göz önünde tutulacak olursa işçi zümresinin temsilinin İzmir İktisat Kongresinde çok düşük olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. İzmir İktisat Kongresine katılan işçi kesiminin taleplerinin daha sonra, Tek Parti iktidarı döneminde, dikkate alınmadığını belirtmek gerekmektedir. Kongrede tüm kesimlerin oy birliği ile kabul ettiği

“Madde 4 – Dernekler –yani sendikalar- hakkının tanınması. Tatil-i Eşgal Kanununun yeniden işçilerin hakkını tanımak üzere tetkik ve tanzimi.” kararında yer alan sendika hakkı uzun süre Tek Parti iktidarınca yasaklanmıştır. (Ökçün, 1968, s.96) Diğer bir örnek de 1 Mayıs İşçi Bayramı hakkında Kongrede oy çokluğuyla kabul edilen

“Madde 14 – (Bir mayıs) gününün Türkiye işçileri bayramı olarak kanunen kabulü.” Maddesiyle 1 Mayıs İşçi Bayramının kutlanmasına devletçe izin verilmiş, bayram 1 yıl kutlanmış daha sonra Tek Parti iktidarınca yasaklanmıştır. (Ökçün, 1968, s.97) Bu yasak 2009 yılına kadar sürmüştür. Kongrede temsilin, devletle organik bağı olan tüccar ve sanayici kesimlerce üstlenildiği görülmektedir. Sermayenin millileştirilmesinin önemli neferlerinden ve 22-27 Kasım 1948 tarihleri arasında düzenlenen Türkiye'nin ikinci İktisat Kongresinin düzenleyicilerinden Ahmet Hamdi Başar da yukarıda değinilen temsil sorununa yakından vakıf biri olarak şöyle demektedir: “Demek oluyor ki memlekette mevcut iki çiftçi sınıfı tamamen kongrede temsil edilmiş değildi. Arazi sahipleriyle yarıcılardan ibaret olan arazisiz köylüler, hiç olmazsa müsavi haklara malik olarak tefrik edilmeli ve her biri

ayrı ayrı dinlenmeliydi. Köyler ve kasabalarda çiftçi namıyla ancak arazi sahipleriyle temas eden hükümet teşkilatı, biraz da bütün yükü omuzlarında taşıyan diğer sınıftan ilham almağa çalışmalıdır.” (Koraltürk, 1997, s.57)

İzmir İktisat Kongresinde siyasi kadro/devlet dışında katılımcılarını oluşturan dört toplumsal zümrenin ve siyasi kadroların “milli sermaye yaratılması” girişimlerini “uluslaşma” süreciyle paralel götürdüğünü söylemek gerekir. Ticaret sermayesi ile cılız sanayi burjuvazisinin siyasi kadrolarla bütünleşmesinde, bu kesimlerin taleplerine cevap verilerek, asker-bürokrat sermaye sınıfıyla iktisadi anlamda ulusal düzeyde bir konsensüs oluşturulmuş ve devlet sermaye sınıfının gelişiminde aktif rol oynamıştır.

Aytekin Altıparmak, devletin ekonomi politikalarını 1923-1932 yılları arasında ağırlıklı olarak ticaret sermayesinin lehine uyguladığı, İzmir İktisat Kongresin kararlarını şu şekilde özetlemektedir:

- “-Bir ticaret bankası kurulması.
- İşletilmeyen madenlerin işler hale getirilmesi ve işletme hakkının Türklere verilmesi.
- Kendi limanlarımızda kendi bayrağımızdan başkasının ticaret yapmaması ve kabotaj hakkının Türklere verilmesi.
- Armatörlere sermaye temin edecek deniz ticaret bankalarının kurulması.
- Millî sanayiinin geliştirilmesi; ticaret, tarım ve sanayii geliştirecek bir gümrük politikasının uygulanması.
- İç sanayii dışa karşı koruyacak yeni bir gümrük tarifesinin düzenlenmesi.
- Ticaret ve sanayi odalarının yeniden tanzim edilmesi ve yaygınlaştırılması.
- Sınaî makine ve teçhizat ithalatından gümrük alınmaması.
- Teşvik-i Sanayi Kanunu'nun sınaî gelişmeye yardımcı olacak şekilde yeniden düzenlenmesi.
- Teşvik-i Sanayi Kanunu'nun 25 yıl daha yürürlükte kalması.
- Türk sanayi şirketlerinde sermayenin en az % 75'nin Türklerin elinde olması.
- Devlet memurları ve askerlerin ihtiyaçlarının yerli üretimle karşılanması.
- Yerli sanayi ürünlerinin ucuz taşınması.
- Şirketlere ilişkin kuralların günün şartlarına uygun hale getirilmesi, şirket kurmanın ve işletmenin kolaylaştırılması.” (Altıparmak, 1998, s.68-69)

Bu kararların birçoğunun siyasi iktidar tarafından sermayenin beklentilerini karşılamaya yönelik gerçekleştirildiği görülecektir. Kararlardan ilki, yani bir ticaret

bankası kurulması önerisi, bizzat Atatürk'ün kendi hesabından 250.000 Lira ekleyerek öncülüğünü ettiği Türkiye İş Bankası 1924 yılında kurulmuştur. İkinci maddeyle alınan kararlara yönelik 19 Nisan 1925 yılında, 633 sayılı kanunla madenlere kaynak tahsis etmek amacıyla Sanayi ve Maadin Bankası kurulmuştur. Ayrıca ikinci ve üçüncü maddelerle kabul edilen kararların uygulanmasına yönelik Kabotaj Kanunu 1 Temmuz 1926 yılında yürürlüğe girmiş böylece yabancı bandıralı gemilere kabotaj yasağı uygulanmaya başlanmıştır. 28 Mayıs 1927 yılında Teşvik-i Sanayi Kanunu çıkarılmış ve sermaye birikiminin hızlandırılmasına yönelik özel sektöre birçok ayrıcalık tanınmıştır. Ayrıca uzun yıllar Türkiye'de milli sermayenin gelişiminde mihenk taşı olan “yerli malı haftası” 1952 yılından sonra kutlanmaya başlasa da, toplumda yerli malı tüketimine yönelik bilinçlendirme çabası İzmir İktisat Kongresinden itibaren siyasal iktidarın söylemlerinde sürekli karşılaşılan bir bakış açısıdır. Lakin sermaye sınıfı lehine ve ulusallaşmanın kurumlaşma çabalarına yönelik olan bu girişimlerde sermayenin etkinliğinin gözetilmediği, kaynakların siyasal iktidar yandaşlarına nasıl dağıtıldığına sonraki bölümlerde ayrıntısıyla değinilecektir. Yönetici kadro içindeki birçok insan siyasî nüfuzunu kendilerini, yakınlarını ve iş ortaklarını zengin etmek amacıyla kullandı. Yeni zenginlerin yaratılmasında siyasî nüfuz kullanımı önemli bir rol oynamıştır. (Tezel, 1986, s.203)

İzmir İktisat Kongresinde alınan birçok kararın, İttihat ve Terakki Fırkası döneminde uygulanan politikalara gönderme yaparak siyasal iktidar çevrelerinden rahatsız olduğu izlenimi uyandıran talepleri bulunmaktadır. Çiftçi Grubunun *Ziraat Bankası ve İtibar-ı Ziraî Meseleleri* husundaki kararı:

“Madde 1 - Hükümetin Ziraat Bankasından aldığı paraları mümkün mertebe süratle ve her bir borca tercihan iade etmesi ve bundan böyle Ziraat Bankası sermayesinin Hükümet tarafından hiç bir sebep ve bahane ile bir diğer tarafa sarf edilmemesini temin.” (Ökçün, 1968, s.65) maddesi siyasal otoritelerce kaynakların belli kesimlerin çıkarına tahsis edildiğinden duyulan rahatsızlığı diletmektedir. Özellikle İttihat ve Terakki Fırkasının banka fonlarını hisse sahiplerinden toplayıp kişisel çıkarları için kullanan yahut savaş dönemindeki zorlu koşulları çıkar amaçlı kullanarak iktidar çevresinde faaliyetlerini meşrulaştıran eylemlerden duyulan rahatsızlıkları dillendiren kararlar, İzmir İktisat Kongresinde çokça yer almaktadır.

İzmir İktisat Kongresinde yer alan Sanayi grubunun talepleri incelenecek olursa sanayi sermayesinin cılız yapısının koşullarını oluşturan sorunların sermaye

sınıfının kendisinde olmadığı histerisinin ağır bastığı görülecektir. Sanayi sermaye sınıfı uluslararası piyasaya entegre olmak ve rekabet gücünü arttırmak gibi uzun vadeli planlar yapacağına mızızlanan bir çocuk gibi devletin kendisini koruması gerektiği görüşünü öne sürmektedir. Türkiye’de sanayi sermayesinin bu “mızızlanma” haleti ruhiyesi, karakterinin özgün bir yanı ve devletten bağımsız bir sermaye sınıfı gelişiminin önündeki en büyük engellerden biri olmuştur. Sanayi kesimi İzmir İktisat Kongresinde sermayenin millileştirilmesinin tipik sonuçlarına uygun tepkiler vermiş, birikimi yeni yatırımlar yapacak alanlarda aramaktan çok siyasi otoriteden beklentilerle ikame etmiştir. Siyasi otoritenin bu beklentileri karşılamaya yönelik eğiliminin önündeki engel ise Lozan Antlaşmasının gümrüklerle ilgili kısımları olmuştur. İzmir İktisat Kongresinde sanayi grubunun *Gümrükte Himaye Usulü ile Teşvik-i Sanayi Kanunu Hakkında* kararlarının tümü bu durumun tipik örnekleridir. (Ökçün, 1968, s.92-93)

3.1.3 Kurumlaşmayı Zorlaştıran ve Sermaye Sınıfının Gelişimini Engelleyen Koşul: Lozan Barış Antlaşması

Marksist iktisat teorisine göre sermayenin seyri sermayenin temerküz oranıyla bağıntılıdır. Sermayenin temerküzü (az sayıda kişinin elinde toplanması) durumu Türkiye Cumhuriyetinin kuruluş evresinde gerçekleşmemiştir. Sermaye birikimi müteşebbisler elinde temerküz etmemiş olsa da birikim belli bir zümrenin yani siyasi iktidarın, karakteri asker-bürokrat ve sivil-bürokrat kesimin elinde toplanmıştır. Sermayenin temerküz oranını serbest piyasa ekonomisinde belirleyen en önemli unsur dış ticaretin gelişkinlik düzeyidir. Türkiye Cumhuriyetinin kurucu unsurlarının dış ticarete yönelik kararlarını, sermaye sınıfının da dış ticaret politikasında sermaye birikimini kısıtlayan en önemli engel Lozan Barış Antlaşması olmuştur.

Lozan Barış Konferansı 11 Kasım 1922 – 24 Temmuz 1923 tarihleri arasında İsviçre’nin Lozan kentinde toplanan ve sonunda Lozan Barış Antlaşmasının imzalandığı konferanstır. Konferansa delege olarak İsmet İnönü, Dr. Rıza Nur ve Hasan Saka katılmıştır. Lozan Barış Konferansının Türkiye iktisat tarihi açısından en önemli iki sonucu; yeni kurulan cumhuriyetin gümrük politikasının ve Osmanlı borçlarının karara bağlanması olmuştur. Her iki kararın da ulusallaşma sürecindeki ülkenin sermaye sınıfının oluşumuna ve sermaye birikimine tesiri doğrudandır. “Lozan Anlaşması imzalandığı zaman 70 milyon liralık dış ticaret açığı vardı.

İhracatımızın ithalatı karşılama oranı %40 civarındaydı. Bir doların 180, bir sterlinin 801 kuruş olduğu 1923 yılında ülkenin dış ticareti yabancı bankalar aracılığıyla yürütülüyordu.” (Tokgöz, 2004, s.97) Bunun yanı sıra ülkede para-kambiyo sistemi henüz oturmamış ve para politikasını belirleyecek merkezi bir otorite oluşturulamamış olması dış ticarete gümrük uygulamalarını idare edebilecek kurumların olmadığına göstergesidir. Ancak 1930 yılında kurulan Gümrük ve Tekel Bakanlığıyla birlikte dış ticaret denetim altına alınabilmiş bu döneme kadar dış ticaret sürekli açık vermiştir. Türk sanayinin hala zayıf olması ve gayrimüslimlerin ekonomide oluşturduğu boşluğun düzeltilmesinin önündeki en büyük engellerden biri, Lozan Barış Antlaşmasının ithalat vergilerinin yükseltilmesini kısıtlayan hükümleri olduğunu söylemek mümkündür. Böylece “Lozan Antlaşması, Türkiye'nin bağımsız bir gümrük politikası uygulamasını ve yerli sanayii dış rekabetten korumasını önlemiştir. 1923 - 1929 döneminde ithal mallarının yerli sanayii üzerinde olumsuz etkileri olmuştur.” (Altıparmak, 1998, s.73)

Günümüze kadar yapılan akademik ve bilimsel çalışmaların hemen hemen hepsinde Lozan Barış Antlaşmasının Ticaret Sözleşmesinin 18. Maddesi referans gösterilerek Osmanlı İmparatorluğunda geçerli olan gümrük tarifelerinin belli dönem yürürlükte kalması olgusu iki açıdan yanlış lanse edilmiştir. Bu durum iktisat tarihi açısından muamma oluşturmaktadır. Çalışmalarda yanlış lanse edilen argümanlardan ilki Lozan Barış Antlaşması neticesinde imzalanan Ticaret Sözleşmesinin gümrük tarifesi konusundaki hükmünün anlaşmaya taraf gelişmiş ülkelerin Türkiye Cumhuriyetine bu gümrük uygulamasını “dayattığı” izlenimidir. İkincisi araştırmalarda gümrük tarifesinin bu şekilde anlaşmaya taraf ülkelere Türkiye’ye “dayatıldığı” biçimde bir intibah uyandırılması, Tek Parti iktidarı döneminde uygulanan politikaların “Bağımsızlık” görüşüne göndermede bulunmaktadır. Lozan Barış Konferansının 29 Kasım 1922 Çarşamba günü yapılan oturumuna Hasan Saka Başkanlığında Türk Heyeti de katılmış Gümrük ve Ticaret Reji Alt Komisyonu oluşturularak Türkiye’nin gümrük sorunu tartışılmıştır.

“HASAN BEY, Türk hükümetinin, ticaret özgürlüğünü, Türkiye için, kesin olarak zorunlu saydığını söyledi.

[...] Türkiye ekonomik duruma iyice uygun olduğunu gördüğü şimdiki gümrük tarifelerini, olduğu gibi tutmaya önem vermektedir [...]” (“Lozan Barış Konferansı”, 1970, s.284-285) Bu tartışmalarda Türkiye tarafı yeni bir rejim oluşturulana kadar gümrük tarifelerinin olduğu gibi kalmasını önermektedir; diğer

lkeler ise bir geçiş aşamasının uygulanması gerektiğini daha doğrusu dış ticaretin yeni bir rejim oluşturulana kadar tam liberal olması gerektiği görüşündedirler.

“M. SERRUYS, [...] Hasan Bey’in ne sürdüğü görüşlerden çoğunu kabul etmekteyse de, bir geçiş döneminin gerekli olmadığı konusundaki kanısını kabul edememektedir. Türkiye’de bugün yürürlükte olan gümrük tarifeleri, neredeyse bütün ticaret işlemlerinin durmasına ve yabancı tacirlerin çoğunun ülkeyi bırakıp gitmelerine yol açabilecektir.” ifadeleri yabancıların, Türkiye’deki sermaye sınıfının profilini iyi tahlil ettiklerini ve ulusal sermayenin durumunu gözlemlediklerini göstermektedir. (“Lozan Barış Konferansı”, 1970, s.286) Bu ifadelerden, Türkiye’ye herhangi bir gümrük dayatmasından çok liberal ekonominin dayanaklarıyla hareket edildiği ve Türkiye’deki uluslararası sermayenin yapısının önemine vurgu yapıldığı görülmektedir. Lozan Barış Antlaşmasının Gümrük koşullarıyla ilgili kararının içeriğini anlamak için, ilerideki başlıklarda ayrıntılarıyla incelenecek olan, Osmanlı İmparatorluğundan Türkiye Cumhuriyetine geçişte yabancı sermayenin durumuna bakmak gerekmektedir.

Lozan Ticaret Sözleşmesinin Gümrükler konusunda, Türkiye’nin siyasi kadrolarının söylemi “Bağımsızlık” ve “Milli sermaye yaratılması” ikilemine oturmakla birlikte sermaye sınıfının da İzmir İktisat Kongresindeki söylemleri siyasi iktidarın söylemiyle örtüşmüştür. İleride göreceğimiz üzere sermaye sınıfının gelişim uğraklarından en önemlisi, ülkedeki yabancı sermayenin aracılığını üstlenmesidir. Sermaye sınıfının söylemi ile girişimleri arasında tutarsızlık olmasının nedeni sermaye sınıfının siyasi iktidarla aynı kökenden gelmesi ve siyasi iktidara bağımlı olmasıyla ilgilidir.

Ahmet Hamdi Başar, Türkiye’deki yabancı sermayenin bakış açısına dair şunları söylemektedir: “Memleketimizle alakadar olan başka milletler, tabii servetlerimizi anlamak ve bunu bir sır gibi saklayarak bizim servetimizden istifade suretiyle bundan azami kar temin eylemek için iktisadi ve ticari hareketimizi kaydeden istatistikler ve malumat toplamakla ilmi esaslar dahilinde mesai sarf ediyorlar.” (Koraltürk, 1997, s.31-32) A. Hamdi Başar’ın ifadeleri cumhuriyetin ilanı esnasında yabancı sermayenin durumuna bakıldığında oldukça yerinde bir tahlildir; çünkü Türk zel teşebbüsünde dikkate değer gelişmelerin ancak Devletin giderek artan bir biçimde Türk ekonomisine ağırlığını koymasından sonra başladığı görülmektedir. (Soral, 1974, s.13) Türkiye’de uzmanlaşmış ve teknolojik donanımı güçlü sermaye kesimini yabancı sermaye oluşturmaktadır. Mesela 1959 yılına kadar

(Çubuk Barajı hariç) inşa edilen barajların tümünün yükleniciliğini yabancı firmalar üstlenmiştir. (Batmaz, Emiroğlu ve Ünsal, 2006, s.85) Anonim şirketler içinde yabancı sermayenin durumuna bakıldığında ise 1923-1931 arası kurulan anonim şirketlerin 71 Milyon TL değerindeki ödenmiş sermayesinin % 43'ü yabancı sermaye katımlı şirketlere ait olduğu görülmektedir. (Demirbilek, 2012, s.209) Ayrıca sigorta şirketlerinin sermayesine bakıldığında da “Türkiye’de 1920’lerde tam olarak milli denilebilecek bir sigorta şirketi bulunmamaktaydı. Anadolu Sigorta ise Union Sigorta’nın etkisi altındaydı. Sigortacılığın %90’ı merkezi dışarıda olan yabancı şirketlerin elinde bulunuyordu.” (2012, s.217) Ülkedeki bankaların durumuna bakıldığında ise Meral Tecer (2006, s.101) şunları söylemektedir: “1923 yılı sonu itibariyle ülkemizde 18’i milli ve 13’ü de yabancı olmak üzere 31 bankanın faaliyeti vardı. Ulusal bankalara 1924 yılında Atatürk’ün kendi hesabından 250.000 TL. ödeyerek kurdurduğu T. İş Bankası ile Akhisar Tütüncüler Bankası eklenmiş; böylece, ulusal banka sayısı 20’ye yükselmiştir. Bu bankaların toplam nominal sermayesinin % 78’i, mevduat ve alacaklar toplamının % 31’i, açılan kredilerin % 73’ü, şube sayısının da % 96’sı (320 şube) yalnızca bir bankaya (T.C. Ziraat Bankası) ait idi.” Yani bankaların toplam nominal sermayesinin %22’si ve kredilerin de %27’si Ziraat Bankası dışındaki bankalar arasında bölüştürüldüğünde, özel kesim yabancı bankaların ekonomideki önemi daha net anlaşılacaktır. Lozan Barış Antlaşmasının Gümrük tarifesi sorununda devletin amacı milli sermayeyi koruma ve böylece siyasi iktidarı güçlendirme hedefi gütse de yabancı sermayenin durumunun gümrüklerdeki değişikliği kaldıramayacak düzeyde olduğu aşikardır. M. SERRUYS’un Lozan Konferansındaki ifadeleri bu konuda daha gerçekçi bir yaklaşımı ifade etmektedir. Türkiye’deki milli sermayenin kendi özgün koşulları ile İzmir İktisat Kongresindeki söylemi arasındaki tutarsızlık ise devlet ve sermaye sınıfı arasındaki organik bağla ifade edilebilir; çünkü “[...]Türkiye’de iktidar olmak veya iktidara yakın durmak, köşe dönmenin (iktisadi zenginliğin) de ilk adımını oluşturmuştur. Türkiye’de ulus devletin kurucu kadroları, güçlerini burjuva sınıftan değil, göbek bağıyla bağlandıkları bürokratik devlet geleneğinden almışlardır. Çünkü Türkiye’de burjuva devlet, burjuva toplumundan önce doğmuştur.” (Duman, 2007, s.41) Ve sermaye sınıfının beklentileri, dış ticaret politikası açısından siyasi iktidarın beklentilerinden sonra çözülmesi gereken bir sorun olarak algılanmaktadır. Türkiye’de para kambiyo sisteminin gelişmemiş olması; sermayenin ilk millileştirilmesi aşamasından sonra dış ticaret ilişkilerinde

uzmanlaşmış ve bu ilişkileri elinde tutan gayrimüslim tebaanın ülkeyi terk etmesi, henüz bir merkez bankası kurulmaması nedeniyle hükümetin emisyon hacmini genişleterek kalkınmayı finanse edebilme olanağına sahip olmaması ve İngiliz Sterlinine bağlı, değişken kambiyo sisteminde değeri belirlenen TL ile dış ticaretin sürekli açık vermesinin kısa vadeli borç birikimi yaratması ve TL'nin değerini düşürmesi, sermaye sınıfının durumu kendi dar perspektifi açısından değerlendirerek Avrupa'nın denetimindeki bir ekonomide ticari aracı rolünden elde edeceği kârla yetinmekten tatmin görünmesi (Soylu ve Yaktı, 2014, s. 367-368) 1929 yılında yürürlükten kalkan Lozan Gümrük tariflerinin etkilerinin ekonomi politikaları devlet kesiminde sermaye birikimi açısından olumsuzluk yaratmasının bileşenlerini oluşturmaktadır. Kamu sermaye birikimi açısında olumsuzluklar yaratsa da özel kesim sermaye sınıfının bu dönemde başarılı bir gelişim trendini yakalayamamasının nedenlerinin ulusal sermaye sınıfının karakteriyle ilgi olduğunu belirtmiştik. Yine de bu olumsuzluklar altında devlet, sermaye sınıfına sağladığı, Sermayenin Birinci Millileştirilmesi aşamasının devamı niteliğinde özel kesimin birikimini geliştirici birçok taviz vermiştir.

3.2 1923-1932 YILLARI ARASINDA SİYASİ İKTİDARIN KURUMLAŞMA GİRİŞİMLERİ

En basit tanımıyla, özel mülkiyet ve özgür teşebbüse dayalı piyasa ekonomilerinde, üretim faktörlerini birleştirip üretim sürecine sokan kimseye özel müteşebbis/girişimci denir. (Soral, 1974, s.1) Üretim faktörlerini örgütleyen özel girişimcilerin, örgütledikleri üretim faktörlerinin tamamı ya da bir kısmının mülkiyetine sahip olması o özel girişimcilerin sermaye sınıfı olduğu anlamına gelir. Üretim faktörlerinin üretim sürecine kamu mülkiyeti çerçevesinde ve kamu idaresi altında girmesine ise basit anlamda devlet müdahalesi demek uygundur. Üretim faktörlerinin bu iki farklı biçim altında kısa veya uzun dönemli örgütlenmesi üretim ilişkilerinin siyasi biçimini, diğer bir deyişle iktisat politikasını belirlemektedir. Örneğin siyasi sistemin kapitalist sistemden farklı olduğu SSCB'de 1923-1927 yılları arasında Türkiye Cumhuriyetinde uygulanan müdahaleci iktisat anlayışının aksine NEP (Novaya Ekonomiçeskaya Politika) dönemi uygulanmıştır. NEP Döneminde mülkiyet özgürlüğü ve girişimcilik özgürlüğü tanınmasının nedeni kaynakların maksimum fayda getirecek şekilde örgütlenmesini sağlamak amacıyla liberal

ilişkilere geçici müsaade edilmesi olmuştur ve bu durum ekonomik sistemin Sosyalist karakterinden ödün vermeden uygulanmıştır. Türkiye Cumhuriyetinde ise devlet müdahalesi ekonomide “sosyalist ilkeler” şeklinde tezahür ediyormuş gibi görünse de Türkiye Cumhuriyetinin kapitalizmin inşası amacıyla serbest piyasa ilişkilerine karşıt argümanları geçici olarak uyguladığı görülmektedir. Türkiye Cumhuriyetinin kurumlaşma evresinin ilk dönemi olan 1923-1932 yılları arası, dış ticarete (zorunlu) liberal, ulusal piyasada ise geçici müdahaleci aşamayı temsil etmektedir.

Osmanlı İmparatorluğunun son çeyreğinde sermayenin millileştirilmesi sürecinin ekonomide vukuu bulduğu ilişkiler, sermaye sınıfının kendine içkin dinamiklerindeki eksiklikler ve dışsal faktörlerden dolayı ekonomik kalkınmayı yönlendirecek kapsamda önemli bir sanayi sermaye sınıfı oluşmamıştır. Bu nedenle ekonomide her şeyden önce bir sınıf bilinci oluşturulması sorunu ortaya çıkmıştır. Böylece siyasi otorite ve bürokratik tümellik için amaç, milli bilincin kazanılmasına ve iktisadi amaçların gerçekleşmesine yukarıdan katkıda bulunmaya yönelik olmuş, bu yönelim nedeniyle de bireylerin girişim özgürlüğü tali önemde algılanmıştır. “Nitekim yeni Türk devleti, Cumhuriyet'in başından beri özel sermaye birikimini ve bilhassa sanayi alanındaki özel birikimi uyarmak amacıyla elverişli bir sosyal, siyasal ve iktisadî ortamı yaratmak ve birtakım doğrudan destekler sağlamak için müdahaleci bir iktisat politikası takip etti.” (Altıparmak, 1998, s.70) Cumhuriyet seçkinlerinin uyguladığı iktisat politikasının yönü, kendi varlık alanlarından bağımsız gelişebilecek her türlü sivil oluşumlara karşı durmak ve devletin dışında özerk bir girişimci sınıfın (burjuvanın) ortaya çıkmasını engellemek olmuştur. (Duman, 2007, s.39) Yönelimin içeriği, siyasi iktidarı totaliter güce dönüştürmüş totalitarizme biat eden girişimci sınıfın davranış özellikleri de modern kapitalist sermaye sınıfı özelliklerinden ayrılmış, bu ayrışma da sermaye sınıfının gelişimini yavaşlatmıştır. Gelişimi engelleyen nedenlerin başlıcaları kolay yoldan kazanç temin etme, kurumsallaşmaya gereken önemi vermeme, risk yüklenmekten kaçınma, evrensel girişimci niteliklerine sahip olmama özelliklerinin uzun süre sermaye sınıfının karakteri olarak cisimleşmesi olmuştur. (Altıparmak, 1998, s.78)

“Türkiye burjuvazisi, kendi çıkarları için bile olsa, köklü bir burjuva devrimi yapmaya tarihinin hiçbir döneminde cesaret edememiş bir sınıftır.” (M. Şenalp ve Ö. Şenalp, 2008, s.83) Bu sınıfın köklü değişiklikler yapmaktan aciz olmasının nedenlerine İkinci Bölümde ayrıntısıyla değinilmiştir. Sermaye sınıfının burjuva

devrimini kendine özgü biçimde gerçekleştirememesi ve sermaye sınıfının karakterinin asker-bürokrat siyasi iktidarla özdeş dokudan oluşması devletin ekonomide rolünü etkin hale getirmiştir. Türkiye Cumhuriyetinde siyasi iktidarın ilk on yıllık faaliyetleri, İttihat ve Terakki Fırkasının uygulamaya koyduğu millileştirme hareketinin kurumsal alanlara sıçraması ve kulvarın kurumlaşma çabalarına sıçramasının milli sermaye sınıfı yaratılması politikasının devamı olarak okunmalıdır. Böylece devlet, oluşturulmak istenen sermaye sınıfı için birikim kaynağı oluşturmuştur; “[...] başlangıç döneminde kredi kaynağını oluşturmasa bile ya işveren ya da en önemli müşteri olarak, veya işadaminin kariyerinin akışını değiştirecek bir projede ilk adımı atmaya gerekli ana sermayeyi sağlayarak firmanın iş hayatındaki dönüm noktasında anahtar rolünü oynayabilmektedir.” (Buğra, 1997, s.106) Siyasi iktidarın kurumsallaşma çabalarının, iktidar çevrelerinin çıkarlarına yönelik olması ise bu ilk kaynak tahsisinden sonraki süreçlerde gerek sermaye gücü yönünden ve gerekse teşebbüs kabiliyeti yönünden nispi önemi küçümsenemeyecek bir özel sektörün ortaya çıkmasını sağlamıştır. (TTOT, 1966, s.36) Özel sektör, Kemalizmin toplumsal tabanını oluşturan ve çoğunluğu bürokrat, asker, memur ve büyük ticari işletmelerin girişimcilerinden oluşmaktaydı. Siyasi iktidarın çeperinde yer almayan Anadolu’daki küçük tüccar ve sanatkârlar devletin sağladığı birikim olanaklarının dışında bırakılmıştır. 1923-1932 yılları arasında siyasi iktidarın kurumsallaşma girişimleri, bahsedilen toplumsal tabanın sermaye birikiminin izdüşümünü oluşturmuştur. İkinci gruptaki geleneksel toplum (küçük tüccar ve sanatkârlar) ise ekonomide gelişme gösterdiği ve siyasi olarak güçlendiği her dönemde İttihat ve Terakki anlayışına uygun biçimde darbeler yoluyla bastırılmış, gelişimleri engellenmiştir. Nihai olarak yeni Türkiye Cumhuriyetinde siyasi iktidarın ekonomik alanda kurumlaşma girişimleri, hukuk, kültür, laiklik vb. alanlarda olduğu üzere, iktidarla organik bağı olan kesimlerin sermaye sınıfı olarak ortaya çıkışının da izdüşümüdür.

Tek Parti iktidarı altında, demokratik çokluktan uzak şekilde alınan ekonomik kararlarının kurumlaşma yönünden köklü değişiklikler getirdiği sürecin sermaye sınıfı ve sermaye birikimi açısından belli başlı momentleri bulunmaktadır. Bu momentlerin, Osmanlı İmparatorluğundan miras kalan ve girişimci sınıfın gelişiminin önünde büyük engeller olarak ortaya çıkan sorunların aşılmasına yönelik tezahür ettiği görülmektedir. İzmir İktisat Kongresi toplandığında ve ekonomiye

yönelik alınması gereken kararlar hususunda zümrelerin görüşleri alındığı esnada, sermaye sınıfının gelişimini sınırlayan belli başlı faktörler şunlardı:

“- Yatırımlara malî kaynak sağlayacak kurumların bulunmaması.

- Millî gelirin çok düşük olması ve böylece yatırımları kârlı kılacak bir talep yapısının olmaması.

- Altyapının yetersizliği,

- Tecrübe ve bilgi eksikliği.

- 1929'a kadar gümrük himayesinin olmaması.

- Sermaye birikiminin zayıf olması.” (Altıparmak, 1998, s.73)

1923-1932 Yılları arasında Türkiye’de Tek Parti’nin (CHP’nin) iktidar olduğu siyasi rejimin kurumlaşma girişimleri, yukarıda Aytekin Altıparmak’ın sıraladığı, sermaye birikiminin ve uluslaşma sürecinin gelişimine engel olan sorunların çözümü çerçevesinde gerçekleşmiştir. Bu kurumlaşma çabalarından ilkinin İzmir İktisat Kongresi olduğuna önceki alt bölümde değinilmişti. Diğer belli başlı doğrudan kurumlaşma çabalarını şöyle sıralamak mümkündür:

- Türkiye İş Bankasının kurulması (26 Ağustos 1924),

- Şeker Kanununun çıkarılması (5 Nisan 1925)

- Sanayi ve Maadin Bankasının kurulması (19 Nisan 1925),

- Emlak ve Eytam Bankasının kurulması (3 Haziran 1926),

- Teşvik-i Sanayi Kanununun çıkarılması (28 Mayıs 1927),

- 1927 Nüfus, Tarım ve Sanayi Sayımı

- Merkez Bankasının kurulması (11 Haziran 1930, 3 Ekim 1931’de faaliyete geçebilmiştir)

Kurumlaşma çabasının en önemlilerinden, “Kurtuluş Savaşından sonra ulusal devletin kurulması üzerine, "ulusal bankacılık" hareketinin ülke içinde tam anlamı ile yerleştiği görülmektedir. 1923-1930 yılları arasında "ulusal bankacılık" hareketinin iki yönde oluşum gösterdiği söylenebilir:

i) Siyasal iktidar tarafından veya siyasal iktidar çerçevesinde, başkent Ankara'da kurulan bankalar;

ii) Taşrada genel olarak siyasal iktidarın gözetimi altında (veya bazı hallerde siyasal iktidarın teşviki ile) kurulan bankalar.” (Okyar [Ed.], 1973, s.466)

Yukarıda iktisat tarihi ve sermaye sınıfının oluşumunda doğrudan rolü olan kurumlaşma girişimlerinin yanı sıra dolaylı olarak sermaye sınıfının gelişimi

üzerinde etkileri olan ve siyasi iktidarın çabalarını dolaylı olarak etkileyen faktör, 1929 yılında yaşanan Dünya Ekonomik Buhranı olmuştur.

3.2.1 Türkiye İş Bankası (26 Ağustos 1924)

Meral Tecer *Atatürk Döneminde (1923-1938) Ekonomik Örgütlenme* adlı eserinde Cumhuriyetin ilk yıllarında bankacılık faaliyetleri hakkında şu yargıda bulunmaktadır: “Cumhuriyetin kuruluş yıllarında sanayileşme ve bölgelerarası ulaşım ve iletişim altyapısı yeterince gelişmediği, tarımsal üretim de genellikle pazara kapalı koşullarda gerçekleştirildiği için, bankacılık sistemi belirgin bir gelişme gösterememişti.” (Tecer, 2006, s.100) Ekonominin gelişme düzeyini teşvik edici ve yabancı sermayeye ait bankacılık karşısında belirli bir başarı gösterememiş olsa da Bankacılık faaliyetleri sermaye sınıfının aktif olduğu sektörlerden biri olmuştur. Cumhuriyet rejiminin siyasi iktidarı ise var olmayan ama var kılınmak istenen yeni bir iktisadi sınıfı (sanayi sermaye sınıfını) merkezi hegemonyanın hinterlandı içinde yaratmak amacıyla ulusal bankacılığa önem vermiştir. (Duman, 2007, s.39) Bu nedenle İttihat ve Terakki Fırkasının millileştirme politikalarının bir uzantısı olarak sermaye birikimine kaynak sağlamak amacıyla devletçe bankacılık faaliyetlerine ayrı bir önem verilmiştir.

Türkiye İş Bankası, Atatürk’ün öncülük yaptığı ve “milli ekonomi” görüşüne uygun olarak kurulan en önemli özel bankadır. Banka, İzmir İktisat Kongresinde alınan hedeflerin gerçekleştirilmesi babında 26 Temmuz 1924 tarihinde kuruluş sermayesini Atatürk’ün, “Hindistan Müslümanlarının Kurtuluş Savaşı sırasında yaptıkları 500 bin liralık yardımın yarısından [...]” (Sönmez, 1993, s.183) oluşan 250 bin lira ile merkezi Ankara’da olmak üzere kurulmuştur. Mustafa Sönmez eserinde “İş Bankası 17 kurucu tarafından 1924’te kuruluyordu. Kurucuların 9’u İtibari Milli Bankası’ndan, 3’ü Emniyet Sandığı, 2’si Ziraat Bankası, 2’si dışarıdandı.” (1993, s.184) diyerek İş Bankası’nın kuruluşuna dair yanlış bilgiler vermektedir.

“Kurucularının adları aşağıdadır:

İktisat Vekil-i esbaki ve sabık Mübadele İmar ve İskan Vekili Mahmud Celal Bey (Bayar)

Hüseyinbeyzade İbrahim Bey

Mora Yenişehirlizade Ethem Hasan Bey

Cebel-i Bereket meb'usu İhsan Bey

Tüccardan Hanifzade Ahmet Bey

Edirneli Emin Bey
Eşraftan Sükkerizade Tevfik Paşa
Süreyya Emir Paşa - Harbiye Nazırı Rıza Paşanın oğlu, emlak sahibi,
müteşebbis, fabrikatör
Manifatura Tüccarı Hafız Halid Bey
Trabzon meb'usu Hasan Bey
Rıdvanzade Hasan Bey
Kavalalı İbrahim Paşazade Hüseyin Hüsni Bey - Tütün tüccarı; Ticaret Odası ve
Türk Ticaret Birliği Reisi
Asafzade Rasim Bey
Sivas meb'usu Rasim Bey - emlak ve arazi sahibi
İnegöllüzade Mehmet Savfet Bey - Bursa Ticaret ve Sanayi Odası Birinci Reisi
Çubukçuzade Mehmet Subhi Bey
İnegöllüzade Mehmet Rafet Bey
Uşakizade Mahmut Muammer Bey - Tüccar
Tüccardan Altağzade Mustafa Bey -Tüccar
Yelkencizade Lütü Bey - Tüccar
İzmir meb'usu Rahmi Bey -Arazi sahibi
Muhasebecizade Rıza Bey
Kınacızade Şakir Bey - Tiftik, yapağı ve manifatura taciri
Bozok meb'usu Salih Bey
Nemlizade Sadık Bey - Tüccar
Bozok eşrafından Akif Paşa
Hacı Ebubekirzade Osman Bey
Ali Ramiz ve Şürekası
Remzizade Ferid Bey
Ertuğrul meb'usu Dr. Fikret Bey
Rize meb'usu Fuad Bey
Gaziayıntab meb'usu Kılıç Ali Bey
Rağıppaşazade Şakir Bey

Daha sonra ana sözleşmenin birinci maddesi değiştirilmiş ve kurucular arasına
Siirt meb'usu Mahmud Bey de ithal edilmiştir. (Okyar [Ed.], 1973, s.441-442)

Adı geçen kişilerden ilk 13'ü İş Bankasının atılımcıları olarak nitelendirilebilir. Diğer kişiler ise bankaya yatıracakları taahhüt ettikleri sermayenin ancak %10'unu ödeyen kişilerdir. Böylece hızla gelişen bankanın kârlarından, taahhüt ettikleri sermayenin küçük bir kısmını yatırmalarına rağmen, siyasi iktidar çevresi (Mustafa Kemal'in yakın arkadaşları ve Ankara tüccarları da sonradan bu girişime dahil olmuş) ve asker-bürokrat kesim oldukça kazançlı çıkmıştır. Yukarıda adı geçen kurucuların çoğu asker-bürokrat veya memur, aynı zamanda kentsoylu kişilerdir. Bu

kişilerin on bir tanesi belli hükümetlerde milletvekilliği yapmıştır. Diğer kişiler ise Atatürk'ün kayınpederi olan Uşşakizade Muammer Bey veya Trabzon'un Osmanlı İmparatorluğu döneminde de etkili olan ailesi Nemlizedeler, Süreyya İlmen Paşa vb. siyasi iktidarın hinterlandı içinde yer almaktadır. Kuruculardan milletvekilliği yapmış olanların isimleri aşağıda verilmiştir:

- Mahmut Celal Bayar (İttihat ve Terakki Fırkası Bursa ve İzmir Sorumlu Katibi)

- Cebelibereket Milletvekili İhsan Eryavuz (İttihat ve Terakki Fırkası Edirne Şubesi kurucusu)

- Ankara Milletvekili Şakir Kınacı

- Trabzon Milletvekili Hasan Saka

- Bozok Milletvekili Salih Bozok

- İzmir Milletvekili Mustafa Rahmi Köken

- Siirt Milletvekili Mahmut Soydan

- Sivas Milletvekili Rasim Başara

- Ankara Milletvekili Rasim Aktar

- Gaziantep Milletvekili Ali Kılıç (Türkiye Büyük Millet Meclisi [TBMM], 2010)

Böylece siyasi iktidarla örtülen güçlü ticari ilişkiler yaratılarak, diğer bir deyişle “Siyasî nüfuz kullanılarak İş Bankası vasıtasıyla zengin bir sınıf yaratıldı. Bankanın kurucularından birçoğu banka imkânları sayesinde iş hayatına atıldılar.”(Altıparmak, 1998, s.74)

Tarihte, toplumsal her alanda olduğu gibi, ekonominin içeriğini ve yönelimini belirleyen husus egemen ideolojinin dışavurumu olmuştur. Egemen ideoloji egemen sınıfların ideolojisidir; lakin sermaye sınıfının bağımsız bir gelişim gösteremediği var oluş aşamalarında, henüz var olmamış lakin belirtileri oluşmuş, ideolojik aygıtları belli iktidar odakları yüklenmiştir. Türkiye’de sermaye sınıfının doğuş sancılarının ideolojik ifadelerini de Tek Parti iktidarı altındaki siyasi rejim yüklenmiştir. Türkiye İş Bankasının kuruluşu bu ideolojik yüklenimin ilk kurumsal ifadesini oluşturmaktadır. “Kemalist seçkinlerin, Atatürk’ün de içlerinde bulunduğu en önde giden bazı üyeleri bu girişime ortak oldular ve girişimi örgütleme görevi, bütün iş topluluğunun güven duyduğu Celal Bayar’a verildi. İş Bankası ‘özel çıkar grupları lehine çeşitli ekonomik faaliyetler yürüten şirketler aracılığıyla etkin bir lobi ve iş çevreleriyle hükümet arasında bir aracı olarak’ faaliyete başladı.” (Duman, 2007,

s.44) Kısa sürede bu aracı faaliyetlerinin kurumsal alanları genişlemiş diğer yasal düzenlemeler ve devletin iktisadi politikasının kapsamına giren teşvik ve ihaleler ile sermaye sınıfının kütleli oluşumunun kaynağı yaratılmıştır.

Uzun yıllar ekonomide kamu otoritesini temsil eden ve devletçilik döneminde *KİT*, öncesinde *İnhisarlar* adıyla anılan kurumsal yapılar Osmanlı İmparatorluğu esnasında kaynak sağlamak amacıyla oluşturulmuştu. Cumhuriyetin ilk yıllarında bu Tekeller, diğer bir adıyla İnhisarlar iktisadi faaliyet alanlarına göre ayrı özellikler taşımaktaydı. Türkiye Cumhuriyetinin kurumsallaşma girişimlerine kaynak tahsisi sağlayan İnhisarlar sistemi Osmanlı İmparatorluğundan miras kalmış daha sonra da İş Bankası, Merkez Bankası gibi çeşitli kuruluşlarca satın alınmıştır. Böylece kamu kurumları olan bu İnhisarlar, siyasi iktidar ve çeperinde yer alan sermaye sınıfının çıkarlarına yönelik olarak kullanılmıştır. Örneğin İspirto ve İspirtolu İçkilerin üretimine dair hakları elinde tutan İnhisar 1 Haziran 1926 tarihli sözleşme ile tüm haklarını İş Bankasına devretmiştir. “Hükümet tüm bu haklarını 1 Haziran 1926 tarihli sözleşme ile Türkiye İş Bankası ve Polonyalı Naçelna Organizasyona Pişemislogojelni Rolinçih Poise Şirketi’ne ihale etti. Türkiye İş Bankası ile Naçelna Şirketi tarafından inhisar şirketini Eylül 1926’da kurdu. 2.000.000 TL olan sermayenin % 45’i Hazine’ye aitti. Şirket kaçakçılık nedeniyle sözleşme şartlarını yerine getiremedi.” (Demirbilek, 2012, s.211) Bu İnhisarların ve inhisarların kaynak tahsis ettiği kurumların kurucuları, yönetim kurulu üyeleri, hisse sahipleri siyasi iktidarın çapını oluşturan asker-bürokrat, memur, sermaye sahibi kişilerdir. Bu durum piyasada fiyatları belirleyecek rekabet unsurunun olmadığı ve sermaye sınıfı ile siyasi iktidar arasındaki konsensüsten dolayı fiyatların yüksek tutularak fahiş kârlar elde edilmesi sonucunu doğurmuştur.

Siyasi iktidarın, Tek Parti iktidarı hegemonyası altında, ekonomi politikalarının dışavurumunun ilk somut çabası olan İş Bankası çevresinde toplanan gruba “[...] Fransızca ‘çıkarıcı’ anlamına gelen ‘aferistler’ deniliyordu. Falih Rıfkı Atay, "Çankaya" isimli eserinde İş Bankası'nın bir tür politikacılar bankası olarak kurulmasının Cumhuriyet tarihi için çok acıklı bir "aferizm salgını"nın başlamasına yol açtığını belirtecekti.” (Sönmez, 1990, s.184) Bu çıkar grubunun yarattığı toplumsal sorunlar ve iktisadi gelişime ket vuran faaliyetlerine karşı doğan rahatsızlıklar 4 Mart 1925 yılında çıkarılan Takrir-i Sükûn Kanunu ile bastırılmaya çalışılmıştır.

Günümüzde de Türkiye'nin en önemli bankalarından biri olan İş Bankasına ve bu banka etrafında toplanan çıkar gruplarına, cumhuriyetin kuruluş döneminden itibaren finans, sanayi ve hizmet sektörlerinde birçok ayrıcalık tanındığı bilinmektedir. Günümüzde İş Bankasının iştirakleri arasında bulunan ve kökeni cumhuriyetin ilk yıllarına dayanan bu ayrıcalıklar şunlardır:

- *Milli Reasürans*: Sigorta işlemlerinin risk primlerinin tekrar sigortalanması zorunluğunu uygulamak amacıyla 26 Temmuz 1929 yılında kurulmuştur.

- *Anadolu Sigorta*: Günümüzün en büyük sigorta şirketlerinden biri olan sigorta şirketi Anadolu Anonim Türk Sigorta Şirketi adıyla 1 Nisan 1925 tarihinde kurulmuştur.

- *Cam Sanayi*: Anadolu Cam Sanayi, Paşabahçe Cam Sanayi, Trakya Cam Sanayi, Türkiye Şişe ve Cam Fabrikaları.

İş Bankasına ait bu iştiraklerden özellikle Milli Reasürans ve Cam Sanayi faaliyet haklarının İş Bankasına devredilmesi ve yukarıda iştirakler dışında İş Bankasının ortağı olduğu birçok sektör de bulunmaktaydı: “Cam tekeli ise 1935'te çıkarılan bir yasayla İş Bankası'na tanınıyordu. Bu tekelin ilk uygulaması Paşabahçe Cam Sanayi'nin kurulmasıydı. Kozlu Kömür İşletmeleri, Maden Kömürleri İşletmeleri, Kilimli Kömür Madenleri, Ergani Bakır, Bulgardağ Madenleri, Bursa Dokumacılık, İstanbul Telsiz Telefon, Türkiye Kibrit İnhisarı, İş Bankası'nın ortağı bulunduğu başlıca şirketlerdi.” (Sönmez, 1990, s.185) Yerli ve yabancı şirketlerin sigorta işlem primlerinin yarısını Milli Reasürans'a devretmesi zorunluluğu, yalnızca İş Bankası sermayesine tanınan bir haktı. Bu süreçte sermaye sınıfı ile otoriterizm arasında güçlü bir bağ kurulduğu ortaya çıkmaktadır. Bu tarihsel bağdan ayrıcalıklar elde ederek gelişen sermaye sınıfı 1950'den sonra ekonomiye damgasını vurmuştur. Vehbi Koç, Kemal Dedeman gibi birçok TÜSİAD mensubu sermaye sınıfı üyesi, birikimlerini devletten elde ettikleri ayrıcalıklara borçludur. “Bu dönemde ilk yabancı sermayeli firmaların kuruluşuna İş Bankası önyak oluyordu. 1948'de Koç ile birlikte kurulan **General Electric** ve aynı yıl Hollandalı Unilever Grubu ile kurulan **Unilever-İş** bunları örnekleriydi.” (1990, s.185)

3.2.2 Şeker Fabrikaları Kurulmasına Dair Kanun (5 Nisan 1925)

Kurumsallaşma kavramı işletme organizasyonunda, organizasyonun örgütlenme biçimini tanımlayan ve organizasyonun somut bir kimlik edinerek ortaya

çıkmasına vurgu yapan bir kavramdır. İktisatta ise bu kavram üretim ilişkilerinin iktidar yapısına yönelik bir tanım olduğu gibi iktisat felsefesine içkin anlamlar da barındırır. Ekonomik birimlerin faaliyetlerinin bireysel işlerlik üzerinden değil organizasyonun çıkarlarına yönelik belli normlar çerçevesinde, kolektif örgütlenmesi kurumlaşma kavramının somut biçimini oluşturmaktadır. İktisat felsefesi açısından ise kimlik edinme çabasının toplumsal, kültürel, ahlaki, hukuksal vb. üst yapı ilişkileri ile bağıntılarının soyut ilişkilerine gönderme yapmaktadır. Kurumsallaşma süreci, doğal olarak kurumlaşmayı ön gerektirir. Tek Parti İktidarının II. Dünya Savaşı dönemine kadar ekonomide kurumlaştığını söylemek yanlış olmayacaktır. Kurumlaşma, kimlik edinme sürecine somut olarak vurgu yaparken, Türkiye’de cumhuriyet tarihinde olduğu gibi, kimlik edinme sürecinin özel şirketlerde “aile şirketleri” olarak yahut “ailevi ilişkiler” üzerinden tezahür etmesinin nedenleri, iktisat felsefesi açısından ele alınması gereken bir husustur. Türkiye Cumhuriyetinin kuruluşu esnasında, cumhuriyetin kurucu siyasi formunun felsefesini yansıtan kurumlaşma süreci, kurumlaşmanın özel sektörde değil de devlet organınca gerçekleştirildiği durumda, özellikle “Milli” politikalar ve “ulusallaşma” bakışıyla desteklenmiştir. Bu kurumlaşma ögesinin öznesi devlet olduğunda, istisnasız iktisat tarihinde, kurumlaşmanın en önemli ayağını hukuksal girişimler oluşturmuştur.

5 Nisan 1925 yılında 601 Sayılı, 13 maddeden oluşan *Şeker Fabrikalarına Tanınan İmtiyaz ve Muafiyet Hakkında Kanun* ile özel müteşebbislere devlet tarafından önemli imkânlar sunulmuştur. Şimdiye kadar özel müteşebbis yahut sermaye sınıfı ile devlet olarak kullandığımız iki ayrı ekonomik öznenin bağımsız değişken olmadığını aslında devletin asker-bürokrat toplumsal zümrenin dışı vurumu olduğunu ama aynı zamanda sermaye sınıfının/özel teşebbüsün de kökeninin devlet öznesiyle aynı toplumsal zümreden doğduğunu, en azından organik bağı olduğunu ayrıntısıyla açıklamıştık. Ekonominin işlerliğinde, iktisat teorilerinde ele alındığı biçimiyle, bu kavramları iki bağımsız ekonomik faktör olarak düşünmememiz gerekmektedir. Çünkü cumhuriyetin ilk yıllarında bu yekvücut olma özelliklerinden dolayı şirketler ve bürokratlar kendi alanlarında tek olduğu için fiyatları yüksek tutarak yüksek kârlar elde etmişlerdir. (Demirbilek, 2012, s.227)

Asker-bürokrat kesimin, öncesinde gayrimüslimlere ve kendi yandaş çevresi dışında kalan ekonomik aktörlere karşı izlediği Sermayenin Birinci Millileştirilmesi sürecinden bu yana geleneğini oluşturan *Milli Sermaye Sınıfı* yaratma politikasının önemli adımlarından biri olan Şeker Fabrikalarına imtiyazlar tanıyan bu kanunun,

sanayileşme ve kalkınma sürecinde iki önemli etkisi olmuştur. Birincisi *Çarpık Sermaye Birikiminin* “Milli” biçimde desteklenmesi; ikincisi sanayileşmiş ülkelere hammadde satıp onlardan mamul mal satın alma biçiminde örgütlenmiş sermaye sınıfında yatırım isteği doğurmasıdır (ki bu aynı zamanda yabancı sermayeye karşı da bir kurumlaşma hamlesidir).

Bu kanun layihasının sermaye sınıfına tanıdığı ayrıcalıklar şöyledir:

- Kanunun 1. maddesinde Şeker Fabrikalarının kuruluş yerlerinin, bölgelerin şeker ihtiyaçlarına göre belirlendiği belirtilmekte ve kurulacak şeker fabrikalarına 25 sene müddetle imtiyaz verileceği ifade edilmektedir. Kanunun 12. Maddesinde ise bu kanunun yürürlükte kalacağı tarihin 30 sene olduğu belirtilmekte ve böylece fabrikaların kanundan yararlanan kuruluş faaliyetlerini tamamlaması için 5 yıl müddet verilmiş olmaktadır.

- Kanun ikinci maddesinde ise, bir diğer sanayileşme hamlesi olarak uygulanan yürürlükteki, 1913 Teşvik-i Sanayi Kanunu Muvakkatından ve daha sonra 1927 yılında yenilenecek olan Teşvik-i Sanayi Kanunundan yararlanacağı belirtilmektedir.

- Üretilen şekerlerin Tüketim Vergisinden 8 yıl boyunca muaf olması ve fabrika sahiplerinin fabrikaya hammadde sağlamak amacıyla giriştikleri tarım faaliyetlerinin 10 sene müddet ile Toprak Mahsulleri Vergisinden muaf olması, Şeker fabrikalarında hammadde olarak kullanılacak maden kömürü, linyit gibi enerji kaynaklarını üreten madenlerin de vergiden muaf tutulması, sağlanan vergi kolaylıklarını göstermektedir.

- Ayrıca fabrika tesisi için 1-5 hektar arası arazinin parasız verileceği, fabrikaların hammaddeleri yahut mamul ürünlerinin nakliyatında 1/3 nispetinde indirim yapılacağı, fabrika çalışanlarının 10 sene müddetle temettü vergisinden muaf olacakları, son olarak şirketlerinin tesisi amacıyla oluşturulacak hisse senetlerinin damga vergisinde muaf tutulacakları karara bağlanmıştır.

Anlaşılabileceği üzere, sermayenin gelişiminde mihenk taşlarından biri olan Şeker Fabrikaları kurulması hakkındaki 601 sayılı kanun, Tek Parti iktidarının çerperini oluşturan sermaye sınıfa büyük kazançlar sağlamıştır. Yasanın hemen ardından kurulan ve 1926 yılında faaliyetlerine başlayan Uşak Şeker Fabrikası ve Alpullu Şeker fabrikaları kurulmuş; 1933 yılında da Eskişehir Şeker Fabrikası ile Turhal Şeker Fabrikasının temelleri atılmıştır. Bu şeker fabrikalarının 1935 yılında Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş. adıyla birleştirilmesinin nedenlerinden biri Tek Parti iktidarının izdüşümü olan sermaye sınıfının yaptığı yolsuzluklardır. “[...] Uşak

fabrikasını, Sanayi ve Maadin Bankası %30 hisse ve kredi ile destekledi. Baş hissedarları arasında CHP vekilleri bulunan Alpullu fabrikası ise Ziraat Bankası'nın % 10 hisse ve kredi desteğiyle kuruldu. İş Bankası ise %30 hisse ile katıldı.” (Demirbilek, 2012, s.219) Sermaye sınıfı ile devlet arasındaki organik bağlardan dolayı fiyatların belirlenmesi üzerinde sermaye sınıfı ve devletin oluşturduğu konsensüsün etkili olduğunu belirtmiştik. Yine dış ticaret ilişkilerini de elinde tutan bu ikili zümre, ithalatı yahut üretimi azaltma yoluna giderek piyasada şeker arzının düşüp şeker fiyatlarının da yükselmesini sağlayarak, bir nevi ihtikâr yaparak fahiş kârlar elde etmişlerdir. “Böylece yüksek fiyattan alınan şeker piyasaya yüksek fiyattan sürülmekteydi. Şeker ithaline uygulanan bütün gümrük ve tüketim vergilerinin şeker fiyatına fabrikatör payı olarak yansımaya, böylece himayenin doğrudan doğruya fabrikatöre kazanç sağlamasına imkân verdi.” (2012, s.219) Ayrıca İsmail Cem, *Türkiye'nin Geri Kalmışlığı* adlı eserinde Kurucuları arasında Şakir Kesebir, Edirne Vekili Faik Öztrak, Bilecik Vekili İbrahim Çolak ve Şeker Kralı lakaplı Hayri İpar, dört tüccar, İş Bankası ve Ziraat Bankası'nın da katılımı ile kurulan Şeker Şirketi ithalat inhisarını aldığını; Şeker fabrikalarında üretimin düşük tutularak, ithal malı şekerleri tekelden satarak astronomik kazançlar sağladığını belirtmektedir. (Cem, 2007, s.244) Adı geçen kişilerden Şakir Kesebir'in daha sonra IV. Dönem milletvekili olduğu ve Hayri İpar'ın Kazım Taşkent ile Trakya Şeker Fabrikaları A.Ş.'nin sahibi olduğu düşünülecek olursa Kemalist kadrolar ile sermaye sınıfı arasındaki bağların sermaye birikimine nasıl etki yaptığı daha netleşmiş olur. Ayrıca devlet, Teşvik-i Sanayi Kanunu ile bu fabrikaların ürettiği malları, serbest piyasada belirlenecek olan fiyatların çok üstünde “Ulusal sermayenin korunması” adıyla satın alma garantisi vermiştir.

Kalkınma ve sanayileşme için gerekli yatırım kaynaklarının sermaye sınıfı ve asker-bürokrat kesimlerce bu şekilde kullanılması, 1932 yılından itibaren iktisat politikalarının Devletçilik biçiminde tezahür etmesinin de dayanaklarından biri olmuştur. Daha da önemlisi sırtını daima devlete dayayan sermaye sınıfının gelişim özgüllüklerinin verimlilik ve etkinlik dinamiklerine yaslanmaması, hatta bu özgüllüklerin sermaye sınıfının karakterine dönüşmesi, Türkiye Ekonomisinde uzun yıllar onulmaz yaralar açmış hem siyasi olarak istikrar sağlanamamış hem de Türkiye bu süre zarfında geri kalmışlığın sularında kulaç atmıştır.

3.2.3 Sanayi ve Maadin Bankası (19 Nisan 1925)

İktisat Teorilerinin ve Sanayi Devrimin anlatıldığı ilk bölümde değinildiği üzere, iktisadi sistemler kökeni önceki iki yüzyıla kadar yaslanan üretim ilişkilerinde köklü bir değişikliği 18. yüzyılda sergilemişler, böylece toplumsal yaşamda binlerce yıldır süregelen formları da değiştirerek egemen iktisadi yapıyı “kendileştir”miştir. Bu egemenliğin kendini var etme sürecinin yegane dayanağının *sermaye* olarak tezahür ettiğini belirtmiştik. Sermayenin varlık koşullarının *birikim eğilimine* içkin olduğunu ve devamlılığının garanti altına alınmasının birikim sürecini gereksindiğini vurgulamıştık.

Osmanlı İmparatorluğu döneminde sermayenin birikiminin ideolojik iki evreden geçtiği aşikârdır. İlki; Osmanlı İmparatorluğunu ideolojik dokusunu oluşturan ve toplumsal farklılıklar arasında tutkal işlevi gören “Çokluk” anlayışı ile bu anlayışın kendi içindeki kırılmalar neticesinde sermaye sınıfının ortaya çıkışının gayrimüslim tebaa tarafından temsil edildiğidir. İkincisi; Osmanlı İmparatorluğunun bu tutkal işlevi gören anlayışının çözülmeye başlamasıyla birlikte, “ulusal ekonomilerin” dünya sahnesine çıkması neticesinde Milliyetçilik ideolojisinin sermaye sınıfının gelişim seyrini değiştirdiği ve sermaye birikiminin de karakterini değiştirdiği “*Sermayenin Birinci Millileştirilmesi*” kavramıyla tanımladığımız süreç olmuştur.

Sermaye, iktisadi faaliyetlerin genel belirleyeni olan bu kavram, iktisadi faaliyetlerin dışına çekildiğinde *ölü emek* olarak tezahür eder. İktisadi faaliyet alanlarına girdiğinde de tekrar canlanmasının koşulları ekonomik yapının tüm özelliklerine (devlet politikaları, girişimci sınıfının yeterliliği, emeğin niteliği, piyasa ilişkileri, uluslararası ilişkilere vb.) bağlıdır. Ekonomik yapının tüm bu özelliklerinin farklılaşması sürecinde en önemli aktör ise kurumlaşma oranıdır. Sektörlerin (finansal, tarım, hizmet sanayi) kurumlaşma oranı sermayenin birikim hızını etkileyen ufkun belirlenmesidir. Cumhuriyetin kuruluş yıllarında bu ufkun daha genişlemesi ve İzmir İktisat Kongresinde ortaya çıkan taleplerin en önemlisinin, Lozan Anlaşmasının Ticaret kısıtı altında, yatırımların kaynak finansmanı sorunu olduğu ortaya konmuştu. Sermayenin ilk millileştirilmesinden itibaren sermaye birikiminin daha hızlı gelişim göstereceği sektör olan ve ülkelerin kalkınma, gelişmişlik ve rekabet düzeylerinin yanı sıra “Milli sermaye sınıfı yaratılması”nın da bir ölçütü olan sanayi alanına yönelmek için kurumlar yaratılması zorunluydu.

Böylece hem sermaye sınıfının İzmir İktisat Kongresindeki talepleri karşılanmış olacak hem de yaratılmaya çalışılan sermaye sınıfının bağımlılığı üzerinde siyasi iktidarın (Tek Parti iktidarının) hegemonyası da pekişmiş olacaktı (İzmir İktisat Kongresinde Sanayi Grubunun 4. Başlık olan “Sanayi Bankaları” başlığı altında aldığı karar şudur: “(A)- Erbab-ı sanayie kredi yapmak için behemehal bir sanayî bankasının tesisi.” (Ökçün, 1968, s.42). Bu nedenle yatırım ve kalkınmanın finansmanını sağlaması amacıyla devlet tarafından 1925 yılında Sanayi ve Maadin Bankası kurulmuştur.

Siyasi iktidarın ulusal bankacılık hareketi çerçevesinde kurduğu bu banka, iki bölüm önce değinilen “Başkent Ankara’da kurulan” bankalardan biridir. Madencilik sektöründe yeni kurulacak herhangi bir işletmenin salt devlet sermayesi ile kurulmasını engelleyen ve özel teşebbüsün de katılmasını mutlaka isteyen 633 sayılı Kanun (Soral, 1974, s.12) ile kurulan Sanayi ve Maadin Bankasının “[...] amacı özel kesime kredi desteği sağlamak, Osmanlıdan devralınan devlete ait fabrikaları geçici olarak işletmek ve özel sektöre devretmekti. Dolayısıyla, Sanayi ve Maadin Bankasına devredilen devlete ait bu fabrikalara özel şahıslar hiç sermaye koymadan ortak edilmiş ve kardan da pay almışlardır.” (Öztürk ve Yıldırım, 2009, s.151) Sermaye sınıfının ihtiyaçlarına ideolojik çerçevede cevap veren bu kanunda 1932 yılına kadar bazı değişiklikler yapılmış ve devletçilik döneminde bankanın sağladığı imkanlar kaldırılmış ve sermaye birikiminin istikrarlı bir şekilde gelişimini engelleyen bu değişiklikler sonucunda sermaye sınıfının beklentileri de olumsuz yönde etkilenmiştir. Lakin olumsuzluğu olumlamamak gerekmektedir; zaten “İktidarın, bürokrat ve asker kanadı eliyle yaratmaya çalıştığı yeni burjuva sınıfı devlet olanaklarını ardına kadar kullanmaktan çekinmemiştir. Bürokratların tümü, ne geniş toprak mülkiyetine sahip soylu ailelerden ne de kapitalizme bulaşmış zengin aile çocuklarından, çoğu da devlet memurları sınıfından ve daha çok büyük kentlerde yaşayan orta sınıf ailelerden geliyordu.” (Duman, 2007, s.41) Sermaye sınıfının 1923-1932 yılları arasında önemli bir gelişim kaydedememesi iktidarın yaratmaya çalıştığı sermaye sınıfının hem karakterinden hem de devletin kendisi ile organik bağının yarattığı sorunsaldan doğduğu içindir ki bu olumsuzluğu ulusal ekonomi açısından olumlu görmek gerekmektedir. Ayrıca Bilsay Kuruç (1988, s.XXXIX), Sanayi ve Maadin Bankasının sermaye sınıfının beklentilerini kısa sürede olumsuzlamasının yarattığı sorunun nedenlerini şu şekilde ifade etmektedir: “Sanayi ve Maadin Bankası hem devletin fabrikalarını işletmek, hem özel kuruluşlara iştirak

etmek hem de özel girişimleri kredilemek gibi birbiriyle bağdaşmaz işleri yapmak durumunda kalmış, böylece hiçbir yeni sanayi işine girişmemiştir.” Her ne kadar siyasi iktidar yanlısı sermaye sınıfını zengin etmenin bir aracı olarak işlev görse ve sanayileşme hamlesinin boşa çıkan bir adımı olsa da Sanayi ve Maadin Bankası, milli ekonominin sanayileşme alanındaki kurumsallaşma çabası olarak ortaya çıkmış ve 1933 yılında tüm varlığının Sümerbank’a devredilmesiyle birlikte yeni başlayacak Devletçilik dönemine önemli bir kaynak aktarımı ve sanayileşme deneyimi bırakmıştır.

Sanayi ve Maadin Bankasının sermaye sınıfıyla kaynak tahsisi üzerinden kurduğu ve sermaye sınıfının gelişimindeki ayrıcalıklı yerini daha sonraki bölümlerde tahlil etmek üzere Sanayi ve Maadin Bankasının katılımda bulunduğu ortaklıklar aşağıda listelenmiştir.

Tablo 2: Türkiye Sanayi ve Maadin Bankası’nın Katılımda Bulunduğu Ortaklıklar

KARMA ORTAKLIK	KURULUŞ YILI	TOPLAM ANA PARA (TL)	KATILIM (TL)
Uşak Terakki-i Ziraat A.Ş	1923	600,000	180,000
Maraş Çeltik Fabrikası T.A.Ş	1924	120,000	113,000
Aksaray Azm-i Milli T.A.Ş	1924	250,000	25,000
Ankara Milli Mensucat A.Ş	1925	150,000	23,000
Kayseri Bünyan Halı ipliği T.A.Ş	1925	175,000	(165,300
Isparta iplik Fabrikası T: A.Ş	1925	175,000	100,000
Tosya Çelik Fabrikası T.A.Ş	1925	120,000	112,000
Kütahya Çini işler T.A.Ş	1925	100,000	50,000
Malatya Teşebbüsât-ı Sinaîye T.A.Ş	1925	400,000	133,200
Eskişehir Lületaş Şirketi	1925	100,000	25,000
Trabzon Elektrik Şirketi	1925	160,000	50,000

İstanbul Liman inhisarı T.A.Ş	1925	500,000	56,000
İzmir Liman inhisarı T.A.Ş	1925	100,000	50,000
Trabzon Liman inhisarı T.A.Ş	1925	50,000	5,000
Yalvaç Ticaret ve Sanayi A.Ş	1926	130,000	50,000
Kilimli Kömür Madenleri T.A.Ş	1926	400,000	40,000
TOPLAM		3.530.000	1.177.500

KAYNAK: *Erkan Oyal, Karma Girişimlerde Kamu Katımları ve Türkiye'deki Uygulama, (Ankara: TODAİE Yayınları, 1981), s. 79*

3.2.4 Emlak ve Eytam Bankası (3 Haziran 1926)

Gündüz Ökçün'e göre 1909-1930 yılları arasında, siyasal iktidar tarafından ve siyasal iktidar çerçevesinde oluşturulan bankacılık faaliyetlerini üç ayrı grup altında toplamak mümkündür:

1) *Ticari Kredi sağlamak amacıyla kurulan bankalar*: Osmanlı İtibar-ı Milli Bankası, Milli İktisat Bankası ve Türkiye İş Bankası örnek olarak verilebilir.

2) *Sanayi Kredisi sağlamak amacıyla kurulan bankalar*: Türkiye Sanayi ve Maadin Bankası gibi.

3) *Emlak Kredisi sağlamak amacıyla kurulan bankalar*: Uzun yıllar Ankara'nın geliştirilmesine tahsis edilmiş olan Emlak ve Eytam Bankası gibi. (Okyar [Ed.],1973, s.472)

Tek Parti iktidarının bankacılık faaliyetlerine yönelik bu eğilimlerini kısa sürede gerçekleştirdiği görülmektedir. Bankacılık faaliyetlerine yönelik bu eğilimlerin gerçekleştirilmesinin üçüncü ayağını oluşturan Emlak ve Eytam Bankası, 20.000.000 sermaye ile kurulmuştur. Cumhuriyetin kuruluşundan itibaren memleketin imarını gerçekleştirecek ve ipotek karşılığı kredi verecek herhangi bir kurumun tecelli etmediğini belirten H. Tahsin ve R. Saka (1929, s.129) şunları ifade etmektedir: “İktisadî teşkilatımızdaki bu mühim noksanı ikmal için bir (Kredi Fonu) müessesesi vücuda getirmek maksadıyla Cumhuriyet hükümeti 844 numaralı ve 27 mart 926 tarihli kanunu tedvin ve işbu kanuna tatbikan da Emlâk ve Eytam bankasını tesis eylemiştir.”

Hatırlanacağı üzere sermaye sınıfının ticari sermaye olarak tezahür ettiği ve sermayenin gelişiminin, Birinci Millileştirme dönemiyle sekteye uğradığı evreleri de dâhil olmak üzere bu sınıfın zaaflarının *Çarpık Sermaye Birikimine* neden olduğu belirtilmişti. Çarpık sermaye birikimi meyilli ve siyasi iktidarın hinterlandı içinde devinen bu sınıfın her daim kaynak sorunu çektiği, lakin kaynakları sağlayan devlet mekanizmasının perspektifinde kalkınma ve sanayileşme hamlesini bir burjuva sınıfı olarak ortaya koyamadığı da bir gerçektir. Bu nedenle her daim birikim sorununu siyasi iktidar ile birlikte çözme eğilimi sergilemiştir. Emlak ve Eytam Bankasının kuruluş amacı özel kesimin çıkarlarına yönelik imar politikasına kaynak tahsis etmek olmuştur.

İleriki bölümlerde sermaye sınıfının yapısı ve gelişim seyrine dair konuların işleneceği bölümlerde ayrıntıları ile değinileceği üzere, 1930 yılına kadar özel müteşebbislere ait bankaların kuruluşları tarımsal ve ticari kredileri desteklemek amacıyla yaslanmaktaydı. Emlak ve Eytam Bankasına kadar Türkiye’de, önemli bir sektör olan inşaat sektörünü finanse edecek herhangi bir bankacılık faaliyetine girişilmemiştir. Oysa ki savaştan yeni çıkmış ve imarı altüst olmuş bir ülkede inşaatı kârı yüksek bir sektör olarak görmekten mustarip bir sermaye sınıfına devlet, Emlak ve Eytam Bankasını kurarak büyük yatırım alanı sağlamış bu politika neticesinde inşaat ve müteahhit hizmetleri ile sermaye sınıfının hızlı birikim edinmesinin ve zenginleşmesinin önü açılmıştır. 2001 Krizinde aldığı büyük darbe ve yolsuzluklara kadar faaliyetini farklı isimler alarak sürdürmüş olan Emlak ve Eytam Bankasının sağladığı krediler ile imar alanında hızlı bir yeniden yapılanma sürecine girilmiştir. Böylece devlet müteahhitliği yoluyla birçok insanın zenginleşmesini sağlayan yatırım kaynakları sorunu da çözülmüş olmaktadır. Günümüzde sermaye sınıfının yegane temsilcilerinin devlet yükleniciliği yaparak zenginleştiği bilinmektedir. Kemal Dedeman, Vehbi Koç, Nuri Demirağ sermayenin bu şekilde sınıflaşan karakterleri olarak zikredilebilir.

3.2.5 Teşvik-i Sanayi Kanunu (28 Mayıs 1927)

28 Mayıs 1927 tarihinde çıkarılan 1055 numaralı Teşvik-i Sanayi Kanunu çıkarılmadan önce ülkenin ekonomik gelişimini engelleyen siyasi, hukuki ve iktisadi birçok kısıtlar mevcuttu. Bunları kısaca şöyle sıralamak mümkündür:

- Osmanlı borçlarının (Düyun-u Umumiye borçlarının) 24 Mayıs 1954 yılına kadar ödenen taksitlerinin bütçe üzerinde oluşturduğu basınç,

- Sermayenin Birinci Millileştirilmesi sürecinden sonra ortaya çıkan nitelikli işgücü kaybı ve gayrimüslim sermaye sınıfının yerini dolduran asker-bürokrat kökenli sermaye sınıfının gerçek bir burjuva sınıfı oluşturma yönündeki eksiklikleri,

- Müslüman-Türk kesimin okur-yazarlık oranının düşük olması dolayısıyla nitelikli işgücünün ve özellikle profesyonel mesleklerin gelişim hızının yavaş olması,

- Lozan Barış Antlaşmasının Ticaret Sözleşmesinin 18. Maddesinin yarattığı dış ticaret ilişkileri üzerindeki kısıtların sermaye sınıfı oluşumunda ve devletin iktisat politikaları uygulamasında yarattığı sorunlar.

Mustafa Kemal 1923 yılında İzmir’de toplanan İktisat Kongresi açış nutkunda şöyle bir ifade kullanmaktadır: “Görülüyor ki bu kadar kat’i ve yüksek bir zafer-i askeriyeden sonra dahi bizi sulha kavuşmaktan men eden esbab doğrudan doğruya esbab-ı iktisadiyedir, mülâhazat-ı iktisadiyedir.” (Ökçün, 1997b, s.212) Mustafa Kemal Atatürk’ün açış nutkunda sarf ettiği barış günlerinin oluşumunu engelleyen nedenlerin iktisadi nedenler ve düşünceler olduğunu belirten bu cümle, sermaye sınıfının ve II. Meşrutiyetin ilanından itibaren uygulanan ekonomi politikalarının iki özelliğine vurgu yapar niteliktedir. Bunlardan ilki, İttihat ve Terakki Fırkasının uyguladığı ve ulusalcı ideolojinin bakış açısıyla işlenen iktisadi politikaların Cumhuriyetin ilanına kadar geçen sürede başarılı olamadığıdır; ikincisi ise ekonominin gelişimine yönelik önemli kararların alınacağı ve girişimlerde bulunulacağı sezgisi vermesidir. Ki devletin ve özel kesimin bizzat atıldığı kurumlaşma çabalarını (İş Bankası, Sanayi ve Maadin Bankası, Emlak ve Eytam Bankasını) bu minvalde okumak mümkündür. Ekonominin geleceğine yönelik özel sektöre imkânlar sağlayan ve İzmir İktisat Kongresindeki toplumsal grupların beklentisini de karşılamaya yönelik devletin ortaya koyduğu en önemli destek Teşvik-i Sanayi Kanunu olmuştur. İttihat ve Terakki Fırkası iktidarı döneminde 1913 yılında 15 yıl süreyle yürürlükte kalması amacıyla “Teşvik-i Sanayi Kanunu Muvakkati” adıyla bir kanun çıkarılmıştır. 1913 yılında çıkarılan bu Teşvik-i Sanayi kanununun çıkarılma nedenlerini, *1913-1915 Osmanlı Sanayi İstatistikleri* başlığı altında ekonominin ve sermaye sınıfının durumuna dair tespit ettiğimiz sorunsallar oluşturmaktadır. 1927 yılında çıkarılan Teşvik-i Sanayi Kanununun 1913 yılında çıkarılan kanunla birçok bakımdan benzerlik göstermesinden, sermaye birikiminin ve ulusal ekonomi perspektifi ile örgütlenen ekonomik aktörlerin aradan geçen 14 yıl

zarfında pek de başarılı olamadıkları sonucu çıkar. Başarı ve başarısızlık arasındaki ilişkinin iki önemli tespit yöntemi tarafımızca kullanılacaktır:

1- 1913 yılında çıkarılan Teşvik-i Sanayi Kanununun uygulanması açısından ön açıcı çalışma olan *1913-1915 Osmanlı Sanayi İstatistikleri* ile 1927 yılında çıkarılan Teşvik-i Sanayi Kanununun uygulanmasına dair kaynak oluşturacak olan *1927 Nüfus, Tarım ve Sanayi Sayımı* verilerinin karşılaştırılması olacaktır ki bu karşılaştırma bir sonraki başlıkta ayrıntılarıyla ele alınacaktır.

2- 1913 yılı *Teşvik-i Sanayi Kanunu Muvakkatı* ile 1927 *Teşvik-i Sanayi Kanununun* sağladığı teşviklerin, desteklerin ve kanun hükümlerinin içeriklerinin karşılaştırılması, her iki kanunun ekonomik açıdan hangi problemleri analiz ettiğini ve çözmeye çalıştığını anlamak açısından elzem görünmektedir.

1913 Teşvik-i Sanayi Kanunu Muvakkatı'nın belli başlı maddelerini sıralamadan önce Teşvik-i Sanayi Kanundan yararlanabilecek teşebbüslerin kapsamını üç gruba ayırıldığını belirtelim:

- Büyük fabrikalar; “Büyük fabrikalar” olarak ele alınabilecek fabrikaların şu özelliklere sahip olduğu belirtilebilir:

a. Özel nizamnamesi uyarınca kurulmuş olmak;

b. Doğal hammaddelerin veya yarı mamul maddelerin «heyet-i asliyelerini» bir başka şekle değiştirmek;

c. En az beş beygirlik muharrrik güç ile çalışmak;

d. Müştemilâtı ile birlikte, binalar ve araç ve gereçleri (alât ve edevatı) en az bin lira değerinde olmak;

e. Bir yıl içinde yedi yüz elli işgünü tutarında işçi çalıştırmak. (Ökçün, 1975, s. 27)

- “Büyük Fabrikalar” niteliği taşımayan sanayi sektörü:

Dokuma ve mensucat sektörünün ve çalışanlarının Teşvik-i Sanayi Kanununun bazı bağışıklıklarından yararlanabileceği öngörülmüştür.

- Yabancı Sermayenin de, daha önce çıkarılan bazı kanunlara uyması şeklinde ifade edilebilecek özel şartları yerine getirdiği takdirde kanunun tanıdığı belli bağışıklıklardan yararlanabileceği ifade edilmiştir.

1913 yılında çıkarılan Teşvik-i Sanayi Kanunu Muvakkatının kapsadığı teşebbüsler bu üç gruba ayrılmıştır. Ayrıca kanunun 23. Maddesinde “İmtiyazlı” şirketlerin kanundaki bağışıklardan yararlanamayacağı belirtilmiştir. Kanunun 23.

Maddesine özellikle bir parantez açarak değinmek gerekmektedir. Bu madde şöyledir:

“23 – İmtiyazlı şirketler mukavele ve şartnamelerine tabi olup işbu kanunda bahşedilen muafiyattan istifade edemezler.” (Ökçün, 1975, s.44)

1925 tarihli *Şeker Fabrikalarına Tanınan İmtiyaz ve Muafiyet Hakkındaki Kanun*'un 2. Maddesi (Ek 3), o zaman da yürürlükte olan bu kanunun 23. Maddesinde yer alan şeker fabrikalarını kapsamayacağını belirtmekteydi. Teşvik-i Sanayi Kanunu Muvakkatının 23. Maddesi “Sanayi sermayesi” ile yani bir diğer deyişle “*Doğal hammaddelerin veya yarı mamul maddelerin «heyet-i asliyelerini» bir başka şekle değiştirmek*” özelliğine sahip üretim ile “imtiyaz” arasında ayırım yapmaktadır. Bu durum, İttihat ve Terakki Fırkasının kendine bağımlı milli bir burjuva sınıfı yaratma düşüncesi ile uyumlu bir maddedir. Çünkü Osmanlı İmparatorluğunda madenler başta olmak üzere bayındırlık imtiyazlarından denizcilik imtiyazlarına kadar birçok alanda sermaye sınıfını gayrimüslim veya yabancı girişimciler oluşturmaktaydı. Bu konu hakkında ayrıntılı bilgiyi Ek 1 ve Ek 2’de görmek mümkündür.

1913 Teşvik-i Sanayi Kanunu Muvakkatının belli başlı maddeleri şunlardır:

- Kanunun 7. Maddesinin 1. Fıkrasına göre, fabrikanın kurulup genişletileceği arazi boş miri arazisi ise, kanuni sakınca olmamak kaydıyla, ilgiliye tasarruf senedi verilerek beş dönüme kadar olan arazi parasız verilir.

- Kanunun 7. Maddesinin 3. Fıkrasına göre, teşebbüsler şu vergilerden muafır:

1. Emlak Vergisinden,
2. Temettü Vergisinden,
3. Fabrikaların bulunduğu arazilerin Öşr Bedellerinden,
4. Hükümetin, vilayetlerin, özel mutasarrıflıkların, belediyelerin koyduğu ek resimlerden,
5. İdare-i Vilayet Kanununun 80. Maddesinin 8. Fıkrasında geçen “senelik olarak belirlenen meblağlar”dan
6. Ruhsat harçlarından
7. Belediye inşaat resimlerinden.

- Kanunun 7. Maddesinin 4. Fıkrasına göre, fabrikaların kuruluşu ve büyümesi için gerekli olan yabancı ülkelerden getirilecek «*ateş ve akis tuğlalar, demir, petrol, makine, alat ve edevat*», söz konusu malzeme Osmanlı ülkesinde yeter miktarda imal olununcaya kadar, ithalat gümrük resminden bağışık olması.

- Kanunun 7. Maddesinin 5. Fıkrasına göre, fabrikaların üretimi için gerekli olan ve yurtiçi piyasada üretilmeyen hammaddelerin ithalat gümrük resminden bağışık olacağı belirtilmektedir.

- Kanunun 13. Maddesine göre, sanayi kuruluşlarını genel yol, liman ve demiryoluna bağlayan ara yollarla ilgili olarak, bu yolların yapımı ve ulaşım araçları için gerekli demir malzeme ile araç ve gerecin yabancı ülkelerden ithalinde, gümrük resmi alınmayacağı; ayrıca yapılacak ara yollar boş miri araziden geçiyorsa bedellerinin devletçe karşılanacağı; özel mülk ise teşebbüs tarafından satın alınacağı alınamazsa kanuna uygun olarak istimlak edileceği belirtilmektedir.

- Kanunun 9. Maddesine göre, Teşvikten yararlanacak teşebbüslerin ruhsat tarihinden itibaren 4 yıl içinde kurulmuş ve faaliyete başlamış olmaları gerekmektedir.

- Kanunun 11. Maddesine göre, üç başlığa ayırdığımız gruptan biri olan, Büyük fabrika niteliği taşımayan sanayi kuruluşların kanunun 7. Maddesinin 4. Fıkrasında belirtilen ve kanunun 13. Maddesinde belirtilen hususlardan yararlanabileceği belirtilmektedir. Bunların yanı sıra 7. Maddenin 3. Fıkrasındaki “temettü vergisinden” muaf ve 5. Fıkrasındaki “hammaddelerin gümrük resminden bağışık” olması tedbirlerinden de yararlanabilecekleri belirtilmektedir.

- Kanunun 8. Maddesine göre, teşvik tedbirlerinden yararlanma süresinin 15 mali yıl olacağı belirtilmektedir. (Ökçün, 1975, s.39-44)

Yukarıda değinilen 1913 yılı Teşvik-i Sanayi Kanunu hükümlerinin yanı sıra Gündüz Ökçün, 1908 yılında hazırlanan Tasarının 8. Maddesini veri göstererek hükümetin, bu fabrikaların üretecekleri ürünlerin fiyatının yabancı mallara göre %15 fazlası olması halinde bile, yerli ürünleri tercih edeceğini ifade etmektedir. (Ökçün, 1975, s.36)

1913 Teşvik-i Sanayi Kanunu Muvakkatı yoluyla İttihat ve Terakki Fırkası tarafından sermaye birikimi ve sanayinin gelişimi için önemli adımlar atılmıştır. Atılan adımlar, 1913-1915 Osmanlı Sanayi İstatistikleri başlığında değinildiği üzere, uygulamada pek başarılı olamamıştır. Bunun en önemli nedenleri asker-bürokrat bir sermaye sınıfının piyasada başarı bir rol üstlenememesi ve sermayenin millileştirilmesi sürecinin olumsuzlukları; bir diğeri ise Osmanlının I. Dünya Savaşına girmesi, savaştan yenik çıkması ve ardından Milli Mücadelelerin başlaması gibi konjonktürün önünü tıkayan toplumsal sorunların ortaya çıkması zikredilebilir. Sonrasında ekonominin yeniden yapılanma sürecine gireceğinin beklentileri ile

toplanan 1923 İzmir İktisat Kongresinde 1913 Teşvik-i Sanayi Kanunu Muvakkatının maddelerinin reforme edilerek günün şartlarına göre düzenlenmesi talepleri dillendirilmiştir. 1927 Teşvik-i Sanayi Kanun kapsamının, İzmir İktisat Kongresinde dillendirilen taleplere uyup uymadığını anlamak amacıyla İzmir İktisat Kongresi kararlarının *Teşvik-i Sanayi Kanunu Hakkında* (Ökçün, 1968, s.93) başlığının maddelerini gözden geçirmek gerekmektedir:

- Sanayi grubunun, Teşvik-i Sanayi Kanunu Hakkında başlığı altında topladığı taleplerinin B Maddesinde, gümrük resminden bağışık olan hammaddeler cetvelinin, sanayi erbabının görüşü alınarak ihtiyaçlara göre yeniden düzenlenmesi yer almaktadır.

- C Maddesinde ise, İttihat ve Terakki Fırkasının da uyguladığı, hükümetin iç piyasada üretilen ürünleri yabancı ürünlere göre %15 fazla fiyatta olsa da tercih edeceği kararının sanayi grubu tarafından %20'ye çıkarılmasını istenmektedir. Ayrıca yabancı malların gümrüklenmesini de talep etmektedir. Böylece gümrüksüz fiyata göre %20 fazlalık oluşacağına fiyatın gümrük vergisi uygulanmış hali baz alınacak ve yerli üretici ürünlerini daha fazla kârla hükümete satabilecektir.

- Ayrıca sanayi grubu, Teşvik-i Sanayi Kanunun tanıdığı müsaadelerin yalnızca Türkiye tebaasına tahsisini ve bu kanundan faydalanmak için kurulacak şirketlerin sermayesinin en az %25'nin Türklerin elinde bulunması koşulunu talep etmektedir. 1927 Tarihli Teşvik-i Sanayi Kanunu yürürlüğe girdiği esnada mevcut ticaret kanununun 348. Maddesinin şirketlerdeki “yönetim kurulunun yarısından fazlasının Türk olması” şartı arandığı hatırlanacak olursa bu öneri sermayenin millileştirilmesi sürecini hızlandıracak etkin bir talep olarak ortaya çıkmaktadır.

- Ayrıca Sanayi grubu Madde G'de toplumun, memurların ve askeriyenin yerli malı kullanmaya “teşvik” edilmesi değil “mecbur” tutulması talebini demokratik ilkelerle bağdaşmayacak bir özle devletten talep etmektedir.

1055 sayılı 28 Mayıs 1927 tarihli Teşvik-i Sanayi Kanunu şu kapsamlara sahipti:

- Sanayi kuruluşlarının ve müştemilatının kurulacağı hazine arazisi, belediye sınırları dışında ise 10 hektara kadar parasız verilecek, belediye sınırları dâhilinde ise bedeli 10 yılda ödenmek üzere özel şirketlere devredilecektir.

- Özel teşebbüslerin kendi tesisleri arasında yahut devlet hattı arasında kuracağı telsiz ve telgraf ara hatlarının kurulmasına, vergi alınmaksızın müsaade edilecektir.

- Sanayi kuruluşlar emlak, arazi ve kazanç vergilerinden, bu vergilerin özel idare ve belediyeye ait kısımlarından; maktu zam vergisinden; belediyelere ait inşaat, buhar kazanları, motorlar ve imbiklerin ruhsatiye resimlerinden muaf tutulacaktı.

- Şirketlerin kuruluş amacıyla çıkarttıkları hisse senetleri ve tahviller damga vergisinden muaf tutulacaktı.

- Sanayi kuruluşların tesis, inşa ve genişlemesinde kullanılan her türlü inşaat malzemesi; bu sanayi kuruluşlara ait olarak kurulacak nakliye, yükleme ve boşaltma ve itici güç üretim ve nakil tesisatı için gerekli tüm malzeme, güç araçları ile taşıtlar ve bunların yedek ve yenileme parçaları gümrük vergi ve resimlerinden muaf tutulacaktı.

- Sanayi kuruluşların tesisi, inşası ve tevsii için gerekli her türlü inşaat malzemesi, makine ve alet Türkiye içindeki demiryolu ve deniz yollarında %30 indirimle taşınacak; bu indirimden istifade ettirilemeyen kuruluşlara da aynı miktarda prim ödenecekti.

- Sanayi kuruluşların ihtiyaç duyduğu tuz, ispiro ve patlayıcı maddeler indirimli fiyatlarla verilecekti.

- Devlet kuruluşları, belediyeler ve bunlara bağlı kuruluşlar ile imtiyazlı şirketler ithal malına oranla % 10 pahalı dahi olsa yerli ürünleri kullanmak mecburiyetinde idi. (Altıparmak, 1998, s.71-72)

1927 Teşvik-i Sanayi Kanunu ile 1913 yılı Teşvik-i Sanayi Kanunu Muvakkatı karşılaştırıldığında görülecektir ki son çıkarılan kanun ilk kanuna göre daha fazla teşvik ve destek içermektedir. Özel sanayi kuruluşlarına sağlanan bu destekler ile sermaye sınıfının birikimini hızlandırıcı önlemler alınması, iki teşvik kanunu arasında geçen 14 yıllık sürede sermaye sınıfının niteliksel olarak başarı gösteremediğinin ifadesidir. Lakin 1913-1915 Osmanlı Sanayi İstatistiklerinin 1917 yılında açıklanması ile Teşvik-i Sanayi Kanunundan 117 işletmenin yararlandığı görülmekteydi, birçok işletmenin de kanundan bihaber olduğu unutulmamalıdır. 1927 tarihli Teşvik-i Sanayi Kanunundan yararlanan işletme sayısı ise 1932 yılında 1473 iken bu sayı, ekonomide Devletçilik politikalarının uygulanmasıyla birlikte 1939 yılında 1144'e düşmüştür. (Kasalak, 2012, s.75)

Tablo 3: Teşvik-i Sanayi Kanunundan Faydalanan İşletmelerin Kuruluş Tarihine Göre Dağılımı

KURULUŞ YILI	İŞLETME SAYISI
1923' den önce	341
1923	34
1924	63
1925	101
1926	141
1927	140
1928	157
1929	118
1930	106
1931	140
1932	88
Bilinmeyen	44
TOPLAM	1473

KAYNAK: Devlet İstatistik Enstitüsü DİE, *Türkiye'de Toplumsal ve Ekonomik Gelişmenin 50 Yılı*, (Ankara: Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları, 1973), s. 166

Fiiliyatta, Osmanlı İmparatorluğunun ekonomisini zapturapt altına alan Kapitülasyonların farklı bir isimle devamı niteliğinde olan Lozan Antlaşmasının Dış Ticarete getirdiği kısıtlamalar, siyasi iktidarın “Ulusal Sermaye” yaratması önünde de engeller oluşturuyordu. Ekonominin geneli hammadde üreten ve mamul mal satın alan bir görünümde iken bu Lozan Antlaşmasının hükümleri Türkiye'nin hammadde ihracını yasaklamaları, ithalat kotaları ve ithal gümrük vergilerini uygulamasını engellemekteydi. Bu şekilde zaten asker-bürokrat kesimin oluşturduğu sermaye sınıfının eksiklikleri ve 1927 yılına kadar sanayileşme ve kalkınma yönünde kayda değer başarı gösterememiş olması sonucu siyasi iktidar, sermaye sınıfına 1927 Teşvik-i Sanayi Kanunu ile büyük imkânlar sağlama girişiminde bulunmuştur. Lakin

Devletçi/Korumacı dönemde devletin yardımına koştuğu ve zenginleşmesinin önünü açtığı belli bir zenginler zümresi Tek Parti iktidarının şemsiyesi altında birikimine devam edebilmiş, 1950'lerden sonra gelişen sanayi sermayesinin çekirdeğini oluşturmuştur.

3.2.6 1927 Sanayi Sayımı

Osmanlı İmparatorluğunda kapitalist üretim ilişkilerinin geç tezahür ettiği, siyasi temsiliyeti İttihat ve Terakki Fırkasının üstlendiği dönemde *1913-1915 Osmanlı Sanayi İstatistikleri* adıyla araştırma yapılmıştı. Bu araştırmanın dönemin iktisadi panoramasını vermesi açısından kapsamına ve önemine değinilmişti. 1927 yılında ülkenin genel iktisadi durumunun fotoğrafını çeker nitelikte, 1926 yılında kurulan Merkezi İstatistik Müdüriyet-i Umumiyesi tarafından nüfus, tarım, ticaret ve sanayi alanlarını kapsayacak düzeyde bir sayım yapılmıştır. Hem 1927 Sayımının bazı verilerini 1913 Osmanlı İstatistiki İstatistikiyle karşılaştırmak hem de kökeni İttihat ve Terakki Fırkasına uzanan lakin kurumlaşma düzeyinin İzmir İktisat Kongresinden sonra başladığı ekonomik dönüşümün boyutunun 1927 yılında ne düzeyde olduğunu idrak edebilmek bakımından 1927 Sayımı önemli ampirik bilgiler içermektedir.

Camille Jackquart öncülüğünde yürütülen 1927 sayımı kapitalist ilişkilerin gelişimi sürecinde modernleşmenin, üretici güçlerin nicel görünümün, değişen coğrafi, iktisadi, sosyolojik sınırların genel sonuçlarını öğrenmek babında ortaya konulmuş bir araştırmadır. Sayımı önemli kılan nokta ise, ülkenin ekonomi durumunu analiz edebilecek istatistiki yöntemlerin uygulanma sıklığıdır. 20. Yüzyılın ilk çeyreğinde yalnızca, büyük eksikliklere sahio 1913 Sayımı yapılabildiği göz önünde tutulduğunda kurumlaşma çabası içinde moderniteye yaslanan Türkiye Cumhuriyeti siyasi iktidarının, merkezi otoriteyi güçlendirme yönündeki çalışmalarının toplumsal alanda önünü açabilecek verileri edinmesi zaruri olmuştur. Nüfustan tarıma ve ticaretten sanayiye kadar birçok alanda ve çok kapsamlı çalışmaların sonucunun toparlandığı bu sayımın tüm ayrıntılarına girmek çok boyutlu bir çalışmayı gerektirdiği için burada yalnızca tarım ve sanayi sektörlerine dair karşılaştırmalar yapılacaktır.

Osmanlı Toplumunun, uzun bir dönem kapitalizm öncesi toplumlarda olduğu gibi, ekonomisi tarıma dayalıydı. Sanayi Devrimi, Avrupa ekonomilerinde tarımsal

üretimin işlevini değiştirip tarımı endüstri üretimine evriltmesinin ardından ev içi tüketime yönelik tarımsal üretimin karakteri de doğal olarak sanayi üretimine bağlanmış oldu. Bu durum aynı zamanda üretim araçlarında da hızlı bir dönüşüme neden olmaktaydı, tıpkı sanayinin teknolojik devrimlerle paralel gelişim göstermesi ve piyasada rekabet ilişkilerinde avantaj sağlamak amacıyla teknolojiye gereksinim duyması gibi tarımsal üretimde verimliliğin artması kaçınılmaz olmaktaydı; çünkü tarım sektörünün artık Sanayi Devrimi ile bağlandığı sanayi sektörünün hammadde ihtiyacı arttıkça tarımsal üretimdeki değişimler, çiftçilerin özel tüketimine yönelik üretimi sonucu oluşan “azıcık aşım kaygısız başım” düşüncesinde de depremler yaratmaktaydı. Tarımda 19. yüzyılda, merkez kapitalist ülkelerde gerçekleşen teknolojik devrimler sonucu bir taraftan verimlilik hızla artarken, toprağa bağlı serflerin kitleler halinde işsiz kalması ve kentlere akması ile bir taraftan sanayi sektöründe işgücü maliyetleri düşüyor diğer taraftan da yedek işgücü ordusu oluşuyordu. Tarihin hızlı aktığı bu dönemde diğer az gelişmiş ülkeler ise hala tarımsal üretimdeki geleneksel yapıyı koruyor yahut tarımsal üretimlerindeki değişim kaplumbağa hızında gerçekleşiyordu. Osmanlı İmparatorluğunda da durum böyleydi. Bu durum ancak sermaye sınıfının gelişim gösterdiği 19. yüzyılın sonları ile 20. Yüzyılın başlarında değiştirilmek istendiyse de bu dönemde tarımsal üretimde köklü bir değişiklik göze çarpmamaktadır. Bu durum aynı zamanda sermaye sınıfının birikim hızını yavaşlatan ve sanayi sektörünün de gelişimini engelleyen bir unsur olarak telakki edilebilir.

Osmanlı İmparatorluğu döneminde, İttihat ve Terakki Fırkası iktidarı döneminde, sermaye sınıfının gelişimini hızlandırmaya yönelik önlemler alındığına daha önceki başlıklarda sıkça değinilmişti. Hem sermaye sınıfının karakteri hem de faaliyet alanlarının ticaret ve bankacılık ile sınırlı kalmasının yarattığı iktisadi sorunlar ile uygulanan siyasi politikaların iktisadi gelişim üzerinde oluşturduğu basınç çok yönlü bir ilişkidir. Tarımsal üretimin kapitalist dönüşüm paradigmasına entegre olma sorununun iki önemli nedeni ise 1927 yılında tarım sayımının sonuçlarını da desteklemektedir:

- Hem İttihat ve Terakki Fırkası döneminde hem de Kemalist kadrolarının telakkisinde tarımsal üretimin kapitalist üretim koşullarına evrilmesi yönünde köklü girişimler ortaya çıkmamıştır. Tek Parti iktidarı belli dönemlerde tarıma uygun hazine arazilerini çiftçilere ve üreticilere dağıtarak tarımsal üretimi arttırmaya

yönelik girişimlerde bulunsa da bunlar verimlilik artışı sağlayan bir tarım politikası olmamış, diğer sektörlerin gelişiminin önünü açıcı çözümler üretilmemiştir.

- İkinci önemli neden ise sermayenin birikim sürecinin sürekli kesintiye uğramasıdır. Oluşturulmak istenen sermaye sınıfının asker-bürokrat olması ve bu kesimin kalkınma ve sanayileşme perspektifinden uzak karakteri, devletin “ulusal sermaye sınıfı” yaratma çabasının yalnızca belli bir zümrenin zenginleşmesine kaynak oluşturması gibi nedenler tarımı sanayiye bağlayan ilişkilerin oluşmasını engellemiş ve tarımsal dönüşümü hızlandıracak olan itici nedenleri pasifize etmiştir.

1927 yılına gelindiğinde tarım sayımının verilerine dayanılarak yapılan tahminlere göre ülke topraklarının %32'si ekilebilir olmasına karşın, ekilmiş alan oranı %5 civarındadır. Arasında traktörün çok az olduğu tırmık dâhil toplam tarım makineleri sayısı 15700 civarındadır. (Tokgöz, 2004, s.86) Köylü nüfusun büyük çoğunluğu ise oldukça ilkel gereçler kullanmaktadır ve zaten ulaşım altyapısı düşünüldüğünde tarım ürünlerinin piyasaya sürülmesi oldukça maliyetli bir durumdur. Bu nedenle sermaye sınıfı uzun süre tüccar sermayesi olarak varlığını korumasının nedenlerinden de biridir. Sermaye sınıfının kökeninin, tarımsal üretimdeki verili koşullar nedeniyle büyük toprak sahipliğine dayanmamasının nedenlerinden biri de bu şekilde zikredilebilir.

Tarımsal üretimindeki yetersizliğe rağmen sermayenin gelişiminde ve sanayileşmenin gelişiminde tarım sektörü önemli bir yer tutmaktadır. Kapitalist üretim ilişkilerine sahip bütün toplumlar gelişiminin belli evrelerinde tarım toplumu görünümüne sahip olmuştur. Ülkeden ülkeye farklılık gösterse de tarım üretim formunun sanayileşme ve kalkınma açısından hammadde kaynağı sağladığı belli başlı ürünler bulunmaktaydı. Tıpkı İngiliz Sanayi Devriminde dokuma sanayinin hammaddesini oluşturan pamuk ve pamuk ürünleri gibi Türkiye’de de sanayileşmeye geçiş öncesi sanayi sektörünü besleyen tarımsal üretimde en önemli endüstri ürünleri Pamuk, Şekerpancarı ve Tütün olmuştur. Tek Parti iktidarınca şeker fabrikalarının kurulmasının teşvik edildiğini ve devletçe önemli destekler sağlandığını daha önce belirtmiştik.

Tablo 4: 1925-1950 Arası Üç Endüstri Ürününün (Pamuk, Şeker Pancarı, Tütün) Verimliliği

Yıl	HEKTAR BAŞINA ÜRETİLEN TON (TON/HEKTAR)		
	Pamuk (lif)	Şekerpancarı	Tütün
1925	0,437	1,752	0,849
1926	0,592	1,514	0,775
1927	0,392	2,758	0,786
1928	0,429	7,372	0,650
1929	0,344	5,203	0,693
1930	0,187	10,272	0,666
1931	0,285	17,269	0,684
1932	0,126	8,722	0,645
1933	0,172	16,218	0,787
1934	0,192	7,501	0,733
1935	0,248	17,388	0,666
1936	0,201	15,786	0,895
1937	0,218	11,862	0,769
1938	0,235	12,657	0,700
1939	0,219	17,218	0,860
1940	0,238	13,521	0,914
1941	0,196	13,340	0,761
1942	0,227	13,244	0,777
1943	0,243	13,567	0,766
1944	0,226	11,874	0,790
1945	0,235	10,240	0,710
1946	0,239	17,542	0,795
1947	0,250	14,215	0,769
1948	0,195	14,806	0,783
1949	0,341	15,967	0,785
1950	0,264	16,781	0,757

KAYNAK: Türkiye İstatistik Kurumu TÜİK, *İstatistik Göstergeler, 1923-2011*, (Yayın No: 3890), s. 183-184 (Taraflımızca kısaltılmış tablo)

Tablo 3'te üç endüstri ürününün yıllara göre ekim alanları, üretim miktarları ve verimliliğinde meydana gelen değişiklikler verilmiştir. 1925 yılından itibaren 1950'ye kadar geçen 25 yıllık sürede çeşitli yıllarda dalgalanmalar gösterse de hem ekilen alan hem de üretilen ton miktarında trend artış yönündedir. Fakat üç ürünün de verimliliğindeki değişim incelendiğinde tarımsal üretimde pamuk ve tütünde, şekerpancarı hariç, verimliliği arttıracak köklü bir değişiklik olmadığı gözlemlenmektedir. Pamuk verimliliği 1929 yılında 0,344 iken ekilen hektar da 184879'a çıkmasına rağmen pamuk üretimi 76110 tondan 63556 tona düşmüştür. Bu verimlilikteki düşüşten itibaren pamuk üretimi 0,1-0,3 arasında istikrarlı bir verimlilik trendine girerek salınmıştır. Pamuk üretiminde diğer koşullar sabitken (doğa koşulları, tohum kalitesindeki değişiklikler vb.) verimlilik trendini değiştirecek teknolojik bir yenilik olmadığı aşıkardır. Pamuk için anlatılanlar, tütün verimliliği için de aynen geçerlidir.

Şekerpancarı üretimindeki artışın ve ekilen arazi miktarındaki artışın yanı sıra şekerpancarı verimliliğinde 1926 yılından itibaren hızlı artışlar olduğu gözlenmektedir. Verimliliğin iki yılda 6 kat artması ve belli dönemlerde bu artışın sürmesi doğrudan doğruya iki nedene bağlanabilir. Kuşkusuz bu iki neden aynı zamanda şekerpancarı üretiminde verimliliği artıran teknolojik gelişimi besleyen unsurlardır. Nedenlerden ilki Şeker Fabrikaları kurulmasına dair kanunun yarattığı etkidir. Kanunla verilen desteklerin ve vergi muafiyetleriyle birlikte *Şeker Fabrikaları Kurulmasına Dair Kanun* başlığı altında verdiğimiz "fabrika sahiplerinin fabrikaya hammadde sağlamak amacıyla giriştikleri tarım faaliyetlerinin 10 sene müddet ile Toprak Mahsulleri Vergisinden muaf olması" durumu ekim alanlarını geliştirmiş ve ekimde kullanılan teknolojinin de değişmesini sağlamıştır. İkinci faktör ise çiftçinin bu fabrikalara hammadde sağlamak amacıyla şekerpancarı ekimine yönelmesi ve Devletçilik politikalarının uygulandığı dönemde şeker alımlarının sağladığı garanti ile çiftçilerin görece gelir düzeyinin artması sonucu daha modern teknolojilere yöneldiği koşullar oluşmuş ve şekerpancarı verimliliği artmıştır.

1927 yılında yapılan sayımda sanayi alanına dair de veriler oluşturulmuştur. Bu verilerin şu şekilde özetlenebilir:

- Toplam 65245 işletmenin %43,5'i tarım, evcil hayvanlar, balık ve av ürünleri alanında çalışmaktaydı.
- Sayılan işletmelerin %79'unda 4'ten az kişi çalışmaktaydı.

- Sadece 155 iş yerinde 100'den fazla kişi istihdam edilmekteydi.
- Ülkede 642 yabancı işveren, 702 yabancı memur ve 347 yabancı işçi çalışmaktaydı.
- Sınai işletmelerinin %96'sı çevirici güç olarak organik güç kullanıyordu. Motor gücü kullana işletme sayısı 2822 idi. (Tokgöz, 2004, s.91)

Yukarıdaki verilerden yola çıkarak 65245 işletmenin sadece %4'ünün çevirici güç olarak motor gücü kullanıldığı ortaya çıkmaktadır ki bu da yaklaşık 2609 işletmeye tekabül etmektedir. Sanayi Sayımına göre 65245 işletmenin 23316'sında yalnızca 1 kişi, 2086'sında ise 10'dan fazla kişi çalıştığı tespit edilmiştir. (Başvekalet Merkez İstatistik Müdüriyet-i Umumiyesi [BMİMU], 1928, s.6) 1913-1915 Osmanlı Sanayi İstatistikinde yalnızca 1913 Teşvik-i Sanayi Kanunundan faydalanan işletmeler sayılmıştı ve en az 5 beygirlik motor gücü kullanan müessese sayısı 1913 sayımında 252, 1915 sayımında ise 264 olarak saptanmıştı. 1913-1915 sayımında birçok müessesenin Teşvik-i Sanayi Kanunu Muvakkatından bihaber olduğu için sayıma dahil edilmediği göz önünde tutulursa geçen 14 yıllık sürede sanayinin önemli yol kat etmediği ortaya çıkacaktır. Bu kesimin, yaklaşık 2609 işletmenin çoğu, 1913-1915 yılından itibaren siyasi iktidarın teşviklerle desteklediği asker-sivil bürokrasinin oluşturduğu sermaye sınıfına temsil edilmektedir. Sermaye sınıfın ekonomik kifayetsizliği de 1927 sayımınca ortaya konmuştur.

Gayri Safi Milli Hasıla (Tarım, Sanayi, İnşaat, Ticaret, Ulaştırma, Haberleşme, Mali Kuruluşlar, Konut, Kamu ve Özel Hizmetler gibi) bir yılda üretilen toplam mal ve hizmetlerin para cinsinden değerleri toplamına dış alem net faktör gelirlerinin eklenmesiyle birlikte oluşturulan parasal ifadedir. Bu değerler, aynı zamanda, bir ülkenin büyüme oranını veren bilgilerdir. Tablo 4, sabit fiyatlarla GSMH'nin sektörlere göre 26 yıllık değişimini göstermektedir.

Tablo 5: 1923-1950 Arası GSMH'nin Sektörlere Göre Dağılımı

SABİT FİYATLARLA								
MİLYON TL ve %								
YIL	GSMH	TARIM	SANAYİ	HİZMET	GSMH Değişim (%)	Tarım (%)	Sanayi (%)	Hizmet (%)
1923	2929	1264	309	1356	-	43,15	10,55	46,30

1924	3364	1607	287	1470	14,85	47,77	8,53	43,70
1925	3793	1697	338	1758	12,75	44,74	8,91	46,35
1926	4484	2237	388	1859	18,22	49,89	8,65	41,46
1927	3910	1546	464	1900	-12,80	39,54	11,87	48,59
1928	4341	1842	461	2038	11,02	42,43	10,62	46,95
1929	5278	2627	479	2173	21,58	49,77	9,08	41,17
1930	5394	2525	539	2330	2,20	46,81	9,99	43,20
1931	5866	2887	616	2363	8,75	49,22	10,50	40,28
1932	5235	2055	725	2455	-10,76	39,26	13,85	46,90
1933	6064	2510	863	2692	15,84	41,39	14,23	44,39
1934	6430	2578	982	2870	6,04	40,09	15,27	44,63
1935	6234	2421	981	2833	-3,05	38,84	15,74	45,44
1936	7680	3731	947	3002	23,20	48,58	12,33	39,09
1937	7798	3600	1045	3154	1,54	46,17	13,40	40,45
1938	8538	3794	1209	3535	9,49	44,44	14,16	41,40
1939	9128	3939	1411	3778	6,91	43,15	15,46	41,39
1940	8678	3891	1267	3520	-4,93	44,84	14,60	40,56
1941	7780	3249	1238	3294	-10,35	41,76	15,91	42,34
1942	8217	3881	1206	3130	5,62	47,23	14,68	38,09
1943	7413	3395	1189	2828	-9,78	45,80	16,04	38,15
1944	7038	3032	1117	2890	-5,06	43,08	15,87	41,06
1945	5960	2322	932	2707	-15,32	38,96	15,64	45,42
1946	7864	3580	1175	3109	31,95	45,52	14,94	39,53
1947	8192	3163	1243	3787	4,17	38,61	15,17	46,23
1948	37065	16437	4753	15875	352,45	44,35	12,82	42,83
1949	35213	14218	4622	16373	-5,00	40,38	13,13	46,50
1950	38506	15761	5054	17691	9,35	40,93	13,13	45,94

KAYNAK: TÜİK, *İstatistik Göstergeler 1923-2011*, (Yayın No: 3890), s. 693 (Taraflımızca oluşturulmuş tablo)

Türkiye’de sanayi sektörünün 1927 yılındaki durumunun hiç iç açıcı olmadığı Tablo 5’ten anlaşılmaktadır. Üç sektörün de GSMH’de artış gösterdiği görülmektedir; fakat GSMH’deki yüzdelik paylarına baktığımızda Tarım ve Hizmet Sektörünün oranı 26 yıl boyunca her daim %80’in üzerinde olmuştur. Sanayi

Sektöründe ise 1927 Sayımına göre Gayri Safi İstihsal Değeri 432,7 Milyon TL (Tablo 5'te Sabit Fiyatlarla 464 Milyon TL hesaplanmıştı) iç piyasanın ihtiyaçlarını karşılamaktan oldukça uzaktır. (Eldem, 1946, s.46) Ayrıca Tablo 5'te Sanayi Sektörü ile Hizmetler sektörünün az da olsa 1929 Buhranından etkilendiği görülmektedir. Sanayi sektörünün GSMH içindeki payı ancak Devletçilik politikalarının uygulanmaya başladığı dönemden sonra %30 artış göstermiş bu artış aynı dönem boyunca %50'lere ulaşmıştır. II. Dünya Savaşı'nın yarattığı olumsuz koşullar ve Sermayenin İkinci Millileştirilmesi olarak adlandırdığımız Varlık Vergisi ile Toprak Mahsulleri Vergisinin uygulanması sonucu ülke ekonomisinde Tarım Sektörü ve Sanayi Sektörü 1950'ye kadar dönemin politikalarından olumsuz yönde etkilenmişlerdir.

3.3 1923-1932 YILLARI ARASINDA SERMAYE SINIFININ DURUMU

Osmanlı İmparatorluğunda kapitalizmin gelişimi ekonomik-siyasi anlamda, her ülkede olduğu gibi, köklü değişikliklerle paralel ilerlemiştir. Rejim meşruti monarşiye dönüşmüş lakin mutlak/devletçi iktidar anlayışı bürokrasinin merkezi eğiliminde köklü değişikliklere uğramamıştır. Bu ilişkiler yumağı 20. yüzyılın başlarında, II. Meşrutiyetin ilanı sonrası, İttihat ve Terakki Fırkasına da intikal etmiştir. Böylece geleneksel kurumsal ve idari yapının merkezi iktidar/devlet ilişkileri ayağı katı bir biçimde iktisadi alanda sürdürülmüş ve Türkiye Cumhuriyetinin kurucu odağının asker-bürokrat kesime yaslanıyor olması dolayısıyla aynı katı iktidar anlayışı Cumhuriyet dönemine de sirayet etmiştir.

Kapitalist üretim ilişkilerinin Osmanlı İmparatorluğunda gelişim seyri, siyasi arenada iktidar perspektifi etrafında yoğunlaşırken iktisadi alanda ise gelişen sermaye sınıfının karakteri iktidardan etnik-kültürel açıdan farklılaşma göstermiştir. Bu durum yönetenler tarafından engellenmesi gereken "tehlike" olarak görülmüştür. Filhakika gelişen ulusalcılık akımı ve bu ideolojinin güçlenmesini sağlayan toplumsal olaylar ve olgular (II. Dünya Savaşı, Ulusların bağımsızlık talepleri, Avrupa kapitalizmi ile dünyanın geri kalanı arasındaki eşitsiz gelişim) sermaye birikimi sorununu da kronikleştirmiş ve sermaye sınıfının oluşumuna yapılan siyasi müdahalelerin altını doldurmuştur.

Cumhuriyetin kuruluşuna kadar geçen sürede sermaye sınıfı ile iktidar ve bürokrasi arasında kurulan organik bağın, bunun yanı sıra Müslüman-Türk sermaye

sınıfının ticari sermaye olarak tezahür ettiği evrede sermaye birikiminin fazla yol kat edemediğini belirtmiştik. Sermayenin millileştirilmesi süreci ile birlikte Cumhuriyetin kuruluşundan sonra da sermaye sınıfının kendi dar perspektifi ile Avrupa'nın ekonomide ağırlığının hissedildiği Türkiye'de hala ticari aracı rolünde olduğu ve bununla tatmin olduğu görülmektedir. Aracı rolünün yanı sıra kaynakları kıt olan iktidarın eteğinde ihaleler, teşvikler yoluyla beslendiği dar bir alan da bulunmaktadır. (Soylu ve Yaktı, 2014, s.368) Türkiye'nin kurucu unsuru olan Kemalist iktidarın kurumlaşma çabaları doğrudan doğruya sermaye sınıfı oluşturmaya yönelik girişimler olarak karşımıza çıkmaktadır.

Türkiye'de sermaye sınıfının gelişim biçiminin, kapitalizmin "rasyonalite" bakış açısından uzak olduğu görülmektedir. Rasyonellikten uzak olması şu nedenlere bağlanabilir:

-Siyasi İktidarın bürokratik kontrol mekanizmasını merkezileştirmek istemesi (Takrir-i Sükun Kanunu; Muhalefetlerin bastırılması; İş Bankası, Milli İktisat Bankası, Osmanlı İtibarı-ı Milli Bankası gibi sermaye kaynaklarının yahut ulusal bankaların siyasal iktidar etrafında oluşturulması vb.)

-Sermaye sınıfının dar görüşlü, yatırım eğilimi olmayan ve bu nedenle gelecek beklentileri minimum olan ya devlete sırtını dayamış, ya Avrupa sermayesine ticari aracılık yapmaktan memnun ya da kısa vadeli spekülatif kazançlara eğilim gösteren cılız karakterli olmasıdır.

Türkiye Cumhuriyetinin Devletçilik politikalarının uygulanmaya başladığı döneme kadar yukarıda değinilen çarpık gelişim biçiminde de olsa sermaye sınıfı Cumhuriyetin ilk yıllarında nicel bir gelişim göstermiştir. İttihat ve Terakki Fırkası iktidarında olduğu gibi "ulusalcı" ilişkileri bir taraftan sürdürürken diğer taraftan da güçlü bir sermaye sınıfı oluşumunun tohumları atılmıştır. Bu tohumların yeşerme evresinin incelenmesi gerektiği aşıkardır. Önceki bölümde ele alınan devletin kurumlaşma girişimlerinin ve devletin ekonomi politikalarının sermaye sınıfının gelişimi ve sermaye birikimi üzerine etkisini gözlemek için ele alınması gereken en önemli iki husus sermaye sınıfının faaliyet alanlarının ele alınması ve sermaye sınıfı ile asker-sivil bürokrasi arasındaki ilişkilerin ortaya konulmasıdır. İzmir İktisat Kongresi sonrası sermaye sınıfının talepleri devletçe karşılanmaya çalışılmış, kurumlaşma girişimleri ile sermaye birikimine kaynak aktarılması sağlanmış, Şeker Yasası, Teşvik-i Sanayi Kanunu vb. hukuksal düzenlemelerle Lozan Ticaret Sözleşmelerinin olumsuz etkisini bertaraf edecek ulusal hamleler yapılmıştır. Bu

durumda zaten bir ayağı sivil-asker bürokrat iktidarının içinde olan sermaye sınıfı tüm bu çabalar sonucu neler elde etmiştir? Toplumun beklentilerini karşılayabilmiş midir?

3.3.1 Kayıtlı Sermaye Sınıfının Faaliyet Alanları – Anonim Şirketler

Mal ve hizmet üretme kapasitesinin temel göstergesi sermaye birikimindeki artıştır. Sermaye birikimindeki artış; piyasaların genel yapısı, ekonominin istikrarı ve gelişmişlik düzeyi, sermayenin katma değer yaratma potansiyelinin büyüklüğü, sermaye birikiminin sektörler arasındaki gelişim seyri gibi makro ve mikro unsurlarla birlikte değişkenlik gösterse de ülke refahının artışında ve gelişiminde etkili bir faktördür. Bu öğelerin yanı sıra sermaye birikiminin verimliliğine dair görünümser sermaye sınıfının yatırım kararlarını ve gelecek beklentilerini belirleyen önemli bir unsurdur.

Türkiye Cumhuriyetinin ilk yıllarında gelişmiş bir piyasanın olmayışı, ulaşım ve taşımacılık ve haberleşme sektörlerinin gelişmemiş olması, sermaye sınıfını oluşturan gayrimüslimlerin ülkeden gönderilmesi, yeni oluşan sermaye sınıfının karakteri ve sanayileşme için gerekli kaynakların yetersizliği gibi etkenler sermaye sınıfının faaliyet alanlarını belirleyen önemli unsurlar olmuştur. “Bu açıdan bakıldığında, çeşitli sektörlerde faaliyet gösteren şirketlerin ortaya çıkışı, girdilerin serbest piyasadan satın alınmasının yol açacağı işlem maliyetlerini düşürme çabasının bir sonucudur. Girdilerin firmanın kurumsal yapısı içinde üretilmeye başlanması bu maliyetleri düşürür.” (Buğra, 1997, s.49) Türkiye Cumhuriyetinin 1923’ten 1929’a kadar geçen sürede sergilediği kurumlaşma çabası ve “ulusal sermaye sınıfı” yaratma isteği, çeyrek yüzyılda istikrara kavuşamayan bir ekonomik yapıyla doğrudan ilişkilidir. Asker-bürokrat kökenli Tek Parti iktidarı ve yine aynı kökene sahip sermaye sınıfı ile sivil unsurlar arasında oluşan konsensüs ve İzmir İktisat Kongresinde iktidarın düşüncesine biat eden ekonomik aktörler kendilerine tanınan teşviklerden, desteklerden, ayrıcalıklardan faydalanarak faaliyet alanlarını genişletmişlerdir. Sermaye sınıfının iktisadi faaliyet alanlarının Büyük Buhran arifesinde (1928’de) ayrıntılı bir görünümünü yansıtan ve yeni kurulan Türkiye Cumhuriyetinin yarattığı koşullar sonucu sermaye sınıfının 5 yılda aldığı yolu gözlemlememizi sağlayacak Ek 4 ve Ek 5 tarafımızca oluşturulmuştur.

Ek 4, 1928 yılında faaliyet halinde olan Türk anonim şirketler tasnif edilip incelenmiştir. Şirketlerin kuruluş amaçları ve faaliyetleri gözetilerek yapılan bu tasnif 10 ana başlıktan oluşmaktadır, bu başlıklar:

- 1- *Sanayi Şirketleri*
- 2- *Deniz Ticaret Şirketleri*
- 3- *İnşaat Şirketleri*
- 4- *Maden Şirketleri*
- 5- *Ziraat ve Orman Şirketleri*
- 6- *Ticari Şirketler*
- 7- *Mali Şirketler*
- 8- *Sigorta Şirketleri*
- 9- *Şehir ve Bayındırlık Şirketleri*
- 10- *İnhisarlar*'dan ibarettir.

Ek 4, 1928 yılında faal olan tüm anonim şirketleri kapsamaya çalışsa da kuşkusuz 1927 Sanayi Sayımı sonuçlarıyla karşılaştırıldığında eksiksiz bir tablo değildir; lakin hem 1919 yılı öncesinde sermaye sınıfının durumu hakkında bilgi veren Ek 1 ile Ek 2 karşılaştırıldığında Cumhuriyet öncesi dönem ile Cumhuriyet sonrası dönem arasındaki sermaye sınıfının gelişimi ve sermaye birikim alanları arasındaki farklılaşmalar konusunda veriler sunmakta hem de 1928 sermayenin genel bir görünümü vererek analiz edilmesi gereken sorunsalların olduğunu göstermektedir.

Şirketlerin kuruluş tarihleri hakkında bilgiler, yıl olarak, Ek 4'ün son sütununu işgal etmektedir. Şirketlerin kuruluş tarihlerinin gün ve ay bilgisine yer verilmemiştir. Bunun nedeni başvuru kaynakların tarihler konusunda ihtilafa düşmesidir; kimi kaynaklar ay ve günleri rumi takvime göre vermiş kimi kaynaklar ise miladi yahut hicri takvime göre vermiştir. Bu ihtilaflardan öte bazı kaynaklar şirketlerin kuruluş tarihini “Anonim Şirket” olarak ortaya çıkışı ile karıştırmıştır. Bu ihtilafları çözmek amacıyla son sütunda yalnızca kuruluş yılları tarafımızca verilmiştir ki bu kuruluş yılları şirketlerin Türkiye Cumhuriyeti yasalarınca “Anonim Şirket” statüsüne sahip olduğu tarihlerdir. Bir örnek vermek gerekirse Ek 4'te tek sabun şirketi olarak yer alan 270.000 Lira sermayeye sahip *Sabuncuzade Şakir ve Mahdumları Müessesati T.A.Ş* adlı (günümüzde Hacı Şakir markasıyla tanınan) şirketin kuruluş tarihi Osmanlı İmparatorluğu dönemindedir; lakin “Anonim Şirket” olarak tescillenmesi 1925 yılındadır. Binaenaleyh Ek 4'te kuruluş tarihleri sütunu

şirketlerin Anonim Şirket statüsünde var olmalarının tarihidir. Bazı şirketlerin kuruluş tarihleri hakkında bilgilere ise ulaşamamıştır.

Ek 4'te, 1928 yılında tasfiyesi tamamlanmış yahut tasfiye halinde olan şirketler ile hukuki mevcudiyeti olup da faaliyette olmayan şirketler yer almamaktadır. Ayrıca Ek 4'te Mali Şirketler başlığı altında eksikliği hemen göze çaracak olan dört banka tabloya bilerek dahil edilmemiştir: *Osmanlı Bankası (Bank-ı Osmanî-i Şahane)*, *Ziraat Bankası ve Emlak ve Eytam Bankası ve Sanayi ve Maadin Bankası*. Bu üç bankadan Osmanlı Bankası genel kanının aksine Türk Şirketi değildir, uzun yıllar Osmanlı İmparatorluğunun resmi bankası olarak görev yapmış, hem kamu kuruluşu görünümünde olması hem de İngiliz sermayesine ait olmasından dolayı tabloda yer verilmemiştir. *Ziraat Bankası, Emlak ve Eytam Bankası ile Sanayi ve Maadin Bankası* doğrudan kamu yatırımdır ve kendi kaynaklarını yalnızca belli sektörlere tahsis etmelerinden dolayı tablo dışında tutulmuştur.

İktisadi birimlerin örgütlenme tarzı olarak varlığını sürdüren anonim şirketler, ekonomideki değişimlerden etkilenen, planlamalarını belli kıstaslara göre yapan, gelecek beklentileri ve kâr maksimizasyonu ile hareket eden birimlerdir. Benzeri birçok değişken ile ölçekleri de zaman içinde değişmekte ve sermayeleri de hareket etmektedir. Şirketler gelişimine göre sermayelerini arttırabilmekte yahut azaltabilmektedir. Ek 4'te yer alan şirketlerin sermayeleri eksiksiz olarak gösterilmiştir. Bazı şirketlerin sermayesi Fransız Frangı bazılarının ise İsviçre Frangı veya İngiliz Sterlini şeklinde kayıt altına alındığı görülmektedir. Tüm bunlara rağmen şirketlerin sermayesinin gösterildiği 2. sütunda yer alan veriler, adı geçen şirketlerin 1928 yılındaki cari sermayelerini göstermektedir. Diğer bir husus da şirketin kurucuları ve yönetim kurulları hakkındaki bilgileri içeren 3. sütundaki verilerdir. Şirketlerin kurucuları ve yönetim kurulu hakkında bilgilere ulaşıldığında her iki bilgi de verilmiş yoksa ya kurucuları hakkında bilgi yahut da yönetim kurulu hakkında bilgiler verilmiştir. Şirket Yönetim Kurulu üyelikleri de dönem dönem değişmektedir. Ek 4'te yer alan Yönetim Kurulu hakkında bilgiler 1928 yılında kayıtlı olan bilgilerden oluşmaktadır. Şirketin kurucuları yahut yönetim kurulları hakkında herhangi bir veriye ulaşılamadığı durumlarda, tıpkı Kuruluş Tarihi hususunda bilgiye ulaşılamadığı durumlarda olduğu gibi, bu alan "Bilinmiyor" ifadesiyle doldurulmuştur.

Ek 4'te, 1928 yılında faaliyet halinde olan 183 Türk Anonim Şirketi hakkında bilgileri içermektedir. Tabloda yer alan 183 şirketten 1'ini Ziraat Bankası Kanun

Hükümlerine tabi olan *Emniyet Sandığı* ve 4'ünü ise sermayesi İsviçre Frangı olan şirketler oluşturmaktadır. 1928 yılında İsviçre Frangı Direkt Döviz Kuruna ulaşamadığı için bu dört şirket çıkarıldığında ve *Emniyet Sandığı* kamu bankası olarak düşünülebileceği için bu da çıkarıldığında toplam şirket sayısı 178 olmaktadır. Ele alınan 178 şirketin 48'ini çeşitli sektörler ayrılmış Sanayi Şirketleri oluşturmaktadır. 48 şirketin toplam şirket sayısına oranı yaklaşık %26,9 olmasına rağmen 1928 yılında toplam sanayi sektörü sermayesi olan 14.413.499 Liranın tüm sermaye tutarına (88.804.777) oranı yaklaşık %16,2'de kalmaktadır. Devlete ait olup da imtiyazlı özel girişimcilere ait olan madencilik sektörü ve Ziraat ve Ormancılık sektörleri ile İnşaat sektörü de Sanayi sektörüne dahil edilecek olursa birçok yazarın ve birçok araştırmacının ifade ettiği “*Türkiye'nin hammadde ihraç edip mamul mal ithal eden bir ülke konumunda*” olduğu önermesinin 1928 yılında tamamen geçerliliğini koruduğu görülecektir.

Türk sermaye sınıfının 1950'den itibaren sermaye birikimini yoğunlaştırmasıyla birlikte hala büyük ölçüde mali kuruluşlar gibi işlediklerini, faaliyetlerinde kısa dönemli kar maksimizasyonuna yönelik ticari kaygıların hemen hemen her zaman üretimde verimliliği arttırmak ve uluslararası planda rekabet gücü kazanmak gibi amaçların önüne geçtiği bilinmektedir. (Buğra, 1997, s.57) Bu karakteristiğin iki önemli nedenini tablodan çıkarmak mümkündür. Sanayi sermaye sınıfı oluşmadan evvel sermaye birikimi ticari sermaye biçiminde hareket etmekteydi. Ticari sermaye sınıfının, asker-bürokrat kesimlerce kurduğu köklü ilişki ile gayrimüslimlerin ülkeden gönderilmesiyle oluşan boşluğu doldurması sanayi sermaye sınıfı oluşumunu engellemiştir. Sermaye sınıfı 1928 yılında yabancı sermayenin aracı rolünü üstleniyor olmaktan memnun görünmektedir. Bu memnuniyete bir de yatırım riskinden ve gelecek beklentisinden uzak kısa vadeli spekülasyon kazanca yönelmenin hususu eklendiğinde mali sermayede yoğunlaşma ortaya çıkmaktadır. Ek 4'te bu durum net şekilde görülmektedir. Ticari Şirketlerin sayısı 36'dır ve toplam şirket sayısının %20,2'ine tekabül etmektedir. Sermayeleri incelendiğinde ise 36 şirketin toplam sermayesi olan 8.048.570 Liranın toplam sermayeye oranı %9'dur. Bu oran “*Ticaret Sermayesinin sermaye birikimi açısından durumunu ve sanayi sermayesine yönelmedeki yetersizliğini yansıtmaktadır*” denebilir; lakin Tek Parti İktidarınca desteklenen ve teşviklerle, ayrıcalıklarla donatılan asker-bürokrat kökenli sermaye sınıfının yatırım kaynakları oluşturmaya yöneldiğinin ve sermaye birikimi yaratacak unsurlara eğilim gösterdiğinin açık

belirtisi mali sermayeye odaklanmış olmasında aranmalıdır. *Emniyet Sandığı* çıkarıldığında 31 mali şirketin tüm şirketlerin toplamına oranı %17,4'tür. 31 şirketin toplam sermayesi olan 13.387.000 Liranın toplam sermayelere oranı ise %15'tir. Şirket sayısı oranı azaldıkça sermaye toplamı oranı fazla sektör olarak karşımıza Mali Şirketler çıkmaktadır.

Ek 4'te karşımıza çıkan en önemli faaliyet alanının Şehircilik ve Bayındırlık işleri olduğu görülmektedir. Bu faaliyetlerin yeni kurulan bir devletin yatırımlarındaki önemi yadsınamaz ve özel sektör sermaye birikimi açısından da kritiktir. Şehircilik ve Bayındırlık Şirketlerin sermaye tutarı olan 37.392.708 Liranın toplam sermaye tutarına oranı %42,1'dir. 1928 yılına kadar Şehircilik ve Bayındırlık, İnşaat, Madencilik ve İnhisarlar sektörleri, Cumhuriyet Halk Fırkası iktidarının monolitik sistemi içinde kendi hegemonyasına tabi sermaye sınıfı oluşturma çabasının faaliyet alanları olmuştur. Adı geçen sektörlerde asker-bürokrat yahut sivil-bürokrat kesimlere verilen imtiyazlar, ihaleler, teşvikler ve destekler ile sermaye sınıfı yaratılmaya çalışılmış ve bu çabayla iktidarın merkezileşmesine tabi sermaye sınıfı yaratılması hususunda başarılı olunmuştur. Sonraki dönemlerde merkezileşen Tek Parti hinterlandı içinde soluk alabilen sermaye sınıfına kaynak yaratan sektörler 1928 yılında, sermayesi oranı toplamı anonim şirketler sermayesinin %42,1'i olan Bayındırlık ve Şehircilik sektörleridir. Diğer de, üçünün toplam sermayesi 9.300.000 Lira olan ve tüm sermaye toplamına oranı ise %10,4 olan İnşaat, Madencilik ve İnhisar sektörleridir. Bir sonraki başlıkta ele alınacak olan asker-bürokrat kesim ile sermaye sınıfı arasındaki ilişkilerin ekonomik örgenlerinin, Devletçilik dönemine kadar geçen sürede, anonim şirketler içinde %52,5 sermaye oranına sahip bu dört faaliyet alanında vücut bulduğu görülecektir.

49 Anonim şirkete dair bilgilerin yer aldığı Ek 5, Ek 4 ile aynı kıstaslar gözetilerek oluşturulmuştur. Ek 5, hukuken mevcudiyeti olup faaliyetlerine devam eden; lakin sadece 1928 yılında herhangi bir faaliyeti olmayan anonim şirketleri kapsamaktadır. 49 anonim şirketten sermayesi hakkında herhangi bir malumata ulaşamayan 2 şirket dışarda tutulduğunda, toplam sermaye 7.606.000 Liradır. Ek 5'ten çıkarılacak sonuçlar yukarıda Ek 4 üzerinden yapılan sermaye sınıfının durumu hakkındaki yorumları pekiştirmekten öte bir etkide bulunmayacaktır. Ek 5'te yer alan ve çeşitli sektörlerde faaliyet yürüten şirketlerin sermayeleri oldukça küçüktür. Kamu kuruluşu olan *Türkiye Kibrit İnhisarı Şirketi* ve *Türkiye Neft Madenleri Şirketi* ile *İmdat Şirketi*'nin toplam sermayesi 3.200.000 Liradır; ki bu durum yukarıda

değınilen sermaye sınıfına kaynak aktarılması yöntemlerinin uygulandığı sektörler hakkındaki yorumumuzu destekler niteliktedir.

Kapitalist üretim ilişkileri geliştikçe gündelik hayatta, hukukta, kültür ve gelenekler üzerinde etkisi yoğunlaşmakta ve karmaşıklaşmaktadır. Bu durum gelişim yasasının bir sonucudur. Bu topraklarda kapitalist üretim ilişkileri Osmanlı İmparatorluğunda yeşermiş sonraki evrelerini Türkiye Cumhuriyetinin ekonomik sistemi olarak sürdürmüştür. Üretim ilişkilerinin gelişimi ile birlikte sistemin gereksindiği hukuksal ve örgütsel ilişkiler de değişime maruz kalmıştır. Osmanlı İmparatorluğundaki kapitalist ilişkiler içinde sermaye sınıfının örgütlenme tarzında “Kolektif Şirket” statüsü neredeyse hiç bilinmemekteydi. Türkiye Cumhuriyeti ile birlikte sermaye sınıfı arasında bu örgütlenme tarzı da sonradan yayılmıştır. 1928 yılında Türkiye’de mevcut Kolektif Şirketlerin sayısı 61’dir ve henüz gelişen şirket örgütlenme tarzı olmasından dolayı sermayeleri oldukça küçüktür. (Tahsin ve Saka, 1929, s.95) 1928 yılında 61 Kolektif Şirketin toplam sermayesinin 1.423.000 Lira gibi küçük bir miktar olmasından dolayı bu şirketlere dair ayrıntılı bilgiler vermeye lüzum görülmemiştir. Sermaye sınıfının faaliyet alanları daha çok, bu dönemde kurumsal yapılar olarak yaygınlık gösteren Anonim Şirketler nezdinde incelenmiştir.

3.3.2 İktidar ile Sermaye Sınıfı Arasındaki Etkileşim

İttihat ve Terakki Fırkası döneminde ilksel birikimini, mevcut sermaye sınıfının tasfiyesi üzerine kuran Ulusal Burjuvazi varlığını garanti altına alacak vaatleri, 1923 İzmir İktisat Kongresinde yeni rejimden sağlamıştır. Hatta yeni rejimin kurucu unsurları, “ulusal sermaye sınıfı” yaratma ideolojisi doğrultusunda, mevcut sermaye sınıfının farklı kesimlerine, bu sınıfın beklentilerinden daha fazlasını sunmaktan çekinmemiştir. Zaten mevcut sermaye sınıfının yapısının asker-bürokrat kesimlere meğilli olduğundan, monolitik yapı oluşturan Tek Parti iktidarı altında dönüşen sermaye sınıfıyla devlet bürokrasisin örtüştüğü en net alanın ekonomi olduğu görülecektir. Cumhuriyetin ilk yıllarında oluşturulmaya çalışılan milli iktisat doktrini ve yerli burjuva sınıfı, sivil ve askeri bürokrasi içinden çıkmıştır. (Duman, 2007, s.45) Bu çift yönlü ilişki arasındaki aç, yani sermaye sınıfı ile devlet arasındaki aç gayrimüslimlerin ülkeyi terk etmesiyle birlikte kapanmış ve Türkiye Cumhuriyeti’nin ilk yıllarında asker-bürokrat kökenli iktidarın politik inisiyatifini güçlendirmiştir. Bir önceki bölümde incelenen, Anonim Şirketler nezdinde

örgütlenen sermaye sınıfının Osmanlıda, ticaret sermayesi ve mali sermaye biçiminde gelişmesinin ve 1928 yılına kadar bu durumun güçlenerek devam etmesinin en önemli nedeni bürokrasi ile sermaye sınıfı arasındaki uyumla açıklanabilir. Devlet ile sermaye sınıfı arasındaki uyumun güçlenmesini sağlayan bazı koşullar, Cumhuriyet döneminde Kemalist iktidarın uygulamalarıyla beslenmiştir:

1- 1923 yılında imzalanan Lozan Barış Antlaşmasının Ticaret Sözleşmesinde 5 yıl geçerli olacak Osmanlı Gümrük tariflerini Türkiye Cumhuriyetinin imzalaması, hem Kapitülasyonların devamı gibi etki yaratmış hem de ülkede dış ticarete tam liberal ekonominin oluşmasını sağlamıştır. Böylece dış ticaret sürekli açık vermiş, gümrük vergileri düşmüş, Türk Lirası altına bağlı ve serbestçe diğer dövizlerle değiştirilebilir durumda olmuştur. (Tokgöz, 2004, s.98) Bu durum sermaye sınıfının kaynaklarını (Şeker fabrikalarının kuruluşu sonrası kurucularının ithalata yönelmesi olayında olduğu gibi) yatırımlardan çok dış ticarete yöneltmesine neden olmuştur. Devletin 1927 Teşvik-i Sanayi Kanunu gibi kanunlarla sermaye sınıfına ayrıcalıklar tanınması ve ürün alım garantisi vermesi ile serbest piyasa ekonomisi az riskli yüksek spekülasyon alanına dönüşmüştür. Tüm bunların yanı sıra Lozan Anlaşması hükümlerinin getirdiği kısıtlar ile “hammadde ihraç edip mamul mal ithal eden bir ülke durumunda” olan ekonomide zaten ticaret sermayesi ve mali sermaye olarak varlığını koruyan sermaye sınıfının aracı rolü daha da pekişmiştir. Ve sermaye sınıfı sanayi sermaye sınıfı olarak değil ticari sermaye sınıfı olarak güçlenen konumundan memnun bir ruh haline gelmiştir.

2- Türkiye Cumhuriyetinin, İttihat ve Terakki geleneğine bağlı asker-sivil bürokrasisinin “Milli Sermaye Sınıfı yaratma” bakış açısı, yeni rejimin kurumlaşma çabalarıyla tam anlamıyla çakışmıştır. 1950'lere kadar sürecek olan ekonomik yatırımları finanse edecek kaynak yetersizliği sorunu bu çakışma ile çözülmeye çalışılmıştır. Bu çakışmayı kısaca şöyle açıklamak mümkündür: 1920'li yıllarda kurumlaşma çabaları doğrudan doğruya milli bir sermaye sınıfı yaratmaya yönelik girişimlerdir (İş Bankası, Sanayi ve Maadin Bankası'nın kurulması, Teşvik-i Sanayi Kanununun çıkarılması).

3- Diğer taraftan devlet, kendi bürokrat kadrosu içinden çıkan sermaye sınıfına birikim yaratması için önemli faaliyet alanları açmıştır. Başkent Ankara'ya taşınması ile birlikte Ankara merkezli büyük bir inşaat sektörü oluşmuş ve Tek Parti iktidarına yakın duran sermaye sınıfı inşaat sektöründen, müteahhitlikten büyük

kazançlar sağlamıştır. Vehbi Koç Hayat Hikayem adlı eserine bu hususa şöyle değinmektedir: “Atatürk'ün Ankara'yı başkent yapması şehre büyük bir canlılık getirdi. Bayındırlık ve yapı işleri başladı. Ben de bakkaliye, kösecilik ve hırdavat işlerini bıraktım, yapı malzemesi işine girdim.” (Koç, 1983, s.42)

4- Diğer bir husus etkin piyasa yaratmak için gerekli olan ulaşım sektörü sorunudur. Atatürk demiryolu yapımına büyük önem vermiş ve İttihat ve Terakki Fırkası döneminde savaşlar nedeniyle yarım bırakılan projeler hayata geçirilmiştir. Böylece siyasi iktidar çevresinde kümelenen sermaye sınıfına yeni birikim alanları açıldığı görülmektedir. Bürokrasi kökenli sermaye sınıfının bu alandaki faaliyetine dair Vehbi Koç, Eskişehir Milletvekili Emin Sazak hakkında şöyle demektedir: “İnönü'nün Başbakanlık döneminde Ankara-Kayseri demiryolu yapılırken birkaç mühendis ile ortak olup, demiryolu müteahhitliğine başlıyor, büyük paralar kazanıyor.” (Koç, 1983, s.49) Çünkü devletin, inşaatı ve ulaşımı birçok hallerde bizzat devlet eliyle değil, ihale yolu ile gene özel sektöre yaptırma yönetimini benimsediği görülmektedir. (TTOT, 1966, s.65)

5- Milli Sermaye Sınıfı yaratmanın üçüncü etkileşim alanını ise bankacılık sektörü, madenler ve inhisarlar sistemi oluşturmaktadır. 12 Mart 1925 tarihinde 608 sayılı “Maden Nizamnamesinin Tadiline Dair Kanun” adıyla çıkarılan kanunda madenlerin ya bizzat devlet tarafından ya da devlet ve özel sektörün katıldığı ortaklıklarca işletileceği belirtilmektedir. Ayrıca kanun bu amaçla kurulacak işletmelerin sermayesinin yarısından fazlasının Türk tabiiyetine ait olmasını şart koşarak ulusal sermaye sınıfı için oldukça kazançlı yeni fırsatlar sunmuştur. (Soral, 1974, s.11) Bürokrasi ile köklü bağı olan, hatta geçmişi bürokrasiye dayanan ikinci kuşak sermaye sınıfına kaynak tahsis eden diğer bir sektör de İnhisarlar (Tekeller) olmuştur. Osmanlı İmparatorluğunda devletin temel gereksinimlerini karşılamaya yönelik olarak kritik faaliyet alanlarında kurulan İnhisarlar devletin önemli gelir kaynağıydı. “Türkiye’de, kanunlar aracılığı ile bazı kuruluşlara, bir malın üretimini, satışını, ithalini, ihracını, işlenmesini bunlardan hepsi veya birkaçı üzerinde kurulan idari-yasal inhisar, devlete gelir sağlamak amacıyla mali inhisar ve yurt içinde üretimi yapılamayan ya da az miktarda bulunan ürünlerin ithalat karını devlete bırakılması, yurt içindeki inhisarları ve sermayeyi korumak amacıyla kurulan dış ticaret inhisarı olmak üzere üç tür inhisar sistemi kuruldu.” (Demirbilek, 2012, s.204) Cumhuriyet döneminde inhisarların çoğu Tek Parti iktidarı yanlısı sermaye sınıfına

tanınan imtiyaz hakları ile işletilmiş ve bürokrasi tarafından İnhisarlar çıkar amaçlarına yönelik istismarlara maruz kalmıştır.

Devlet ve sermaye sınıfı arasındaki etkileşimden söz edildiğinde, etkileşimin yönünden söz etmek bir zorunluluk olarak karşımıza çıkmaktadır. Etkileşim iki yönlüdür, a) Devletten sermaye sınıfına doğru oluşan yön ve b) tersine, sermaye sınıfından devlete doğru oluşan yön. Devletten sermaye sınıfına doğru oluşan yönleri üç madde halinde sıraladık. Üçüncü maddenin son etkileşim alanı ise Bankacılık sektöründe ortaya çıkmaktadır. Hem Osmanlı İmparatorluğu döneminde hem de Türkiye Cumhuriyetinin ilk yıllarında “Ulusal Sermaye sınıfı yaratma” girişiminin yegane eksikliği sermaye sınıfına birikim sağlayacak yatırımların finanse edilmesine yönelik kaynakların yetersiz olmasıdır. Tek Parti iktidarı, her açıdan kendini rahatsız eden kaynak yetersizliğini sorununu sermaye sınıfına destek olacak mali kuruluşlar oluşturarak gidermeye çalışmıştır. Belli sektörlerde kredi sağlamak amacıyla kurulan İş Bankası, Sanayi ve Maadin Bankası, Emlak ve Eytam Bankası bu amaçlar doğrultusunda oluşturulan mali kuruluşlardır. Fakat ülkede bağımsız bir sermaye sınıfının olmaması, bu mali kuruluşlarda egemenliğin asker-bürokrat kökenli iktidar yanlısı kişilerce sürdürülmesi sonucunu doğurmuştur. Siyasal iktidar çerçevesinde gelişim gösteren ve 1930’a kadar geçen sürede ticaret sermayesi ve toprak sahipleri tarafından kurulan bankalar, uğraşı alanları açısından üç ana gruba ayrılabilir. (Okyar [Ed.], 1973, s.472) (i) Tarım kredisi veren bankalar (*Milli Aydın Bankası, Manisa Bağcılar Bankası, Akşehir Tütüncüler Bankası, Eskişehir Çiftçi Bankası, Ürgüp Zırra ve Tüccar Bankası vb.*); (ii) Ticari kredi veren bankalar (*Konya İktisad-i Milli Bankası, Konya Türk Ticaret Bankası, Konya Ahali Bankası, Adapazarı İslam Ticaret Bankası, Karaman Milli Bankası, Akşehir Bankası, Eskişehir Bankası, Adapazarı Emniyet Bankası, Afyonkarahisar Terakki-i Servet Bankası, Kocaeli Halk İktisat Bankası, Nevşehir Bankası, Denizli İktisat Bankası, Akseki Ticaret Bankası, Ermenek Ahali Bankası, Şarki Karaağaç Bankası, El'aziz İktisat Bankası, Lüleburgaz Birlik Ticaret Bankası, Mersin Ticaret Bankası, Kastamonu Bankası vb.*); (iii) Esnaf ve belirli meslek gruplarına kredi veren bankalar (*İstanbul Küçük İkrizat Sandığı – Gayrimüslimlere kredi vermektedir-, İstanbul Esnaf Bankası, İzmir Esnaf ve Ahali Bankası*). Bunların içinde siyasi iktidara muhalif konumda olan Konya İktisad-i Milli Bankası, Konya Ahali Bankası, Karaman Çiftçi Bankası gibi bankalar siyasi iktidarca bastırılmış, CHP iktidarının istemi dışında gelişen sermaye sınıfı kesimlerinin iktisadi gelişimine kesinlikle izin verilmemiştir.

Sermaye sınıfı ile devlet arasındaki etkileşimin, sermaye sınıfından devlete doğru olan yönü ise daha kapsamlı bir yöndür. Türkiye’de 1920’li yıllarda sermaye sınıfının gelişiminde çeşitli farklı sosyo-ekonomik faktörlerin yer aldığını söylemek mümkündür:

- a) Asker-bürokrat kökenli burjuvazinin önemli bir kesim oluşturduğu özel teşebbüsün güvenle sırtını dayayacağı bir devlet vücuda gelmiştir.
- b) Sermayenin Birinci Millileştirilmesi süreci sonunda yabancı sermaye bağlantılarını kuran gayrimüslimlerin gitmesiyle alanında uzmanlaşmış teknik kadroların eksikliği devlet sektörlerinde yetişen yetkin kişilerin sermaye sınıfınca devşirilmesiyle giderilmeye çalışılmıştır.
- c) Yine Sermayenin Birinci Millileştirilmesi süreci sonunda uluslararası sermaye ile bütünleşmeyi sağlayan teknoloji transferinde de önemli rol oynayan ticaret burjuvazisi biçimindeki araçların eksikliği duyulmuş, bu sorun da ülkede kalan gayrimüslimlerin sermaye sınıfına devşirilmesiyle giderilmeye çalışılmıştır.

Ek 4 ve Ek 5’teki 183 Anonim Şirketin Kurucuları ve Yönetim Kurulları hakkında verilen bilgiler devlet ve sermaye sınıfı arasındaki etkileşimi incelemek amacıyla oluşturulmuştur. Ek 4’te yer alan 183 şirketin 36 tanesinin Kurucuları, Yönetim Kurulu üyeleri yahut İmtiyaz Sahipleri hakkında herhangi bir malumata ulaşılamamıştır. Ek 4’te, Kurucuları, Yönetim Kurulu veya İmtiyaz Sahipleri hakkında herhangi bir malumata ulaşılamayan şirketler çıkarıldığında 147 şirket kalmaktadır. 147 anonim şirketin 67 tanesinde (hemen hemen yarısında) TBMM’de, Cumhuriyet Halk Parti iktidarında çeşitli dönemlerde milletvekilliği yapmış kişiler bulunmaktadır. 2 Ocak 1935 tarihinde yürürlüğe giren 2525 sayılı *Soyadı Kanununun* bu dönemde henüz çıkarılmadığı düşünülecek olursa ve kurucuları veya yönetim kurulları hakkında herhangi bir malumata ulaşılamayan 36 anonim şirket de göz önünde bulundurulacak olursa Cumhuriyetin kurumlaşma döneminde sermaye sınıfında asker-bürokrat tabakanın ağır bastığı yönündeki ifadelerin tutarlı olduğu görülecektir. Ek 4 ve Ek 5’te sermaye sınıfı içinde yer alan asker-sivil bürokrat tabaka, üçüncü sütunda italikle gösterilmiştir.

Ek 4 göstermektedir ki Cumhuriyetin kuruluşundan 1929 Buhranına kadar geçen sürede sermaye sınıfı asker-sivil bürokrasi arasında güçlü bağlar kurulmuş ve bu bağlar sermaye sınıfının birikim sorununun aşılma yöntemi olarak kullanılmıştır.

Ayrıca Tek Parti monolitik iktidar biçiminin etki alanı dışında ulusal bir sermaye sınıfı oluşumuna izin verilmemiştir.

Cumhuriyetin kuruluşundan itibaren devlet ile sermaye sınıfı arasındaki etkileşimin devlet yönlü yapısının özelliklerine yukarıda değinilmişti. Bu yönün belli alanlarına değinmekte de fayda vardır. Mali sermaye ve ticaret sermayesi olarak varlığını sürdürmekten memnun sermaye sınıfı ile devlet arasındaki ilişkiler Devletçilik dönemine kadar devam etmiştir. Mali sermayenin Bankalar şeklinde, özellikle piyasa ekonomisinin daha gelişmiş olduğu Anadolu'nun Batısında faaliyetlerini yoğunlaştırdığı görülmektedir. Ticari krediler ve Tarım kredileri sağlamak amacıyla kurulan bu bankaların, Ek 4'e göre, 32 tanesinin kurucuları veya yönetim kurulları hakkında malumata ulaşılmıştır. Siyasi iktidarın en önemli sermaye kaynağı olan Türkiye İş Bankası başta olmak üzere döneminde oldukça önemli *İstanbul Esnaf Bankası, Adapazarı Emniyet Bankası, Türk Ticaret ve Sanayi Bankası, Aksaray Halk İktisat Bankası, Ermenak Ahali Bankası, Manisa Bağcılar Bankası, Bor Zürra ve Tüccar Bankası, Denizli İktisat Bankası, Nevşehir Bankası, Niğde Çiftçi ve Tüccar Bankası, Ürgüp Zürra ve Tüccar Bankası, Bor Esnaf Bankası* gibi bankaların kurucuları arasında CHP milletvekilleri bulunmaktadır. Dönemin ünlü girişimcilerinden olan ve Süreyya Sinemasının sahibi İstanbul Milletvekili Süreyya İlmen de *İstanbul Esnaf Bankası T.A.Ş.* kurucuları arasındadır. Bu şahıs 1940'larda açtığı İstanbul Plajı için yerel yönetimden azımsanamayacak ölçüde destek görmüştür.

Türkiye İmar Bankası, Akhisar Tütüncüler Bankası, Eskişehir Bankası, Konya İktisadi Milli Bankası gibi bankaların ise yönetim kurullarında milletvekilleri olduğu görülmektedir. 1933 yılına kadar Türkiye'de, Bankacılık sektörünü düzenleyen ayrıntılı bir kanun çıkarılmamıştır. 30 Nisan 1933 tarihinde 2243 sayılı *Mevduatı Koruma Kanunu* çıkarılmış ve bu kanunla bankaları kuruluş koşulları ve faaliyetlerinin sınırları belirlenmiştir; diğer bir deyişle, bu yasa ülkenin ilk bankalar kanunu olmuştur. (Tokgöz, 2004, s.106) Bu döneme kadar geçen sürede sermaye sınıfının mali faaliyetlerini asker-bürokrat tabaka ile kurduğu ilişkiler aracılığıyla yürüttüğü görülmektedir. Dönemin önde gelen burjuva aileleri olan Nemlizadelerin, Alaiyelizadelerin, Aynizadelerin, Çulhazadelerin, Sarıcazadelerin, Avundukzadelerin diğer yandan devletin sağladığı olanaklarla yeşeren dönemin en önemli müteahhiti Nafiz Kotan gibi sermaye sınıfı mensuplarının bürokrasiyle işbirliğine gittiği, şirketler nezdinde ortaklıklar kurduğu yahut en azından devletle bağlarını korumak

amacıyla yönetim kurullarına bürokratları dâhil ettikleri görülmektedir. “Cumhuriyetin kurulması, Sultan Hükümeti’yle sıkı bağ içindeki kişilerin başında bulunduğu İtbari Milli Bankası’nın işlerini olumsuz yönde etkilemişti. Avundukzadeler ve Nemlizadeler adlı ailelerin yönetimindeki banka, kısa sürede İş Bankası ile birleşmeye mecbur kalacak ve bu birleşmeyle sermaye 1 milyon liradan 5 milyon liraya çıkacaktı.” (Sönmez, 1990, s.184) Ayrıca bürokrat-burjuva işbirliğinden doğan sermaye birikim koşullarından, Cumhuriyet gazetesi kurucusu Yunus Nadi Abalıoğlu, Doğan Sigorta A.Ş ve Yapı-Kredi Bankası kurucusu olan Haydar Salih Tokal ve bugün Isparta’nın yerel burjuva ailelerinden olan Bilginerler ailesi gibi sermaye sınıfı mensuplarının oldukça kazançlı çıktıkları görülmektedir.

Türkiye Cumhuriyetinin ilk yıllarında devletçe, özel müteşebbisler için sermaye birikim kaynakları yaratılmasının en önemli faaliyet alanları inşaat ve ulaşım sektörü olmuştur. Devlet Şehir ve Bayındırlık işleri, devlet ihaleleri yoluyla asker-bürokrat ya da sivil-bürokrat kesime verilmiş ve bu alan sermaye sınıfının birikim kaynaklarının olmazsa olmazı durumuna gelmiştir. Ek 4’te Şehir ve Bayındırlık sektörüne faaliyet gösteren anonim şirketlerin toplam sermayeye oranı bu konuda ipucu vermektedir. Şehir ve Bayındırlık şirketlerinin toplam sermayesi olan 37.392.708 Liranın tüm sermaye toplamına oranı %42,1’dir. Yıkıcı savaşlardan çıkmış, kaynakları yetersiz yeni kurulan bir devletin kaynaklarını altyapı yatırımlarına tahsis etmesi oldukça doğal görünmelidir; lakin Tek Parti iktidarı altında sermaye birikim sorununa bakış açısı ekonomik faaliyetlerin sosyolojik özünden bağımsız düşünülmemelidir. Ulusal sermaye sınıfının karakteri ve tarihsel zaafları ile ele alındığında devletin kendi kaynaklarını altyapı yatırımlarına tahsis ederek yaratmaya çalıştığı sermaye sınıfı, bağımsız girişimcilik ruhuna sahip sermaye sınıfı olmaktan çok devletin izdüşümü/gölgesi olan bir sermaye sınıfı olarak vücut bulmuştur. Bu durum da yaratılan kaynakların istismarını ve devlet otoritesinin, sermaye sınıfının başarısızlıklarının üstünü örtmeye çalışıldığı araç olarak kullanılması sorununu beraberinde getirmiştir.

Mustafa Kemal ve iktidar ortaklarının en önemli altyapı politikalarından birinin “Şimendifer Politikası”, diğer bir deyişle demiryolu projeleri olduğuna değinilmiştir. “Bundaki amaç bütünleştirilmiş bir iç pazar yaratmak ve ihraç kapasitesini arttırmaktı. Nitekim 1923- 1929 döneminde 1.000 km demiryolu ve 500 km karayolu yapılmıştır.” (Altıparmak, 1998, s.71) Ticaret ve Nafia Nazırı Gabriel Noradunkyan’ın hazırladığı 1908 tarihli Nafia Programına dayanan kapsamlı bir

demiryolu projesi, İttihat ve Terakki Fırkası döneminde de ulusal bir piyasa yaratmak ve tarım sektörünün yarattığı hammaddelerin dolaşımını gerçekleştirmek açısından öncelikliydi ve üzerinde çokça konuşulan bir konuydu. İttihat ve Terakki döneminde ulusalcılık ideolojisi çerçevesinde demiryolu projelerine verilen önem Mustafa Kemal dönemine de sirayet etmiş ve demiryolu sektöründe de bürokrasi ile sermaye sınıfı arasında işbirliği sağlanmıştır. 1924 yılında Karadeniz'in önde gelen sermayedar ailesi tarafından, 1928 yılında sermayesi 1.500.000 Liraya yükselen, *Samsun Sahil Demiryolları T.A.Ş.* adıyla anonim şirket kurulmuştur. Şirketin yönetim kurulunda iki milletvekili bulunması (Ali Enver Tekand ve Mehmet Şükrü Fırat) bürokrasinin hinterlandı dışında gelişecek sermaye sınıfına izin verilmediğinin göstergesidir. Samsun demiryolu hattının 75 santimetre genişliğinde ve 150 kilometre uzunluğunda yapılması planlanan kısmı Nemlizade ailesine ait Samsun Sahil Demiryolları T.A.Ş.'ye ihale edilmiştir; lakin şirket demiryolunun ancak 36 kilometresini yapabilmiştir ve bu Cumhuriyet döneminde Türk sermayesi ile yapılan ilk demiryolu hattı olmuştur. (Koraltürk, 1997, s.80-81) Ayrıca Vehbi Koç, Elazığ-Palu karayolu hattı ihalesinden memnuniyetini dile getirmesinin yanı sıra Eskişehir Milletvekili Emin Sazak için de şu ifadeleri kullanmaktadır: “İnönü'nün Başbakanlık döneminde Ankara-Kayseri demiryolu yapılırken birkaç mühendis ile ortak olup, demiryolu müteahhitliğine başlıyor, büyük paralar kazanıyor.” (Koç, 1983, s.48-49) Emin Sazak'ın birkaç müteahhitle ortak olduğu şirket Ek 4'te yer alan, 1925 yılında kurulan, 1928 yılında sermayesi 500.000 lira olan *Cumhuriyet İnşaat T.A.Ş.* olsa gerektir. Bir diğer kişi de Cumhuriyetin ilk yıllarının önemli müteahhiti ve soyadı bizzat Atatürk tarafından verilen Nuri Demirağ'dır. Samsun-Kavak hattında büyük paralar kazanan Nuri Demirağ'ın yanı sıra 1925 yılından 1948 yılına kadar yapılan demiryolu hatlarında inşaat işlerini üstlenen müteahhitler şunlardır: Emin Sazak, Julius Berger Konsorsiyumu, İsveç-Danimarka Grubu, Simeryol Türk İnşaat Şirketi, Ata-Emin-Avni-Abdurrahman Naci, Aral İnşaat Şirketi ve Haymil Şirketi. (Batmaz, Emiroğlu ve Ünsal, 2006, s.51) Demiryolu ihalelerinde büyük rol oynayan İsviçre-Danimarka Grubu Julius Berger, Amerikan Fox gibi yabancı şirketlerin taşeronluklarını yaparak kazanç sağlayan asker-bürokrat sermaye sınıfı bu taşeronlukların yanı sıra dışsal ekonomik kazançlar da sağlamıştır. Piyasanın verimliliği için elzem ulaşım altyapısının sağlanması neticesinde, sanayileşmede de önemli rol oynayan hammadde ve tarımsal ürün ikmali sorunu kısmen çözülmüş ve sermaye sınıfı için birikimin önü açılmıştır. Demiryolu ile taşınan buğdayın 1924'te

48 bin tondan 1930'da 149 bin tona çıkmış olması bu yargıyı güçlendiren bir veridir. (2006, s.81)

1929 Buhranına kadar geçen sürede madencilik ve inşaat ve ulaşım sektöründe ortaya çıkan sermaye birikim fırsatlarının sermaye sınıfının gelişimi açısından en önemli etkisi, günümüz sermaye sınıfının temellerini atmış olmasıdır. Koç Grubu, Sabancı Grubu, Dedeman Grubu bunların en bilinenleridir. “[...] Kemal Dedeman'ın ilk işi, bizzat Ali Çetinkaya'nın denetiminde, günde üç vardiya çalışılarak tamamlanan, Atatürk'ün Onuncu Yıl Nutkunu söylediği platformun inşası olmuştur. Daha sonra kum işletmeciliğine de başlayan Kemal Dedeman, Karabük Demir-Çelik Fabrikası toprak hafriyatı, İnhisarlar İdaresi Dinamit Deposu, Kütahya, Yeşilköy, Etimesgut, Kayseri ve İzmir Hava Meydanları'nın asfalt ve lojman yapım işleri, 1947-1966 yılları arasında Ankara'nın kanalizasyon işleri gibi ihaleler alan bir müteahhit oldu.” (Batmaz, Emiroğlu ve Ünsal, 2006, s.74) Vehbi Koç ise Ankara'da o zamanın en büyük müteahhidi Nafiz Kotan'la çok önemli işler yaptığını ve çok büyük paralar kazandığı ifade etmektedir. (Koç, 1983, s.48-49) Sakıp Sabancı'nın ilk birikim oluşturmasını sağlayan, sonraki dönemlerde aldığı Anıtkabir, TBMM inşaatı, İstanbul-Ankara karayolu, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi gibi ihaleler etkili olmuştur.

3.3.3 İkinci Kuşak Sermaye Sınıfının Başarısı ve Başarısızlığı

Cumhuriyetin ilanından 1929 Buhranına kadar geçen sürede Türkiye'de sermaye sınıfının oluşumu ve sermaye birikiminde gerçekleşen dönüşümlerin, sonraki yıllarda kalkınma, sanayileşme ve güçlü bir sermaye sınıfı oluşumu üzerinde kronik izler bıraktığı söylenebilir. Bu izlerin, iktisat tarihi araştırmalarında olumlu yahut olumsuz yönleriyle tekil olarak ele alındığı görülmektedir. Oysaki “olumlu” yahut “olumsuz” yönlerin birlikte ele alınması zorunluluğu, bu iki kategorinin birbiriyle organik bütünlük oluşturduğu gerçeğini de göz ardı etmektedir. Hiç kuşkusuz, tüm olumsuzluklarına rağmen, Türkiye Cumhuriyetinin yaratmak istediği ulusal sermaye sınıfına kaynak tahsis edildiği, gelecekteki yatırımların finansmanını sağlayacak ilk birikimin belli bir kısmının devletçe özel teşebbüse aktarıldığı ve devletin kurumlaşma girişimlerinin bir prototipinin oluşturulduğu, özel müteşebbislerin deneyim kazandığı dönem, 1929 Buhranına kadar geçen sürede sermaye sınıfının gelişiminin de pekiştiği dönemdir.

Hukuki ve kurumsal gelişimin dışında sosyo-ekonomik farklılaşmanın da başlangıcı olan dönem, Türkiye Cumhuriyetinin devletçilik politikalarının uygulandığı 1932-1939 arası dönemdir. Kuşkusuz olumlu olarak değerlendirilebilecek bu gelişimleri, bilimsel anlamda olağan olmayan, diğer bir deyişle olumsuz yönleriyle birlikte değerlendirmek gerekmektedir. Sosyo-ekonomik farklılaşmalar, kapitalistleşme sürecinin olmazsa olmazı kentleşmeyi ve tarım işgücünün sanayi sektöründe istihdam edilmeye başlanmasını doğurmuştur. Sermayenin Birinci Millileştirilmesinden sonra ülkede kalan gayrimüslimlerle ortaklıklara gidilmiş veya uluslararası sermaye ile ilişkisi olanlar ulusal sermaye sınıfı tarafından istihdam edilmiştir. Diğer taraftan kamu sektöründe pişen kalifiye insanların özel sektöre istihdam edilmesi sermaye sınıfına deneyim kazandırmış ve sermayenin birikim oranını arttırdığı gibi birikim hızını da arttırmıştır. Şu noktanın altını çizmek gerekmektedir: Sermaye sınıfının II. Dünya Savaşı sonuna kadar elde ettiği başarılar, sermaye sınıfının kendi çabalarıyla oluşturdukları özgün başarılar değildir. Türkiye’de sermaye sınıfının gelişimi, kapitalist birikim ilişkilerinin sınıfsal öz dinamiklerine değil devletin izlediği ekonomi politikaları ile belirlenmiştir, bu nedenle başarı sermaye sınıfının değil devletin başarılarına gönderme yapmaktadır. Devletin sermaye birikim dinamiklerine yaptığı gönderme, 1950’lere kadar, yani Türkiye Sanayi ve Kalkınma Bankasının sağladığı kredilerle oluşan sanayi sermayenin güçlendiği sürece kadar, sürmüştür.

Çağlar Keyder, ekonomik yeniden yapılanmanın ve bizim Ek 4 ve Ek 5’te altını çizdiğimiz ticaret burjuvazisinin yükselişinin durmasının ve sonrasında bürokratik otoritenin merkezileşmenin gerekçesini, 1929 Dünya Ekonomik Bunalımına yaslamaktadır. (Keyder, 1993, s.12) Bu tahlil, 1920’lerde, Lozan Antlaşmasının yarattığı kapitüler dış ticaret ilişkilerinden dolayı hem de asker-bürokrat kadrolardan oluşan mali ve ticari burjuvazisinin mevcut ekonomik gelişimden memnun olmasının, sermaye sınıfının kırılğan olduğunun da göstergesiydi. İttihat ve Terakki Fırkası döneminden beri amacı yalnızca tarımsal ve ticari kredileri sağlamak olan mali sermaye ve uluslararası sermayenin taşeronluğunda öteye gidemeyen ticari sermaye Tek Parti iktidarını yedeğinde tutarak gelişmiştir. Gelişimin çarpık birikim ilişkileri olduğunu belirttiğimiz ulusal sermaye, devlet ayrıcalıkların yaslanarak zengin olmuştur. Şeker Fabrikalarına dair ayrıcalıklar, inhisarlar sistemi ile birçok kişiye kaynak tahsis edilmesi, asker-bürokrat sermaye sınıfı ile sivil-bürokrasi arasındaki bağların yalnızca yolsuzlukların üstünü

örten bir perdeye dönüşmesi ulusal bir sermaye sınıfı yaratılmasına engel olmuştur. Devlet kapısının rant kapısı olması, sermaye sınıfının birikimini arttırmış olsa da ulusal anlamda ekonominin gelişimi açısından herhangi bir yol alınmadığını göstermektedir. Ek 4’te görüldüğü üzere, sanayi sermayesinin 1928’deki durumu acınacak düzeydedir. Tüm bunların yanı sıra sermaye sınıfının gelecek perspektifinin olmaması, kısa vadeli spekülatif kazançları yeni yatırım alanlarına tercih etmesi, hiçbir üretim faaliyetinde kayda değer teknolojik gelişim yaşanmaması, sermaye sınıfının özgür girişimcilik özelliklerinden yoksun olması Devletçilik politikalarının uygulanma zeminini oluşturmuştur. Sermaye sınıfının Kemalist iktidarlar döneminde vücut bulan noksanlıklarının geleceğe sirayet eden öğelerine Ayşe Buğra şu şekilde değinmektedir: “Dolayısıyla ‘zenginliğin utanılacak bir şey olmadığını’ tekrarlamak ihtiyacı duyar ve bunu servetlerini nasıl vatan yararına kullandıklarını anlatarak kanıtlamaya çalışırlar.” (Buğra, 1997, s.16) Tek Parti iktidarının eliyle büyük bir cefa çekmeden zenginleşen asker-bürokrat kökenli veya bunlarla işbirliği içindeki sermaye sınıfının halet-i ruhiyesi, kendi zenginliklerinin kaynağının da meşru olmadığı şüphesine sahip olduklarının, bir nevi, ispatıdır. Ayşe Buğra’nın tahlili, günümüzde kurucularının çoğu hayatta olmayan güçlü sermaye gruplarının bilinçaltında, varlığını borçlu olduğu Tek Parti iktidarınca tanınan sınırsız ayrıcalıkların, tercihli imtiyazların, teşviklerin, desteklerin, dönemin yolsuzlukların canlılığını koruduğunu göstermektedir.

4 . BÖLÜM: DEVLETÇİLİK DÖNEMİ VE ULUS DEVLETİN MERKEZİLEŞMESİ

I. Dünya Savaşı insanlık tarihinin bu döneme kadar yaşadığı en önemli savaşı. I. Dünya Savaşı sonunda dünya haritası altüst olmuş, geleneksel rejimlerle yönetilen ülkelerin siyasi sistemleri yıkılmış ve ekonomiler büyük darbeler almıştı. Emperyal bir güç olarak “Topraklarında güneş batmayan ülke” olarak adlandırılan Britanya İmparatorluğu tarihsel hegemonyasını ABD’ye devrederken, kapitalist sistemin ulus devletler çağının da kapandığının sinyallerini de vermekteydi. Diğer taraftan da kapitalizm kendi karşıtı olan Marksist doktrinlere dayanan sosyalist sistem doğmuş ve bu sistem SSCB’de uygulanmaya başlanmıştı. I. Dünya Savaşı sonunda artık dünya keskin ayrımlarla tanımlanan iki kutuplu bir iktisadi sistemin çatışmaları üzerine yürüyecek bir yola girmişti.

Kapitalizmin merkezi olan Avrupa’da, ulus devletler çağı tamamlanırken çevre ekonomiler, diğer bir deyişle “2. Dünya ülkeleri” kavramıyla tanımlanan ülkeler, kapitalist sistem içinde yeni bir “Milliyetçilik mefkuresi”ne yönelmişti. Türkiye’nin aralarında bulunduğu 2. Dünya ülkeleri kurumsallaşma çabalarını, önceki bölümlerde değinildiği üzere, dünya ekonomisinde en önemli güç olan ABD’nin (Başkan Hoover ile) ideolojik-teorik önderliğini üstlendiği liberal sistemin “laissez fair” görüşüne yaslanan ekonomik ilişkilerinin kısıtları altında sürdürmek zorunda kalmışlardı. Kapitalist sistem, bu sisteme karşı tehlike olarak ortaya çıkan sosyalist ülkeler bir tarafa bırakıldığında, savaş sonrasında tam liberal bir küreselleşme dönemi yaşadı. Savaşın yaralarını sarmak üzere yeniden ekonomik yapılanmaya giren ülkelerde kıt kaynaklara duyulan ihtiyacın artmasıyla birlikte talep arttı. ABD dünya ekonomisinin kreditörü konumuna geldi. 1920’li yıllarda talebin artması ve mali kaynakların yatırımlar için yetersiz olması, ulusal ekonomilerde çelişik olgular olarak ortaya çıkmıştır. ABD’de mali kaynakların kredi olarak dağıtılması, bankacılık sisteminin hukuki alt yapısının olmaması ve tekelleşme oranının yüksek olması, 1920’lerde ekonominin yaşadığı stabilize yapıyı sarmaya başlamıştır. Güler yüzlü görünümüne rağmen liberal sistem 4 Ekim 1929 yılında New York Borsasının çöküşüyle sarsıldı. Onlarca Amerikan bankası battı, hammadde fiyatları düştü, sanayi üretimi durma noktasına geldi ve işsizlik ülkeyi kasıp kavurmaya başladı. Böylece, üzerinde çokça eser yazılmış ve çok defa tartışma konusu olmuş, ayrıntılarıyla ele alınması başka bir

çalışma konusunu kapsayacak 1929 Dünya Ekonomik Buhranı ortaya çıktı ve etkileri tüm kapitalist ülkelere yayıldı. Bu buhranın etkileri II. Dünya Savaşına kadar sürmüştür.

1929 yılı Türkiye’de sermaye sınıfı ve devlet açısından yeni bir momentin başlangıcı olmuştur. 1929 yılı Türkiye’de görece liberal ortamın yaşanmasına neden olan Lozan Antlaşması Ticaret Sözleşmesi hükümlerinin kalktığı ve 1929 Büyük Buhranının başladığı yıl olması açısından önem taşımaktadır. Bu dönemden itibaren Tek Parti İktidarı, hızlıca ekonomi politikası değişikliğine gitmiş ve Türkiye’de “Devletçi dönem” olarak adlandırılacak ve II. Dünya Savaşı sonrasına kadar uygulanacak politikalar silsilesi evresi başlamıştır. 1929 Buhranının etkisiyle dünya kapitalist sisteminin serbest piyasa ilişkilerine devletin müdahale etmesi gerektiği sonucu çıkarılmış, ABD’de J. M. Keynes’in başını çektiği müdahaleci ekonomi politikaları devreye sokulmuştur. Yine krizin etkisiyle ulusal ekonomiye dönüş trendinin II. Dünya Savaşı sonuna kadar etkili olduğu görülmektedir.

“*Ekonomide devletçilik*” politikaları, kapitalist iktisat teorileri tarihinin de yabancı olmadığı bir uygulamalar bütününe ifade etmektedir. Birinci bölümde değinildiği üzere, ön kapitalist yani “*Merkantilist*” dönemde milli/merkezi devlet mefkûresinin çok büyük yankı bulduğu ve kabul gördüğü bilinmektedir. Türkiye’de Devletçiliğin, kuşkusuz özgünlüğünün yanı sıra, kapitalist devletçilik politikalarının teorik alanına denk düşen iki önemli noktasının altını çizmek gerekmektedir. Birincisi; Türkiye’deki ekonomi politikalarının, dünya kapitalist sisteminin yapısal değişiklik geçirmesiyle ulusal ekonomilerin içe kapanması sürecine (krizin etkilerine çok maruz kalmasa da) ayak uydurmasıdır. İkincisi; tıpkı Merkantilist dönemde olduğu gibi, Türkiye’de Devletçilik politikalarının uygulanmaya başlandığı evrede ticari sermayenin, sermaye sınıfının genel rolünü üstlenmiş olmasıdır. Bu anlamda, aslında sermaye sınıfının çıkarlarına karşıt gibi görünen bu olgunun sanayi kapitalizmine giden yolda yeni bir sermaye sınıfı yaratılmasında, sermaye birikim yoğunluğunun sektörel alanını değiştirmesinde, kurumlaşmanın kapitalistleşmesinde ve merkezi devletin ayakları üzerinde durmasında oynadığı roller oldukça önemlidir.

Türkiye’de Devletçilik, literatürde 1950 yılına diğer bir deyişle çok partili sisteme geçişin başlangıcına kadar geçen süre olarak tahayyül edilse de burada devletçilik 1933-1939 arası dönem olarak ele alınacaktır. Bu çalışmadaki yaklaşım, iktisat literatürünün yaklaşımı reddetmek olarak okunmamalıdır. Ekonomide devletçilik, tahayyül edildiği gibi 1940’ların sonlarına kadar sürmüştür ve bu açıdan

devletçilik, bu bölümde ayrı ayrı ele alınan iki alt bölümü de kapsamaktadır. Bu çalışmada, 1939'a kadar devletçilikte bahsedilmesinin nedeni, II. Dünya Savaşı'nın başladığı 1939 yılından itibaren yine bir devletçi ekonomi uygulaması biçimi olan “*Savaş Ekonomisi*” politikalarının lineer/beklenen ekonomi politikalarında meydana getirdiği yönelim farklılıklarına dikkat çekmektir.

4.1 1932-1939 YILLARI ARASINDA EKONOMİNİN GENEL YAPISI

Türkiye ekonomisi 1929 Buhranına cılız, beklenen yatırımları gerçekleştirmekten uzak bir sermaye sınıfı ile yakalanmıştır. Sermaye sınıfının durumunun yanı sıra hem Lozan Antlaşması'nın Ticaret Sözleşmesi'nin getirdiği kısıtlar hem de ülkede hüküm süren “Ulusalılık” anlayışının yarattığı tedirginlikten dolayı yabancı sermaye yatırımlarının gerçekleşmemesi neticesinde ulusal kalkınmayı sağlayacak kaynaklar yetersiz kalmıştır. Kaldı ki, sanayileşme için gerekli finans kaynakları yaratacak ekonomik koşullar da 1930'ların konjonktüründe zorlaşmaktaydı. Müdahaleci ekonomi politikaları uygulamaları 1929 Buhranı'nın etkisini gidermek üzere birçok gelişmiş ülkede devreye sokulmaya başlanmıştır. ABD Başkanı Franklin Roosevelt, işsizlik ve yoksulluğu azaltmak ve ekonomiyi rahatlatmak amacıyla finansal sistemi reforme edecek ve devlet müdahaleciliğine yaslanan, “New Deal” (Yeni Düzen) adlı korumacı ekonomi programlarını 1933 yılında uygulamaya koyacaktı. 1929 Buhranı, Türkiye'nin ithalat ve ihracat ilişkilerinde önemli yer tutan Avrupa ekonomilerini de etkilemiş ve bu etkiler, ülkeleri korumacı politikalar izlemeye zorlamıştı.

1923-1930 yılları arasında sermaye sınıfına oldukça geniş imkânlar tanıyan devlet, hem sermaye birikiminin yeter derece beklentileri karşılamaması hem de rejimin kurumsallaşmanın hızlanmasının ve ekonomik merkezileşmesinin önünün açılması sonucu, kendi ulusal dinamiklerini kullanacağı ve ulusal sanayileşme hamlesini yaratacağı ekonomi politikalarını yürürlüğe koymuştur. Ayrıca bu politikaların II. Dünya Savaşı'na kadar istikrarlı biçimde uygulandığını söylemek mümkündür. 1930'ların başlarında oluşan koşullar içinde siyasi, ekonomik bağlamı daha sık gündeme getirilen devletçilik modeline geçilmiştir. Hala CHP programında yer alan ve dönemsel ekonomi politikasının genel biçimi olması gereken “Devletçilik”, 10 Mayıs 1931'de CHP Programına dâhil edilmiş ve 5 Şubat 1937 tarihinde 2. Maddede yapılan değişiklikle Anayasanın temel ilkelerinden biri olarak

mutlaklaştırılmıştır. Birinci Beş Yıllık Sanayi Planının (BBYSP) yürürlüğe konması, satın alma yoluyla yabancı teşebbüslerin millileştirmesi, dış ticaret faaliyetlerinde sıkı denetimler bu dönemde Devletçiliğin ön plana çıkan öğeleri olmuştur. Dönemin ekonomik yapısını daha net anlamak adına, Devletçiliğin nüfus ettiği ve yoğunlaştığı alt ve üstü yapı ilişkilerini tanımlamak gerekmektedir:

- İç piyasanın yapısı ve devletçiliğin sektörel etkisi
- Dış ticaret ilişkilerindeki değişimler
- Kurumsal yapıdaki gelişimler
- Devletçiliğin siyaseti

I. Dünya Savaşı sonunda yaşanan yıkım ve mali gerginlikle birlikte kapitalist ülkelerde geçerli para sistemi olan Altın-Sikke yerini kâğıt paralara, diğer bir deyişle paranın değerinin altına göre saptandığı Altın-Külçe Sistemine bırakmış ve bu sistem 1944'te uygulanacak olan Bretton Woods Sistemine kadar piyasalarında varlığını sürdürmüştür. Türkiye'de cumhuriyetin ilanının hemen ardından, yürürlükte olan altın ve gümüş paraların 1924'te ve 1925'te çıkarılan 411 ve 624 sayılı yasalarla yürürlükten kaldırıldığı görülmektedir. Savaş sonrası uluslararası ödeme ilişkilerine uyum olarak düşünülebilecek bu adıma rağmen Türkiye'de 1930'a kadar para otoritesi oluşturulmamış ve dolayısıyla para politikalarının uygulanması mümkün olmamıştır. Osmanlı İmparatorluğundan kalan evrak-ı nakdiyeler 1927 yılına kadar yürürlükte kalmıştır. 11 Haziran 1930'da Merkez Bankası'nın kurulmasıyla birlikte para otoritesi de kurumlaşmış lakin tutarlı bir para politikasının 1958 yılına kadar uygulanmadığı görülmektedir. Zaten Savaş Ekonomisi başlığında görüleceği üzere, para politikası uygulanmaması ve savaşın finansmanının para basmayla karşılanmaya çalışılması II. Dünya savaşı koşullarında enflasyonun hızla yükselmesine neden olmuştur. Ayrıca Türkiye'nin banknot ihraç edecek altyapısı ancak 1958 yılında Banknot Matbaasının kurulmasıyla oluşturulabilmiştir. Bu minvalde, banknot basmanın maliyeti ve yabancı ülkelerde banknot bastırılması zorunluluğundan dolayı 1930'dan itibaren Devletçi dönemde enflasyona doğrudan müdahalede bulunulamamıştır. Devletçilik döneminde bu nedenle "sıkı para politikası"ndan söz etmek mümkün görünmemektedir; çünkü para politikasından söz etmek mümkün değildir. Tablo 6 Devletçilik Döneminde tedavüldeki banknot miktarlarını göstermektedir.

Tablo 6: Atatürk Döneminde Türk Lirasının İngiliz Sterlinine Göre Değeri ve Tedavüldeki Banknotlar

Yıllar	1 Sterlin eşdeğeri (Kuruş)	Tedavüldeki Banknotlar (Milyon TL.)
1928	956	153
1929	1009	159
1930	1032	159
1931	965	159
1932	741	164
1933	702	161
1934	636	165
1935	616	170
1936	624	179
1937	624	169
1938	616	194

KAYNAK: Haldun Derin, *Türkiye’de Devletçilik*, (İstanbul: Çituri Biraderler Basımevi, 1940), s. 151 (Kısaltılmış Tablo)

Tablo 6’da, 1929 Buhranı ve sonrası yılda Türk Lirasının Sterlin karşısında değerinin bir miktar düştüğü görülmekte. Tedavüldeki banknot miktarı ise Devletçilik döneminde çok az değişmiştir. 1938 yılına kadar meydana gelen tedavüldeki banknot miktarlarındaki değişim dönem dönem çıkarılan yeni kupürlerden kaynaklanmaktadır. 1938 yılında tedavüldeki banknot miktarının 169 milyon TL’den 194 milyon TL’ye yükselmesinin nedeni muhtemelen 1937 yılında bastırılan E2 (İkinci Emisyon Grubu) banknotların piyasaya sürülmesi sonucudur.⁵

Türkiye Cumhuriyetinin Devletçilik döneminde, her an emisyon hacmini kontrol etme ve para politikası müdahalesi geliştirme araçlarından yoksun olsa da, dolaylı olarak ekonomiyi etkileyecek parasal yöntemler geliştirdiği bilinmektedir.

⁵ Bkz: <http://www.tcmb.gov.tr/yeni/egm/b001000.html> , [22.08.2014]

Döviz akışı ve uluslararası sermaye hareketi üzerinde merkezi otorite kurulmasını sağlayan 15 Şubat 1930 tarihinde yürürlüğe giren 1567 sayılı *Türk Parasının Kıymetini Koruma Hakkında Kanun* en bunların en bilinenidir. Diğer taraftan Devletçilik döneminde uygulanacak yatırımların finansmanın bir ayağını da Merkez Bankası borçlanmaları oluşturuyordu. “*Merkez Bankası tarafından reeskont edilen Hazine Bonoları, Tahviller ve Hazine kefaletini haiz senetlerin ve nihayet zirai ve ticari senetlerin toplam tutarının 1938’de 97 milyon liradan 1940’ta 263 milyon liraya, 1945’te 529 milyon liraya ve 1949’da ise 637 liraya çıkması bu durumun en canlı delilidir.*” Para arzına, yukarıda değinildiği üzere, devletçilik döneminde fazla müdahale edilmediği için enflasyonun büyük dalgalanmalar göstermediği bilinmektedir. Savaş Ekonomisi dönemi başlarken, diğer etkenlerin yanı sıra, 1938’de emisyon hacminin artırılması II. Dünya savaşı esnasında yükselen enflasyonu daha da tetikleyen bir unsur olmuştur.

1929 Dünya Ekonomik Buhranı enflasyonu inanılmaz seviyelere getirmişti. Almanya borçlarını para basarak ödeme yolunu seçmiş bu da hiperenflasyona neden olmuştu. 1930’lu yıllarda fiyatlarda ortaya çıkan belirsizlikler nedeniyle ithalat ve ihracatta trampa yöntemi uygulanmaya başlanmış ve Türkiye döviz darboğazını aşmak amacıyla 1933-1934’ten itibaren 13 ülke ile “kliring” antlaşmaları imzalayarak ithalat ve ihracatını arttırmayı denemişti. (Tokgöz, 2004, s.100) II. Dünya Savaşı öncesi dönemde dış ticaret ilişkilerinin parasal ögeye yaslandırılmaması, paranın istikrarının korunmasını etkileyen bir diğer öge olarak düşünülebilir.

İç piyasada, para politikaları üzerinden yapılan müdahalelerin oldukça kısıtlı kaldığı görülmektedir. Devletçiliğin sektörel etkisinin, devletçilik politikalarının yoğunlaştığı bir alan olarak ortaya konmasına değinmeden önce paranın rolünün, arka planda, etkisinin çok az olduğunu böylece ortaya koymuş bulunmaktayız. Türkiye Cumhuriyetinin kuruluşundan Devletçilik dönemine kadar geçen sürede, sermaye sınıfı ile devlet arasında ilişkilerde özel ve kamu sermaye teraküm alanları oluştuğuna değinilmiştir. Bunlardan biri Osmanlı İmparatorluğundan miras kalan İnhisarlar (Tekeller) Sistemi idi ve inhisarlara dair özel müteşebbise verilen imtiyazlarla asker-sivil bürokrat bileşimi sermaye sınıfına kaynak aktarılmıştı. Devletçilik uygulamalarının başlarında sermaye sınıfının, istenilen ekonomik dönüşümü başaramamış olmasından dolayı inhisarların özel müteşebbislerden alındığı ve devletin inhisarları, doğrudan kendisinin yönetmeye başladığı

görülmektedir. (Demirbilek, 2012, s.203) Hatta sanayi hammadde üretiminin önemli bir şubesini teşkil eden İnhisarlar sistemi 29 Aralık 1931 tarihinde 1909 sayılı yasayla kurulan Gümrük ve İnhisarlar Vekâletine (Gümrük ve Tekel Bakanlığına) bağlanmıştır. Uygulamada ise hükümet, tüketim vergisine tâbi olan bir malın üretim veya dağıtımında, ithal veya ihracında rekabeti kaldırdığı gibi vergiyi bizzat veya imtiyazlı bir şirket aracılığıyla tahsil etti. Bu suretle inhisarlar, tüketim vergilerinin özel bir vergilendirme usulü oldu ve hazineye aktarıldı. (Tekin, 1974, s.38) Üretim, tüketim, ithalat ve ihracat izinlerinin devletin tekelinde olmasının ve devletin inhisarların vergi tahsilini özel şirketlere tahsis etmesini, otarşikleşen iktidar yanlısı sermaye sınıfı leiyine sonuçlar doğurmaması imkânsız görünmektedir. Devletçilik döneminde kamu yatırımlarının finansmanının bir ayağını Merkez Bankası borçlanmaları olduğunu belirtmiştik, diğer ayağını ise bu amaçla devlet bütçesine konan ödeneklerin karşılandığı İnhisarlardan elde edilen vergiler oluşturmuştur.

İktisat tarihinde François Quesnay'ın Tableau Economique'ne ilham olan ve uzun yıllar dünyada ve Osmanlı İmparatorluğunda egemenliğini sürdürmüş sektörün tarım sektörü olduğu bilinmektedir. Bu çalışmanın II. Bölümünde *Sermaye Sınıfının Yapısı* analiz edilirken tarım sektörüne ve Tek Parti iktidarının ilk kurumlaşma girişimlerinde tarım sektörünü geliştirmeye yönelik önemli girişimlerde bulunulmadığına değinilmiştir. 1927 yılında yapılan sayıma tarım sektörü dâhil edilmekle birlikte sektörün açmazlarına yönelik herhangi bir çözüm üretilmemiştir ve sanayileşme için kilit önemdeki sektörün sorunlarının devletin sırtında bir kambura dönüştüğü görülmektedir.

Türkiye Cumhuriyetinin tarım sektörüne dair attığı ilk adım, Aşar Vergisinin kaldırılmasını saymazsak, 21 Nisan 1924 tarihinde 498 sayılı *İtibar-ı Zirai Birlikleri Kanununu* (Tarım Kredi Kooperatifleri Kanununu) yürürlüğe koymasındır. Lakin yukarıda da değinildiği gibi ilk kurumlaşma döneminde tarımsal üretime gereken ehemmiyet verilmediği için bu kanuna dayanarak ilk kooperatif ancak 1927 yılında İzmir'de kurulabilmiştir. Tarım Kredi Kooperatifleri ise ancak 1935 yılında ise 2836 sayılı yasayla kurulabilmiştir.⁶ Tablo 7'de Tarım Kredi Kooperatiflerinin Devletçilik döneminde gelişim seyri izlenebilir.

---

⁶ Bkz: <http://www.tarimkredi.org.tr/index.php/hakkimizda/tarihcemiz.html> [23.08.2014]

Tablo 7: Tarım Kredi Kooperatiflerinin Gelişimi

Yıllar	Kooperatif Sayı	Bağlı Köy Sayısı	Ortak Sayısı	Ortalama Ortak Sayısı
1930	191	367	4.319	23
1931	341	1096	20.170	59
1932	590	1755	34.070	58
1933	653	1822	52.733	81
1934	661	1889	60.583	92
1935	668	2309	63.936	96
1936	568	2368	67.333	118
1937	591	3638	101.535	172
1938	643	3847	119.144	185
Yıllık Ortalama Artış Oranı	% 16,4	%34,1	%51,4	% 29,8

KAYNAK: Meral Tecer, *Atatürk Döneminde (1923-1938) Ekonomik Örgütlenme*, (Amme İdaresi Dergisi, Cilt-Sayı: 39- 4, Aralık 2006), s. 85

Özellikle belirtmek gerekir ki 1936'ya kadar Tarım Kredi Kooperatiflerinde modern tarım tekniklerini teşvik edici ve verimliliği artırıcı bir politika izlenmemiştir. 1930 yılında Kooperatif sayısı 191 ve ortak sayısı 4319 iken bir sonraki yılda kooperatif sayısı yaklaşık iki katına ortak sayısı da yaklaşık 5 katına yükselmiştir. Ayrıca, tarım sektörünün Milli gelir içindeki payının 1927 yılından %67 iken 1938 yılında bu payın %48'e düştüğü görülmektedir. Tarım Kredi Kooperatiflerinde 1931 yılında gerçekleşen bu hızlı değişimin ve Milli Gelir içinde Tarım sektörünün payının düşmesinin en önemli nedeni 1929 Ekonomik Buhranının tarımsal ürünlerin fiyatlarında meydana getirdiği düşüşler gibi görünmektedir. Tarıma devlet tarafından çok az yatırım yapıldığı ve çiftçilere sadece fiyat desteklemeleriyle yardımcı olunmaya çalışıldığı düşünülecek olursa Devletçilik dönemin tarım kesiminin bu fiyat desteklemelerinden faydalanabilmek için hızla

Tarım Kredi Kooperatiflerinde örgütlendikleri ortaya çıkmaktadır. Tablo 7’de, 1929 Buhranı sonrasında Tarım Kredi Kooperatiflerine bağlı köy ve ortak sayısının artması bunun ispatı niteliğindedir. Yine de bu sayılar büyük toprak sahiplerini ve dönemin koşullarında akıllıca davranan köylüleri kapsamaktadır. 1935 Nüfus sayımı sonucu Belde Belediyesi ve köy sayısı toplamı Türkiye’de 34.876’dır. (Türkiye İstatistik Kurumu [TÜİK], 2012, s.5) 1935’te Tarım Kredi Kooperatiflerine bağlı köy sayısı ise 2309’dur yani %6,6 oranı çok düşük bir orandır ve Devletçilik döneminde tarıma verilen önemin hazin bir göstergesidir. Demek ki tarıma dair kurumsal değişime ayak uydurabilen tarım kesiminin, asker-bürokrat siyasi iktidarla hemhal olup değişimin ilk elden farkına varabilen kesim olduğunu düşünmek yanlış olmayacaktır. 1929 Buhranı sonucu tarım ürünleri fiyatlarının düşmesinin bürokrasi açısından faydası, bütçe hacminin fiyatlardan daha yüksek kalması, düşük reel fiyatların devletin satın alma gücünü arttırmış olması ve böyle bir ekonomide bütçe denkliliğini sağlamanın çok daha kolaylaşmış olmasıdır. (Kuruç, 1988, s. XLIV)

Devletçilik döneminde tarım sektörüne yeter derece önem verilirse de üretici köylüleri korumaya yönelik iki önemli adımın, geç de olsa, atıldığını görüyoruz. İlki, 10 Haziran 1938 tarihli 3437 sayılı *Tütün ve Tütün İhisarı Kanunu*; ikincisi, 24 Haziran 1938 tarihli 3491 sayılı kanunla kurulan *Toprak Mahsulleri Ofisi*’dir. İki kurumsal girişimin de BBYSP’nin sonlarına doğru gerçekleştirilmiş olması, sanayi sektörünün gelişimi için elzem olan ve sanayileşmeye hammadde sağlayan tarım sektörünün önemini farkına geç varılmış olmasından kaynaklanmaktadır. Tütün ve Tütün İhisarı Kanunuyla tütün ticareti tekel altına alınmış ve devlet tarafından üreticiye satın alma garantisi verilmiştir. Toprak Mahsulleri Ofisinin kurulma amacı ise buğday fiyatlarının normalin altına düşmesini engellemek, üretici köylüden destekleme alımları yapmak ve buğday piyasasını korumaktır. Ayrıca ofise buğday ithali ve ihracı yükümlülüğünün verildiği de görülmektedir.

“Devletçilik politikasının yoğun şekilde uygulandığı alan sanayi sektörü olmuştur. Bu politika, ana özelliklerini ve yansımasını kamu iktisadi kuruluşları ile Birinci ve İkinci Sanayi Planlarında bulmuştur.” (Altıparmak, 1998, s.41) 17 Nisan 1934 tarihinde yürürlüğe konulan Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı (BBYSP) alt başlıkta ayrıntıları ile inceleneceği için burada Devletçilik politikasının sanayi sektörü üzerinde yoğunlaşma biçiminin genel hatlarına değinmeyi uygun gördük. Devletçilik öncesi dönemde sermaye sınıfının faaliyet alanları, devletin birikim yaratmak için tahsis ettiği inhisarlar ve inşaat sektöründe yoğunlaşmış lakin sermaye

sınıfı sanayileşme açısından olumlu bir yol kat edememiştir.⁷ Sanayileşmeyi hızlandırmak ve ulusal bir sermaye sınıfı yaratmak adına ilk kurumsal girişimler (Sanayi ve Maadin Bankası, Emlak ve Eytam Bankası, Teşvik-i Sanayi Kanunu vb.) gerçekleştirilmişti; sermaye sınıfı ise asker-bürokrat doğum lekesini üzerinden silememiş ve ticari sermaye ile mali sermaye niteliğini aşamamıştı. Devletçilik döneminde özel müteşebbislere karşı kaygı duyulduğu görülmektedir; lakin yine de Türkiye’de devletçiliğin, Sosyalist Ekonomilerde olduğu gibi, özel kesimi (gayrimüslim vatandaşlar hariç) ekonomiden silme üzerine kurulu ekonomi politikaları silsilesi olmadığını gösteren emareler çoktur. Özel kesim sanayi kârlarının Milli gelir içindeki paylarının artışı bu durumu ispatlar niteliktedir. 1932-1939 yılları arasında özel sanayi kârlarının milli gelir içindeki payının %3,4’den %6,2’ye yükseldiği, toplam sanayi hasılası içindeki paylarının %26,2’den %35,8’e yükseldiği ve özel sanayi ve madencilik kesimi içinde katma değerden aldığı payın da %72,1’den %78,2’ye yükseldiği görülmektedir. (Boratav, 1989, s.58-59) Veriler Devletçilik politikasının dışsal ekonomiler yarattığı düşüncesini güçlendirmektedir. Devletçilik döneminde, sanayi sektörünün milli gelir içindeki nispi paylarına bakıldığında, II. Dünya Savaşı öncesine kadar yükseliş trendi izlediği görülmektedir. İnşaat sektörünün de dâhil edildiği sanayi sektörünün milli gelir içindeki payı 1927 yılında %10 civarında iken 1938 yılında bu pay %16’ya yükselmiştir. (TTOT, 1966, s.90) Mamafih devletçilik döneminde özel kesimin ekonomiden dışlanmadığını gösteren en önemli emare 1927 yılında çıkarılan Teşvik-i Sanayi Kanununun 1942 yılına kadar yürürlükte kalması ve kanundan yararlanan özel müteşebbislere tanınan ayrıcalıkların artmış olmasıdır.

1929 Buhranı, devletin ulusal sermaye sınıfı yaratma çabası alanlarından biri olan inşaat sektörünü olumsuz yönde etkilemiştir. “Gerçekten de 1930’ların sonunda müteahhitlik firmalarından bazılarının peş peşe iflas ettiği anlaşılmakta ve bu iflaslarda da genellikle büyük müteahhitlerden söz edilmektedir.” (Batmaz, Emiroğlu ve Ünsal, 2006, s.73) Devletçilik öncesi dönemin en büyük müteahhitlerinden biri olan Nafiz Kotan’ın 1929 Buhranı sonrası batma noktasına geldiğini Vehbi Koç anılarında şöyle anlatmaktadır: “*Celal Bey, Eskişehir Turhal Şeker Fabrikalarını, biraz da Atatürk’ün emriyle, eksiltmeye çıkarmadan Nafiz Bey’in şirketi, İnşaat-ı Fenniye’ye verdirerek hem bizim paralarımızı almamıza yardımcı oldu, hem de kendi*

⁷ Bkz: Bu eserde Tablo 5. Sanayi teşebbüslerinin sayısı 48, sermayeleri toplamı ise 14.413.499 Lira idi.

alacaklarını kurtardı.” (Koç, 1983, s.49) Devletçilik döneminde İktisat Bakanlığı yapan Celal Bayar’ın, 1934 yılında kurulan Turhal Şeker Fabrikaları üzerinden müteahhit Nafiz Kotan’a sağladığı ayrıcalıklar, kriz sonrası inşaat sektörünün halini özetler niteliktedir. Sanayi Sektörünün Devletçilik dönemindeki durumu Tablo 8’de gösterilmiştir.

Tablo 8: Gruplar İtibariyle Orta ve Büyük Sanayi Kuruluşların Sayısı 10 ve Daha Yukarı (Beygir Gücü) Çalıştırıcı Kuvvet Kullanan veya 10 ve Daha Çok İşçi Çalıştıran İş Yerleri

	1927	1932	1934	1938	1939	1950
Gıda	429	252	229	161	185	939
İçki	28	18	23	11	12	24
Tütün	255	177	138	96	111	57
Dokuma	426	270	206	156	141	457
Giyim	107	118	88	60	61	27
Tahta-Mobilya	185	82	75	69	67	234
Kağıt-Kağıt Yapınları	----	----	----	----	----	11
Basım-Yayın	59	30	21	15	14	81
Deri-Deri Yapınları	39	57	50	42	45	42
Kauçuk	----	----	----	----	----	48
Kimya	39	32	11	15	16	314
Petrol-Maden Kömürü	215	210	205	201	199	2
Taş-Toprak	78	45	40	30	130	101
Maden Eritme	----	----	----	----	----	50
Madeni Eşya	138	53	40	27	27	76
Makine (Elektrik	----	----	----	----	----	64

Makineleri Dahil)						
Ulaştırma Araçları	68	92	80	70	73	46
Çeşitli	15	37	104	150	163	42
TOPLAM	2081	1473	1310	1103	1164	2618
Sayıcı Artış	----	-29.2	-11.1	-16.0	3.7	128.8

KAYNAK: *Necdet Serin, Türkiye'nin Sanayileşmesi, (Ankara: Sevinç Matbaası), 1963, s. 160*

Tablo 8'de, hemen bütün sanayi sektörlerinde (*Ulaştırma Araçları* ve *Çeşitli* hariç) kuruluş sayısının, II. Dünya Savaşı arifesine kadar azaldığı görülmektedir. Bu durumun üç nedeni olduğunu söylemek mümkün:

1. 1929 Buhranının etkileri sonucu özel sanayi kuruluşların bir kısmının çöküşü,
2. Devletçilik neticesinde mevcut kamu sanayi kuruluşlarının merkezileştirilmesi,
3. Devletçilik öncesinde sermaye birikimi sağlayan asker-bürokrat sermaye sınıfının devletçilik döneminde sağladığı uzlaş ve bunun neticesinde dağınık varlığını sürdüren özel şirketlerin ana şirket altında birleşmesi.

Tablo 8'de altı çizilmesi gereken bir husus da şirketlerin II. Dünya Savaşı sonrası sayılarının hızla artmasıdır. 1939'da 1164 olan şirket sayısı 1950 yılında yaklaşık 2,5 kat artarak 2618'e ulaşmıştır. Sonraki başlıklarda ayrıntısıyla incelenecek olan bu hususa dair sadece şunu belirtelim: II. Dünya Savaşının Türkiye'deki sermaye sınıfı lehine en büyük etkisi, bazı sektörlerde sermayenin birikim hızını oldukça arttırmış olmasıdır.

1929 yılı, 1923 yılında imzalanan Lozan Barış Antlaşmasının dış ticareti kısıtlayan Ticaret Sözleşmesinin süresinin dolduğu yıldır; böylece Türkiye gümrükler ve dış ticaret üzerinde tam denetim kurma yetkisine sahip olmuş ve bu amaçla 1 Ekim 1929 tarihinde *Gümrük ve İnhisarlar Vekaleti* (Gümrük ve Tekel Bakanlığı) kurulmuştur. Devletçilik döneminde ekonominin merkezileşmesinde önemli durak olan, devlet tekellerini işletmek, yönetmek üzere 1931 tarihinde oluşturulan İnhisarlar Umum Müdürlüğü'nün 1932 tarihinde Gümrük ve İnhisarlar Vekaletine bağlandığını görmekteyiz. (Tecer, 2006, s.109-113) Bu tarihten itibaren dış ticaret faaliyetleri sıkı denetim altına alınmıştır, ithalat ve ihracat faaliyetleri

Bakanlıkça verilecek izinler üzerinden yürütülmüştür. “İthalat izinler dağıtımını devlet üstlenmişti ve bu permiler ithalatçıların faaliyetlerini büyük ölçüde sınırlamakta, onları her bir ürünün ithalatında tümüyle hükümet yetkililerinin takdirine bağımlı hale getirmekteydi.” (Buğra, 1997, s.148) Lakin dış ticarete oraya çıkan bu sıkı denetim serbest rekabete müdahale etme biçimi olarak okunabilse de özel sektörü dışlamak olarak okunmamalıdır. Ekonomik merkezileşme, özel müteşebbislerden siyasi iktidar yanlısı olanların çıkarına olmuştur. M. Zeki Duman *Türkiye’de Burjuva Sınıfının Sosyal Profili* adlı eserinde (2007, s.40) değindiği gibi devletin rolü “Dolayısıyla özel mülkiyeti dışlayan politik bir sürecin getirdiği oligarşik düzenden [...]” değil özel mülkiyeti dışlamayan fakat siyasi iktidar çerperinde oluşan sermaye sınıfı dışındaki sermaye kesimini gözetten merkezileşmenin getirdiği otarşik düzenden kaynaklanmaktadır. Ayşe Buğra’nın, devletçilik döneminde Koç’un birikim özgüllüğüne yaptığı vurgu özel mülkiyetin dışlanmadığını göstermektedir: “Selahaddin Adil Paşa’nın durumunda olduğu gibi, Koç’un gelişmesi de hükümet ile yaptığı işlerle açıklanabilir. İthalat anlaşmalarından alınan komisyonlar Koç’un sermaye birikiminin önemli bir bölümünü oluşturmuş olabilir. Koç bu faaliyeti sırasında önemli bir engellemeyle karşılaşmamıştır.” (Buğra, 1997, s.117) Ayrıca yukarıda Nafiz Kotan’ın durumunun devletçe nasıl düzeltildiğine değinmiştik ve devletçilik döneminde özel mülkiyetin devletçe dışlanmadığını altını çizmiştik. Kendisi de CHP üyesi olan Vehbi Koç, dış ticaret faaliyetlerinde siyasi iktidar yanlılarının devletçe nasıl gözetildiğinin tipik bir örneğini vermektedir: “1934 yılında 135.000 lira sermayeli bir şirket kurduk ve işe başladık. Bir hayli mücadeleden sonra Celal Bayar’ın İktisat Bakanlığı zamanında uygulanan Teşvik-i Sanayi Kanunu’ndan yararlandık, boru bandı gümrüklerinden indirim sağlayarak çıkardığımız malı satmaya başladık.” (Koç, 1983, s.32)

Devletçilik öncesi dönemde 1920-1930 arasında ithalatın bileşimine baktığımızda %70 tüketim mallarından %30 ise yatırım mallarından oluştuğu görülmektedir. (TTOT, 1966, s.28) Türkiye hem yatırım malları ithal eden bir ülkedir hem de ithal ettiği yatırım malları sanayileşme açısından yetersizdir. Devletçilik döneminde hem tarım ürünleri fiyatları 1929 Buharının etkisiyle düştüğü için hem de devletçiliğin dış ticaret üzerinde oluşan kontrolünden dolayı istihlak malları ithalatının azaldığını söylemek mümkündür. Zaten “1934’ten itibaren Birinci Sanayi Planı’na uygun olarak yatırım malları ithal etmeye başlamıştır.” (Tokgöz, 2004, s.100) 1929 Buharının etkisiyle ve dış ticarete kliring antlaşmalarına gidilmesi

neticesinde dış ticaret hacminin azaldığı düşünülecek olursa ithalat bileşiminin yukarıdaki oranının, yatırım malları lehine değişmiş olması muhtemeldir. TÜİK'in ithalat verileri bunu ispatlar niteliktedir. İthalat 1929'da 123.558.000 \$'dan 1930'da 69.540.000 \$'a düşmüş, düşüş 1934 yılına kadar devam etmiştir. (TÜİK, 2012, s.477)

Türkiye Cumhuriyetinin kuruluş yıllarından Devletçilik politikalarının uygulandığı 1932 yılına kadar geçen sürede ekonomisinin, ağırlıklı olarak hammadde ihraç eden ve mamul mal ithal eden bir yapıda olduğunu belirtmiştik. 1929 Buhranı ile patlak veren olumsuzluklar sonucunda ülkelerin dış ticarete korumacı politikalara yönelmesi ve dünya savaşı kaygısıyla silahlanmaya başlaması sonucu Türkiye'nin ihracat hacminin arttığını söylemek mümkündür. Türkiye'nin dış ticari ilişkilerinde yer tutan gelişmiş ülkelerin Türkiye'den ithal ettikleri mamul malların miktarı, devletçilik döneminde oldukça artmıştır. 1938-1939 yıllarında ihracatın 100.000.000 \$'ı geçtiği görülmektedir. (TÜİK, 2012, s.477) İhracatı arttıran ülkelerin başında, hızla silahlanmaya yönelmesinden dolayı hammadde ithaline önem veren Hitler Almanya'sının olduğu görülmektedir. Türkiye'nin ihracat toplamı içindeki payı 1930'da %13,1 olan Almanya'nın, II. Dünya Savaşının başladığı yıl olan 1939'a kadar Türkiye ihracatındaki payı %37'nin altına hiç düşmemiştir. Keza Türkiye ithalat toplamındaki payı da 1930'da %18,6 iken 1930'ların ikinci yarısından itibaren %40'ın altına hiç düşmemiştir. (2011, s.497) İhracatın arttığını gösteren bir diğer veri de Merkez Bankasının altın rezervleridir; altın rezervleri 1931'de 6 ton 127 kg iken, 1937 sonunda 26 ton 137 kg olmuştur. (Tokgöz, 2004, s.104)

Devletçilik ideolojisinin yoğunlaştığı diğer bir alan da Cumhuriyetin ilk yıllarında, Lozan Antlaşması kısıtları altında girişilen kurumlaşma çabasının sürdürülmesi olmuştur. Tek Parti iktidarı altında devletçilik, kalkınmaya hizmet etmekten öte kendi siyasi çeperi içindeki kesimlerin sınıfsal çıkarlarına öncelik veren bir paradigma olması dolayısıyla “[...] kapitalist sistemin parametreleri içinde anlamlandırılan en uygun sermaye birikim modeli olarak değerlendirilebilir.” (Soylu ve Yaktı, 2012, s.3699) Dönemine göre uygun bir sermaye birikim modelidir; çünkü cumhuriyetin ilk yıllarında başlatılan kurumlaşma çabaları çubuğu özel kesim sermaye birikimine doğru bükülmüştür ve zaten kalkınma için gerekli yatırımların finansmanında yetersiz olan bu adımlar kamu kesimi için de sermaye birikim düzeni kurulamadığını göstermektedir.

Üçüncü bölümde sermaye sınıfının cumhuriyetin kuruluşundaki rolüne değinilmişti. 1923 yılında İzmir’de toplanan İktisat Kongresinde sermaye sınıfının talebi, siyasi iktidarın bakış açısına paralel biçimde, milliyetçilik ideolojisine yaslanan argümanlardan oluşmuştur. İzmir İktisat Kongresine katılan temsilciler “ [...] gerek sermaye yoluyla, gerek politik baskılarla yabancıların ekonomi üzerindeki etkinliğinin kırılsın istemekteydiler. Dış ticarete, ulusal sanayinin gelişmesi için himaye sisteminin gerekliliğini ve dış ticaret üzerinde yabancıların hiçbir müdahalesinin olmamasını ve yabancılara tekeller verilmemesi gerektiğini savunuyorlardı.” (Koraltürk, 1997, s.27) İzmir İktisat Kongresinde Sanayi Grubunun İktisat Esasları içinde yer alan Gümrüklerde Himaye Usulünün [A] fıkrası bu savununun ispatıdır: “Memleketimizde ihtiyaçlarımıza kâfi bir derecede imâl olunan emtianın hariçten idhâline ağır gümrükler vaz’ı suretiyle mümanaat olunması.” (Ökçün, 1968, s.92) Bu öneri kongreye katılan tüm gruplar tarafından oy birliğiyle kabul edilmiş bir öneridir. İzmir İktisat Kongresinde alınan buna benzer kararlar devletin ekonomideki rolünün korumacı olmasını önermekte; lakin talep edilen ekonomi politikalarının da özel kesimi dışlamayacak bir yöntemle oluşturulması gerektiğini ileri sürmektedir. Devletin kurumlaşma çabalarının bir ayağı ulusal ideoloji argümanlarına yaslanırken diğer ayağı ekonomide özel kesimi dışlamama kaygısı üzerine kurulmuştur. Liberal dönemde, 1929’a kadar, özel kesim sermaye birikiminin arttırılması için atılan bazı kurumsal adımlara rağmen sermaye sınıfının ve siyasi iktidarın zaaflarından kaynaklanan nedenlerle sanayileşme sürecine girilemediğinden bahsetmiştik. Sermaye sınıfının ticari ve mali sermaye şeklindeki varlık sınırını aşamamış olması yüklü yatırımlar gerektiren sanayileşme hamlelerin devlet tarafından üstlenilmesi zorunluluğunu doğurmuştur. Liberal dönemde *Sanayi ve Maadin Bankası (1925)* ve *Emlak ve Eytam Bankası (1926)* gibi kurumlar oluşturulmuş ve *Teşvik-i Sanayi Kanunu (1927)*, *Şeker Fabrikaları Kurulmasına Dair Kanun (1925)* ve *1927 Sanayi Tahriri* gibi iktisadi kurumlaşmanın altyapısını oluşturan hukuki adımlar atılmıştı. Liberal Dönemin ardından Savaş Ekonomisi politikalarına geçilen 1939 yılına kadar kurumlaşma adımlarının hızlandığı görülmektedir. 1929 Buhranından itibaren Devletçilik döneminde atılan belli başlı kurumsal adımları şu şekilde sıralamak mümkündür:

- Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankasının (11 Haziran 1930)
- Gümrük ve İnhisarlar Vekâleti (29 Aralık 1931)
- Türkiye Sanayi ve Kredi Bankası (7 Temmuz 1932)

- Devlet Sanayi Ofisi (10 Temmuz 1932)
- Türkiye Halk Bankası (1933)
- Belediyeler Bankası (11 Haziran 1933)
- Sümerbank (11 Temmuz 1933)
- Etibank (14 Haziran 1935)
- Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş. (6 Temmuz 1935)
- Denizbank (27 Aralık 1937)
- Toprak Mahsulleri Ofisi (24 Haziran 1938)
- Türk Parasının Kıymetini Koruma Kanunu (15 Şubat 1930)
- Mevduatı Koruma Kanunu (30 Nisan 1930)
- Tütün ve Tütün İhisarı Kanunu (10 Haziran 1938)

1925 yılında kurulan “Sanayi ve Maadin Bankası hem devletin fabrikalarını işletmek, hem özel kuruluşlara iştirak etmek, hem de özel girişimleri kredilemek gibi birbiriyle bağdaşmaz işleri yapmak durumunda kalmış, böylece hiçbir yeni sanayi işine girişememiştir.” (Kuruç, 1988, s.XXXIX) Bu nedenle bankanın sorumluluklarının bankacılık ve sanayicilik olarak ayrıştırılması düşünülmüş ve Sanayi ve Maadin Bankasının yerine bu fonksiyonları yerine getirecek *Türkiye Sanayi ve Kredi Bankası* ile *Devlet Sanayi Ofisi* kurulmuştur. Bu iki girişimin de sonuçsuz kalması üzerine kuruluşlar kapatılmış ve daha sonra BBYSP’nin uygulanmasını sağlayacak (amacı kamu iktisadi teşebbüslerine finansman sağlamak ve bunları yönetmek olan) *Sümerbank* adıyla yeni bir kurum oluşturulmuştur. Amacı özel kesime kredi desteği sunmak olan Halkbank ve Halk Sandıkları ise 1933 yılında kurulmuş olmasına rağmen ancak 1938 yılında faaliyete geçebilmiştir. Devletçilik döneminde, kurumlaşma açısından atılan en önemli adımlardan biri de Etibank’tır. Enerji ve madencilik konusundaki araştırmaları ve işletmeleri denetim altına almak ve bir merkezden yönetmek amacıyla 20 milyon sermaye ile kurulmuştur. (Soylu ve Yaktı, 2012, s. 374) İş Bankası, Ziraat Bankası ve Sümerbank’ın eşit hisselerle katıldığı Şeker Fabrikaları A.Ş. ile 1920’lerde özel kesime sunulan teşviklerin devlet eliyle kurumsallaştırıldığı görülmektedir.

Devletçilik döneminde merkezileşme eğilimi sergileyen kurumlaşma çabalarının sanayi ve bankacılık sektörleri üzerinde yoğunlaştığı görülmektedir. Kurumlaşma misyonun uygulaması ise devletçilik döneminde, sanayi planlarıyla ortaya konulmuştur. Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı (BBYSP) 17 Nisan 1934

tarihinde yürürlüğe konmuş 1934-1938 yılları arasında uygulanmış İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı ise II. Dünya Savaşının patlak vermesi nedeniyle uygulanamamıştır.

Devletçilik döneminde kurumlaşma sürecinin önemli bir ayağını “*hukuki kurumsallaşma*”nın oluşturduğunu belirtmiştik. Kurumlaşmanın hedeflerinin gerçekleştirilmesi açısından meşruluk sağlayan hukuki adımların en önemlisi ise, o güne kadar özel kesim veya kamu kesimi üzerinde herhangi bir denetim kurulmamış olan bankacılık sektörüdür. 1930 yılında çıkarılan *Mevduatı Koruma Kanunu* Türkiye’de bankacılık alanında atılan ilk önemli hukuki adımdır. Kanunun diğer özelliği ise, günümüzde tüm iktisat teorilerinde yer alan ve ekonominin gelişimine içkin “tasarruf” kavramına gönderme yapıyor olmasıdır. Bilindiği üzere Liberal dönemde büyük iktisadi faaliyetlere girişilebilmesi için eksikliği duyulan en önemli konu kıt kaynaklardı. Bu kanun ile tasarruflar garanti altına alınmış ve mevduatların, yatırımların finansmanına tahsis edilmesinin kurumsal dayanağı da oluşturulmuştur. Yine 1930 yılında çıkarılan *Türk Parasının Kıymetini Koruma Kanunu* ile kambiyo denetimi kurulduğu söylemek mümkündür. (Serin, 1963, s.108)

Türkiye’de Devletçilik politikalarının uygulanması, Türkiye İktisat Tarihi literatüründe, günümüzde de devam eden, aykırı yorumların/sorunsalların tartışılması sürecini de beraberinde getirmiştir. Devletçilik döneminin, ekonomi kapsamının dışına taşıdığı ve siyasi, sosyolojik, kültürel vb. birçok alanda tartışma konusu edildiği görülmektedir. Bu nedenle devletçiliğin siyasasının ekonomi yüzeyine basan kısmını tekrar gözden geçirmek önemli görünmektedir; çünkü bir dönemde bir ülkenin iktisadi siyasasının içeriği, tarihsel gerçekliğin dışavurumu olarak ortaya çıkmaktadır. Bu dışavurumu bilimselin eleştirel süzgecinde anlaşılır kılmak gerektiği aşikârdır.

Türkiye Cumhuriyetinin kurucu unsurları Osmanlı İmparatorluğu döneminde 1908 yılında iktidara gelen İttihat ve Terakki Fırkası içinde örgütlenen asker-bürokrat tabakaya yaslanmaktadır. Hayata bakış açısı Batıcılık ve Laisizm üzerine kurulu olan bir ideoloji, iktisadi “Milliyetçilik/Ulusalcılık” misyonuna eklenmiş ve daha sonra ulus-devletleşme sürecinde bu misyonu belli dönemlerde ön planda tutmuştur. 1923 yılında toplanan İzmir İktisat Kongresi kararları ve siyasi iktidarın 1923 yılından sonraki söylemlerinde bu hususa önem verildiği dikkat çekmektedir. Türkiye Cumhuriyetinin kurucu özneleri, Cumhuriyet Halk Fırkası adıyla örgütlenmiştir. “Takrir-i Sükun Kanunu'nun Mart 1925'te ilanından itibaren Türkiye'nin yönetim biçimi, bir otoriter tek parti yönetimi, açıkçası, bir diktatörlük

idi.” (Zürcher, 2003, s.257) Bu dönemde alınan iktisadi kararlar da çoğulcu olmayan, siyasi iktidarın hinterlandı dışındaki iktisadi özneler (İslami kesim, Kürt kesimi ve gayrimüslimlere) yaşam alanı tanımayan, asker-bürokrat kökenli iktidarın sert askeri önlemler refleksinin iktisadi yaşama yansıdığı bir ekonomik yapılanmayı doğurmuştur. “1930'da Başvekil İsmet Paşanın (İnönü) dile getirdiği bu ortamda, yönetici kadro yeniden inşa düşüncesini güçlü bir savaş stratejisi mantığı ile uygulamayı kaçınılmaz saymıştır.” (Kuruç, 1988, s.XXXIII) Ekonomide kamu müdahalesinin ağır bastığı (özellikle ulus devlet aşamasına yeni geçmiş geç kapitalistleşmede bu olgunun daha net görüldüğü) ülkelerde iktisadi devletçiliğin kapitalist sisteme içkin bir uygulama olduğunu belirtmiştik. Türkiye Cumhuriyetinin iktisadi devletçilik uygulamalarının siyasasının, 1929 Buhranından itibaren dünyada yayılan otarşik siyasa ile örtüştüğünü belirtmek gerekmektedir.

Nitekim geç modernleşen Almanya, İtalya ve Japonya'da süreç böyle işlemiştir. Özellikle Almanya, II. Dünya Savaşından sonra yerle bir olan ekonomisini ayağa kaldırmak için Listçi milli ekonomi politikasını, anti liberal ve himayeye dayalı devlet merkezli bir ekonomik seferberliğe girişmiştir. Benzer biçimde gerek İtalya'da, gerek Japonya'da (özellikle Meji dönemindeki uygulamalar) devletin ekonomiye olan müdahalesini anlaşılır kılmaktadır. Ancak yukarıda da değinmeye çalıştığımız gibi bu müdahaleler milli burjuvayı yaratmakla sona eren bir “ara dönem” uygulaması olmuş, sonrasında [Türkiye'de olduğu gibi] devlet ekonomi alanından elini eteğini çekmiştir. (Duman, 2007, s.43)

“1930' ve 1940'ların Türk yönetim biçimi, bu dönemde güneydoğu Avrupa'nın hemen tümünde ortaya çıkan (Portekiz'deki Salazar, İspanya'daki Franco ve Yunanistan'daki Metaxas yönetimleri gibi) öteki otoriter yönetim biçimlerine birçok bakımdan benzemektedir.” (Zürcher, 2003, s.270) Dönemsel gerçekliklerin yanı sıra Türkiye'de, sermaye sınıfının vahim durumu ve siyasi iktidarın zaten asker-bürokrat kökenli oluşu devletçilik siyasasını dönemin uluslararası siyasi konjonktüründen ayıran özgünlükleridir. Ekonomideki yapısal değişimler, devletçilik döneminde Türkiye'deki otarşik rejim altında, yukarıda değinildiği gibi milli burjuva sınıfının çıkarına olmuştur. Bu uygulamaların asker bürokrat kökenli sermaye sınıfının ortadan kalkması ve yine siyasi iktidar çerperinde yer alan üçüncü kuşak sermaye sınıfını doğurduğu görülmektedir. Devletçilik döneminde uluslararası arenada korumacı politikalar izlenirken içeride sermaye sınıfının bekası güvence altına alınmıştır. Şükrü Saraçoğlu'nun Varlık Vergisi döneminde CHP Grup toplantısında sarf ettiği “Bu kanun aynı zamanda bir devrim kanunudur. Bize ekonomik

bağımsızlığımızı kazandıracak bir fırsat karşısındayız. Piyasamıza egemen olan yabancıları böylece ortadan kaldırarak, Türk piyasasını Türklerin eline vereceğiz.” (Barutçu, 1977, s.263) sözleri, devletçilik döneminin de siyasasıdır; lakin bir farkla, devletçilik döneminde piyasada yer alan “yabancılar” siyasi iktidarın çeperine girmeyen (Türk vatandaşları da dahil) tüm kesimleri temsil etmektedir.

4.1.1 Devletçilik Döneminde Millileştirmeler

Bir önceki bölümde, Türkiye’de egemen iktidarın siyasasının bir ayağının milliyetçilik/ulusalcılık olduğunu ve belli dönemlerde bu siyasanın, özellikle ekonomi alanında ön plana geçtiğini belirtmiştik. Ekonominin gelişiminin milli bir öze ortaya konulması her daim vurgulanan bir husus olmuştur ve elde edilen başarılar da milli yönetime atfedilen başarılar olarak kabul görmüştür.⁸ Diğer taraftan ise Osmanlı İmparatorluğu döneminde yaşanan kapitülasyonların yarattığı sorunların izinin hala taşınmakta olduğu görülmektedir. Hem sermaye sınıfı hem de siyasi iktidar yabancı sermaye olmadan ekonominin gelişemeyeceğinin farkındadır ve milliyetçilik ile bu farkındalık arasındaki gerilimde yaşamaktadır.

Tek Parti iktidarının yüzünün Avrupacılık anlayışına dönük olması “muasır medeniyetlerin” Batı medeniyetleri olarak algılanmasının, uluslararası ekonomik ilişkilerin yıpratılmamasına özen gösterilmesi gibi bir refleks yarattığını söylemek mümkündür. Bu nedenle Devletçilik döneminde ekonomi alanında ön plana çıkan “Millileştirmeler”in uluslararası sermaye ile çatışmaya girmeden gerçekleştirilmesine özen gösterilmiştir. Devletçilik döneminde uygulanan millileştirmeler, millileştirilen kurumların, şirketlerin vb. bedellerinin ödenmesiyle diğer bir deyişle “satın alma yoluyla” gerçekleştirilmiştir. “1923’den önceki yetmiş seksen yıllık Osmanlı döneminin yabancı sermaye ile ilişkilerindeki ‘yap-işlet’ modelinin yerini, 1923’den sonra ‘öde-yabancıdan devral-işlet’ modeli almaktadır. Bu, iktisat ve devlet anlayışında önemli bir farklılığı yansıttığı gibi, Cumhuriyet rejiminin kuruluş güvencesi bakımından bazı tartışılmaz ilkelerin söz konusu olduğunu da simgelemektedir.” (Kuruç, 1988, s.LIV) Millileştirmeler, Devletçilik döneminde yoğunluk kazansa da 1928’den itibaren kurumlaşmanın sağladığı sermaye

---

⁸ Bkz: Atatürk’ün 1 Kasım 1926 tarihinde TBMM’de yaptığı Açış Konuşması, http://www.tbmm.gov.tr/tarihce/aturk_konusma/2d4yy.htm [27.08.2014]

birikiminin hızlandırılması yönünde uygulanmış ve II. Dünya Savaşı sonlarına kadar devam etmiştir.

Millileştirme sürecini zorunlu kılan nedenleri üç başlıkta toplamak mümkündür. Birincisi, sermaye sınıfının sanayileşme yolundaki başarısızlığı ve kamu kesimi sermaye birikiminin yetersizliği; üçüncüsü ise kurumlaşmanın yetersizliğidir. “1929'da ana siyasal kadronun yaptığı değerlendirmede şu nokta ağırlık kazanmış olabilir: Özel girişimin ülke ekonomisi çapında o güne kadar sağladığı sermaye birikimi hem yetersizdir, hem de rejimin geleceği bakımından güvence vermemektedir.” (Kuruç, 1988, s.XXXVII) 1929 yılına kadar dış ticarete sadece aracılık rolü üstlenip kendi kazancından memnun/kaygısız Ticaret Odaları dışında ithalat ve ihracatı düzenleyecek merkezi bir idare kurulamamıştır; bu nedenle ekonomi piyasanın gereklerine göre değil bürokratlarla işbirliği içindeki sermaye sınıfının fevri davranışlarına göre belirlenmiştir. Yukarıda belirtilen nedenlerden ve dönemin uluslararası ekonomik konjonktüründen dolayı millileştirme çabası, aynı zamanda hızlı bir kurumlaşma sürecine giren devletin ekonomi üzerindeki otoritesinin merkezileşmesini sağlamıştır. Savaş Ekonomisi politikalarının uygulamaya konulduğu yıllara kadar geçen sürede yapılan millileştirmelerin listesi Tablo 9’da gösterilmiştir.

Tablo 9: Millileştirilen Şirketler (1928-1939)

ŞİRKET ADI	YILLAR	YASA, TARİH/SAYI	SATIN ALMA BEDELİ
Anadolu Demiryolları Şirketi	1928	31.1.1928/1375	204 milyon İsviçre Frangı
Mersin-Tarsus-Adana Demiryolları Şirketi	1928	31.1.1928/1375	
Haydarpaşa Liman Şirketi	1928	31.1.1928/1375	
Mudanya-Bursa Demiryolu T.A.Ş.	1931	30.5.1931/1815	50 bin Türk Lirası
İstanbul Türk Anonim Su Şirketi	1933	20.5.1933/2198	1.300.193 Fransız Frangı

İzmir Rıhtım ve Tramvay Şirketi	1933	12.6.1933/2309	7.827.690 Fransız Frangı
İzmir, Kasaba ve Temdidi (İzmir-Afyon ve Manisa-Bandırma Demiryolları Hattı)	1934	31.5.1934/2487	162.468.000 Fransız Frangı
Aydın Demiryolu Şirketi	1935	30.5.1935/2745	1.825.840 İngiliz Lirası
Ergani Bakır T.A.Ş.	1936	11.6.1936/3034	850 bin Türk Lirası
İstanbul Telefon T.A.Ş.	1936	13.6.1936/3026	800 bin İngiliz Lirası
Ereğli Şirketi (Ereğli Limanı, Zonguldak-Çatalağzı Demiryolu Hattı ve Kömür Madeni İşletmeleri)	1937	31.3.1937/3146	3,5 milyon Türk Lirası
Şark Demiryolları T.A.Ş.	1937	26.4.1937/3156	20.760.000 İsviçre Frangı
Üsküdar ve Kadıköy T.A.Ş.	1938	11.4.1938/3359	400 bin Türk Lirası
İstanbul Türk Anonim Elektrik Şirketi	1938	22.4.1938/3480	1.873.000 İngiliz Lirası
İzmir Telefon T.A.Ş.	1938	25.4.1938/3375	1.200.000 Türk Lirası

KAYNAK: Meral Tecer, **Atatürk Döneminde (1923-1938) Ekonomik Örgütlenme**, (Amme İdaresi Dergisi, Cilt-Sayı: 39-4, Aralık 2006), s. 92-93

Tablo 9’da yer alan, millileştirilen şirketlerden 9 tanesinin demiryolu şirketi olduğu görülmektedir. I. Dünya Savaşından yenik çıkan Osmanlı İmparatorluğunun İtilaf Devletleri tarafından ilhak edilmesini kolaylaştıran demiryolu ulaşımı, Kurtuluş Savaşı esnasında yabancı sermayenin elindeydi. Bu sektör savaş esnasında asker ve kaynak transferi açısından kritikti. Türkiye Cumhuriyeti kurulduktan sonra Atatürk’ün “Bir karış fazla şimendifer” düşüncesi, yeni kurulan ülkenin kaynak transferinde ulaşımın önemine vurgu yapmakla birlikte sermaye birikimi için elzem olan güçlü ulusal piyasa oluşturulmasında nakliyatın önemine de vurgu yapmaktaydı. Devletçilik politikalarının özellikle sanayi sektörü üzerinde yoğunlaştığını

belirtmiştik. Kamu sektörünün hammadde-mamul ürün ikili etkileşiminin geliştirilmesi için ulaşım önem verildiği görülmektedir. Ülkedeki sermaye stokunun artışı sağlamanın en önemli unsuru, ulusalcılık anlayışı çerçevesinde, yabancıların elinde olan ulaşım altyapısının millileştirilmesiydi; bu nedenle millileştirme politikalarının liste başı olduğu görülmektedir.

Millileştirmelerin ikinci önemli sektörünün madencilik sektörü olduğunu belirtmek gerekir. Gerek Osmanlı İmparatorluğu döneminde gerekse Türkiye Cumhuriyetin kuruluş yıllarında İnhisarlar sistemi ile idare olunan madenlerin işletmesi, özel müteşebbislere imtiyaz yoluyla verilmekteydi. Devletçilik döneminde sanayi sektöründe gerçekleştirilmek istenen atılımlar, hammadde kaynağı olan madenlerden özel kesimin elinde olanların millileştirilmesi yoluyla sağlandığı görülmektedir. Türkiye'deki en önemli maden yataklarından Ergani Bakırlarının ve Zonguldak Kömürlerinin, sırasıyla, 1936 ve 1937 yıllarında millileştirildiği görülmektedir. Bunlardan Ereğli T.A.Ş. hakkında bilgileri Ek 4'te vermiştik. Şirket Türk şirketi olsa da kurucularının ve sahiplerinin yabancılar olduğu görülmektedir. Ayrıca Türkiye'de sermaye sınıfının aracı-tüccar rolünün tipik örneğini de bu şirkette görmekteyiz; 1896 yılında kurulan şirketin 1928 yılında Yönetim Kurulunda Giresun Milletvekili Kazım Okay yer almaktadır. Millileştirilen şirketlerden Haydarpaşa Liman İşletmeleri T.A.Ş'nin imtiyaz sahibi ise bir diğer millileştirilen şirket olan Anadolu Demiryolları T.A.Ş.'dir. Meral Tecer'in eserinden aldığımız Tablo 9'da yer alan altyapı şirketlerinden diğeri 1887'de kurulan 1928 yılında sermayesi 880.000 Liraya yükselen İstanbul Su T.A.Ş.'dir. Bu şirketin kurucularından biri Societe Generale de l'Empire ottoman adlı bankadır. Diğer bir altyapı şirketi ise Türk Anonim Elektrik Şirketi'dir. İstanbul'da 1910 yılında kurulan bu şirketin 1928 yılında sermayesi 35 Milyon İsviçre Frangı yani 14 Milyon Liradır. Tablo 6'nın son satırında verdiğimiz 1 Sterlinin, 1938 yılında, 616 kuruş olduğundan yola çıkarsa bu şirket 1938 yılında 11.537.680 Lira sermayeye sahiptir ki bu da şirket sermayesinin 1929 Buhranı nedeniyle düşmüş olduğunu göstermektedir.

4.1.2 Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı

1932-1939 Yılları Arasında Ekonominin Genel Yapısı adlı üst başlıkta Devletçilik döneminde ekonominin genel yapısını anlatmaya çalışarak, uygulanmış olan politikaların bütünlüklü görünümünü sunmaya çalışmıştık. Ekonomik

panoramayı *İç piyasanın yapısı ve devletçiliğin sektörel etkisi, Dış ticaret ilişkilerindeki değişimler, Kurumsal yapıdaki gelişimler, Devletçiliğin siyaseti* konuları çerçevesinde inceledik. Devletçilik politikalarının uygulanması sürecini netleştirmesi bakımından ekonomik arka planı ele almıştık. İşte bu arka planı netleştirdiğimiz uygulamalardan en önemlisi, diğer bir deyişle Devletçiliğin uygulanma yönetmelerinden en önemlisi 17 Nisan 1934 yılında yürürlüğe giren ve 1938 yılına kadar yürürlükte kalan Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı (BBYSP)'dir. BBYSP, dönemin ekonomik ve toplumsal değişimlerinden etkilenmiş önemli bir iktisadi plandır.

1929 yılında “*Kara Perşembe*”den sonra hızla yayılan kriz, dünya ekonomisini kasıp kavurmuştu. Dünyada sanayi üretimi hızla düşerken kendisini kapitalist ekonomiden yalıtın SSCB’de ise krizin emareleri dahi görülmemekteydi, hatta buhran sonrası yıllarda SSCB ekonomisi hızla büyüdü ve böylece ekonomik krizin etkilerini dindirmeye çalışan ülkelerin gözlerinin kendisine odaklanmasına neden oldu. SSCB’de kamu otoritesinin ekonomideki hâkimiyetinin, kapitalist blokta kriz çözüm önerilerinde devlet müdahalesini gündeme getirdiğini görmekteyiz. Bu dönemde henüz liberal ekonomiden yeni çıkmış olan Türkiye geçmiş yıllarda, tüm çabalarına rağmen, sermaye birikimi ve yeni sermaye sınıfı oluşturma hususunda yol kat edememişti. Tek Parti iktidarı ile yönetilen Türkiye’nin de, kendi ekonomisindeki mevcut sorunları nedeniyle SSCB ekonomisindeki gelişimleri dikkate aldığını ve sanayileşme için SSCB ile işbirliğine gittiğini görmekteyiz. Böylece “1933 yılında Türkiye'nin büyük ölçüde Sovyet tavsiyelerine uyan ilk beş yıllık programı açıklandı.” (Zürcher, 2003, s.287) İhtiyaç duyulan makine ve teçhizatların Rusya’dan alınması şartıyla, BBYSP’nin finansmanı için SSCB 8 Milyon Dolar faizsiz kredi vermeyi taahhüt etmiştir. (Soylu ve Yaktı, 2014, s.371) Bu dönemde dış ticarete, krizin etkilerinin devam etmesinden dolayı, “kliring” antlaşmalarına gidildiğini ve korumacı politikaların devreye sokulduğunu belirtmiştik. Sermaye birikiminin BBYSP’yi finanse edecek düzeye ulaşamamış olmasından dolayı İngiltere’den de 16 Milyon Sterlin tutarında ithalat kredisi alınmıştır. (Tokgöz, 2004, s.101) Burada bir hususun altını çizmek gerekmektedir; Atatürk Döneminde Türkiye Cumhuriyetinin yabancı ülkelere borç almadığına dair genel bir kanı mevcuttur. BBYSP uygulamaya konulmazdan önce 1930 yılında ABD’den 10 Milyon Dolar dış borç alınmıştır. (2004, s.101) Bu nedenle Türkiye’nin Devletçilik döneminde başlattığı sanayileşme hareketi, iddia edildiği üzere “kendi kendine yeter” ve “kendi

kaynaklarını kullanabilen” bir ülkenin, yurtiçi kaynaklarıyla finansmanını sağladığı bir ekonomik gelişim evresi değildir. BBYSP’nin uygulanması için gerekli olan sermayenin dış borçlanma yoluyla edinilmesinin yanı sıra farklı kalemlerle de yatırımlara finansman yaratıldığını söylemek mümkündür. Bundan önceki bölümde Merkez Bankasının kurumlaşmasıyla birlikte kamu yatırımlarının önemli finansman kaynaklarından birinin bankanın reeskont ettiği kıymetler olduğunu belirtmiştik; ayrıca 1942 yılına kadar yürürlükte kalan 1927 tarihli Teşvik-i Sanayi Kanununca özel kesime aktarılan kaynakların bir kısmı yatırımlara tahsis edilmek üzere kesildiği görülmektedir. Dönemin fiyatlarının bütçe hacminden daha düşük olması dolayısıyla devletin satın alma gücünün reel olarak artması yatırımların finansmanını kolaylaştıran bir unsur olduğu gibi İhisarlardan elde vergiler ile millileştirilen şirketlerin kârları da BBYSP’nin yatırım finansmanını oluşturan öğelerdir.

Sermaye sınıfının, toplumsal gelişimi üstlenemediği ve sınıf kültürünün eksik olduğu bir düzende kapitalist üretim ilişkilerinin var olma kaygısı sistemin kendisini reforme etmesi zorunluluğu doğurmaktadır. Cumhuriyetin ilk yıllarında sermaye sınıfının beklentileri karşılamaması, siyasi otoritenin açmazı ve 1920’li yılların sonlarında dünyada yaşanan ekonomide değişim rüzgârları Türkiye’de, 1930’lu yıllarda, ekonomik reform zorunluluğu doğurmuştur. BBYSP’nin, bu reform girişiminin kapsamlı dışavurumu olduğunu söylemek mümkündür. Köklü iktisadi yönelimlerin en önemli iki ögesinin finansman ve yöntem olduğunu belirlemek gerekir; yukarıda BBYSP’nin başarıya ulaşması için gerekli kaynakların nasıl oluşturulduğuna kısaca değindik. Devletçilik döneminin simgesi olan BBYSP, hedefleri ve uygulanma yöntemleri açısından dönemin devlet-sermaye birikimi-sermaye sınıfı üçgeninde ele alındığında, bu planın ekonomiye etkisini anlamakta önemli duraklar olarak karşımıza çıkmaktadır.

II. Meşrutiyet’in ilanından 1929 Buhranına kadar geçen zamanda siyasi iktidarlar tarafından, sermaye sınıfının gelişimi ve sermaye birikiminin hızlandırılması için önemli teşvikler, destekler, ideolojik ve politik yaklaşımlar sergilendiğine değinmiştik. Tüm toplumsal ve iktisadi müdahalelere rağmen sermaye sınıfı, Devletçilik perspektifinin ekonomiyi sardığı 1932 yılına kadar hala toprak sahipleri sınıfı, finans ve ticaret sermayesi görünümünü aşamamış ve sanayi sermayesi aşamasına geçememiştir. 1930’ların kurumlaşma çabası ve asker-bürokrat kesimin sermaye sınıfına sirayet etmesi sonucu sermaye birikimi hususunda yol alındığı ve siyasi iktidar yanlısı kesimlerin zenginleştiği muhakkaktır. Fakat birikim

hala büyük sanayi yatırımlarına kanalize olacak yeterlikte görünmemektedir. Tüm bunların yanı sıra 1915 Ermeni Tehciri ve 1923 Türkiye-Yunanistan Nüfus Mübadelesi sonucu “emval-i metrukeler” ile zenginleşen asker-bürokrat ve sivil bürokrat sermaye sınıfı, diğer bir deyişle I. Kuşak sermaye sınıfı olan gayrimüslimlerin yerini dolduran II. Kuşak sermaye sınıfı 1929 Buhranından olumsuz etkilenmiştir. Devletçilik döneminde, II. Kuşak sermaye sınıfı varlığını sürdürmekle birlikte özel kesim müteşebbislerin, yani siyasi iktidar çerperinde varlık bulan lakin sivil konumu ağır basan sermaye sınıfının ekonomideki rolünün arttığı görülmektedir. III. Kuşak sermaye sınıfı ile korumacı politikalar arasındaki ilişkiye daha sonraki bölümlerde değinilecek olmakla birlikte BBYSP hakkında bir hususun altını çizmek gerekmektedir. “1930'ların sanayileşme hareketi özel girişimcilikle uzlaşmayı içeren bir devletçilik çerçevesinde gerçekleşmiştir.” (Kuruç, 1988, s.XLIII) Bu nedenle yürürlüğe giren planın piyasa ilişkilerinde özel kesimi dışlamaması, planın uygulanma yöntemlerinden biri olarak karşımıza çıkmaktadır.

Plânlı sanayileşme ile geliştirilen bu sürecin; zaman, öncelik ve verimlilik ilkelerine göre örgütlendiği görülmektedir. (Burak, 2008, s.227) Bu ilkelerin uygulanması için gerekli kurumsal yapılar oluşturulmuştur. 1925'te kurulan ve sanayi işletmelerinin idaresini üstlenen ve bu sektörün ihtiyaç duyduğu kredileri sağlayan *Sanayi ve Maadin Bankasının* iki işlevi de üstlenmesinin yarattığı verimlilik sorunu, sektörün ihtiyaç duyduğu ayrı ayrı kurumlaşmaları gündeme getirmiştir. Makine ve sanayi malzemeleri kredisi sağlanması düşünülen banka ile bu sektörün idaresini üstlenmesi istenen işletme sermayesini kontrol edecek bir ofis gündeme gelmiş, yani Planlı ekonomiyi sürdürebilmek adına *Türkiye Sanayi ve Kredi Bankası* ile *Devlet Sanayi Ofisi* kurulmuştur. Lakin bu iki girişimin sonuçsuz kalması ve zaten sanayileşmenin senkronizasyonu açısından merkezi bir kurumun daha verimli olacağı düşüncesiyle *Sümerbank* kurulmuştur. BBYSP'nin uygulanmasını üstlenen en önemli kurumun Sümerbank olduğu görülmektedir. Diğerleri ise en az Sümerbank kadar önemli olan ve planın öncelik ilkesinin gerçekleştirilmesini sağlayan Etibank'tır. Etibank ile, sanayinin ihtiyaç duyduğu hammadde ve enerji girdileri tek bir merkezden yönetilmek üzere denetim altına alınmıştır. Öncelik ilkesinin hayata geçirilmesi açısından Etibank önemlidir; çünkü BBYSP'de öncelikli amaç hammaddeleri memlekette mevcut olan ya da kısa sürede sağlanması mümkün olan büyük sermaye ve teknik güç gerektiren temel tüketim malları ve ara mallara üretimini yönelik yatırımların gerçekleştirilmesidir. (Tecer, 2006, s.93) Yatırımların

uygulanması için öngörülen 44 Milyon TL kaynak, tüm borçlanmalara ve yaratılan ek tahsisatlara rağmen yetersiz kalmış ve sonradan %127 arttırılarak 100 Milyon TL'ye çıkarılmıştır. (Özyurt, 1981, s.129) BBYSP'de kurulması düşünülen 20 fabrikanın sektörel dağılımı ve ulaştığı sonuçlar Tablo 10'da verilmiştir.

Tablo 10: BBYSP Kapsamındaki Fabrikaların Bölgesel Dağılımı

Bölge/Fabrika Kuruluş Yeri	Alt Sanayi Sektörü	Dönem İçinde Gerçekleşme Aşaması
<u>1. Marmara Bölgesi</u>		
a. İstanbul	Paşabahçe Şişe ve Cam	İşletmeye açılmış (1935)
	Bakırköy Pamuklu Dokuma	İşletmeye açılmış (1934)
b. İzmit	Kağıt ve Selüloz	İşletmeye açılmış (1938)
	Süper Fosfat	Etüd-Proje
	Kibrit Asidi	İnşaat
c. Bursa	Klor ve Südkostik	İnşaat
	Kamgran (Merinos)	İşletmeye açılmış (1938)
d. Gemlik	Suni İpek	İşletmeye açılmış (1938)
<u>2. Ege Bölgesi</u>		
a. Kütahya	Seramik *	Etüd-Proje
b. Nazilli	Pamuklu Dokuma	İşletmeye açılmış (1937)
c. Bodrum	Süngercilik	İşletmeye açılmış (1936)
<u>3. Akdeniz Bölgesi</u>		
a. Keçiborlu	Kükürt	İşletmeye açılmış (1935)
b. Isparta	Gülyağı	İşletmeye açılmış (1938)
<u>4. Karadeniz Bölgesi</u>		

a. Karabük	Demir-Çelik	İnşaat (1937)
b. Demir-çelik	Semikok	İşletmeye açılmış (1935)
c. Kastamonu	Kendir	Etüd-Proje
<u>5. İç Anadolu Bölgesi</u>		
a. Kayseri	Pamuklu Dokuma	İşletmeye açılmış (1935)
b. Ereğli	Pamuklu Dokuma	İşletmeye açılmış (1937)
<u>6. Doğu Anadolu Bölgesi</u>		
a. Malatya	Pamuk İplik ve Dokuma	İnşaat
b. Iğdır	Pamuk İplik ve Dokuma	Etüd-Proje

KAYNAK: Meral Tecer, *Atatürk Döneminde (1923-1938) Ekonomik Örgütlenme*, (Amme İdaresi Dergisi, Cilt- Sayı: 39-4, Aralık 2006), s. 94

* Kütahya’da seramik fabrikası yerine keramik (tuğla ve kiremit imalatı) fabrikası kurulması öngörülmüş ve 1939’da faaliyete geçebilmiştir.

Tablo 10’da yer alan ve Bursa, Kayseri ve Malatya’daki kurulan merinos fabrikaları, BBYSP’nin tekstil sanayide elde ettiği başarılarıdır. Bunların yanı sıra 1934 yılında Kayseri ve Bakırköy’de kurulan bez fabrikaları ile Ereğli ve Nazilli’de 1937 yılında faaliyete geçen bez fabrikaları; Gemlik’te 1938 yılında faaliyete geçen yapay ipek fabrikası tekstil sanayinde atılan önemli adımlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Kurulan tekstil fabrikalarının, Tablo 4’te görüldüğü üzere, Savaş Ekonomisi dönemine geçilene kadar hektar başına üretilen Pamuk lifi miktarını arttırdığını ve özel sektör üretimini dolaylı olarak desteklediğini söylemek mümkündür.

1937 yılında faaliyete geçen Karabük Demir-Çelik tesisleri, 1995 yılında özelleştirilmesine kadar, ağır sanayi yatırımı olarak faaliyetlerini sürdürmüştür. 1920’lerin önemli özel girişimi olan ve kurulmasında Atatürk’ün bizzat yer aldığı Türkiye İş Bankasına devletçilik döneminde bazı ayrıcalıklar tanındığı görülmektedir. “1935’te çıkarılan bir yasayla cam sanayii tekelinin İş Bankası’na verilmesi ile Paşabahçe’de bir züccaciye tesisinin kuruluşuna başlanacaktı.” (Sönmez, 1990, s.107) İş Bankası iştiraklerinden olan Paşabahçe Şişe ve Cam

tesislerinin 1935 yılında faaliyete geçtiği görülmektedir. Beykoz'da kurulan deri fabrikası ile İzmit'te kurulan büyük kağıt fabrikası, Isparta'da Gülyağı fabrikası BBYSP çerçevesinde farklı sanayi dallarında yapılan yatırımlar olarak karşımıza çıkmaktadır.

1934-1938 yılları arasında yürürlükte kalan ve Kamu İktisadi Teşekküllerinin prototipi niteliğinde, sanayi sektöründe önemli girişimleri başarıyla tamamlayan BBYSP'nin ardından 1938 yılında İBYSP (İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı) yürürlüğe girmiş; lakin II. Dünya Savaşının patlak vermesi ve Savaş Ekonomi düzenine geçilmesi nedeniyle bu plan uygulanamamıştır. BBYSP ile kurumsal merkezileşmede de önemli adımlar atılmıştır. Sanayileşme için oluşturulan kurumlar sıkı bir denetim altına alınmış ve kamu sektörünün yanı sıra özel kesim yatırımcılarının dağınık ve kalkınma perspektifinden uzak tümelliğine dolaylı olarak merkezi müdahalede bulunulmuştur. Bu durum ise sermaye sınıfının kendi ve sermaye sınıfı ile devlet arasındaki ilişkilerde siyasi kırılmaların da başlangıcı olmuştur.

4.1.3 Ekonomide Devletçilik ve Sermaye Sınıfına Etkisi

İttihat ve Terakki Fırkası iktidarından itibaren ekonomiye ağırlığını koyan asker-bürokrat sermaye sınıfı, cumhuriyetin ilk yıllarında güçlenerek varlığını sürdürmüştür. Tek Parti iktidarının tüm desteklerine rağmen ticari ve mali sermaye sınırlarını aşamamış ve yapısal zaafları bulunan sermaye sınıfının, 1929 Buhranı ile sendelediği görülmektedir. II. Kuşak sermaye sınıfı olarak adlandırdığımız ve belirgin özelliği asker-bürokrat kökenli olması olan sermaye sınıfına karşı devletin bakış açısı değişmiş ve sermaye sınıfının farklı kesimlerinin ön plana çıkmasını sağlayan korumacı ekonomi politikalarının uygulandığı devletçilik döneminde bu bakış açısı daha da belirginleşmiştir.

Lozan Antlaşmasının Ticaret Sözleşmesinde yer alan hükümlerin geçerlilik süresinin dolmasıyla birlikte zorunlu liberal dönemden çıkan Türkiye'nin hemen dünya piyasasını sarsan bir buhranla yüzleşmesi, ekonomi politikalarında keskin bir dönüş geçirmesine neden olmuştur. Makroekonomik yapının hızla değişmesinin, mevcut sermaye sınıfını sarstığını söylemek mümkündür; lakin özel kesim ve kamu kesimi sermaye birikimini sarstığını söylemek mümkün görünmemektedir. Devletçilik döneminde sermaye, birikim hızını arttırmak için el değiştirmiş ve

merkezileşmiştir. 1927 Sanayi sayımında, Teşvik-i Sanayi Kanunundan yararlanan büyük ve orta sanayi şirketlerinin sayısının 2081 olduğu önceki bölümlerde belirtilmişti. 1932 yılından itibaren tutulan sanayi istatistiklerinde bu sayı oldukça azalmıştır.

Tablo 11: Teşvik-i Sanayi Kanunundan Faydalanan Sanayi Kuruluşlar (1932-1941)

	1932	%	1933	%	1934	%	1935	%	1936	%	1937	%	1938
TOPLAM	1473	100.	1397	100.	1310	100.	1161	100.	1101	100.	1116	100.	1103

KAYNAK: Necdet Serin, **Türkiye'nin Sanayileşmesi**, (Sevinç Matbaası, Ankara 1963), s. 160-b (Kısaltılarak alınmıştır.)

Tablo 11'de görüldüğü üzere 1932 yılında Teşvik-i Sanayi Kanunundan Faydalanan şirket sayısı 1473'e düşmüştür; 1938 yılında ise bu sayının 1103'e düştüğü görülmektedir. Bu sayının düşmesinin nedeni yapılan sayımlara kanundan faydalanan kuruluşlarının hepsinin dâhil edilmemesidir. (Serin, 1963, s.160) Necdet Serin'in aynı tablonun devamında verdiği, Tek Şahsa Ait Şirketlerin sayısının ve oranlarının, devletçilik döneminde, yıldan yıla değişiminin çok az olduğu göz önünde bulundurulduğunda sermayenin merkezileştiği sonucu çıkmaktadır. Bu dönemde kamu teşebbüsleriyle paralel olarak özel teşebbüslerin şirketleşme oranı artmış ve şirket tesisleri büyümüştür.

Devletçilik döneminde, 1932 yılına kadar herhangi bir gelişim kaydedememiş ticari ve mali sermayenin, sermayenin temerküzünün hızlanması neticesinden rahatsız olduğunu söylemek mümkündür. "Bu bakımdan, sanayileşmeye ve devletçiliğe başlangıç yılı olarak kabul edeceğimiz 1932'de, özel girişimciliğin, toplumda fiilen sahip bulunduğu tüm iktidar mevzilerini kullanarak bu önemli konuda mücadele etmiş olduğunu eldeki belgelerden izleyebiliyoruz." (Kuruç, 1988, s.XL) Devletin BBYSP ile özel müteşebbislerin kârlılık alanlarında yaptığı yatırımlarla sermaye sınıfını rahatsız ettiği görülmekle birlikte Devletçilik politikalarının özel kesimi dışlamamaya gayret gösterdiğini söylemek mümkündür. 1932-1937 yılları arasında İktisat Bakanı olan M. Celal Bayar döneminde sermaye

sınıfına yapılan destekler devam etmiştir. Bunlardan en önemlilerinden Teşvik-i Sanayi Kanununun 1942 yılına kadar yürürlükte kaldığı görülmektedir. “1930’lu yıllarda sanayici ve tüccarın kazancı üzerine binen vergi yükünün, memur ve işçi gelirleri üzerindeki vergi yüküne göre oldukça hafif kalışı, bütçenin bu genel politika çizgisi ile uyumlu kullanılmış olduğunu gösteriyor.” (Kuruç, 1988, s.XLV) Diğer bir husus da ulusal bankacılığın devletçilik döneminde varlığını sürdürmesidir. Cumhuriyetin kuruluşundan devletçiliğin uygulanmaya başlandığı 1932 yılına kadar ulusal sermaye sınıfının en önemli faaliyet alanı olarak bankacılık faaliyetleri, devletçilik döneminde de önemini korumuştur.

Tablo 12: 1938 Yılı Sonu İtibariyle Bankalar

ULUSAL BANKALAR	KURULUŞ YERİ	KURULUŞ TARİHİ	FAALİYET SONUCU
1. İstanbul Emniyet Sandığı	İstanbul	1863	1983'te Ziraat Bankasına bağlanmış
2. Ziraat Bankası	İstanbul	1888	Faaliyeti sürmektedir.
3. Konya İktisadi Milli Bankası	Konya	1912	1959'da tasfiye
4. Adapazarı İslam Ticaret Bankası	Adapazarı	1913	Ticaret Bankası adıyla 1997 yılında tasfiye
5. Emvali Gayrimenkule ve İkrizat Bankası	İstanbul	1914	1942'de tasfiye
6. Milli Aydın Bankası	Aydın	1914	Tarişbank adıyla faaliyetini sürdürmüş, 2002 yılında hisselerini Denizbank'a devretmiştir.
7. Akşehir Bankası	Akşehir	1916	1966'da tasfiye
8. Manisa Bağcılar Bankası	Manisa	1917	T.Bağcılar Bankası adını almış; 1984'te tasfiye edilmiştir.

9. Adapazarı Emniyet Bankası	Adapazarı	1919	1971'de tasfiye
10. Konya Türk Ticaret Bankası	Konya	1920	1948'de tasfiye
11. Bor Zürra ve Tüccar Bankası	Bor	1922	1961'de tasfiye
12. Türkiye İş Bankası	Ankara	1924	Faaliyetini sürdürmektedir.
13. Akhisar Tütüncüler Bankası	Akhisar	1924	1955'te T. Tütüncüler Bankası, 1980'de Tütünbank, 1996'da Yaşarbank adını almış; 1999'da tasfiye edilmiştir.
14. Afyon Terakki Servet Bankası	Afyon	1926	1978'de Hisarbank adını almış; 1983'de Ziraat Bankasına devredilmiştir.
15. Niğde Çiftçi ve Tüccar Bankası	Niğde	1926	1939'da tasfiye
16. Eskişehir Bankası	Eskişehir	1926	1999'da TMSF'na 2001 'de Etibank A.Ş.'ne devredilmiştir.
17. Emlak ve Eytam Bankası		1927	1946'da T. Emlak Kredi Bankası A.O., 1988'de Anadolu Bankası T.A.Ş. ile birleşerek T. Emlak Bankası A.Ş. adını almış; 2001 yılında Ziraat Bankasına devredilmiştir.
18. Akseki Ticaret Bankası	Akseki	1927	1959'da tasfiye
19. Nevşehir Bankası	Nevşehir	1927	1948'de tasfiye
20. Ermenak Ahali Bankası	Ermenak	1927	1948'de tasfiye
21. Kocaeli Halk Bankası	İzmit	1927	Türk Ekonomi Bankası adıyla

			faaliyetini sürdürmüştür.
22. Denizli İktisat Bankası	Denizli	1927	İktisat Bankası adıyla 2001 'de TMSF'na, 2002'de tasfiyesi kaldırılarak Bayındırbank'a devredilmiştir.
23. Bor Esnaf Bankası	Bor	1928	1950'de tasfiye.
24. Ürgüp Zürra ve Tüccar Bankası	Ürgüp	1928	1949'da tasfiye
25. Şarki Karaağaç Bankası	W. Karaağaç	1928	1962'de Sağlık Bankası adını almış, 1975'te tasfiye
26. Türkiye İmar Bankası	İstanbul	1928	2003'te tasfiye
27. İzmir Esnaf ve Ahali Bankası	İzmir	1928	1959 yılında Egebank adını almış; 1999'da TMSF'na, 2001 'de Etibank'a devredilmiştir.
28. Elazığ İktisat Bankası	Elazığ	1929	1980'de Ortadoğu İktisat Bankası T.A.Ş. (Odibank) adını almış, 1983'te Ziraat Bankasına devredilmiştir.
29. Lüleburgaz Birlik Ticaret	Lüleburgaz	1929	1964'de tasfiye
30. Mersin Ticaret Bankası	Mersin	1929	1940'da tasfiye
31. T C. Merkez Bankası	Ankara	1930	Faaliyetini sürdürmektedir.
32. Diyarbakır Bankası	Diyarbakır	1931	1939'da tasfiye
33. Kırşehir Ticaret Bankası	Kırşehir	1931	1939'da tasfiye
34. Efes Bank Ltd. Şirketi	Zonguldak	1932	1972'de tasfiye
35. Sümerbank	Ankara	1930	1993'te Sümerbank Holding adıyla faaliyetini sürdürmüş; 2002'de Oyak Bank A.Ş.'ne devredilmiştir.

36. Belediyeler Bankası	Ankara	1933	İller Bankası adıyla faaliyetini sürdürmektedir.
37. Etibank	Ankara	1935	Eti Holding adıyla faaliyetini sürdürmektedir.
38. Türkiye Halk Bankası	Ankara	1938	Faaliyetini sürdürmektedir.
39. Ankara Halk Sandığı	Ankara	1938	1963'de tüzel kişiliği sona ermiş; T. Halk Bankası A.Ş.'nin bir şubesi olmuştur.
40. İstanbul Halk Sandığı	İstanbul	1938	1963'de tüzel kişiliği sona ermiştir

KAYNAK: Meral Tecer, *Atatürk Döneminde (1923-1938) Ekonomik Örgütlenme*, (Amme İdaresi Dergisi, Cilt-Sayı: 39- 4, Aralık 2006), s. 103-105 (Kısaltılmış Tablo)

Ek 4'ün Mali Şirketler kısmında sunduğumuz bankaların çoğu, Meral Tecer'in devletçilik dönemine dair Tablo 12'de sunduğu mali şirketler arasında da görülmektedir. Ayrıca mali otorite olarak kurumlaşan Merkez Bankası ve BBYSP'nin yatırım finansmanını sağlayacak önemli mali kurumlar olan Sümerbank ve Etibank, özel kesime finansman sağlamak amacıyla kurulan Türkiye Halk Bankası devletçilik döneminde ulusal bankacılığa verilen önemi göstermektedir. Devlet bankalarının özel kesime sağladığı kredi payları 1930'da %28'den 1935'de %32'ye ve 1938'de %40'a yükselmiştir. (Altıparmak, 1998, s.44) Kamu bankalarının yanı sıra sermaye sınıfına destek olan yerel bankalar da devletçilik döneminde faaliyetlerini sürdürmüştür. Ulusal bankacılık faaliyetleri devam etmekle birlikte, hem 1929 Buhranının finansal sistemi çökuşe sürüklemesi nedeniyle hem de korumacı politikalardan yabancı sermayenin tedirgin olması ve menkul değerlerini piyasadan çekmesi neticesinde Türkiye'de devletçilik döneminde yabancı bankaların sayısı da azalmıştır.

Devletçilik döneminde özel kesimin gelişiminden ödün verilmediğini ve ulusal sermaye sınıfı yaratılması perspektifinden vazgeçilmediğini belirtmek gerekmektedir. Korumacı politikaların sanayileşme yönlü adımlarının, sermaye sınıfının sanayileşme oranını da tetiklediği görülmektedir. Bu kısmın üst başlığı altında Korkut Boratav'ın, devletçilik döneminde özel kesim yatırımcılarının milli

gelirden aldıkları paylarının arttığını ve sektörel kaymanın sanayi sektörü lehine olduğunu yansıtan verilerine değinmiştik. Bu bilgiye mukabil Erdoğan Soral'ın, kuruluş yıllarına göre özel işletmelerin sektörel dağılımını sunduğu aşağıdaki tablo Korkut Boratav'ın bilgilerini desteklemektedir.

Tablo 13: Sektörler İtibariyle Kuruluş Yıllarına Göre İşletmeler

Kuruluş Yılları	Toplam İşletme Sayısı	Tarım %	Sanayi %	Mali Hizmet %
1900 Öncesi	120	80	20	-
1901-1910	-	-	-	-
1911-1920	26	92.3	7.7	-
1921-1930	37	16.2	64.9	18.7
1931-1940	62	4.8	91.9	3.2
1941-1950	154	0.6	96.8	2.6

KAYNAK: Erdoğan Soral, *Özel Kesimde Türk Müteşebbisleri*, (Ankara: İ.T.İ.A. Yayınları,1974), s. 30

Tablo 13'te, devletçilik döneminde, sanayi sektörüne ağırlık verildiği görülmektedir. Devletçilik döneminde özel kesimin sanayi sektörüne yatırımları artmıştır. Tarım sektörü ise, daha önce de belirttiğimiz üzere, hem devletin tarım sektörünün gelişimine yönelik kurumsal çalışmalarının kısıtlı olmasından dolayı hem de 1929 Buhranının tarım ürünleri fiyatlarında yarattığı düşüştten dolayı payının %16.2'den %4.8'e düştüğü görülmektedir. Mali hizmet sektöründe kurulan işletme sayısının %18.'den %3.2'ye düşmesinin nedeni ise korumacı politikalar ve yine Buhran nedeniyle yabancı bankaların piyasadan çekilmesi olarak düşünülebilir. Devletçilik döneminde dış ticaret hacminin küçüldüğü, ithalat ve ihracatın kırıng antlaşmaları ile yürütüldüğü ve ihracat fazlası oluştuğu düşünüldüğünde BBYSP'yle başlayan sanayileşme hamlesinin sermaye sınıfının sanayileşmesi için dışsal etki yarattığı aşikârdır.

Devletçilik politikalarının uygulandığı dönemde de, cumhuriyetin kuruluşundan itibaren olduğu gibi, Tek Parti iktidarının çerperinde yer alan sermaye

sınıfına ayrıcalıklar tanındığı görülmektedir. 19 Temmuz 1929 tarihinde, sigorta şirketlerinin risk primleri sigortasını sağlamak amacıyla Milli Reasürans T.A.Ş. İş Bankası tarafından kurulmuş ve reasürans tekeli İş Bankasına bağlı bu şirkete verilmiştir. Yine sermaye sınıfının devletle ortak olarak yaptığı işler devletçilik döneminde de sürmüş ve devletçilik döneminde sermaye sınıfına ayrıcalıklar devam etmiştir. Gümrük ve İhisarlar Bakanlığının kurulmasıyla birlikte dış ticaretin denetim altına alınması ve ithalat-ihracat kotalarının yürürlüğe sokulması sonucu sermaye sınıfının dış ticaret faaliyetleri de denetim altına alınmıştır. Ayşe Buğra Vehbi Koç'un sermaye birikimin kaynağının büyük bir kısmının bu dönemde ithalat komisyonculuğundan elde ettiği gelire yaslanabileceğine değinmektedir. (Buğra, 1997, s.117) Bu hususta Vehbi Koç (1983, s.32) anılarında şöyle demektedir: “1934 yılında 135.000 lira sermayeli bir şirket kurduk ve işe başladık. Bir hayli mücadeleden sonra Celal Bayar'ın İktisat Bakanlığı zamanında uygulanan Teşvik-i Sanayi Kanunu'ndan yararlandık, boru bandı gümrüklerinden indirim sağlayarak çıkardığımız malı satmaya başladık.” Nafiz Kotan'ın İş Bankasına olan borçları hakkında devletin yaptığı “vefakârlık”, devletçilik döneminde siyasi iktidarın çeperinde yer alan sermaye sınıfına yaklaşımın tipik bir örneğidir. Ayrıca özel kesimin bu dönemde dışlanmadığını gösteren bir diğer olay da Hacı Ömer Sabancı'nın Sabancı Holdingin kökenini oluşturan Çırçır Fabrikasını 1932 yılında Adana'da kurmuş olmasıdır.

Ulusal sermaye sınıfı yaratılması ve sermayenin millileştirilmesi ideolojisinin devletçilik döneminde geçerliliğini koruduğunu söylemek mümkündür. 4 Haziran 1932 tarihinde *Türkiye'de Türk Vatandaşlarına Tahsis Edilen Sanat ve Hizmetler Hakkındaki Kanun*, ülkede yaşayan gayrimüslim kesimi ve yabancı sermayeyi piyasalardan dışlayan ve milli sermayenin elini güçlendiren ve sermaye birikimini hızlandıran bir adım olarak karşımıza çıkmaktadır. Şükrü Kaya'ya göre bu kanunun hukuki düzeydeki karşılığı rejimin deterjanı olmasıdır. (Kuruç, 1988, s.245) Tüm bunların yanı sıra, II. Dünya Savaşı hazırlıkları nedeniyle Almanya gibi bazı Avrupa ülkelerinin Türkiye ile ticaretini arttırmasının, bu ülkelerle ticaret yapan ve siyasi iktidara yakın duran sermaye sınıfına, Savaş Ekonomisi döneminde de devam eden bir pazar garantisi sunulduğunu söylemek mümkündür. Yabancı ülkelerle ve devletle ilişkilerini belli tutarlığa oturtabilmiş, dar bir sermayedar kesimi devletçilik döneminde daima kârlı çıkmıştır.

4.2 1938-1946 YILLARI ARASINDA SAVAŞ EKONOMİSİ VE SERMAYE BİRİKİMİ

İnsanlık tarihi savaşların tarihidir. 19. Yüzyılda, ulusallaşma çağının kapıları açıldıktan sonra, kapitalist sistem egemenliğini pekiştirirken önceki sistemlerden kendisine miras kalan “savaş dürtüsünü” taşımayı sürdürmüştür. 20. yüzyılın ilk yarısı, siyasi, toplumsal, ekonomik vb. her anlamda yıkan iki büyük savaşla karşı karşıya kalmıştır. Bu savaşlardan II. Dünya Savaşı, Türkiye Cumhuriyetinin kuruluşundan 16 yıl gibi kısa bir süre sonra patlak vermiştir.

1929 Buhranından itibaren 1932 yılına kadar devletçi-korumacı politikaların temellerinin atıldıktan ve bu yönde uygulanacak ekonomi politikalarının filizlenmeye başlamasından sonra, 1932 yılından itibaren sanayileşme ibreli Devletçilik politikalarının Türkiye ekonomisinde hızla uygulanmaya başlandığını belirtmiş ve bu konuyu önceki başlıklarda derinlemesine irdelemiştik. “Ekonomide devletçilik”, en genel tanımıyla, devletin ekonomideki rolünün/ağırlığının artması ve ekonomik örgütlenmenin yönünün devlet tarafından belirlenmesidir. “Ekonomide devletçilik” ilişkilerini tanımlarken kullandığımız bu “yön” kavramı, devletçilik politikalarının spesifik biçimleri olduğu gerçeğini değiştirmemektedir. Türkiye’de II. Dünya Savaşının başlangıcına kadar uygulanan devletçilik politikalarının spesifik tarafı, diğer bir deyişle yönü, sanayileşme ve bu politikanın uygulama araçlarının yapılanmasıdır. BBYSP, ekonomide devletçiliğin tasarımı olarak karşımıza çıktığı gibi, Milli Bankacılık hareketine önem verilmesi, Sümerbank ve Etibank gibi kurumlaşmalar, Türk Parasını Koruma Kanunu gibi hukuki kurumsallaşma hamleleri devletçiliği yönelimi çerçevesinde atılan adımlar olmuştur.

İlk Bölümde Klasik İktisat kuramlarında üretim ilişkilerinin, üç önemli etkileşim olarak algılandığını belirtmiştik. Ekonomik ilişkilerin var olduğu bu üç etkileşim alanı *üretim*, *bölüşüm* ve *paylaşım* süreçleri olarak karşımıza çıkmaktaydı. İnsanlık tarihinde ortaya çıkan savaşların başta ekonomik, toplumsal, siyasi ve askeri oluşları altüst ettiği bilinen bir gerçektir; bu nedenler savaşlar üretim, bölüşüm ve paylaşım süreçlerinin yönünü mevcut hedeflerden saptıran bir özelliğe sahiptir. “Savaş ekonomisi” deyiimi ise ekonomik ihtiyaçların ve koşulların savaş olasılığı gözetilerek belirlenmesi ve değerlendirilmesi anlamına gelmektedir. (Arı, 1998, s.447) “Savaş Ekonomisi” politikaları, son tahlilde devletçi politiklardır. “Laissez faire” yaklaşımını benimseyen kimi liberal iktisat teorilerinde devletin ekonomideki

rolünün sınırları, piyasa ilişkilerini kısıtlamayacak düzeyde ve sosyal ihtiyaçları karşılamaya dönük olmalıdır. Bu sosyal ihtiyaçlardan biri de ulus devlet çağında, güvenlik sorunu olarak karşımıza çıkmaktadır. Savaşların genel ruh hali, güvenlik kaygısını ifade etmektedir. Güvenlik kaygısının hızla artması ve ekonomik ilişkileri zedelemesi sonucu savaş ekonomisi politikaları gündeme gelmekte ve devletin, bozulan yahut bozulma olasılığı barındıran piyasa ilişkilerinin sürekliliğini garanti altına alma eğilimi ağır bastıkça devletin ekonomideki rolü de “artış” yönünde değişmektedir. Bu nedenle “savaş ekonomisi” uygulamaları, ekonominin farklı bir yönde organize olmasının sonucu olarak nihayetinde “ekonomide devletçilik”in bir biçimi olarak karşımıza çıkmaktadır. Türkiye’de de 1938-1946 yılları arasında, devletçilik politikalarının bir biçimi olarak savaş ekonomisi politikalarının uygulandığı görülmektedir.

1931 yılına kadar darbe girişimlerinin ardından iktidara gelen sağcı hükümet yönetiminde Japonya 1931 yılında Mançurya’yı işgal etmiş, 1937 yılında da Çin’i işgal etmiştir. Batı’da Avusturya’nın Nazi yanlısı başkanının isteğiyle Almanya, 1938 yılında Avusturya’ya girmiş, 1938 yılında da Çekoslovakya’ya saldırı düzenlemiştir. Almanya ve İtalya’nın “Mihver devletler” cephesini kurması dünyayı saran savaş psikolojisini had safhaya vardırırmış ve Almanya’nın 1 Eylül 1939’da Polonya’ya saldırması ve Polonya’nın Almanlara karşı koyması sonucu II. Dünya Savaşı patlak vermiştir. Savaş 1939 yılında başlamasına rağmen öncesinden savaş psikolojisinin dünyayı sarması, ülkelerin tek tek ekonomilerini savunma bütçelerine kaydırmasına neden olmuştur. Türkiye 1934-1938 yılları arasında sanayi sektörüne ağırlık veren BBYSP’yi 1938 yılına kadar uygulamış; fakat “1938-1943 dönemini kapsayacak şekilde hazırlanmış olan II. Beş Yıllık Sanayi Planı’nın uygulamaya konması mümkün olmamıştır. Dolayısıyla ülkede bu dönemde yatırımlar durmuş, üretim kapasitesi yerinde saymıştır. İthalat zorlukları nedeniyle bazı üretim dallarında üretim düşmüştür. İşsizlik, askere alma yoluyla giderilmiştir.” (Tokgöz, 2004, s.116) Türkiye 1938 yılından itibaren ekonomiyi savunmaya yönlendirmeye çalışmış ve yaklaşan savaşa karşı kendini hazırlama çabasına girişmiştir.

Uğur Korum (1982, s.72), Atatürk dönemi ekonomi politikalarının genel karakteristiğini şöyle özetlemiştir:

- (i) Bütçe Dengesi. 1930-1939 döneminde devletin bütçe gelirleri ve halkın katkısını oluşturan istikraz gelirleri daima harcamaları finanse edebilmiştir. Açık bütçe politikası izlenmemiştir.

(i) Bu dönemde tedavüldeki para sabit tutulmuştur. Yaklaşık 160 milyon lira civarındaki bu tedavül hacmi 1938'e kadar sürdürülmüştür. Yapılan işler, parasal genişleme ile finanse edilmemiştir.

(iii) Dönem boyunca fiyat düzeyinde genel bir düşme eğilimi söz konusudur.

(iv) Dış Borçlanmasız Finansman. Bu dönemde dış borçlanma olmadığı gibi, Osmanlı borçları ile ilgili ödemeler söz konusudur.

(v) Güçlü TL. 1929 yılında 1009 kuruş olan £, 1938 de 516 kuruştur.

(vi) Küçülen dış ticaret hacmi, ihracat fazlası, otarşik yapı.

Devletçilik döneminde BBYSP'nin finansmanı için Rusya, İngiltere ve Fransa'dan borçlar alındığı belirtilmişti. Korum'un "Dış Borçlanmasız Finansman" ifadesi yanlış olmakla birlikte diğer analizlerinin doğru olduğunu belirtmek gerekmektedir. 1938 yılından itibaren savaş ekonomisine geçiş, Korum'un belirttiği bütçe dengesi, fiyatlar genel düzeyi, para arzı ve dış ticaret göstergelerinin hepsinin bozulmasına neden olmuştur. Ve bozulmanın II. Dünya Savaşı esnasında gittikçe derinleşmiştir. Savaş Ekonomisine geçişe neden olan ekonomik göstergelerdeki değişimleri ve Savaş Ekonomisinin uygulama biçimlerini ayrıntılarıyla burada ele alacağız.

Savaş Ekonomisi politikaları, güvenlik kaygısı nedeniyle veya savaş koşulları nedeniyle ülke kaynaklarını savunma giderlerine yönlendirmesini kapsamaktadır. Türkiye'de 1938 yılı, II. Dünya Savaşı tehdidi nedeniyle kaynakların savunma giderlerine tahsis edilmeye başladığı yıl olarak karşımıza çıkmaktadır. Diğer ülke ekonomilerinde olduğu gibi savunma giderlerini karşılamak üzere savaşın arifesinde şu yöntemlerin uygulandığı görülmektedir:

- Para politikası
- Vergi
- Piyasa denetimi
- Borçlanma/yardımlar.

II. Dünya Savaşının dayattığı koşullar nedeniyle ekonominin Savaş koşullarına göre uyarlanmasının ağır etkisinin, uygulanan bu dört yöntemde cisimleştiğini söylemek mümkündür. Bu nedenle Türkiye'de 1938-1946 yılları arası döneme damgasını vuran bu uygulamaları analiz etmek elzem görünmektedir.

Lozan Barış Antlaşmasının Ticaret Sözleşmesinin oluşturduğu kısıtlar 1929 yılında kalktıktan sonra Türkiye hızlı bir kurumlaşma sürecine girmişti. Kurumlaşma için atılan önemli adımlardan biri de 1930 yılında Merkez Bankasının kurulması ve böylece para politikasını kontrol edecek bir otoritenin vücuda getirilmesiydi.

Devletçilik döneminde BBYSP'nın mali kaynaklarını sağlayan ulusal bankaların merkezi bir denetime tabi olmasının yanı sıra yatırımların borçlanma yoluyla finansmanında da Merkez Bankası önemli bir rol oynamıştır. II. Dünya Savaşı döneminde Savaş Ekonomisi politikalarının önemli ayağı olan para politikasında yapılan değişikliklerin muhatabı olan kurum Merkez Bankasıdır.

Tablo 6'da Devletçilik/Korumacılık döneminde tedavüldeki banknot miktarlarındaki değişimler verilmişti. 1938 yılında bir önceki yıla göre banknot miktarının yaklaşık %14 arttığını belirtmek gerekir. Savunma harcamalarını karşılamak maksadıyla Türkiye para arzını arttırma yolunu seçmiştir. Savaş Ekonomisinin uygulandığı 1940-1945 yılları arasında para hacmi %120, banka kredileri %180 ve mevduatları %112 artmıştır. (TTOT, 1966, s.35) Devletin, savunma harcamaları için para arzını arttırma yoluna gitmesi ve para politikasıyla birlikte uygulanması gereken maliye politikalarının ters yönde vukuu bulması (yani tedavüldeki paranın tekrar merkez bankasına dönüşünün sağlanamaması) savaş döneminde enflasyonun hızla artmasına neden olmuştur. Atatürk'ün ölümünden sonra Celal Bayar'ın 1939 yılında başbakanlıktan istifa etmesi sonrası, İsmet İnönü'nün talebiyle Başbakan olan ve 1939-1942 yılları arasında görevini sürdüren Refik Saydam hükümetinin bir taraftan bütçedeki savunma giderlerini yanlış para politikası yöntemiyle karşılamaya çalışması diğer taraftan da ekonomiyi saran ağır enflasyona karşı sıkı fiyat denetimi çözümlerine başvurması ekonomi politikasında ortaya çıkan bir çelişkidir. Savaşın ilk yıllarında askeri harcamaların karşılanmasında Merkez Bankasının hazine bonolarına ve altınlarına karşılık gelen emisyon artışının önemli bir rol oynadığını ve enflasyonun yükselmesinde etkili olduğunu belirtmiştik. Lakin para politikasının araçlarından olan para arzına devletin yaptığı müdahaleler, Refik Saydam hükümetinden sonraki Şükrü Saraçoğlu ve Refik Koraltan hükümetlerine de sirayet etmiştir. Tedavüldeki para miktarı 1940'ta 365 milyon TL, 1941'de 506 milyon TL, 1942'de 636 milyon TL, 1943'de 764 milyon TL, 1944'de 939 milyon TL, 1945'de 980 milyon TL, 1946'de 915 milyon TL, 1947'de 982 milyon TL, 1948'de 961 milyon TL, 1949'da 979 milyon TL, 1950'de 986 milyon TL olmuş ve savaş döneminde Türk Lirasının satın alma gücü sarsılmıştır. (Tüfekçi, 2004, s.113) Para politikasının en önemli sonuçları fiyatların hızla artması neticesinde toplumun alt gelir gruplarını daha da yoksullaştırmış olması; sermaye birikimi açısından yüksek fiyatlardan belli bir kesimin kazanç sağlaması ve savaşın yarattığı mal kıtlıklarıyla birlikte istifçiliği, karaborsacılığı, spekülasyonu, rüşveti

hızla yaygınlaştırmasıdır. Savaş döneminde ağırlığını koyan bu sonuçlar, sermaye birikimini hızlandıran etkiye sahip olduğu gibi sermayenin kütleli el değiştirmesine de haizdirler.

Olağanüstü koşullarda, savunma ve güvenlik harcamalarını karşılamak için başvurulan yöntemlerin bir diğeri de vergi politikası olarak karşımıza çıkmaktadır. Günümüzde de bütçe gelirinin önemli kalemini dolaylı ve dolaysız vergilerin oluşturduğu bilinmektedir. Türkiye, II. Dünya Savaşı döneminde savunma harcamalarını karşılamak için vergileri arttırmış yahut yeni vergiler yürürlüğe koymak zorunda kalmıştır. II. Dünya Savaşı döneminde de günümüzde de çok tartışma konusu olan Varlık Vergisi ve Toprak Mahsulleri vergisi, yürürlüğe konan yeni vergiler olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu vergiler ve yarattığı ekonomik ve sosyo-politik sonuçları ayrı başlıklar altında incelenecek olup burada kısaca dönemin vergi politikalarına değinilecektir.

Türkiye Cumhuriyeti II. Dünya Savaşına girmese de savaşın ağır yükünü toplum, iliğine kadar hissetmiştir. Bu ağırlığın en büyük boyutlarından birini, savunma harcamalarını karşılamak için vergilere başvurulmuş olmasıdır. Vergilerin, hem genç kırsal nüfusun büyük çoğunluğunun silah altına alınması neticesinde tarım üretiminin durması ve tarım ürünleri fiyatlarının yükselmesini hem de tüccar kesiminin kıtlıklardan istifade etmek için elindeki malları saklayıp yüksek fiyatlara satmasını cezalandırmak gibi bir amacı olduğu görülmektedir. 11 Kasım 1942 yılında kanunlaştırılan servet vergisi niteliğindeki Varlık Vergisi, spesifik vergi uygulamalarından biri olarak ilerideki başlıklarda karşımıza çıkacaktır. Devletçilik politikalarının uygulandığı 1938 yılına kadar Türkiye'nin dış ticaretindeki değişimleri ele alırken ithalat ve ihracatın kırılgan antlaşmaları üzerine kurulduğunu, silahlanma neticesinde hammadde ihracatında artış olduğunu ve dış ticarete Almanya gibi belli ülkelerin ağırlığının arttığını belirtmiştik. Savaş döneminde dış ticaret hacminin daraldığı ve ithalat sıkıntıları yaşanması nedeniyle gümrük vergilerinin de önemli ölçüde düştüğü görülmektedir. "Sonraki yıllarda, savaş yüzünden ithalat olanakları çok kısıldığı için ve savaşta olan ülkelerin Türk mallarına artan talepleri karşısında Türkiye'nin dış ödemeler dengesi fazla vermeye başlamış ve altın rezervlerindeki artış, banknot emisyonunu daha da genişletici yönde etkilemiştir." (Tüfekçi, 2004, s.115) Bu olgular, para politikası ile maliye politikasının birlikte uygulanmamasının yarattığı olumsuz ekonomi müdahalelerinin tipik örnekleridir. Refik Saydam ve Saraçoğlu hükümetlerine, Savaş Ekonomisini

icrası için yetkiler veren Milli Korunma Kanunu bu ekonomik uygulamaların hukuki aracı olarak karşımıza çıkmaktadır.

Ekonomide devletçiliğin arazi biçimlerinden biri olan Savaş Ekonomisi politikası, kamu otoritesinin piyasa ilişkilerine ağırlığını koymasını olarak karşımıza çıkmaktadır. Savaş dönemlerinde savunma ve milli güvenlik sorununu çözmeye yönelik yapılan hamlelerden biri de devletin piyasaya, piyasayı savaş koşullarına uyarlamak amacıyla, yaptığı doğrudan müdahalelerdir. Burada “doğrudan” kavramı önemlidir; çünkü savaş ekonomisi uygulamaları piyasada topyekûn dolaylı etkilere de neden olmaktadır. Sermaye sınıfının ve sermaye birikimin gelişimini incelemek açısından devletin piyasa üzerinde “dolaylı” ve “doğrudan” etkilerine ayrı ayrı değinmek gerekmektedir. Türkiye’de Tek Parti iktidarının yaptığı bu müdahalelerin, 1938 yılından itibaren savaş dönemi boyunca yoğunlaşması kaçınılmaz olmuştur.

26 Ocak 1940 yılında Refik Saydam hükümeti tarafından yürürlüğe konulan Milli Korunma Kanunu savaş ekonomisi koşullarının uygulanması için olağanüstü yetkiler içermektedir. Kanunun 7 Maddesi şu şekildedir:

Hükümet, halk ve Milli Müdafaa ihtiyaçlarını karşılayabilecek şekil ve hacimde istihsalde bulunmaları için sanayi ve maadin müesseselerini kontrol ederek bunları lazım gelen faaliyete sevk edebileceği ve imal ve işletme bakımından tadilata tabi tutulabileceği gibi bu müesseselere tesisatta iktiza eden tevsiati da yaptırabilir ve bu maksatla sanayi va maadin müesseselerine kredi, malzeme, işçi ve ihtisas elemanları temin edebilir.⁹

Milli Korunma Kanun verdiği yetkiler doğrultusunda Refik Saydam hükümeti, ticari faaliyetleri, alım satım işlemlerini ve tarım ürünleri üretimini savaş halinin gereksinmelerine tahsis etmek üzere piyasa denetim organları oluşturmuştur. 1941 yılında kurulan Tütün, Tütün Mamulleri, Tuz ve Alkol İşletmeleri Genel Müdürlüğü, Petrol Ofisi, Ticaret Ofisi, İaşe Teşkilatı devletin ticari faaliyetlere, tarım ürünlerine, ithalat-ihracat ilişkilerine ve hammadde ürünlerine ve sanayi faaliyetlerine yaptığı doğrudan müdahalelerin kurumsal ifadesi olarak karşımıza çıkmaktadır.

Ekonomiye yapılan doğrudan müdahalelerden biri fiyat politikası olarak karşımıza çıkmaktadır. Devlet savaş döneminde, enflasyona karşı mücadele yöntemleri belirlerken bir taraftan para arzını arttırmış bir taraftan da piyasada en büyük alıcı olarak savunma harcamaları gerçekleştirdiği için fiyatların yükselmesini

⁹ Bkz: 3780 Sayılı 1940 tarihli Milli Korunma Kanunu, <https://www.afad.gov.tr/UserFiles/File/3780%20sayılı%20milli%20korunma%20kanunu.pdf> [23.08.2014] Üçüncü Fasıl- İktisadi Hükümler, s. 1723

tahrik etmiştir. Para arzıyla birlikte maliye politikası uygulamamış olması sonucu fiyatlar hızla yükselmiştir. Yükselen fiyatlara karşı devletin piyasaya yaptığı doğrudan müdahale, fiyat belirlemeleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Fiyatları düşük belirme müdahalesinin başarılı olmadığı görülmektedir. “Refik Saydam Hükümeti, sorunu kati fiyat denetimleri ve tarım ürünlerine düşük fiyatla el koyma yöntemleri ile çözmeyi denemiştir.” (Tüfekçi, 2004, s.52) Ticaret Bakanlığı tarafından malların toptan ve perakende azami satış fiyatları belirlenmiş olsa da, bu belirlemelerin gerçek fiyatlardan çok uzak olması, enflasyon artışı ve toplumun savaş nedeniyle stok yapma eğilimi göstermesi nedeniyle fiyat kontrolleri işe yaramamış istifçilik, karaborsacılık, spekülasyon engellenememiştir. İstanbul Ticaret Odası tarafından hazırlanan TEFE oranları bu politikanın geçersizliğin bir ifadesi gibidir: TEFE 1940 yılında %20, 1942’de %33, 1943’te %63 oranında yükselmiştir. (TTOT, 1966, s.35)

Devletin piyasa denetimine etkisinin iki biçimde olduğunu; bunların “*dolaylı*” ve “*doğrudan*” müdahaleler olarak ikiye ayrılabilceğini belirtmiştik. Olağanüstü uygulamaların hukuki dayanağı olan Milli Korunma Kanunu ile iş gücü ve sermaye piyasalarına kurumsal yollardan doğrudan etkilerde bulunulmuştur. Sanayi ve maden işletmelerinde zorunlu iş yükümlülüğü, çalışma süresinin uzatılması, ücret indirimleri; ithalat ve ihracat müdahaleleri, iş yerlerine, üretim araçlarına, tarım ürünlerine el koyma gibi uygulamalar doğrudan müdahaleler olarak karşımıza çıkmaktadır. Devletin piyasaya “*dolaylı*” müdahalesi, hem devletin doğrudan müdahalelerin yarattığı sonuçlar hem de toplumun savaş koşulları nedeniyle beklentilerini değiştirmesi ve ekonomik faaliyetlerini farklılaştırmasından kaynaklanmıştır. Bunlara kısaca değinmek gerekmektedir.

Devletin Savaş koşulları döneminde para politikasına kısaca değinmiştik. Para politikasının dolaylı etkileri ekonominin kötürümleşmesine sebep olmuştur. Enflasyon hızla artmış, devletin piyasaya yegane müşteri olarak girmesi ve para politikasının yanlış maliye politikalarıyla sürdürülmesi piyasayı olumlu veya olumsuz biçimlerde etkilemiştir. Enflasyonun artması fakat kamusal ücretlerin aynı oranda artmaması neticesinde devlet bütçesinde kamu yatırımlarını finanse edecek kaynakların arttığı görülmektedir. (TTOT, 1966, s.35) Diğer taraftan küçük tarım üreticilerinin, işçilerin ve memurların reel ücretleri düşmüş ve bu kesimler savaş yükünü ağırlığınca hissetmişlerdir. Para arzının artmasıyla birlikte toplam talep arttığı için arz-talep dengesi bozulmuştur. Yine enflasyon artışı, stokçuluğun ve karaborsacılığın yaygınlaşmasına neden olduğu gibi sermaye birikimini arttırmış,

ticaret ve özellikle tarım burjuvazisinden doğan bir sermaye sınıfının gelişiminin önünün açılmıştır. Zaten küçük ve parçalı tarım üretimine sahip bir ülkede, II. Dünya Savaşına kadar tarım sektörünü geliştirici herhangi kurumsal bir olgunlaşmaya erişilmediğine değinmiştik; bir de halkın çoğunluğunu oluşturan köylülerin üzerine savaşın ağır şartlarının binmesi ve Toprak Mahsulleri Vergisi gibi doğrudan müdahalelerin olması bu kesimi yıkıma uğratmıştır. Para politikasının bir diğer sonucu da yabancı paraların Türk Lirası karşısında sürekli değer kaybetmesidir; bu durumun ihracat üzerinde olumsuz etkileri devletin piyasaya müdahalesinin dolaylı etkilerden biri olarak karşımıza çıkmaktadır.

Diğer bir husus da ülke nüfusunun 18 Milyon civarında olduğu bir dönemde 1,3 Milyon genç ve üretken işgücünün silah altına alınmasının üretim potansiyelinde yarattığı etkidir. (Tüfekçi, 2004, s.205) Tarımsal üretimde düşüşe neden olan bu durum gıda sektörünü de vurmuş fiyatların artmasına ve başta ekme olmak üzere temel tüketim maddelerinde kıtlıklara yol açmıştır. Bu durum, savaş döneminde, büyük kentlerde ekmeğin karneyle dağıtılmasına neden olduğu gibi zaten vergilerle ve fiyat artışlarıyla reel geliri düşen köylü kesimini çaresiz bırakmıştır. Ayrıca askeriyedeki atıl işgücünün bütçeden aldığı pay arttığı için piyasada sektörel kayma olduğunu söylemek mümkündür. Ordu ihtiyaçlarının karşılanması için Tek Parti iktidarı yanlısı sermaye sınıfına başvurulduğunu ve bu kesimin olağanüstü kazançlar sağladığı aşıkardır. Tek Parti iktidarı döneminde, CHP dışında partilerin olmaması ekonomi politikalarına eleştirel yaklaşımı sınırlayan bir husustur. Yeni ekonomik uygulamalar el yordamıyla/deneme yanılma yöntemiyle yapıldığı için hükümetlerin uyguladığı politikaların birbirlerinden oldukça farklı ve tutarsız olduğu görülmektedir. Bu dönemde Şükrü Saraçoğlu Hükümeti'nin uyguladığı iktisat politikası, Refik Saydam Hükümetinin uyguladığı iktisat politikasına göre tamamen zıt bir istikamete yönelmiş; devlet müdahalesinin sınırlandırılması ile piyasa ekonomisinin dengeye oturacağı düşünülmüştür. (2004, s.110) Devlet otoritesinin, tıpkı 1930'ların başlarında devletçilik sürecine geçişte olduğu gibi, ekonomi politikalarında keskin dönüşler gerçekleştirmesi piyasa aktörlerinin güvenini sarsmış ve birçok iktisadi faaliyetin sınırlandırılmasına neden olmuştur. Kısacası, II. Dünya Savaşı döneminde uygulanan politikalar ekonomide müdahaleciliğin artmasından dolayı karşımıza “devletçilik” uygulaması olarak çıksa da dolaylı ve doğrudan müdahalelerin özgünlüğünü “Savaş Ekonomisi” kavramıyla tanımlamak gerekmektedir.

Savaş Ekonomisi döneminde, savunma odaklı atılan adımlardan biri de hükümetlerin iç-dış borçlanmaya gitmesi ve maddi yardımlara başvurmasıdır. Türkiye Cumhuriyeti, kuruluşunun ilk yıllarından 1929 Buhranına kadar geçen sürede ülkenin kalkınması için gerekli yatırımları layıkıyla yerine getirememiş, asker-bürokrat kökenli ticaret ve mali burjuvazi özel sektörü geliştirecek erişkinliğe ulaşamamıştır. 1932'den sonra Devletçilik politikalarının yürürlüğe girmesiyle ve BBYSP'yle sanayi sektörü kurumsal bütünlüğe kavuşabilmiştir. BBYSP'nin başarısına rağmen II. Dünya Savaşı başladığı dönemde Türkiye'nin savaşa hazırlıklı bir ekonomisinin olmadığı, üretimin ve dolayısıyla sektörlerin savunmaya yönlendirilmesinin yetersiz olduğu görülmektedir. Bunun en önemli göstergesi, I. Dünya Savaşından farklı olarak II. Dünya Savaşında savaş teknolojisine verilen önemin ağır basmasına rağmen Türkiye'nin tarım sektöründe çalışan genç nüfusu silahaltına almasıdır. II. Dünya Savaşı döneminde siyasi erkin elinde insan gücünden başka savaş unsuru bulunmamaktadır. Türkiye, her ne kadar Refik Saydam ve Şükrü Saraçoğlu hükümetleri döneminde savaştan uzak durulabilmişse de savaşın tüm ağırlığını hissetmiştir; bunun yegane nedeni savaş döneminde yalnızlaşması ve savaş ekonomisini ağırlıklı olarak iç kaynaklarla finanse etmiş olmasındandır. Filhakika, iç finansman ile ekonominin savaş potansiyeli arasındaki tutarsızlığın borçlanmalar ve dış yardımlarla tamamlanmaya çalışıldığı görülmektedir. Savaş döneminde iç borçlanmanın, savaş sonrasında uluslararası yardımlara ve dış borçlanmalara yönelmesine neden olduğunu belirtmek gerekir.

Savaş Döneminde, kamu giderlerinin finansmanının Merkez Bankasınca karşılanmaya çalışıldığını, hazine bonosu ve tahviller çıkarıldığını ayrıca emisyon hacminin arttırıldığını belirtmiştik. Savaş ve kıtlıklar nedeniyle bireylerin likidite ihtiyacının artması ve yüksek enflasyon nedeniyle halkın banka mevduatlarını çekmesi sonucu piyasaya sürülen para, merkez bankasına tekrar döndürülemedi; bu durum, devletin Merkez Bankası aracılığıyla yaptığı borçlanmaların karşılıksız kalmasına neden olduğu gibi enflasyonu daha da körüklemiştir. Savaş Ekonomisi koşullarında yapılan bazı önemli İç Borçlanmalar Tablo 14'te gösterilmiştir.

Tablo 14: Savaş Ekonomisi Boyunca Yapılan Bazı Önemli İç Borçlanmalar

Yıllar	Borçlanmanın	Vadesi	Kullanım Yeri	Faiz Oranı	Tutarı TL
--------	--------------	--------	---------------	------------	-----------

	Adı			(%)	
1938	İkramiyeli 1938 İstikrazı	20 yıl	1918 istikrazının Konversiyonu	7%	8,2 milyon
1941	Demiryolu istikrazı	25 yıl	Ortadoğu demiryolu inşası	7%	85 milyon
1942	Milli savunma İstikrazı		II. Dünya Savaşı milli savunma giderleri	%5-7	150 milyon

KAYNAK: Ahmet Tüfekçi, *Savaş Ekonomisi Uygulamaları Açısından İnönü Dönemi*, (İstanbul: İ.Ü Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Tarihi A.B.D, Doktora Tezi, 2004), s. 133 (Kısaltılmış ve düzenlenmiş Tablo)

Tablo 14’te, %7’lik 25 yıllık iç borçlanma senetlerinden anlaşıldığı üzere, Refik Saydam hükümeti savaş koşullarında dahi Atatürk döneminde önemle üzerinde durulan “Şimendifer politikasını” sürdürmeye devam etmiştir. İleri bir piyasa için gerekli karayolu ulaşımına henüz geçilmediği bir dönemde hem ticareti canlandırması hem de savunma gereçlerinin nakliyesi açısından önemli olan ulaşım sektöründe tek yöntem demiryolu yatırımlarını arttırmak olarak düşünülmüştür. 1930 yıllarda demiryolu millileştirmelerinin, Savaş Dönemi borçlanmaları için gerekli kaynakları sağlaması açısından öneminin yadsınamayacağı aşikârdır. Diğer taraftan en önemli iç borçlanmanın 150 Milyon TL ile savunma giderlerine yönelik olduğudur. Adı geçen iç borçlanmalar, savaş sonrası yıllarda bütçe açıklarının tekdüzeleşmesine neden olmuş ve borçlanmaların daha fazla borçlanmayla finanse edilmesi zorunluluğunu doğurmuştur.

II. Dünya Savaşı esnasında, dış yardımlar/borçlanmalar olduğu da görülmektedir. Yukarıda, Türkiye’nin savaş için gerekli yegane kaynağının insan gücü olduğunu ve bu nedenle genç nüfusun silahaltına alındığını belirtmiştik. II. Dünya Savaşına kadar dirayetsiz ve sanayi burjuvazisinden uzak bir sermaye sınıfının bulunması ve üretim çoğunlukla ağır sanayi üretimine değil hammadde ve gıda ağırlıklı mamul madde üretiminde yoğunlaşmış olması, Türkiye’nin savaş koşullarına teknolojik yeterlilikten uzak bir üretim biçimiyle girmesine neden olmuştur. Bu sorunlar nedeniyle dış borçlanmalar ya savunma yardımları olarak ya da savunma harcamalarına yönlendirilmesi şartıyla verilmiştir. 1939 yılında İngiltere ve Fransa ile karşılıklı yardımlaşma antlaşması imzalanmış; 1940 yılı sonunda

İngiltere'den 42 Milyon Sterlin ve Fransa'dan 1,5 milyon Sterlin borç alınmıştır. (Tüfekçi, 2004, s.131) Bu borçlardan ikincisi Türk ihraç ürünleri ile döneme şartına; 45 Milyon Sterlinlik borç ise İngiltere'den savaş malzemeleri alınması şartına bağlanmıştır. Ayrıca ABD tarafından Türkiye'ye 45 milyon Dolarlık savaş malzemesi verilmesi de dış yardım olarak karşımıza çıkmaktadır. (2004, s.131)

4.2.1 Milli Korunma Kanunu

Celal Bayar'ın Başbakanlıktan istifa etmesinden sonra İsmet İnönü'nün isteğiyle Başbakan olan Refik Saydam döneminde ekonomiyi savaş ekonomisine hazırlamak ve kaynakları ve ekonomik-siyasi yapıyı savunmaya yönlendirmek amacıyla olağanüstü yetkiler içeren bir kanun hazırlanmıştır. Zaman zaman yapılan ek değişiklikler sonunda 1960 yılında tamamen yürürlükten kaldırılan, 3780 sayılı 26 Ocak 1940 yılında yürürlüğe giren bu kanun *Milli Korunma Kanunu* olarak adlandırılmıştır. Milli Korunma Kanunu hem savaş ekonomisinin yetki kanunu hem de II. Dünya Savaşı koşullarında sermaye sınıfı ve sermaye birikimi sürecinde gerçekleşen değişimlerin gerekçesi olarak tanımlamak mümkündür. Türkiye Cumhuriyeti'nin ekonomik yapısındaki özgül değişimlerin gerçekleştiği Varlık Vergisi, Toprak Mahsulleri Vergisi, İnhisarlar üretiminin savunmaya yönlendirilmesi, vergiler, para politikaları vb. sermaye birikimi üzerinde etkili olan ve sermaye sınıfının kronik yapısını bozan uygulamaların daha net anlaşılabilmesi açısından Milli Korunma Kanununun içeriğini analiz etmek elzem görünmektedir.

Milli Korunma Kanununun, 1. Faslının 1. Maddesinde İcra Vekilleri Heyetine tanınan ve olağanüstü vazife ve salahiyetlerin tatbiki için tanımlanmış "fevkalade haller"den biri de ülkenin bir "harbe girmesi ihtimali"¹⁰ Kanunun bu tanımı hükümete, ülke savaşa girmese dahi kanundaki yetkileri kullanabileceği imtiyazını vermektedir. Nitekim önceki başlıklarda ekonomiye ve sosyal yapıya dair yapılan doğrudan müdahaleler Milli Korunma Kanununa dayanılarak uygulandığı için, kanunun tanıdığı yetkilerin sonuna kadar kullanıldığını söylemek mümkündür. II. Dünya Savaşı döneminde tatbik edilen Milli Korunma Kanununun çizdiği, sermaye birikiminin ve sermaye sınıfının yapısını değiştiren sınırları şu şekilde tanımlamak mümkündür:

---

¹⁰ Aynı. s. 1721

- *Ekonominin üretim yapısındaki değişimler;* (kamu otoritesine ait işletmelerin ve gerekli görülen özel işletmelerin üretim, imal, işletme faaliyetlerinin; kurulum, çalışma, iş yapısı, mali sorunlarının savaş ekonomisi koşullarına uyarlanması, Madde 7,8,15,18)

- *Sektörel yapıda mali müdahalelerin yarattığı değişimler;* (sanayi ve maden müessesleri ile özel sektör müesseselerine, kooperatiflere, küçük zanaat ve ticaret erbabına yapılan tahsisler. Madde 12.)

- *Parasal uygulamaların yarattığı değişimler;* (fiyat politikaları, el koymalar, alım-satım yöntemleri, kredi-tahvil-hazine bonusu vb. para politikası araçları. Madde 14,18,32,45)

- *Dış Ticaret uygulamalarının yarattığı sonuçlar;* (ithal ve ihraç malları fiyat, miktar, cins vb. belirlemeleri, ithalatçı-ihracatçı üzerinde uygulanan baskılar yahut tanınan ayrıcalıklar. Madde 20,21)

Devletin, yukarıda saydığımız, ekonomi alanında gerçekleştirdiği doğrudan müdahalelerin hukuki boyutunu Milli Korunma Kanunu oluşturmuştur. Üst başlıkta ayrıntısıyla incelediğimiz ekonominin savaş dönemindeki genel durumu ve sonraki başlıklarda inceleyeceğimiz Varlık Vergisi (Sermayenin İkinci Millileştirilmesi) ve Toprak Mahsulleri Vergisi gibi sermayenin el değiştirmesini ve sermaye yoğunluğunun artmasını sağlayan uygulamalar Milli Korunma Kanunu ile meşrulaştırılmıştır. Ayrıca, 1932 yılından itibaren başlayan devletçi/korumacı politikaların siyasi sonucu olan merkezileşmenin ve kurumlaşmanın, Milli Korunma Kanunun çizdiği hukuki sınırlarla, II. Dünya Savaşı döneminde daha da pekiştiği görülmektedir.

4.2.2 Varlık Vergisi ve Sermayenin İkinci “Millileştirilmesi”

Bu çalışmanın II. Bölümünde, 1908’de II. Meşrutiyet’ten sonra iktidara gelen İttihat ve Terakki Fırkasına, Osmanlı İmparatorluğunun son çeyreğinde uygulanan iktisat politikalarına ve bunların siyasi izdüşümü demek olan “ulusalcılık” ideolojisinin ekonomideki yerine değinilmiş ve bu uygulamaları, ekonomik özgünlüğünden dolayı, *Sermayenin Birinci Millileştirilmesi* olarak kavramsallaştırdığımızı belirtmiştik. Ekonomide ulusalcılığın, Türkiye Cumhuriyetinin ilk yıllarında da varlığını sürdürdüğüne, ekonomi politikalarının baskın ideolojik argümanları olduğuna değinmiştik.

II. Dünya Savaşında yürürlüğe giren Varlık Vergisi Kanuna kadar, Tek Parti iktidarı dönemi boyunca ve öncesinde ekonomideki uygulamaların yönünün bazı özgül öğeleriyle henüz karşılaşılmamış olmasından dolayı iktisadi etkileri açısından “ulusalcılık” ve “milliyetçilik” kavramların eş kavramlar olarak kullanmıştık. 1942 yılında yürürlüğe giren Varlık Vergisi Kanunu ile Türkiye Cumhuriyetinin 1930-1939 yılları arasında devletçilik/korumacılık politikalarına ağırlık vermiş olmasından dolayı bu iki kavramı eş kullanmak lüksümüz de ortadan kalkmış bulunmaktadır. Sermayenin İkinci Millileştirilmesi sürecini anlamak açısından bu konuya açıklık getirmek gerekmektedir. “Milliyetçilik” ve “ulusalcılık” kavramları siyasi ve ekonomik olmak üzere iki açıdan ele alındığında ters yönlü bir ilişki ortaya çıkmaktadır. Siyasi açıdan “milliyetçilik” dil, tarih ve kültür bakımından ortak bir mefkureye sahip olunmasından dolayı ulusun sınırlarını aşan perspektife/temele sahiptir; Bu nedenle, kavram, siyasi olarak, çok geniş izdüşüme sahipken ekonomik uygulamalar açısından bakıldığında bir o kadar da dar bir anlama sahiptir. Ekonomide milliyetçilik, toprak-devlet-ulus üçleminde siyasi olarak dar bir anlama sahip “ulusalcılık” kavramının sınırlarını aşamamaktadır. Ekonomide milliyetçilik ulusal öğeleri oluşturan ekonomik birimlerden, devlet dışarıda tutulduğunda, diğer birimlerin çıkarını gözetten bir uygulama olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu minvalde devletçilik, kamu otoritesinin ekonomik hayatta söz sahibi olmasını ifade ederken milliyetçilik kavramı kamu otoritesinin dışındaki özel sektörün devletle aynı kökene sahip özelliklerinin ekonomik hegemonyasını ifade etmektedir. Kısacası, ekonomi politikalarında görülen her devletçilik/korumacılık uygulamaları “milliyetçilik” olmadığı gibi her “millileştirme” devletleştirme anlamına gelmemektedir. Türki Cumhuriyeti, Lozan Barış Antlaşmasının Ticaret Sözleşmesinin 1923-1930 yılları arasında yaşattığı liberal dönemi Milliyetçilik perspektifi çerçevesinde değerlendirmiştir. Lakin, şu noktayı netleştirmek lazım gelir: 1932 yılından sonra ve BBYSP’nın yürürlüğe girmesiyle başlayan ve 1939 yılına kadar devam eden ekonomi politikaları “Devletçilik” politikalarıdır. Bu nedenle devletin yabancı-yerli sermayenin elindeki kaynakları satın alma veya el koyma yoluyla bünyesine dahil etmesi, diğer taraftan kamu varlığını ekonomide egemen kılmasını tümel olarak “millileştirmeler” olarak kavramsallaştırmak yanlıştır. Bu eserde yer alan Tablo 9’un başlığı *Millileştirilen Şirketler* olarak belirtilmiştir, aslında bu şirketler millileştirilmemiştir (yani hem özel sektörün hem de kamu sektörünün sermaye stokunu arttırmamıştır), *devletleştirilmiştir* (yani sadece kamu sermaye stokun

artmıştır). *Devletleştirme* ile *millileştirme* arasındaki ayrımı netleştirmek, sermayenin millileştirilmesi sürecini anlamak açısından önem arz etmektedir.

Ekonomide Devletçilik/Korumacılık politikalarının Savaş Ekonomisi biçiminde devam ettiği II. Dünya Savaşı koşullarında, sermaye yapısında ve birikiminde köklü değişime neden olan uygulamalar hayata geçirilmiştir. Bu uygulamalardan en önemlisi, iktisadi açıdan sermayenin millileştirilmesini ifade eden, savaş koşulları meşruluğunu arkasına almış görünen 12 Kasım 1942 tarihli 4305 sayılı Varlık Vergisi Kanunudur. Daha önceki konularda değinildiği üzere, Osmanlı İmparatorluğunun son döneminde Türkçülük/Milliyetçilik ideolojisine sahip asker-bürokrat kökenli İttihat Terakki Fırkası iktidarında savaş koşulları döneminde 1915 yılında Ermeni tebaasına tehcir uygulanmış daha sonra da sermayenin millileştirilmesi ve sermaye terakümünün hızlandırılması amacıyla Türk-Rum Nüfus Mübadelesi yapılmıştı. Sermayenin ilk millileştirilmesi hamlesi olarak değerlendirdiğimiz bu uygulamaların, Türkiye Cumhuriyetinin kuruluşundan sonra Tek Parti İktidarının sürdürdüğü ekonomi politikalarının siyasi yönünü oluşturduğunu belirtmiştik. Bu ilksel birikim sürecinden itibaren ekonomide yeşermeye başlayan Ticaret Burjuvazisi ve Finans Burjuvazisi 1929 yılına kadar Milli Sermaye Sınıfı yaratılması talebine cevap verecek gelişkinliğe erişememiştir. Anadolu sermayesi biçiminde ekonomide ağırlığını sürdüren Müslüman-Türk Sermaye sınıfı, kapitalist modernitenin merkezinde yer alma kabiliyetinden II. Dünya Savaşında da yoksun görünmekteydi. İkinci Dünya Savaşının getirdiği yıkıcı ekonomik koşullar ve öncesinde Tek Parti İktidarının uyguladığı devletçilik politikaları nedeniyle Türk-Müslüman sermaye sınıfı gelişirken Sermayenin Birinci Millileştirilmesinden arta kalan ve özellikle İstanbul'da faaliyetlerini yoğunlaştırmış olan Azınlık-Ticaret Burjuvazisinin de sermaye birikimini arttırdığı görülmektedir. Savaş ekonomisi koşullarında devletin savunma harcamalarının artması, savunma giderlerinin finansmanını sağlamak amacıyla devletin uyguladığı yanlış ekonomi politikaları ve toplumun duyduğu rahatsızlığı giderme çabası, Türkiye Maliye Tarihinde çok tartışılan Varlık Vergisi Kanununun ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Refik Saydam'ın ani ölümünden sonra 1942 Temmuz'unda Başbakanlığa oturan Şükrü Saraçoğlu, savaşın tüm ağırlığının hissedildiği ekonomik huzursuzluğu devralmıştır. Refik Saydam döneminde uygulanan politikaları, ekonomide yıkıntılara yol açtığı gibi bütçede savunma giderlerinin karşılanmasına yönelik alınan önlemlerin 1942 yılına gelindiğinde yeterli olmadığı görülmektedir. Kesinleşen

rakamlara göre 1938'de bütçenin %33,06'sı, 1939'da %46'sı, 1940'da %55,50'si, 1941'de %57,30'u, 1942'de %56,60'ı 1943'de %54,80'i, 1944'de %53,90'nı, 1945'de %43,50'si savunma giderlerine ayrılmıştır. (Tüfekçi, 2004, s.210) Devletin bütçe gelirlerinin en önemli kaleminin vergiler olduğunu daha önce belirtmiştik. Savaş döneminde para arzındaki hızlı artış, enflasyonun yükselmesi, kaynak kıtlığı, ithalat-ihracat sorunu ve ülkenin ağırlıklı olarak tarım sektörüne dayanıyor olması ve bu sektörün verimliliğinin düşük olması; en önemlisiyse ekonomide ortaya çıkan bu sorunları ihtikar, karaborsacılık, kaçakçılık, stokçulukla lehlerine çeviren belli bir sermaye sınıfının hızla zenginleşmesi 1942 yılında olağanüstü bir vergiyi gündeme getirmiştir. Piyasa şartlarına uyan ve bundan büyük kazançlar sağlayan tacir, sanayici, ithalatçı ve çiftçileri vergilendirmek, bunun yanı sıra savaş koşullarında büyük gelir kaybına uğrayan geniş halk yığınları ile koşullardan faydalanarak zenginleşenler arasındaki vergi eşitsizliğini kaldırmak amacıyla 12 Kasım 1942 tarihinde 40305 sayılı yasayla Varlık Vergisi Hakkında Kanunun yürürlüğe girmiştir.

Kanunun 1. Maddesinde verginin konusu şu şekilde ifade edilmektedir: “Servet ve kazanç sahiplerinin servetleri ve fevkalâde kazançları üzerinden alınmak ve bir defaya mahsus olmak üzere ‘Varlık Vergisi’ adıyla bir mükellefiyet tesis edilmiştir.”¹¹ Kanunun ilk maddesinde de belirtildiği üzere:

Verginin oranı ve matrahı kanunla belirlenmiş bir ‘servet vergisi’ idi. Başbakan Ş. Saraçoğlu ve Maliye Bakanı Fuat Ağralı'ya göre yasayla şu sonuçları almak amaçlanmıştır:

- Enflasyonla mücadele için tedavülden para çekmek,
- Savaş yıllarında ‘çok para kazanmış olanlardan’ vergi almak,
- Devlet gelirlerini arttırmak (Tokgöz, 2004, s.120)

Varlık Vergisi, daha sonraki yıllarda köylü kesimine uygulanacak olan Toprak Mahsulleri Vergisi gibi, Milli Korunma Kanununun hükümete tanıdığı yetkilerle çıkarılan olağanüstü bir vergidir. İleride ayrıntısıyla incelenecek olan bu kanunun en önemli sonuçlarını şöyle tanımlamak mümkündür:

1- Vergi ile piyasada, kısa süreliğine de olsa, para arzı azalmış ve bunun sonucu enflasyon düşmüştür,

2- Vergi ile el konulan malların açık artırımı sonucu piyasa arzında artış gerçekleşmiştir

3- Sermaye sınıfının karakteri değişmiştir,

---

¹¹ Bkz: Varlık Vergisi Hakkında Kanun
http://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc024/kanuntbmmc024/kanuntbmmc02404305.pdf [23.09.2014]

4- Sermayenin tekelleşmesi ve sermaye birikimi hızlanmıştır.

1942 yılının Ağustos ayına kadar, başta Nazi Almanya'sı olmak üzere, Mihver Devletlerin saldırganlığı devam etmiştir. Daha sonra yönünü SSCB'ye çeviren Nazilerin savaşı kazanacaklarına dair oluşan genel kanı dünya siyasetine hakim olmaya başlamış ve bu durum sosyal-iktisadi politikaların yönünün değişmesine neden olmuştur. Birçok ülke Almanya'yla ilişkilerini korumak amacıyla kendi ülkelerinde yaşayan Yahudilere ve Azınlıklara yönelik her alanda dışlayıcı politikalar geliştirmiştir. Hem Osmanlı İmparatorluğunun I. Dünya Savaşına girme nedeni olan İttihat Terakki Fırkasının Alman sempatisi hem de 1932'den sonra Türkiye'nin dış ticaret yapısında Alman ekonomisinin ağırlığının hızla artması, Türkiye'de Savaş Ekonomisi uygulamalarının görünmeyen yüzünü oluşturmaktadır. Varlık Vergisi uygulaması işte bu konjonktürün etkilerinin dışı vurulduğu en bariz örneklerden biri olarak karşımıza çıkmaktadır.

1942 yılında, Başbakan Şükrü Saraçoğlu ve Ticaret Bakanı Behçet Uz hükümeti 12 Kasım 1942 tarihinde Varlık Vergisi Kanununu yürürlüğe koymuştur. Servet üzerinden tarh yapılacak bu verginin kapsamına giren mükelleflerin listesi Maliye Müfettişleri tarafından hazırlanmıştır. Mükellefler, vergi politikasının eşitlik ilkesine aykırı bir biçimde tabiiyetlerine göre tasnif edilmiş ve vergi uygulaması da tarihe damgasını vuran eşitsizliklerle sonuçlanmıştır. Mükellef cetvelleri dört gruba ayrılmıştır M (Müslüman), G (Gayrimüslim) , E (Ecnebi) ve D (Dönme). (Ökte, 1951, s.48) İstanbul Defterdarı ve Varlık Vergisini İstanbul'da tatbik eden müfettiş grubunun başında yer alan Faik Ökte, Ecnebi grubuna uygulanacak verginin Türklere uygulanacak biçimde olduğunu belirtirken diğer taraftan vergide yapılan ayrımcılığı şu biçimde ifade etmektedir: “Yanyana iki dükkânda çalışan, aynı kirayı veren, aynı istidatta olan müslim ve gayri müslim iki vatandaşa tarh ettiğimiz vergilerin arasındaki ölçsüz fark, verginin ilânı günü foyamızı meydana vurmuştu.” (1951, s.15)

Varlık Vergisi her ne kadar servet vergisi gibi kurgulansa da, içeriği ve uygulaması verginin bu görünümünü değiştirmiştir. Bu çalışmanın ilk konusunda, sermaye birikiminin ikili yönüne değinmiştik; bunlardan biri özel mülkiyet (sabit sermaye stoku artışı) sonucu ve diğeri de üretici güçlerdeki değişim (değişir sermaye stoku artışı) sonucu oluşan birikimdir. Varlık Vergisinin servet vergisi olma özelliğinin yanı sıra sermaye birikim yoğunluğunu üretici güçler düzlemine taşıyan yanı, seyyarlar ile hizmet erbabını da kapsıyor olmasıdır; bu nedenle verginin servet

vergi olma özelliğinin dışına taşıdığı görülmektedir. Bu özelliğine değindikten sonra Varlık Vergisi Kanununun bazı yönlerinde değinmek gerekmektedir.

1- Mükellefiyet: 4305 sayılı Varlık Vergisi Kanununun 2. Maddesi Kanununun icra edileceği mükellefleri tanımlamıştır.¹²

- Komisyonlarca tespit edilecek olan büyük çiftçiler,
- Kendilerine ait ya da hisseli ise hisselerinin yıllık gayrisafi geliri 2500 olan bina sahipleri,
- Vergiye bağlı değerleri 5000 lira üzerinde olan ve komisyonca vergiyi verebilecekleri tespit edilen arsa sahipleri,
- 1939'dan beri vergiye tabi işlerle uğraşı Varlık Vergisi Kanununun ilanı esnasında işini terk etmiş olanlar,
- 1939'dan beri mesleği komisyonculuk, tacirlik, tellallık olmasa dahi komisyonculuk ve aracılık geliri elde etmiş olanlar Varlık Vergisi mükellefi olarak addedilmişlerdir.

2- Uygulama: Varlık Vergisi Kanunu uygulaması birçok çalışmanın konusu olmuş, içeriğinin (tebliği, tarh biçimi, süresi ve tahsilinin) maliye ilkelerine aykırı olmasından dolayı birçok defa eleştirilmiştir. Verginin öne çıkan uygulama yönleri kısaca şunlardır:

- Yukarıda bahsedilen faaliyetlerden iki ya da daha fazlasına dahil olan mükellefler, her bir faaliyetten ayrı ayrı mükellef tutulurlar.
- Vergi hakiki ve tüzel kişilere tarh edilir.
- Vergi, şirket hisseli ise hisselere bakılmaksızın şirketin menkul ve gayrimenkul varlığının tamamı üzerinden tarh olunur.
- Vergi oranlarının belirlenmesi komisyonların takdirine bırakılmıştır. Bu komisyonlar her vilayet ve kazanın en büyük mülkiye memuru başkanlığı ve ticaret odası ile belediye üyelerinden seçilecek 2'ser üyeden oluşan komisyondur. Ayrıca komisyona, bağımsız kişilerden de üye alımı yapılabilmektedir.
- Büyük çiftçilerin ödeyecekleri vergi oranları, varlıklarının %5'ini geçmeyecektir.
- Komisyonlar mükelleflerin, mükellefiyet oranlarını 15 gün içinde belirlemekle sorumludurlar.
- Komisyon kararlarına karşı idari ve adli makamlarda dava açılmaz.

---

¹²Aynı. , Madde 2

- Mükellefler, vergilerini 15 gün içinde mal sandığına yatırmak zorundadır. Vergilerin yasal süre içinde ödenmemesi halinde sonraki 1. Hafta %1, daha sonraki hafta için %2 fazla vergi ödemek zorundadırlar. Bu bağı tarihlerde vergisini ödemeyen mükellefler zorunlu çalışmaya tabi tutulurlar.

- Vergi mükellefleri ile ikamet eden kişilerin, karı-kocaların, ya da anne, baba, kardeş gibi yakın akrabaların menkul ve gayrimenkulleri verginin teminatı olarak addedilmiştir.

- Bir mükellefe aynı faaliyet alanından dolayı iki defa vergi tarhi yapılamaz, yapılırsa vergi oranı yüksek olan göz önünde tutulup küçük olan oran iptal edilir.

Yukarıda verginin mükelleflerine ve vergi oranlarına dair kanunda geçen maddeleri özetlerken gördüğümüz üzere birçok hususun, o dönemde vergiyi uygulamakla yükümlü komisyonların takdirine bırakıldığı görülecektir. Türkiye'nin Tek Parti iktidarıyla yönetildiği bir dönemde, ayrıca devletçilik döneminde Tek Parti iktidarının merkezileşmesinin ve otokratikleşmesinin hızlandığı göz önünde bulundurulduğunda, komisyonların bağımsız hareket etme kabiliyetinin mümkün olmadığı anlaşılacaktır. Nitekim mümkün olmamıştır da. İstanbul'da Varlık Vergisi Kanununun uygulanmasından sorumlu komisyonun başında bulunan Faik Ökte'nin yazdığı anı-eser bu tarafsızlığın örnekleriyle doludur: Vergi miktarının, gayrimüslimler için yerine göre 5-10 misli ağırlaştırılması; Dönmelere tarh edilen vergi miktarının Müslümanlara tarh edilen miktarların iki katı olarak ayarlanması; Taşnakların liderlerindendir düşüncesiyle Kadıköylü Asador'un vergisinin 4 misline çıkarılması; Dönmelerden olduğu için Bezmenlerin vergisinin 1 Milyonu aşması; Müslümanlardan, Ankara yönetiminin düşmanlık göttüğü Fuat Baban ve İbrahim Ali'ye ağır vergiler uygulanması bu örneklerden yalnızca birkaçıdır. (Ökte, 1951, s.78-85-99-174) Bu örnekler, Türkiye'de Üçüncü Kuşak Sermaye Sınıfının oluşumunda devletin etkin rolünü göstermekle birlikte savaşın yarattığı ağır koşullarla birlikte düşünüldüğünde, sermaye birikimi açısından da önemli sonuçlar doğurmuştur.

Ek 4'te 1928 yılına kadar faal olan şirketlerde Müslüman-Türk sermaye sınıfının Ticaret ve Bankacılık alanlarında yoğunlaştığı ve faaliyetlerin coğrafi alanlarının Anadolu'da ağırlık kazandığını ve Müslüman-Türk olmayan sermaye sınıfının ise İstanbul merkezli olduğunu belirtmiştik. Sermayenin İkinci Millileştirilmesi olan Varlık Vergisi Kanununa kadar sermaye sınıfının (sanayi sermaye sınıfı dahil) bu ikili yapıyı sürdürdüğünü söylemek mümkündür. Müslüman-

Türk sermaye sınıfı Anadolu'da faaliyetlerini yoğunlaştırırken gayrimüslim ve ecnebi sermaye sınıfı İstanbul'da faaliyetlerini sürdürmüştür. II. Dünya Savaşı koşullarında ekonomiye yapılan yanlış müdahaleler ve üreticiler-aracılar-tüketiciler üçgeni arasındaki ilişkilerin bozulması/mantalitenin değişmesi sonucu ekonomide ortaya çıkan sorunlar, her ne kadar devlet bu kanunu savaş ekonomisi problemlerini çözmeye yönelik çıkarmış olsa da, demokratik bir yapıdan uzak Tek Parti iktidarı bürokrasisi ile sermaye sınıfının ahabap-çavuş ilişkisi üzerine kurulu olması pratikte Varlık Vergisi Kanununun uygulamasının çıkar ilişkisine dönüşmesine neden olmuştur. Kanunun, sermaye sınıfı ve sermaye birikimi açısından önemine değinmek açısından yukarıda sıraladığımız kanun maddelerinin pratikteki yansımalarını analiz etmek elzem görünmektedir.

Varlık Vergisi Kanununun 11. Maddesinde şu ifadeler yer almaktadır: *Ancak bir mükellef namına aynı mükellefiyet mevzuundan dolayı mükerrer vergi tarh edilmiş olduğu takdirde bunlardan en büyük olanı ipka edilerek diğerleri tarhiyatı yapan komisyonların vazife gördüğü mahallerin en büyük malmemuru tarafından mükelleflerin müracaatı üzerine silinir.*¹³ Varlık Vergisi Kanununun, sermaye birikimi ve sermaye sınıfı açısından önem arz eden tahsilat hakkındaki bu maddesinin üzerinde durmak gerekmektedir. Türkiye Cumhuriyetinin İkinci Kuşak sermaye sınıfının asker-bürokrat ve sivil-bürokrat kökenli olduğunu belirtmiştik. Her ne kadar Türkiye-Yunanistan Nüfus Mübadelesi ve Ermeni Tehciri sonucu ekalliyetler ülkeden ayrılmışsa da II. Dünya Savaşı başlangıcında İstanbul'un ekonomik hayatında ağırlıklarını sürdürür durumdadırlar. "Ticaret köprübaşlarını tutan ekalliyetlerin elindeydi ve dahilin ilk maddelerini harice satmak, haricin mallarını dahilde sürüp bedeli üzerinden muayyen komisyonlar almak gibi bir esasa dayanıyordu." (Ökte, 1951, s.19) Müslüman-Türk sermaye sınıfı ise ağırlıklı olarak Anadolu sermayesi görünümünde olmakla birlikte Tek Parti iktidarının çıkardığı bir dizi yasa ve tanıdığı ayrıcalıklarla İstanbul ticaretiyle bağ kurmuştur. Vehbi Koç gibi, Anadolu'nun muhtelif yerlerinde (özellikle Ankara'da) faaliyet gösterip İstanbul sermayesi ile sıkı ticari bağlar kuran ve iş alanlarını coğrafi çeşitliliğe yaslayan sermaye sınıfı mensubu çoktur. Kısacası faaliyet gösterdiği yerler dışında iş alan (devletçilik döneminde demiryolu projeleri gibi) ve yatırım yapan Müslüman-Türk sermayedar çoktur; mamafih İstanbul'da toplanan gayrimüslim sermaye sınıfının ise

---

¹³Aynı. s. 3, Madde 11

faaliyet alanı İstanbul'la veyahut yurtdışı ticareti ile sınırlıdır. Varlık Vergisi Kanununun 11. Maddesi bizim belirttiğimiz coğrafi farklılıktan kaynaklanan sorunlara zamanında çözüm üretememiştir. Bu nedenle Müslüman-Türk kesimin vergiden kaçması oldukça kolaylaşmıştır ya da çeşitli yerlerdeki faaliyetlerinin tespit edilmesi zorlaştığı için mükelleflerin tespit edilmesi zorlaşmıştır. Ayrıca, dış ticaret ilişkileri kurmak açısından gayrimüslimlerle ortak olan Müslüman-Türk sermaye sınıfı ortaklarının Vergi yükümlülüğü altına girmesi dolayısıyla hisselerini daha ucuza alabilmiştir; böylece faaliyet alanlarının yanı sıra sermaye doğrudan el değiştirmiş ve sermayenin tekelleşmesini ve birikimini hızlandırmıştır.

Mükellefiyet hususu, yukarıda değinildiği üzere, net bir şekilde kanunda çizilmiş olmasına rağmen komisyonların, yetkilerini fevri şekilde kullanması büyük sorunlar çıkmasına neden olmuştur; diğer bir deyişle Tek Parti otoritesi altındaki bürokratlar, vergiyi istedikleri şekilde uygulama yoluna gitmişlerdir. Bu fevrilik, maliye tarihinde görülmemiş, vergi ilkelerine aykırı davranışların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Verginin uygulayıcıları ya da dönemin bürokratları bu verginin, Klasik iktisattan miras kalan günümüz çağdaş vergiciliğinin “vergi adaleti” ve “vergide uygunluk” ilkelerini hiçe saydığının farkındadırlar. O dönemde maliye müfettişi ve Dolaylı Vergiler Genel Müdürü olan Ferit Melen “Kanun tasarısının ilk gördüğümde doğrusu dehşete kapıldım. Çünkü bizim anladığımız manada bir vergi tasarısı değildi. Kazanç ve irat tahmine dayalıydı. Verginin oranı belirsizdi. İtiraz hakkı yoktu” yorumunda bulunmuştur. (Akar, 1992, s.102)

Varlık Vergisi Kanunu uygulamasındaki bir diğer sorun vergi orandır. Vergi mükelleflerinin ve vergi oranlarının belirlenmesi açısından Komisyonun tercih ettiği yöntem, II. Dünya Savaşı esnasında dünyayı saran ırkçılık ideolojisinin etkisi altında olduğunun göstergesidir. Vergi mükellef cetveli dini/ırki kökenler göz önünde bulundurularak hazırlanmıştır. Mükelleflerin ve bunlara uygulanacak vergi oranlarının Müslüman, Gayrimüslim, Dönme ve Ecnebi olarak ayrıştırılarak uygulandığına değinmiştik. Bu durum verginin, savaşın olumsuz göstergelerini fırsat bilerek kaçakçılık, karaborsacılık, haksız kazanç elde eden ve kazançlarıyla servet biriktiren kesimlere yönelik olduğu iddiasını boşa çıkarmaktadır. Para arzının artması, ithal talebi artışı ve enflasyon vb. gibi koşullarda ihtikâr yapan farklı dini-etnik gruplara mensup kişilere farklı vergiler uygulanmıştır. Diğer taraftan Varlık Vergisi, Yani kazanç vergisi ve zamları bütün ağırlığı ile kaçakçılık yapamayan şirketleri ve hizmet erbabını ezmiştir. (Ökte, 1951, s.25) Hem kaçakçılık,

karaborsacılık vb. şekilde haksız kazanç elde edenler arasında eşitsiz bir uygulama sergilenmiş hem de kaçakçılık yapmayan dürüst sermaye kesimi zapturapt altına alınarak vergi ilkesizliği daha da derinleştirilmiştir.

Varlık Vergisi Kanununun üç amacı olduğunu ve bunların savaş zenginlerini vergilendirmek, enflasyon artışını azaltmak maksadıyla tedavülden para çekmek ve devlet bütçesi üzerindeki yükü azaltmak olduğunu ifade etmiştik. Bu amaçların ekonomik düzenin gereksindiği biçimde gerçekleştirilip gerçekleştirilmediğini incelemeden önce Varlık Vergisi Kanununun kronolojisini çıkarmamız gerekmektedir:

- Varlık Vergisi mükellefleri Komisyonlarca belirlenmiştir,
- Varlık Vergisi 12 Kasım 1942 yılında yürürlüğe girmiştir (mükellefler ilan yoluyla duyurulmuştur),
- Verginin normal tahsil süresi 15 gündür,
- Sonraki ilk hafta vergi %1 cezalı tahsil edilir,
- İkinci hafta vergi %2 cezalı tahsil edilir,
- Verginin ilanından 1 ay sonra vergiyi ödeyemeyen gayrimüslimler Aşkale'deki çalışma kamplarına sevk edilmiştir. (Ökte, 1951, s.149)
- 17 Eylül 1943 tarihli ek hükümlerle hizmet erbabı ve seyyarların vergi bakayası affedilmiştir (23.610 mükellefin 12.266.966 lira terkin edilmiştir.) (1951, s.196),
- 17 Mart 1944 tarihinde neşir edilen 4530 sayılı Varlık Vergisi Bakayasının Terkinine Dair Kanun ile vergi bakayalarının tamamı silinmiştir.¹⁴ 103.609.471 lirası gayrimüslimlere, 9.002.696 lirası Müslümanlara ait olmak üzere toplam 112.612.167 lira iptal edilmiştir. (Ökte, 1951, s.196)

Vergi kronolojisini oluşturduktan sonra, Varlık Vergisi Kanunuyla hedeflenen amaçlar üzerinde kısaca durmak gerekmektedir. Verginin amaçlarından birinin savaş zenginlerini vergilendirmek olduğunu belirtmiştik. Savaş dönemini fırsata dönüştürerek muazzam kazançlar elde eden büyük çiftçiler, tüccar ve bazı politikacılar halkın katlandığı fedakârlıklar karşısında büyük bir kesimin öfkesini üzerine çekmişti. Fiyatların hızla artması dolayısıyla bu kesimin kazancını vergilendirmek, savaşın ağır yüküne katlanan halkın öfkesini dindirmek ve stokçuların ellerinde tuttıkları stokları piyasaya sürmeye zorlamak maksadıyla Varlık Vergisi

---

¹⁴ Bkz: Varlık Vergisi Bakayasının Terkinine Dair Kanun, http://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc026/kanuntbmmc026/kanuntbmmc02604530.pdf, [23.09.2014]

çıkarılmıştır. Ayrıca Vergi bir yönüyle, devletçilik döneminde bahsettiğimiz para politikası ile maliye politikası araçlarını kullanmayı henüz bilmeyen iktidarın enflasyon-para arzı ile maliye politikası araçları arasındaki sıkı ilişkiyi zoraki olarak kabullendiği ve uygulamak zorunda kaldığı gerçeğinin dışavurumudur. Varlık Vergisi kapsamına giren 114.368 kişiye 465.384.820 lira vergi tarh edilmiş ve bunun 314.920.940 lirası tahsil edilmiştir. (Ökte, 1951, s.196) İstihbarat birimleri gibi çalışan Komisyonlar vergi Mükelleflerini etnik-dini gruplara göre ayırırken birçok hata işlemiş olsa da Rıdvan Akar, tahsilat yapılan mükellefleri şu şekilde ayırmıştır: yaklaşık 315 milyon liralık verginin 166 milyonunu (%53'ünü) Gayrimüslimler, 115,3 milyonunu (%36,5'ini) Müslümanlar, 33 milyonunu (%10,5'ini) Yabancılar ödemiştir. (Akar, 1992, s.77) Bu oranlar, mükellefler içinde sayıca az olup vergi oranları yüksek olan kesimler bulunduğu göstergesidir. Müslüman-Türk sermaye sınıfı (tüccar, büyük çiftçi, sanayici) sayısı mükellefler içinde fazla yer tutuyor olmasına rağmen, toplam tahsil edilen vergilerin %36,5'ini ödemiştir. Yazar bunun nedenini, Türk mükelleflerin vergilerinin kendi yıllık gelirlerinin %5'ine tekabül ettiklerine; fakat Rumlardan %156, Yahudilerden %179 ve Ermenilerden %232 oranında vergi alındığına bağlamaktadır. (Akar, 1992, s.87) Bu oranlar, sermayenin yoğun şekilde Müslüman-Türk kesimin lehine el değiştirdiğinin ve sermaye birikiminin tekelleşme yoluyla hızlandığının ve Türkiye Cumhuriyetinin kurucu unsurlarının İttihat ve Terakki asker-bürokrat kesimden devraldığı milliyetçilik ideolojisini savaş koşullarında da uygulama fırsatı bulduğunun ispatı niteliğindedir. Ferit Melen'in verdiği röportajda, yukarıda aktardığımız üzere, Vergiye şaşkınlıkla yaklaşmakla birlikte şu ifadelerle vergiyi kabullendiğini sergilemektedir: “Varlık Vergisi'ne kadar Türkler ticarete ikinci ve üçüncü sınıf işler yapıyorlardı. Varlık Vergisi'nden sonra bilhassa Anadolu ticaret erbabı İstanbul'a gelerek, ticaret hayatında kendilerine yer yapabilmişlerdir.” (Akar, 1992, s.87)

Türkiye Cumhuriyetinin kuruluşundan Varlık Vergisi Kanuna kadar geçen sürede uygulanan vergi türlerinin, sağlıklı bir iktisadi zemine sahip olduğunu söylemek mümkün gözükmemektedir. Osmanlı İmparatorluğunun uyguladığı vergi türleri yeni rejimle birlikte kaldırılmış; fakat onların yerine düzensiz, daha ağır yükümlülükler getiren yeni vergiler uygulamaya konulmuştur. Çoğunlukla tarım kesimi aleyhine olan bu vergilerin, II. Dünya Savaşı koşullarında yoksul ve ücretli kesimlerin yaşamını daha da zorlaştırdığını söylemek mümkündür. Varlık Vergisi, tarım kesimi dışında yer alan sermaye sınıfının yapısına doğrudan müdahale edecek

niteliklere sahip ilk kapsamlı vergi olarak karşımıza çıkmaktadır. Tek Parti iktidarı Varlık Vergisini, Savaş Ekonomisinin gerekliliği olarak uygulamaya koymuş gibi görünse de Türkiye’de o döneme kadar sağlıklı bir vergi politikası mevcut değildi. Bu nedenle verginin, sermayenin el değiştirmesi ve ticaret sermayesinin birikimin artması sonucunu doğurduğu görülmektedir. Hem savaşın yarattığı ekonomik koşullardan istifa eden çıkarıcı kesimlerin artması hem de bu sermaye sınıfının haksız zenginleşmesinin önünü alacak hukuki ve iktisadi tedbirlerin hükümet tarafından daha önce yürürlüğe sokulmamış olması II. Dünya Savaşı koşullarından sermaye birikimini arttıran kesimlerin, yani Üçüncü Kuşak Sermaye sınıfının tarih sahnesine çıkmasına neden olmuştur. Üçüncü kuşak sermaye sınıfının, kendinden öncekilere benzer şekilde, devleti arkasına almış, bürokrasiyle iç içe geçmiş ticaret erbabının arasından çıktığı aşikârdır.

Varlık Vergisinin Kanununun amaçlarından diğer, tedavüldeki para miktarını çekmek ve bu suretle enflasyonu düşürmektir. Hükümetçe öngörülen bu amacın, kısa süreliğine de olsa, gerçekleştiğini hatta kanunun uygulaması neticesinde vergilerini ödeyemeyen mükelleflerin mallarına el konulması ve bu malların arttırma usulü ile satışı piyasada canlanmaya neden olmuştur. Lakin enflasyonu düşürme çabası sadece 1943 yılına etki etmiş ve bu nedenle Varlık Vergisinden beklenen amaç, uzun dönemde iflasla sonuçlanmıştır. Hem vergilerin tahsili hem de el konulan malların satışı ile piyasada salınan paranın çekildiğini söyleyebiliriz. “Varlık Vergisi dolayısıyla İstanbulda satılan g. menkul adedi 885 dir. Bunların vergi kıymetleri 2.700.883 liraya baliğ olur. Bunun 330 parçası ev, 97 si dükkân, 190 nı arsa, 80 ni apartıman, 42 si depo, 7 si han, 8 zi fabrika, mütebakisi müteferrik şeylerdir.” (Ökte, 1951, s.164) Varlık Vergisi Kanunu neticesinde, 1942 yılı bütçesinin emisyonla karşılanacak olan 134 milyon liralık kısmı 1943 yılı için düşmüş ve 5 milyon lira ile sınırlı kalmıştır. (Kafaoğlu, 2002, s.28) Savaşın sonraki yıllarında tekrar yükselişe geçse de bütçeyi para basarak karşılama miktarı 1942 yılındaki kadar yüksek olmamıştır.

Aşağıda verilen Tablo 15, Savaş Ekonomisi döneminde Fiyatların ortalama değişimini göstermektedir.

Tablo 15: Baz yılı 1938 olan Eşya Fiyatları Endeksi

Yıl	Bitkisel Gıda Maddeleri Ortalaması	Hayvan ve Hayvan Ürünleri Ortalaması	Sanayi Hammaddesi ve Yarı Mamul Mallar Ortalaması	Genel Endeks
1940	123.3	121.8	134.5	126.6
1941	179.8	174.8	176.3	175.3
1942	424.9	386.6	261.2	339.6
1943	894.5	752.8	319	590.1
1944	539.4	520.9	355.6	458

KAYNAK: Faik Ökte, *Varlık Vergisi Faciası*, (İstanbul: Nebioğlu Yayınevi, 1951), s. 31 (Taraşımızca düzeltilmiştir.)

Tarımdaki üretken nüfusun silahaltına alınması dolayısıyla piyasada temel tüketim ürünleri arzındaki azalma, devletin piyasa kütleli alıcı olarak girmesi, bütçede savunma harcamalarının para basılarak karşılanmaya çalışılması, savaş koşulları nedeniyle ithalat hacminin daralması gibi etkenlerle 1939 yılından itibaren enflasyon hızla yükselmiştir. Tablo 15’te, II. Dünya Savaşı esnasında fiyatların ortalama artışı yer almaktadır. 1941 yılında Genel ortalama endeks 175.3 iken 1942 yılında endeks 339.6’ya fırlamıştır; bunun en önemli nedeni Başbakan Refik Saydam’ın ani ölümünden sonra hükümeti kuran Şükrü Saraçoğlu’nun, iktisadi rasyonaliteye uymayan bir biçimde, savaş koşullarında fiyatları serbest bırakma politikasıdır. Sonraki yıllarda da enflasyonun attığı görülmektedir. Varlık Vergisi Kanununun, yıllar itibariyle, enflasyonun düşüşü açısından herhangi bir etkisinin olmadığı görülmektedir. Tablo 15’e baktığımızda 1943 yılında hayvansal ve bitkisel ürünler endeksi bir önceki yıla göre 2 kat artmış, genel endeks 2 kata yakın artmıştır. Varlık Vergisi tahsilatı esnasında ve sonrasında takribi birkaç ayda enflasyon düşmüş olsa da daha sonra tekrar artmıştır; böylece hükümetin kanunu çıkarma amaçlarından biri olan enflasyonu düşürme politikasının herhangi bir işe yaramadığı görülmektedir.

Varlık Vergisi Kanununun amaçlarından bir diğeri, bütçe gelirlerini arttırmak ve böylece savaşın neden olduğu bütçe üzerindeki baskıyı azaltmaktır. Cumhuriyetin kuruluşundan itibaren Mustafa Kemal’in de üzerinde titizlikle durduğu “Denk Bütçe” politikası II. Dünya Savaşı koşullarında uygulanamaz hale gelmişti. Devlet savunma

harcamalarının artması nedeniyle ortaya çıkan bütçe açığını vergilerle kapatmayı düşünüyordu; çünkü tekel ürünlerine ve devlet sanayi ürünlerine yapılan zamların, planlı ekonominin neticesi olan millileştirmelerin devam etmesinin bütçe açığını kapamada yeterli olmadığı, hatta bütçeyi ağır külfete soktuğu görülmektedir. Varlık Vergisi ile toplam 114.368 mükellefe tarh edilen vergi 465.384.820 lira, tahsil edilen vergi ise 314.920.940 liradır; yalnızca İstanbul'daki mükelleflere tarh edilen vergi ise 317.275.642 lira, tahsil edilen miktar 221.307.642 lira olmuştur. (Ökte, 1951, s.196) Tahsil edilen vergi matrahının ise 1943 yılında bütçe açısından etkisi şeklindedir: Katma ve yerel yönetimler dahil 1943 yılı bütçe harcamalarının %38'ini karşılamıştır. (Tüfekçi, 2004, s.70)

Varlık Vergisi Kanununun yürürlüğe girdiği dönemde alınan bazı vergiler şunlardı: Kazanç Vergisi, Hayvan Vergisi, Gümrük Vergisi, Muamele Vergisi, Dâhili İstihlak Vergisi, Damga Vergisi, Tekeller Vergisi, Muvazene Vergisi. Bu vergilerden elde edilen gelirlerin yarısından fazlasını ücretli kesim ile beyannameli kesim ödemekte ve vergilerin çok az bir oranını mülk sahipleri, tüccar, esnaf ve sanayici kesim ödemekteydi. Özellikle Cumhuriyetin kuruluşu sonrasında imar hareketine katılan asker-sivil sermaye sınıfı (özellikle müteahhitler) yok denecek kadar vergi ödemişlerdir. Varlık Vergisi Kanunu ile tüccar, esnaf ve sanayici kesim (özellikle de savaş koşullarında haksız kazanç elde edenler) vergilendirilmeye çalışılmışsa da bu sadece sözde ve azınlıklarla sınırlı tutulmuştur. Böylece vergi haksız bir biçimde uygulanmış, savaş koşullarının ekonomik yükünü hafifletmekten çok arttırmıştır. “Varlık Vergisi ile bidayette güdülen iktisadî gayeler tahakkuk etmemiş, ileri sürülen fiyat politikası iflâsla neticelenmiştir. Konjonktürün mütemadiyen yükselmesi yüzünden ilk günlerde fiyatlarda görülen düşüklük çabucak zail olmuştur.” (Ökte, 1951, s.200) Verginin akılcı şekilde uygulanmaması, iktidar yanlısı sermaye sınıfının çıkarlarını korumaya yönelmesi ile savaşın yükünü hafifletmekte önemli bir enstrüman olacak Varlık Vergisi Kanunundan faydalanılmadığı görülmektedir. Neticede kanundan faydalanılmaması ile savaşın iktisadi şiddeti kendini daha da hissettirmiş ve Toprak Mahsulleri Vergisi, Yol Vergisi gibi vergilerle savaşın yükünü taşıyan dar gelirli kesimlere daha da yüklenilmesi sonucunu doğurmuştur.

4.2.3 Toprak Mahsulleri Vergisi

Türkiye Cumhuriyeti II. Dünya Savaşına belli bir kurumlaşma hamlesiyle; lakin hukuk, vergi ve sektörel farklılıklar içinde girmiştir. Birçok iktisatçının ifade ettiği üzere Türkiye, II. Dünya Savaşına girmemiş olsa da iktisadi ve sosyolojik açıdan, savaşa giren birçok ülkeden daha fazla etkilenmiştir. Oğuz Atay *Tutunamayanlar* romanında, savaş sonrası yılları şöyle tanımlamaktadır: “Yıl bin dokuz yüz kırk dokuz. Artık kara renkli ekmek yenmiyor. Girmeden girdiğimiz savaştan çıktık.” (Atay, 2008, s.226) II. Dünya Savaşı başladığında Türkiye'nin tarım sektörü ağırlıklı bir ekonomiye ve nüfusunun da büyük kısmının çiftçi olduğuna değinmiştik. Savaş yıllarında ekonominin çöküşe sürüklenmesi ve devletin rasyonel önlemler almaması ve savaş ekonomisi koşullarında uyguladığı politikaların tutarsızlığı neticesinde halkın büyük kesimi kıtlıkla, pahalılıkla, yoksullukla, siyasi huzursuzlukla baş başa kalmıştır. Elbette bu sorunlara, halkın ağırlıklı toprağa bağlı olmasından dolayı, köylü/kırsal nüfus katlanmak zorunda kalmıştır.

Savaş Ekonomisi durumunda devletin bütçe açıklarının artması, enflasyonun yükselmesi, karaborsa ve ihtikârın artması vb. ekonomik sorunların çözümüne yönelik Milli Korunma Kanununun tanıdığı yetkilere dayanılarak olağanüstü uygulamalar gerçekleştirilmiştir. Bir önceki kısımda Varlık Vergisi Kanununa bu hususta ayrıntılı olarak değinilmişti. Bu uygulamalardan sermaye birikimine ve sermaye sınıfının gelişimine dolaysız etkileri olan bir diğer önemli uygulama, 7 Haziran 1943 tarihinde 4429 sayılı kanunla yürürlüğe konulan Toprak Mahsulleri Vergisidir. Toprak Mahsulleri Vergisinin muhatabı olan köylü/çiftçi kesimin savaş koşullarında, diğer toplumsal tabakalardan farklı olarak, savaşın ağır ekonomik yükünü iki kat daha fazla yüklediğini söylemek mümkündür. Bunlar; a) savaş koşullarında vergi, nüfusun silahaltına alınması, kıtlık, enflasyon, dış ticaret hacminde daralmalar vb. gibi savaşın olağanüstülüğünün dayattığı olgular; b) savaş ekonomisi politikasına geçildiğinde zaten tarımsal alanda yeterli gelişimin gerçekleştirilmemiş olması, yatırımların yapılmamış olması, verimliliğin arttırılmamış ve makineleşmenin yeterli düzeyde sağlanamamış olması nedeniyle nüfusun büyük kısmını oluşturan küçük tarımsal üreticilerin yoksulluk ve sefalet içinde bulunuyor olmasıdır. II. Dünya Savaşı öncesinde düşük gelirli yaşam tarzını sürdürmeye çalışırken savaş döneminde vergi, askerlik, pahalılık gibi ağır yükümlülüklerle katlanmak zorunda kalan köylü nüfus, savaştan sonra uzun yıllar kendini toparlayamamıştır. 1950'li yıllardan sonra kentlere göç eden köylü nüfus, kentlerde işçi sınıfının kökenini oluşturmuş; bu değişim, sermaye birikimindeki

artışın ve yeni piyasa ilişkilerinin yayılmasının temel nedeni olmuştur. Savaş Ekonomisinin olağanüstü bir uzantısı olan Toprak Mahsulleri Vergisinin köylülerin yaşamında yarattığı zorlukları daha net anlayabilmek için, 1939 yılına kadar, tarımın durumuna göz atmak gerekmektedir.

Osmanlı İmparatorluğunun önemli gelir kaynaklarından biri olan ve iltizam usulüyle, aynı olarak toplanan Aşar (Öşür) Vergisi, İzmir İktisat Kongresinde tartışma konusu olmuş ve kaldırılması istenmiştir; nitekim 1925 yılında da kaldırılmıştır. Aşarı kaldırmasına rağmen Tek Parti iktidarının, tarımsal verimliliği arttırmaya ve tarım piyasası yaratmaya yönelik (Devletçilik dönemine kadar) herhangi önemli politika geliştirdiğini söylemek mümkün değildir. Cumhuriyetin ilanından önce İttihat ve Terakki çevresinde toplanan küçük-büyük toprak sahiplerinin cumhuriyet döneminde, tarımı finanse etmek amacıyla Bankacılık faaliyetlerine ağırlık verdiğini daha önce belirtmiştik. Anadolu'da finansal faaliyetlerin belli bir kısmının tarıma yönelik olması, tarım üreticisinin sermayeye ihtiyaç duyduğunun göstergesidir.

Türkiye Cumhuriyetinin kuruluşundan Devletçilik/Korumacılık politikalarına geçilen 1933 yılına kadar, tarım sektörüne yönelik, Tarım Reformu olarak nitelendirilebilecek kurumsal ve toplumsal adımlar atılamamıştır. Devletçilik döneminde ise Sümerbank'ın kurulması, şimendifer politikası gibi adımlar tarım ürünleri piyasasını geliştiren girişimlerdir; diğer taraftan fiyat desteklemelerinden faydalanmak amacıyla (Tablo 7'de değindiğimiz) Tarım Kooperatiflerindeki hızlı artış, köylü kesimin örgütlenme girişimi olarak ve endüstriye dayalı tarım ürünleri piyasasına yönelik adımlar olarak düşünülebilir. Tüm bunlara rağmen tarımda kurumsallaşma çabalarının (Tütün ve Tütün İhisarı Kanunu, Toprak Mahsulleri Ofisi vb.) Savaş Ekonomisine geçilmek üzereyken gerçekleştirilmesi, bu çabaların sağlıklı şekilde uygulanabilmelerini engellemiştir. Böylece, köylü kesimin kaplumbağa hızındaki gelişim trendinin 1939 yılında durduğunu söylemek mümkündür. Tüm bunların yanı sıra, siyasi iktidarın hinterlandından çıkmayan ve bu nedenle yatırım politikaları geliştiremeyen sivil/asker bürokrat kökenli sermaye sınıfının mevcudiyeti, İBYSP'nin askıya alınması, tarım nüfusunun büyük bir kesiminin piyasaya yönelik değil geçimlik tüketime yönelik üretim yapıyor oluşu, teknolojiye ve mülkiyet ilişkilerindeki gerilikler köylü kesimin, Savaş Ekonomisi koşullarında ağır bir ekonomik yükümlülüğün altında olduğunu dışa vurmaktadır. Önceki bölümlerde Tablo 4'te yer alan, 3 endüstri ürününün (pamuk, şeker pancarı

ve tütünün) hektar başına üretilen tonlarının 1939 yılından itibaren düşüşe geçmesi bunun göstergesidir.

Tablo 16: Köylü Geçim Endeksi

Yıl	Endeks
1939	10,61
1940	11,16
1941	13,65
1942	16,02
1943	29,56
1944	47,32

KAYNAK: A. Başer Kafaoğlu, *Varlık Vergisi Gerçeği*, (İstanbul: Kaynak Yayınları, 2002), s. 68

Tablo 16, köylülerin en çok tükettiği 19 mal ile tarım ürünleri fiyatları karşılaştırılarak hazırlanmış bir endekstir. 1939 yılından Toprak Mahsulleri Vergisinin uygulandığı 1943 yılına kadar sürede endeks %184 atmıştır. 1944 yılında ikinci Toprak Mahsulleri Vergisine kadar ise %345 artmıştır. Bu göstergeler, tarım üretimini çöküntüye uğratan savaş ekonomisi koşullarının yanı sıra Toprak Mahsulleri Vergisi gibi bir verginin köylü kesim üzerinde yarattığı travmayı açıklar niteliktedir.

Tarımda verimlilik düşerken tarımdaki genç nüfusun silahaltına alınması, diğer taraftan enflasyon nedeniyle araçların/ihracatçıların (özel ve kamu) tarım ürünlerini ucuza alıp pahalıya satarak gelir elde etmesi zaten köylüleri yeteri kadar ezen bir durumdur. 1943 yılında Varlık Vergisi Kanununun tarım kesimindeki türevi olan Toprak Mahsulleri Vergisinin yürürlüğe konması, yukarıda öne sürdüğümüz köylülerin “iki kat daha ezilmesi” kavramımızı açıklığa kavuşturmaktadır.

1943 yılına gelindiğinde Savaş Ekonomisinin yarattığı ekonomik yıkım daha da ağırlaşmıştır. Devletin, Milli Korunma Kanunu çerçevesinde almaya çalıştığı ekonomik önlemler başarısız olmuş ve artan savunma harcamalarını ve bütçe açıklarını karşılamaya yönelik kaynak arayışları devam etmiştir. Varlık Vergisi

uygulamasının geçici başarılar elde etmesi, 1943'te yeni bir vergi uygulamasının gündeme gelmesine neden olmuştur. Aşar Vergisinden Ağnam Resmine, Tekalif-i Milliye Emirlerinden Varlık Vergisi Kanununa kadar bir çok uygulamayla ortak noktaları olan 4429 sayılı Toprak Mahsulleri Vergisi, 7 Haziran 1943 tarihinde yürürlüğe konmuştur. Kanunun, 14 Temmuz 1943'te 4503 sayılı kanunla değişikliğe uğramış ve kanunun, beklentileri karşılamaması ve bazı kararlarının uygulanamaması nedeniyle 28 Nisan 1944 tarihinde 4553 sayılı yeni bir Toprak Mahsulleri Vergisi Kanunu ile değiştirilerek 1946 yılına kadar yürürlükte kalmıştır.

II. Dünya Savaşı esnasında, Türkiye Cumhuriyetinin vergi gelirlerinin önemli kalemi tarım sektörüydü. Diğer sektörlerde olduğu gibi tarımda da verginin eşitsiz ve irrasyonel biçimde uygulanması, siyasi iktidar yanlılarının çıkarlarının vergi politikalarından daha önemli olması küçük toprak üreticilerini ziyadesiyle ezmiştir. Olağanüstü vergiler olan Toprak Mahsulleri Vergisini Varlık Vergisinden ayıran en önemli özellikler şunlardır:

- Toprak Mahsulleri Vergisinin mükellef sayısı Varlık Vergisinden çok daha fazladır. Vergi, Varlık Vergisi Kanununda olduğu gibi, etnik ve dini bir uygulama niteliğinde değildir; bu nedenle muhatabı Müslüman-Türk kesim olmuştur.

- Toprak Mahsulleri Vergisi, Varlık Vergisinin aksine, servet vergisi niteliğinde değildir. Aynı olarak alınması nedeniyle gelir vergisi görünümünde olsa da mükellefleri arasında servet farkı gözetilmemesi dolayısıyla sermaye sınıfı ve sermaye birikimi üzerinde dolaylı etkileri olmuştur. Büyük Toprak Üreticileri ile küçük üreticiler arasındaki gelir/refah uçurumunu açmıştır.

- Verginin tahsil süreci uzun bir döneme yayıldığı için (Varlık Vergisinde 15 günlük sürenin aksine) piyasada, fiyatlarda, mükellefler üzerinde şok etkisi yaptığı söylenemez.

Verginin içeriğine bakmadan önce kanunun çıkarılmasına neden olan ve köylü kesimin yükümlülüklerini katlayan vergi düzenine, diğer sosyal kesimlerin vergi ile ilişkisinin hali pür melaline bakmak elzem görünmektedir. Türkiye II. Dünya Savaşına girdiğinde, kurumsallaşma ve piyasalaşmada büyük eksiklikler mevcuttu. Devletin savunma giderlerini karşılayacak enstrümanlardan yoksun olduğunun en önemli göstergesi vergi gelirlerinin düşüklüğüdür; ayrıca bir önceki bölümde değindiğimiz bütçe gelirini oluşturan vergi kalemlerinin çoğunda, özel kesimin vergilendirilmediği görülmektedir. “Gelirden alınan vergiler her ülkede toplanan vergilerin en azından yüzde 60'ına eşitken, bizde bu oran yüzde 20'de kalıyor.

Aslında bunun yüzde 80'i de devletin memurlarıyla KİT'ler tarafından ödeniyor.” (Kafaoğlu, 2002, s.45) Hem enflasyon artışı hem de tasarruf bilinci eksikliği, Savaş Ekonomisi hükümetlerinin vergi politikalarını pasifize eden etkenlerdir. Vergilere katlanma oranı en düşük olan kesimin, çoğunlukla siyasi iktidar yanlısı İkinci Kuşak sermaye sınıfı olduğu belirtmek gerekmektedir. 1944 yılında bütçedeki vergi geliri 835 Milyon liradır; 450 bini aşkın mükellefin, gayr safi irada göre, bu vergini yalnızca 13.870.000 lirasını (yaklaşık %1,6) ödedikleri düşünüldüğünde Kazanç Vergisindeki vergi kaçakçılığı ve eşitsizlik daha net anlaşılmaktadır. (Kafaoğlu, 2002, s.31) Kazanç Vergisi yükümlülerinin Bankalar, KİT'ler, Sigorta Şirketleri, İthalat-İhracatçılar, iratlılar, gündelikliler, ücretliler olduğu düşünülürse vergilerin çoğunun kamu kurumlarınca ödendiği görülecektir. Tabi olma şartı 10 işgücü ve 5 beygircü üstünde motor çalıştırmak olan Muamele Vergisin mükellefleri ise muvazaalı işlemlerle işletmelerini bölerek vergiden kaçabiliyorlardı. (2002, s.43) Savaş Ekonomisinde döneminde bu eşitsizlikler ve ekonomide baş gösteren diğer olumsuzluklar sermaye sınıfının lehine sonuçlar doğurmuştur. Sermaye sınıfı II. Dünya Savaşı akabinde siyasi güç olarak ortaya çıkmış ve 20. yüzyılın ikinci yarısında itibaren ekonomik/siyasi müdahaleleri, serbest piyasanın rekabet ilişkileriyle değil askeri darbeleri destekleyerek aşma eğilimi sergilemiştir.

1943 yılında yürürlüğe giren Toprak Mahsulleri Vergisi Kanunu, “[...] belirli fiyatla alınan mahsullerden % 8 oranında, diğerlerinden de % 12 oranında Toprak Mahsulleri Vergisi almayı uygun bulmaktadır. Hükümet %12'lik oranı, % 8'e indirmeye de yetkiliydi. Daha sonra Nisan 1944'de çıkarılan yeni Toprak Mahsulleri Vergisi kanunuyla vergi oranı tüm ürünlerde %10 olarak belirlendi.” (Tüfekçi, 2004, s.83) Daha sonra rayiç bedel üzerinden alınan kısma herhangi bir ödeme yapılmaz olmuştur, diğer bir deyişle nakden alınan kısmına tekabül eden uygulama “el koyma” yöntemine dönüşmüş ve bu kesimde yer alan köylüler mağdur kalmıştır.

Toprak Mahsulleri Vergisi Kanunun çıkarılmasının, Varlık Vergisi Kanuna benzer, amaçları bulunmaktaydı. Bunları şu şekilde özetlemek mümkündür:

1. Tarım ürünlerini aynı olarak tahsil ederek piyasada oluşan fiyat farkından faydalanmak suretiyle bütçeye kaynak aktarmak,
2. Tarım ürünlerinde (hububat ve bakliyat) ortaya çıkan enflasyonu düşürmek,
3. Seferberlik halindeki orduyu beslemek.

Yukarıdaki amaçlardan üçüncüsü hariç, ikisinin hüsrarla sonuçlandığını söylemek mümkündür. Zaten hüsrarla sonuçlanması da kaçınılmazdı; çünkü amaçlar

iktisadi açıdan birbirleriyle çelişmekteydiler. II. Dünya Savaşı koşullarında tarım ürünlerinde meydana gelen fiyat artışlarında köylü kesim faydalanamamıştır. Genellikle büyük toprak sahiplerinin ve aracılardan, ihracatçıların bu artışlardan büyük kârlar elde ettiklerini söylemek mümkündür. Toprak Mahsulleri Vergisi ile devlet piyasada tacir rolü üstlenmiş, aynı olarak tahsil ettiği verginin bir kısmını piyasa fiyatından daha yüksek fiyatla sürerek bütçeye kaynak aktarmaya çalışmıştır. “Ne var ki, ağızdan birkaç bakanının liberal politikalara övgüyü düşürmeyen kabine, tarımsal mal fiyatlarını insafsız bir baskı altında tutuyordu. 1941’de piyasada 13-15 kuruş olan buğdayı Toprak Mahsulleri Ofisi beş kuruşa köylüden alıyordu.” (Kafaoğlu, 2002, s.72 Bu durum, enflasyonu düşürme çabasıyla çelişmektedir. Velhasıl vergi tarhlarının “fiyatlar yükseliyor” gerekçesiyle arttırılması fiyatların vergi matrahı kadar düşeceği anlamına gelmez, nitekim gelmemiştir. Ekonominin maliye politikası olgusu yürürlüğe girmiş ve enflasyonun yükselmesi, kıtlığın artması, verimliliğin düşmesi sonuçlarını doğurmuştur. Tablo 17 yıllar itibariye Toprak Mahsulleri Vergisinin nakdi tahsilini göstermektedir.

Tablo 17: Toprak Mahsulleri Vergisi Tutarı

Yıllar	Tahsilat/Lira
1944	47.275.054
1945	66.855.160
1946	78.000.000
1947	29.000.000
1948	8.000.000
TOPLAM	229.130.214

KAYNAK: Faik Ökte, *Varlık Vergisi Faciası*, (İstanbul: Nebioğlu Yayınevi, 1951), s. 21 (Taraflımızca kısaltılmış tablo)

1943, 1944 ve 1945 yıllarında tahsil edilen Toprak Mahsulleri vergisi aynı yıllardaki bütçe toplamının ancak %8’ni karşılayabilmiştir. (Tüfekçi, 2004, s.83) “İstanbul Varlık Vergisi olarak iki senede 221,307,508 milyon ödemiştir. Anadolu 4 senede 229,130,214 lira Toprak Mahsulleri vergisi tediye etmiştir.” (Ökte, 1951,

s.2001) Toprak Mahsulleri Vergisi savaş koşullarında, büyük toprak sahipleri ile küçük üreticiler arasında fark gözetilmeden uygulanmıştır, bu nedenle küçük üretici mükelleflerin aleyhine bir uygulama olarak düşünülebilir. Ayrıca vergisini ödeyemeyen kesimleri bedensel çalışmaya mahkûm eden Yol Vergisi adında bir uygulama da yürürlüğe konulmuştur.

Toprak Mahsulleri Vergisi uygulamasının, Varlık Vergisinde olduğu gibi, bürokrasinin insafına bırakıldığı görülmektedir. Tarh ve tahsil işlemleri tahmin esasına dayanması ve verginin Tek Parti bürokrasisi tarafından uygulanması dolayısıyla siyasi iktidar yanlılarının çıkarlarının korunduğunu söylemek mümkündür; ayrıca verginin aynı miktarının ürün depolarına taşınması külfetine de köylüler katlanmıştır. Verginin tarhında ve tahsilinde tahmine dayalı işlemler, bürokrasinin fevri davranışları, devletin ürün ambarlarının yetersizliği, ürünlerin bekletilmesi sonucu miktarlarında verilen fireler verginin 1944 yılında yeniden düzenlenmesi zorunluluğunu doğurmuştur.¹⁵

Toprak Mahsulleri Vergisi büyük oranda aynı olarak tahsil edilen bir vergi olduğu için araştırmacılar tarafından Aşar (Öşür) vergisiyle karşılaştırılmıştır. Toprak Mahsulleri Vergisinin “aynılık” özelliğinin bu vergiyle karşılaştırılması, iktisadi açıdan bazı sonuçların mantıki analizini engellemektedir. Birincisi, Aşar Vergisi Osmanlı İmparatorluğunda daimi olarak alınan bir vergiydi, bu nedenle ekonomik konjonktürde tarım ürünlerindeki fiyat farklılıkları köylü açısından ikame edilebilir olmuştur. İkincisi; Toprak Mahsulleri Vergisi, II. Dünya Savaşı koşullarında dünyada yaşanan tüketim ürünleri sıkıntısı ve iç piyasada talebin arzı aşması nedeniyle fiyatları yükselen tarım ürünleri piyasasından üreticinin elde edeceği karı engellemiş, kar devlet ve diğer toplumsal tabakalara aktığı için dolaylı olarak sermaye transferinin bir biçimine dönüşmüştür.

---

¹⁵ Bkz. Tahmin esasına dayan hükümler ve rasyonaliteden uzak yöntemler Toprak Mahsulleri Vergisine Ek Kanunda ve biraz da düzeltilmiş olarak 1944 tarihli Toprak Mahsulleri Vergisi Kanununda da yer almaktadır:

http://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc026/kanuntbmmc026/kanuntbmmc02604503.pdf

http://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc026/kanuntbmmc026/kanuntbmmc02604553.pdf

[28.09.2014]

4.3 1946-1950 YILLARI GEÇİŞ EKONOMİSİNİN GENEL YAPISI

Her tarihsel değişim iktisadi altüst oluşu omzunda taşır. II. Dünya Savaşı, 20. yüzyılda iktisadi değişimi omzunda taşıyan bir dönemeç olarak ortaya çıkmıştır. Askeri anlamda savaş kısa sürse de önkoşullarının ve sonuçlarının 20 yıllık sosyal ve iktisadi değişim trendi içerdiğini söylemek mümkündür. Savaşa fiilen katılmayan ülkeler de bu trendi farklı dozlarda yaşamışlar ve savaş sonrası dönemde, en başta ekonomik yapıda, yapısal değişimler yaşamışlardır. Türkiye, iktisadi altyapısındaki yetersizliklerden dolayı savaşın etkisini iliklerine kadar hissetmiş bu nedenle savaş sonrası dönemde yapısal değişimlere, savaşa giren ülkeler kadar hızlı bağlanmıştır. Türkiye, II. Dünya Savaşının başladığı yıllarda çıkardığı Milli Korunma Kanunu ile ekonomisini Savaş Ekonomisi biçiminde organize etmeye yönelmiş ve çeşitli uygulamalarla bu müdahaleci modeli savaş esnasında sürdürmüştür.

II. Dünya Savaşı, Japonya'ya atılan atom bombalarının ardından, Japonya'nın 14 Ağustos 1945 tarihinde teslim olmasıyla sona ermiştir. 1946 yılı, Türkiye'nin Savaş Ekonomisi politikalarını terk edildiği ve tek parti totalitarizminden çıkılmaya başlandığı yapısal değişimler silsilesinin başlangıç yılı olarak karşımıza çıkmaktadır. Türkiye'nin hızlı bir iktisadi yenilenme trendine gireceği 1946 yılına gelindiğinde, bu yenilenmenin zeminini oluşturan Savaş Ekonomisinin yarattığı sonuçlar şu şekilde özetlenebilir:

- Girdi ve işgücü yetersizliği nedeniyle sektörlerde üretim düşmüş ve GSMH düşmüştür.

- Lüks tüketimin engellenmesi ve organizasyon eksiklikleri nedeniyle ithalat düşmüş, dünya piyasalarında hammadde ve ara malı talebinin artmasından dolayı ihracat artmıştır. Bu durum Türkiye'de altın ve döviz rezervinin artmasına neden olmuştur.

- Savaş Ekonomisi esnasında dış ticarete arz-talep farklılaşmasından dolayı Dış Ticaret yapısı değişmiştir (Almanya'nın Türkiye'nin dış ticaretindeki ağırlığının azalması, kliring ve takasın kaldırılması, ihracatın durması, ithalatın ve serbestleşmenin artması vb.)

- İBYSP'nin uygulanamaması ve özel yatırımların bir süre savaş nedeniyle aksaması piyasalaşma sürecini geciktirmiştir.

- İç piyasada soygunculuk, vurgunculuk, hırsızlık, karaborsacılık, stokçuluk vb. eylemlerden zenginleşenlerin sayısı artmıştır. Sonraki yıllarda bir kısmı sanayi

sermaye sınıfına dönüşecek bu kesim, sermaye sınıfının karakteristik dönüşümüne işaret eden “Savaş Zenginleri” zümresini oluşturmuştur.

- II. Dünya Savaşı boyunca sermaye birikimi hızlı bir şekilde artmıştır.
- Nüfusun büyük bir bölümü yoksullaşmıştır.
- Tek Parti (CHP) iktidarına güven sarsılmıştır.

- Başta Varlık Vergisi Kanunu olmak üzere savaş döneminde uygulanan bazı politikalar ülkedeki yabancıların, gayrimüslimlerin ülkeyi terk etmesine neden olmuş ve bu kesime ait sermaye Müslüman-Türk sermaye sınıfına transfer olmuştur. Osmanlı İmparatorluğunun son yıllarından itibaren sürdürülen “Sermayenin Millileştirilmesi” politikaları büyük oranda tamamlanmıştır.

II. Dünya Savaşı sonrasında iktisadi alanda gerçekleşen yapısal değişimler, yukarıda değinilenlerin zaruri bir neticesi olarak ortaya çıkmış ve uluslararası konjoktüre uyumu da beraberinde getirmiştir.

Kapitalist üretim ilişkilerinde meydana gelen genişlemenin sınırları, bu genişlemeye karşı direnç gösteren toplumsal sınıfların taleplerinin kapsanmasıyla aşılabilir. Ekonomik aktörlerin gelecek beklentilerine cevap vermeyen iktisadi organizmalar ve uygulamalar, ya politik bir çatışmaya yol açar ya da bu çatışmanın belirtileri ile aşılr. Türkiye’de üretim ilişkilerinde meydana gelen değişimler, II. Dünya Savaşının bitiminde üretici güçlerin taleplerindeki (özellikle sermaye sınıfının taleplerindeki) farklılaşmanın bir izdüşümü olmuştur. Savaş Ekonomisi dönemi uygulamaları ve sınıflar arasındaki değişimlerin ve sermaye birikim hızının artması dolayısıyla üretim ilişkilerindeki değişimler ile üretici güçlerin yapısındaki değişimler birbirini beslemiştir. Bu ikili değişim birbirinin nedeni ve sonucu olarak ortaya çıkmış ve 1945 yılından itibaren Türkiye’deki ekonomi politikaları etkilemeye başlamıştır. Sermaye birikimi ve yoğunlaşması, “Türkiye ekonomisindeki *tekelleşme* belirtileriyle birlikte XX. yüzyılın ikinci yarısında kapitalizmin artık yeni bir aşamaya yaklaştığını duyurur.” (Gevgilili, 1996, s.53) Bu nedenle 1946-1950 arası dönemi, bu beş yıllık dönemin kendinden önceki ve kendinden sonraki dönemlerde iktisadi yapılardan ayrı özgünlükleri göz önünde bulundurulduğunda, “Geçiş Ekonomisi Dönemi” olarak adlandırmak doğru olacaktır.

4.3.1 Geçiş Ekonomisinin Sektörel Yapısı

II. Dünya Savaşı başladığında Türkiye, ekonomisini savaş/silah/cephane ve dolayısıyla ağır sanayiye kaydırabilecek ekonomik yapıya sahip değildi. Birçok kez

belirttiğimiz üzere Türkiye, hammadde üreten ve mamul mal satın alan bir ülkedir. Devletçilik döneminde sanayileşme hamlesi başlasa da bu atılım daha çok tarım endüstrisi ile sınırlı kalmıştır. Dolayısıyla savaş esnasında Türkiye'nin savunma amacıyla insan gücünden başka kaybedecek hiç bir şey yoktu. Mevut durum savaş sonrasında sektörel yapıda büyük bir dönüşüm yaşanmasını engellemiştir. İktisat literatüründe Savaş Ekonomisi koşulları üzerine oluşturulan teorik akım ile Türkiye ekonomisinin savaşa evrildiği süreçteki akım tarafımızca oluşturulmuştur:

Tablo 18: II. Dünya Savaşı Döneminde Türkiye'nin Savaş Ekonomisi Akımı

TEORİK SAVAŞ EKONOMİSİ AKIMI	TÜRKİYE'DE SAVAŞ EKONOMİSİ AKIMI
Savunma ihtiyacı ile üretimin Ağır/Silah Sanayine Kayması	Savunma ihtiyacı ile para arzının artması/Atıl işgücünün artması
Tüketime yönelik üretimin azalması	Enflasyonist baskının doğması/ Tarım sektöründe üretimin azalması
İşgücü Talebinin artması ve İşsizliğin Azalması	Tüketime yönelik üretimin azalması
Gelirliilerin ve ücretlilerin sayısının artması	Düşük gelirlerde, ücretlerde ve maaşlarda reel düşüş/ Sermaye birikiminde hızlı artış
Ağır sanayi malları dışındaki malların arzının azalması ve üretim dengesinin gelir aleyhine bozulması	Sektörel Kayma
Fiyatların gelirler ve ücretlerden fazla yükselmesi nedeniyle doğan enflasyonist baskı	

Ceteris Paribus iken bir ülkenin savaş ekonomisine geçmesi piyasada, Tablo 18'in sol sütunundaki akımların etkileşimi olarak dizilir. II. Dünya Savaşı öncesinde Almanya, SSCB, Japonya gibi ülkelerin savaş ekonomisine geçişte makroekonomik ilişkilerin bu varsayımına uyduğunu söylemek mümkündür. Türkiye'nin savaş ekonomisine geçişi ise iktisadi ilişkilerde Tablo 18'in sağ sütununda yer alan akımlar biçiminde tezahür etmiştir. Bu nedenle sektörler, bir bütün olarak ele alındığında, sektörlerin birbirlerinin aleyhine yeniden yapılandığını söylemek mümkündür; fakat yapılanma 1950 öncesinde "yapısal" denilebilecek bir yoğunlukta gerçekleşmemiştir. Sektörlerde "yapısal" denebilecek bir değişim 1950'lerde gerçekleşmiş ve 1946-1950

arası dönem bu yapısal değişimin geçiş ekonomisi olarak vukuu bulmuştur. Özellikle;

- Ekonomide devletçilik/korumacılık politikalarının hala yürürlükte olması ve savaş sonrasında bu politikaların sürdürülmesi ihtimali,
- Savunma giderlerine ayrılan kaynakların tükenmiş olması,
- Türkiye'nin, II. Dünya Savaşı esnasında denge siyaseti gütmesi nedeniyle uluslararası arenada yalnızlaşması,
- Yalta ve Postdam Konferanslarında dünya siyasetinin ve ekonomisinin değişeceğine dair sinyaller verilmesi sonucu oluşan konjonktürel belirsizlik,
- Savaş Döneminde zenginleşen kesimin girişimci özelliklerine sahip olmaması, yatırım analizi yapma ve yatırım riski alma kabiliyetinden yoksun olması,
- Savaş ekonomisi boyunca sektörel yapıdaki kayma.

Tüm bu nedenler, ekonomik aktörlerin savaştan sonraki 2-3 yıl boyunca belirsizlik içinde devinmesine neden olmuştur. Geçiş ekonomisinin sektörel yapısını analiz ederken yukarıda değinilen koşulların dönemin arka planını oluşturduğunu göz önünde bulundurmak, devlet ve sermaye sınıfı arasındaki ilişkinin boyutunu anlamak açısından zaruridir.

Tablo 5'te, yıllara göre sabit fiyatlarla GSMH'nın sektörel dağılımı yer almaktadır. Hem kurumsal yetersizlikten, hem istatistik metodolojisindeki sorunlardan hem de 1927 Teşvik-i Sanayi Kanununun 1942 yılında yürürlükten kaldırılmasından dolayı 1942-1950 yılları arasında periyodik sanayi sayımları yapılmadığını belirtelim. Bu nedenle Tablo 5'te yer alan 1948 öncesi veriler, TÜİK'in çeşitli kaynaklardan faydalanarak topladığı verilerdir. Bu tabloda yer alan GSMH'nın sektörel verilerinin 1948 yılında 4 kat yükselmesinin nedeni, 1951 yılında kurulan Milli Gelir Etüt Grubunun milli gelir hesaplarında standart değişikliğine gitmesidir. (TÜİK, 2012, s.690)

Tablo 5'teki verilere baktığımızda GSMH'daki değişim, Savaş Ekonomisi döneminde negatiftir. 1945 yılına kadar üç sektörün yarattığı hâsıla düşmüştür. Düşüş, tarım sektöründe 1947 yılına kadar devam etmiştir; bunun en önemli nedeninin 1946 yılında yürürlükten kaldırılan Toprak Mahsulleri Vergisi olduğu söylenebilir. Verginin kalkması sonucu GSMH içinde Tarım Sektörünün payı bir önceki yıla göre %5,74 büyüse de 1950 yılına kadar tarım sektörünün payında önemli bir gelişim olmadığı görülmektedir.

Tarım Sektörü üzerine, önceki başlıklarda ayrıntılı analizler yapılmıştı. Devletçilik döneminde tarım endüstrisine dair önemli adımlar atıldığını belirtmiş, kurumsallaşmanın yetersizliği ve tarım üreticilerinin mülkiyet yapısını değiştirecek ve sanayi sektörünün öncelini oluşturabilecek kapsamlı bir tarım reformu gerçekleştirilmediğine dem vurmuştuk. 1950'den itibaren hızlanacak olan sanayi sermayesinin işgücünü sağlayacak ve köylerden kente göçle işçi sınıfını oluşturacak olan tarım işgücünün kırsaldan kopuşu, savaş ekonomisinin etkisiyle, 1946-1950 arası Geçiş Ekonomisi döneminde başlamıştır. Hem yukarıdaki GSMH içinde tarım sektörünün payının gerilemesi hem de daha önce Tablo 13'te verdiğimiz veriler bunu doğrulamaktadır. Özel kesimin sektörler nezdinde girişimlerinin sayıları onar yıllık periyodlar şeklinde gösterilmiştir. Tablo 13'te 1941-1950 yılları arasında kurulan 154 işletmeden sadece 1 tanesinin tarım sektörüne ait olduğu görülmektedir. Bu işletmelerin 149 tanesi sanayi sektöründe, 4 tanesi de hizmet sektöründe kurulmuştur. Tarım sektöründeki durgunluğun, savaş ekonomisi politikalarının yarattığı travma nedeniyle savaş sonrası dönemde de devam ettiği görülmektedir. Kurulan Sanayi işletmeleri sayısının artması ise savaş zenginlerinin, 1947 yılından itibaren sanayi alanına yatırım yaptıklarını göstermektedir. Hem sektörel kaymadan hem de sanayileşmeye doğru evrilen ekonominin geçiş evresinden bahsetmemizin nedeni şimdi daha net anlaşılıyor. Tablo 13'te 1931-1940 periyodunda kurulan özel işletmelerin sayısının 62 olduğu görülmektedir. Bu işletmelerin 3 tanesi tarım sektöründe kurulmuş, 57'si ise sanayi sektöründe kurulmuştur. Devletçilik döneminde özel müteşebbisin uygulanan politikalarla geliştiğini söylemek mümkündür; zaten devletçiliğin “dışsal ekonomi” yarattığını ve bunun özel sektörün gelişmesinde etkili olduğunu belirtmiştik. Tablo 13'te dikkat çeken husus, iki 10 yıllık periyotta özel müteşebbis yatırımlarının %148 artmasıdır. Bu artış, II. Dünya Savaşında sermaye birikim hızındaki artışın, “savaş zenginleri” zümresinin sermaye sınıfına dönüştüğünün, üçüncü kuşak sermaye sınıfının doğduğunun ve bu kesimin, özellikle savaş sonrasında, yatırıma yöneldiğinin bir göstergesidir. Fakat tarım sektöründeki artış ise yok denecek kadardır.

Farklı bir kaynaktan elde ettiğimiz Tablo 8'de yer alan verilere bakıldığında yukarıdaki ifadelerin desteklendiği görülecektir. 10 ve daha yukarı beygir gücü çalıştıran yahut 10 ve 10'dan yukarı işçi çalıştıran kamu ve özel kesim işletmelerinin 1927 Teşvik-i Sanayi Kanununun kabul edilmesinden itibaren nicel bilgileri verilmektedir. Tarımın aleyhine politikaların uygulanmaya başlandığı 1939 yılındaki

veriler ile 1950 yılındaki verileri karşılaştırdığımızda sanayi sermayesinin dönem sonunda güçlendiği ve tarım sektörünün gerilediği görülecektir. İşletmelerin sayısındaki artışın ve yatırımların sanayi sektöründe kıpırdanmasının 1947 yılından itibaren gerçekleştiğinin altını tekrar çizmek gerekmektedir. Tablo 8’de 1939 yılı ile 1950 yılı verileri karşılaştırıldığında Tütün, Giyim, Deri ürünleri, Petrol ve Maden Kömürü; Ulaştırma Araçları, Taş-Toprak, Ulaştırma Araçları dallarındaki işletmelerin sayısının azaldığı diğer dallarda ise işletme sayısının arttığı görülmektedir. En büyük artış gıda sektöründe gerçekleşmiştir. Tablo 8’deki veriler sektörel kayma ve sermayenin yapısal değişimine dair çıkarılacak denli yeterli değildir; lakin işletme sayısının azaldığı sektörleri kayıp olarak görmemek gerektiğini belirtmeliyiz. Varlık Vergisi Kanunu ile sermayenin el değiştirmesi sonucu tekelleşme sayısı artmış diğer taraftan savaş zenginlerinin sermaye birikimi farklı şirketlerin tek çatı altında toplanması sonucunu doğurmuştur. Diğer taraftan Tütün gibi bazı sektörlerin piyasasının işletme/şirketleşme sınırına ulaştığını söylemek gerekir Tablo 8 bu bilgiler çerçevesinde okunduğunda, sermayenin sanayi sektörüne yöneldiğini söyleyebiliriz.

Devletçilik döneminde uygulanan politikaların kamu sektörünün yanı sıra özel sektörün de lehine olduğunu belirtmiştik. II. Dünya Savaşı sonrası Geçiş Döneminde özel sektörün ve kamu sektörünün yarattığı kıymetlerin nispi değerleri, inşaat sektörü hariç tutulduğunda, artmıştır. (TTOT, 1966, s.33) Kaldı ki Tek Parti iktidarı döneminde en önemli sektörlerden biri olan ve sivil-asker bürokrasiyle sıkı ilişkileri olan müteahhitler, II. Dünya Savaşı esnasında çok az vergi ödemişlerdir. II. Dünya Savaşında da uygulanmaya devam eden “Kazanç Vergisine göre müteahhitler istihkakları üzerinden yüzde 1,5 veriyeye tâbidir. Bu nisbet 3,3 e kadar çıkarılmıştır. Müteahhit teşebbüsün kârı üzerinden ayrıca vergi vermez. Hakikatte kesilen verginin kâr ve zararla alâkası yoktur. Müteahhit bunu bir masraf olarak öder.” (Ökte, 1951, s. 78-85-99-174) Bu minvalde, müteahhitlerin savaş koşullarında türedi milyonerler olarak ortaya çıkması, elde ettikleri kârlar ve iştirakler yaratılan kıymetlere dâhil edildiğinde, özel sektörün yarattığı kıymetlerin çok daha fazla olacağı aşîkârdır.

Savaş Döneminde uygulanan politikalar neticesinde emeğin sanayi emeği alanında istihdamının arttığını söylemek gerekir. Tablo 19 emeğin, kamu ve özel sektörde istihdam miktarlarını göstermektedir.

Tablo 19: Sanayide Çalışanların Sayısı

Yıllar	Özel Sektör	%	Kamu Sektörü	%	Toplam
1938	490.526	87,1	70.455	12,6	560.981
1948	514.628	70,1	149.913	29,9	662.541
1949	527.660	70,5	149.038	29,5	676.698
1950	540.535	71,1	150.358	28,9	690.893

KAYNAK: *Türkiye Ticaret Odaları Tebliği, Türkiye’de Özel Sektör ve Kalkınma*,(Ankara: Sanayi Odaları ve Ticaret Borsaları Birliği Yayınları, 1966).

Tablo 19’da görüldüğü üzere II. Dünya Savaşının arifesinde (1938 yılında), özel sektör istihdam miktarı kamu sektöründe istihdam edilenlerden 7 kat fazladır. II. Dünya Savaşında ise bu oranın 3,5 kat olduğu görülmektedir; diğer bir deyişle toplam istihdam miktarı kamu sektörüne kayma göstermiştir. Özel sektör sanayinde istihdam savaş sonrasında 24.102 artarken kamu sektöründe istihdam 79.458 artmıştır. Her iki biçimde de sanayi istihdamının savaş sonrasında arttığı görülmektedir. 1945 yılında ülke nüfusunun 18.790.174 olduğu düşünüldüğünde, sanayileşmenin önemli bir göstergesi olan sanayi istihdamının oldukça düşük olduğu ve işçi sınıfının henüz oluşmadığı ortaya çıkmaktadır. 1938 yılından 1948 yılına geçildiğinde sanayi istihdamının yaklaşık 100 bin artmış olması, yukarıda da değindiğimiz üzere, tarımın aleyhine uygulanan politikalar nedeniyledir. Bu politikalar sektörel kayma yaşanmasının da nedeni olarak okunmalıdır. Yukarıdaki açıklamaların tümü göstermektedir ki II. Dünya Savaşının bitiminde sermaye sınıfı sanayiye yönelmekte tereddüt etmiştir, bu tereddüt 1947-1948 yılında ABD politikalarının benimsenmeye başlanması ve sermaye sınıfının daha liberal taleplerle yatırımlara yönelmek istemesi neticesinde kısmen ortadan kalkmış ve 1947-1950 arası dönemde sanayi sektöründe küçük artışlar ortaya çıkmıştır. Bu nedenle 1946-1950 arası dönemi “devletçilikten kopuşun ve liberal ekonomiye geçişin” ara aşaması olarak değerlendirmek yanlış olmayacaktır.

II. Dünya Savaşı sonunda ekonominin sektörel yapısında kayma yaşanmıştır. Savaş boyunca tarım sektörü en fazla küçülen sektör, sanayi sektörü ise en az küçülen sektör olmuştur. Sermaye birikimi hızlanmış, savaş koşullarından ve uygulanan ekonomi politikalarından istifade eden belli bir kesim III. Kuşak Sermaye Sınıfının temelini atmıştır. Savaş sonrasında hem yatırılabılır fonların artması hem de

dünya piyasalarının yeniden canlanması, Türkiye’de Tek Parti iktidarının uyguladığı ekonomi politikalarının aşılması zorunluluğunu ifade eder ve bu aşkınlık yöneliminin III. Kuşak Sermaye Sınıfının büyüme sancısı olduğunu belirtmek gerekmektedir.

Ekonomideki yaşanan değişimi, sektörel yapıdaki göstergelerden çıkarmak mümkündür. “Ne var ki, savaş yıllarının *güvensizlik ve müsadere* koşulları nedeniyle Türkiye’de kapitalizm, yaratılan büyük servetleri, tarım ve sanayi kesiminde yeni yatırımlarla sabit sermaye niteliğine dönüştürmekten kaçınmıştır.” (Gevgilili, 1996, s.49) II. Dünya Savaşında biriken sermaye, ancak 1950’den sonra sanayi alanına yönelebilmiştir. 1946-1950 arası dönemde, bu yönelişin ilk adımlarının atıldığı görülmektedir. Atıl kaynakların değerlendirilmesine, Devletçi/Korumacı politikaların terk edilmesine ve liberal/dışa açık ekonomi politikalarının uygulanmasına yönelik bu adımları, 1946-1950 arası dönemde ekonominin sektörel yapısındaki değişimlerden izlemek mümkündür.

4.3.2 Geçiş Döneminin Siyasi ve İktisadi Olayları

“Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı'nda izlediği dış politika savaşın son yıllarında, Türkiye'yi siyasal bir yalnızlığa itmiştir.” (Tüfekçi, 2004, s.98) Özellikle Varlık Vergisi Kanununun dış basında çektiği tepki ve Türkiye'nin 1939 yılında Fransa ve İngiltere, 1941’de Sovyet Rusya, yine aynı yılda Almanya ile yaptığı anlaşmalar/ittifaklar uluslararası aktörlerin Türkiye Cumhuriyetine karşı güvensizlik duymasına neden olmuştur. Türkiye'nin içine düştüğü yalnızlık halinin sadece dış konjonktürde değil içeride de Tek Parti hükümetlerine güvensizlik duyulduğunu göstermektedir. Toprak Mahsulleri Vergisi ile köylü kesimin çektiği cefa, memur ve ücretli kesimin savaş ekonomisi uygulamaları neticesinde yıkıntıya uğraması Tek Parti iktidarına güveni sarsan ekonomik öğelerden bazılarıdır. Diğer taraftan savaşın olağanüstü koşullarında sermaye birikim hızının muazzam derecede artması ve iç piyasada yaşanan tıkanıklık, sermaye sınıfının biriktirdiği fonları farklı alanlarda değerlendirmesi gerektiğini gösteriyordu. Bu dönemde sermayenin değerlendirilme sürecinin önündeki en büyük engelin, 1930’dan beri uygulanmakta olan Devletçi/Korumacı politikalar olduğunu söylemek gerekir. Devletçi/Korumacı politikaların miadının dolduğunun bir diğer göstergesi de Mustafa Kemal’in titizlikle üzerinde durduğu anti-enflasyonist para, denk bütçe, planlı kalkınma politikalarının savaş ekonomisinde sürdürülebilirliğinin olmadığıydı (İBYSP’nin rafa kaldırılması,

savaş döneminde hızla artan enflasyon). Tüm bu nedenlerden ötürü halkın yanı sıra sermaye sınıfının da Tek Parti iktidarına güvensizlik duymuş ve bu nedenler ülkenin siyasi aktörlerinin yalnızlaşmasında etken olmuştur.

Türkiye Cumhuriyetinin kuruluşundan itibaren asker/sivil bürokrat kökenli II. Kuşak sermaye sınıfını kendi hinterlandı içinde tutmaya çalışan Tek Parti iktidarı politikalarına karşı ilk tepki de kendi içinde yeşermiştir. Mustafa Kemal'in "şimendifer politikası" çerçevesinde 1250 km'lik demiryolu yapım imtiyazını sağlayan ve soyadını bizzat Atatürk'ün verdiği Nuri Demirağ'ın 1945 yılında kurduğu Milli Kalkınma Partisi, tamamen liberal politikaları benimseyen ve Tek Parti iktidarına muhalefet eden ilk girişim olarak karşımıza çıkmaktadır. (Tokgöz, 2004, s.128) Bu muhalefet, devletçilik politikalarının sermaye sınıfı açısından ömrünü tamamladığının ve girişimci/sermayedar kesimde uluslararası piyasalara açılma isteğinin ortaya çıktığının göstergesidir. Geçiş döneminin başından Demokrat Partinin iktidar olduğu güne kadar, otokritik rejimin politikalarının yarattığı güvensizliğin tüm toplumsal kesimleri sarmış olduğu görülmektedir.

Savaş sonrası konjonktürün ve toplumsal kesimlerin beklentisinin değişmesinin yarattığı basınçla "17 Kasım 1947 günü çalışmalarına başlanan ve 19 gün sürecek olan CHP kurultayında, parti programında yer alan devletçilik ilkesi müzakere edilerek bu prensibin uygulanma alanını özel teşebbüs ve Özel sermaye lehine daraltmak kararı verildi." (Tüfekçi, 2004, s.70) Daha sonrasında, savaş koşullarında uygulanan kapalı ekonomi modeliyle dış rekabetten kurtulan ve fahiş kazançlar elde eden sermaye sınıfının taleplerinin dile getirildiği Türkiye İktisat Kongresi, 22 Kasım 1948 yılında İstanbul'da toplanmıştır. Ahmet Hamdi Başar'ın kurduğu İstanbul Tüccar Derneğinin başı çektiği kongrede, İstanbul Bölgesi Sanayi Birliği adına konuşan Cudi Birtek kongrenin toplanma amaçlarının devam eden mali durgunluğa, ekonomik krize, ülkenin kalkınma davasına, mesleki kuruluşların ve toplumsal kesimlerin her şeyi devletten bekleyen kötü zihniyetinin ortadan kaldırılmasına yönelik adımlar atılması olduğunu sıralamıştır. (Tuna, 2002, s.290) 1948 İktisat Kongresi, 1923 İzmir İktisat Kongresinden farklı olarak devletin girişimiyle değil bağımsız şekilde örgütlenen bir kongredir ve kongrede ifade edilen düşünceler bu döneme kadar devletin gölgesinde gelişen sermaye sınıfının, ekonomik ve toplumsal hayatta söz almak istediğinin de bir göstergesidir. Türkiye'nin her yerinden 1100'den fazla katılımcıya sahip kongrede Tek Parti iktidarının uyguladığı devletçilik ve devlet müdahalesi politikalarının şiddetle tenkite uğraması, siyasi iktidara karşı

güvensizliğin en önemli ifadesidir. Planlı döneme yapılan eleştiriler ve 1948 Türkiye İktisat Kongresi, Türkiye’de ağırlıklı olarak ticaret burjuvazisi görünümündeki sermaye sınıfının sanayi sermayesine dönüşmeye yönelik attığı adımlardan en önemlisidir.

İç politikada güvensizlik ve yalnızlık ortamı devam ederken dış politikada da Türkiye’nin aynı sorunlardan mustarip olduğunu söylemek gerekir. Türkiye, mihver devletlerin ve ittifak devletlerinin oluşturduğu baskıya rağmen II. Dünya Savaşına girmemiş, savaş boyunca tarafsızlığını korumaya çalışmış ve bu duruşu da ülkeyi siyasi olarak yalnızlığa itmiştir. Alman ordularının Sovyetler Birliği tarafından yenilgiye uğratılması ile birlikte, savaşın kazanan ve kaybeden tarafları netleşmeye başlayınca siyasi yalnızlığı aşmak ve savaş sonrası kurulacak yenedünya düzeninde kendine yer edinebilmek ve uluslararası mali yardımlar sağlayabilmek için, fiilen savaşa katılmaksızın, 23 Şubat 1945 tarihinde Almanya ve Japonya’ya savaş ilan etmiştir. Türkiye’nin savaşa fiilen katılmamasına rağmen savaş ilan etmesi, ittifak devletlerinin tarafında yer aldığı ve savaş sonrası oluşacak yenedünya düzeninde yer edinme gayretinin göstergesidir. Nitekim, Türkiye’nin II. Dünya Savaşı sonrası kurulacak uluslararası oluşumlara üye kabul edilmesi açısından savaş ilanı, rezervasyon niteliğindedir. Böylece Türkiye savaş sonrası kuruluşlara üye olabilmıştır; 24 Ekim 1945 tarihinde BM’ye (Birleşmiş Milletler), 5016 sayılı yasa ile 1947 yılında IMF’ye (Uluslararası Para Fonu) ve Dünya Bankasına, 9 Ağustos 1949’da COE’ye (Avrupa Konferansı) üye olmuştur.

1946 yılına salt iktisadi bakımdan da bir dönüm noktası niteliği kazandıran özellik, 16 yıldır kesintisiz olarak izlenen kapalı, korumacı, dış dengeye dayalı ve içe dönük iktisat politikalarının adım adım gevşetildiği, ithalatın serbestleştirilerek büyük ölçüde artırıldığı, dış açıkların kronikleşmeye başladığı, dolayısıyla dış yardım, kredi ve yabancı sermaye yatırımları ile ayakta duran bir ekonomik yapının yerleşmesi olmuştur. (Tüfekçi, 2004, s.209)

Başta ABD olmak üzere Batı ülkeleri, II. Dünya Savaşının galip ülkelerinden olan ve komünist rejimle yönetilen SSCB’ye karşı önlemler almak için girişimlerde bulunmuş ve komünizmin tehdidi altında olan ülkelere mali ve askeri yardım programı önermiştir. “Türkiye’ye gelen Amerikalı uzmanlar ‘devlet öncülüğünde planlı sanayileşme çalışmaları olsa olsa S. Rusya’da olur’ diyerek Türkiye’ye iktisadi yardım yapılmasına gerek görmediler. Truman’ın öngördüğü yardımın 300 milyon doları Yunanistan’a verilirken, Türkiye’ye de 100 milyon dolarlık askeri teçhizat

kredisi açıldı.” (Tokgöz, 2004, s.130) Hem 1948 yılında Türkiye İktisat Kongresinin toplanmasında hem de geçiş döneminde sermaye sınıfının siyasi iktidarın uyguladığı politikalara eleştirel yaklaşımının artmasında ABD’nin, Türkiye’nin uyguladığı ekonomi politikalarına (özellikle devletçilik/korumacılık politikalarına) yönelik eleştirilerinin etkili olduğunu söylemek gerekir. Türkiye’de siyasi ilişkilerin yapısı ile ekonomik ilişkilerin yapısı 1946 yılından itibaren keskin bir şekilde ayrılmış, bu ayrışmanın şiddeti Truman Doktrini ile pekişmiştir.

Savaş sonrası konjonktürün bir diğer siyasi-iktisadi olayı ise Marshall Planı’dır. II. Dünya Savaşı asker ve sivil olmak üzere toplam 72 Milyon kişinin ölümüyle sonuçlanmıştı. Başta Avrupa olmak üzere birçok ülkede kaynaklar savaş nedeniyle tüketilmiş, işgücü kaybı en üst düzeye varmış ve ekonomiler ağır tahribata uğramıştı. Savaşın izlerinin silinmesi ve piyasaların tekrar canlanması için ABD Dışişleri Bakanı George Marshall’ın önerisiyle *Avrupa Kalkınma Planı* hazırlanmış ve 5 Haziran 1947 günü plan açıklanmıştır. Türkiye, 1948/49’da 28 Milyon Dolar 1949/50’de 59 Milyon Dolar Marshall yardımı almıştır. Ayrıca, yukarıda değindiğimiz Truman Doktrini çerçevesinde 100 Milyon Dolar askeri kredi sağlamıştır. 1947’de hazırlanan Beş Yıllık İktisadi Kalkınma Planının (BBYİKP) finansmanının yukarıda sayılan yardımlar ile yürütülmesi düşünülmüş, fakat beklenen yardımlar gerçekleşmediği için plan uygulanamamıştır. Türkiye, Marshall yardımlarının iktisadi planlamasını organize etmek amacıyla kurulan Avrupa İktisadi İşbirliği Teşkilatına da 1948 yılında katılmıştır.

Yukarıda değinilen, yenedünya düzeninin oluşturulmasına yönelik süreç savaş öncesi, savaş durumu ve savaş sonrası olarak ayrıştırılabilir. Türkiye her üç etkeni de iktisadi ve toplumsal olarak bünyesinde taşımıştır. Savaş öncesi etkenler, 1929 Buhranın yarattığı nedenlerdir. 1929 Buhranı sonrası ABD’de ortaya çıkan üretimde aşırı düşüşler, dış ticari ilişkilerin bozulması ve kredilerin kesilmesi ulusal piyasaların o döneme kadar sürdürdüğü altın standardından çıkmasına ve dış ticarete korumacı politikalar uygulamasına neden olmuştur. Türkiye’nin devletçi/korumacı politikaları, dünya siyasetinin izlediği trende denk düşmekteydi. Savaş esnasında ise devletin uyguladığı yanlış vergi, para, piyasa politikaları; kaynakların tüketilmesi, teknolojiye dayalı bir savunma/silah sanayinin olmaması, tarım kesimine yönelik politikalar ve devletçi/korumacı politikaların savaş ekonomisini finanse edecek yeterliliğe sahip olmadığı ortaya çıkması, az çok II. Dünya Savaşı koşullarında ülkelerin yaşadığı sorunlara denk düşmektedir. Savaş sonrasında SSCB’nin, liberal-

kapitalist sisteme bir tehdit olarak ortaya çıkması, savaşın yarattığı buhranın etkilerinin ortadan kaldırılmak istenmesi, sermaye birikimin artması nedeniyle sermaye sınıfının dünya piyasalarına açılmak istemesi ve yeni yatırım alanlarının ortaya çıkması bu uluslararası yenedünya düzenin oluşmasını sağlayan ve Türkiye'nin de bu düzene uyum sağlayarak yalnızlığını aşmak istediği Savaş sonrası aşamayı temsil etmektedir.

Geçiş ekonomisi döneminin (1946-1950) iktisadi-siyasi ilişkileri iç ve dış politikada yukarıdaki biçimde seyrederken, Türkiye'nin içeride de büyük bir siyasi dönüşümün eşiğine geldiği görülmektedir. II. Dünya Savaşı, ekonomik ve siyasi yapı arasındaki organik ilişkileri altüst etmişti; böylece ekonomik aktörler bir güç olarak ortaya çıkmış ve Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren siyasi aktörler ile ekonomik aktörler arasındaki mevcut ilişki yıkılmıştır. Siyaset ile ekonomi arasındaki bu açığı, daha önce devletin gölgesinde gelişen ve devletle kurduğu bağın kopmasından rahatsız olan eski kuşak sermaye sınıfı tarafından 1950'den sonra darbelerle kapatılmaya çalışılmıştır. Ekonomik-siyasi ilişkilerde ortaya çıkan bu açının savaş sonrası dönemde genişlemesini sağlayan ve en çok tartışma konusu olan olayın 11 Haziran 1945 tarihli *Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu* olduğunu belirtelim.

Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu Şükrü Saraçoğlu hükümeti tarafından, birçok kesimin tepkisini çekmesine rağmen, kabul edilmiş ve 15 Haziran 1945 tarihinde resmi gazetede neşredilerek yürürlüğe sokulmuştur. Türkiye'nin, cumhuriyetin ilanından itibaren tarım politikasına ve II. Dünya Savaşı esnasında tarım sektörüne ve köylü kesime yönelik politikalarına ayrıntısıyla değinmiştik. Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu, II. Dünya Savaşı esnasında ezilen ve savaşın yükünün büyük kısmını taşımış olan köylülere atılan can simidiydi; lakin kanunun amacına ulaşması için gerekli üretim araçları eksikliği, gerek devletçi mantıkla zor yoluyla özel mülke el koyma yöntemleri içermesi gerekse II. Dünya savaşı esnasında ihracat ile muazzam kârlar elde etmiş büyük toprak sahiplerinin çıkarına ters düşmesi gibi nedenlerle çok yankı uyandırmış ve uygulanamamıştır. Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu, arazisi olmayan veya yetmeyen çiftçiye geçimlerini sağlayacak ölçüde arazi vermeyi, yeter arazisi bulunan ama üretim araçları olmayanlara sermaye ve canlı-cansız demirbaş vermeyi, ülkedeki atıl toprakların işlenmesini taahhüt etmekteydi.¹⁶

---

¹⁶ Bkz. 4753 Sayılı Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu, http://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc027/kanuntbmmc027/kanuntbmmc02704753.pdf [15.10.2014], Birinci Bölüm Madde 1, s. 1

Kanun, toplumsal güvensizlikle mustarip Tek Parti iktidarına karşı artan huzursuzluğun siyasi bir biçime dönüşmesine neden olmuştur. Kanunun huzursuzluğu arttırmasının en önemli nedeni, kanunun İkinci Bölümünün 8. Maddesinde belirtilen kamulaştırılacak araziler başlığı olmuştur. Özel mülkiyete tabi kamulaştırılacak arazilerin içeriği kanunun Üçüncü Bölümünün 14. Maddesinin C bendinde şöyle tanımlanmıştır: “Gerçek kişilerle özel hukuk tüzel kişilerine ait araziden beş bin dönümü geçen parçaları [...]”¹⁷ Bu kapsamda belirtilen özel araziler büyük toprak mülkiyeti kapsamına girdiğinden kanun büyük toprak sahiplerinin tepkisini çekmiş ve siyasi ayrışmaları tetiklemiştir.

Çiftçiyi Topraklandırma Kanununa ve özellikle özel mülkiyetlerin kamulaştırılmasına dair kanunun ortaya koyduğu içerik Tek Parti iktidarı içinde ayrışmalara neden olmuş ve çok partili hayata geçişin ilk evresini oluşturmuştur. Kanuna karşı çıkanlar arasında Adnan Menderes, Emin Sazak, Cavit Oral ve Fevzi L. Karaosmanoğlu gibi büyük toprak sahibi tanınmış politikacılar bulunmaktaydı. (Tokgöz, 2004, s.127) Aynı zamanda devlet-bürokrasi-sermaye sınıfı üçlemine yaslanan ilişkilerden kopuşu sergileyen ve Varlık Vergisi Kanunu uygulamalarında büyük baskılara maruz kalan III. Kuşak Sermaye Sınıfı mensuplarından bazıları yeni oluşan bu muhalefetin destekçisi olmuşlardır. Milli Kalkınma Partisinden sonra kurulan lakin Tek Parti iktidarına karşı güçlü bir muhalefet konumuna yükselmekle Türkiye’de gerçek anlamda demokrasiye geçişi başlatmış olan Demokrat Parti, adı geçen muhalefetin siyasi arenaya girmesi neticesinde doğmuştur. Celal Bayar, Adnan Menderes, Refik Koraltan ve Fuat Köprülü’nün öncülüğünde çok partili hayatı başlatacak olan Demokrat Parti, 7 Ocak 1946 tarihinde Ankara’da resmen kurulmuştur. Güçlü bir muhalefet partisi olarak ortaya çıkan Demokrat Parti, 21 Temmuz 1946 seçimlerinde %13 oy alarak meclise 62 milletvekili ile katılmıştır. Tek Parti iktidarının devletçilik odaklı, savaş dönemine ait yanlış iktisadi politikalarını sürdürmesi, DP’nin liberal görüşlerinin toplumca kabul edilmesini sağlamış ve DP 14 Mayıs 1950 seçimlerini açık farkla kazanarak iktidar olmuştur.

4753 Sayılı Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu, Tek Parti iktidarının uyguladığı yanlış ekonomi politikalarından biri olarak nitelendirilebilir. Birçok kez vurguladığımız üzere cumhuriyetin kuruluşundan itibaren Tek Parti iktidarı, devletçilik döneminde endüstri üretimine yönelik bazı girişimler dışında

---

¹⁷ Aynı. Üçüncü Bölüm Madde 1, s. 3

sanayileşmenin altyapısını oluşturacak olan tarım sektöründe herhangi bir reforma girişmemiştir. Bunun yanı sıra ülke nüfusunun büyük kısmını oluşturan tarım nüfusu II. Dünya Savaşı döneminde ağır ekonomik yükümlülüklerin altında ezilmiştir. Kanun, tarım üreticilerinin yaşadığı iktisadi hastalığa yönelik yanlış bir tedavi yöntemi idi. Kanun özel mülkiyete, Varlık Vergisi Kanunu ve Toprak Mahsulleri Vergisi Kanununda olduğu gibi, fevri şekilde müdahale edecek argümanlara sahip olduğunu göstermiştir. Tarım üretiminde verimlilik artışı sağlayacak ve köylünün ekonomik durumunu geliştirecek herhangi bir özellik taşımamaktaydı; yalnızca işlenmeyen arazilerin dağıtımını öngörmekteydi. Tarımda makineleşmenin olmaması, zaten ülkede köylünün pazara yönelik üretim yapacak ekonomik altyapısının olmaması toprak dağıtımını anlamsız kılmaktaydı. Yol, ulaşım, makineleşme, piyasa yapısının geriliği göz önünde bulundurulduğunda köylüye toprak dağıtılması, II. Dünya Savaşı döneminde olduğu üzere, devletin köylüden çok ucuza ürün alıp piyasaya süreceği izlenimi yaratmıştır. Diğer taraftan kanunda 5 bin dönüm üzeri mülklerin kamulaştırılması, herhangi bir tarım araştırmasına yaslanılmadan politika üretildiğinin göstergesidir; çünkü Türkiye’de o dönemde kamulaştırılması düşünülen büyük toprak mülklerinin büyük bir kısmı ekili alan durumunda değildi, ülkede herhangi bir arazi darlığı da söz konusu değildi. (Tüfekçi, 2004, s.95) Asıl olan ekili alanlarda verimliliği arttıracak tarımsal yöntemlerin uygulanması gerektiği idi. Çiftçiyi Topraklandırma Kanununun tarım sektörünün gelişimine yönelik olmaması ve uygulamasının önceki kanunlardaki fevriliği taşıyacağı korkusu yaratması kanuna karşı büyük tepki oluşturmuştur. Cumhuriyet Halk Partisi hoşnutsuzluğu yatıştırmak için 1947 yılında parti kurultayında Toprak Kanunu’nu değiştirmeye karar vermiştir. (2004, s.97) III. Kuşak Sermaye Sınıfının çıkarlarına da aykırı düşen bu kanun özel mülkiyete, özellikle büyük toprak sahipleri mülkiyetine dokunulmadan sürdürülmüş, büyük bölümü 1950’lerde olmak üzere 20 milyon dönümden fazla kamu arazisi bu kanun çerçevesinde köylülere dağıtılmıştır. Kanun çerçevesinde istimlak edilen özel mülkiyete ait arazi miktarı ise 36 bin dönümde kalmıştır. (Karpaz, 1996, s.116)

Türkiye’de, 1946-1950 arası dönemde sermaye sınıfının ve sermaye birikiminin gelişiminin ve bu gelişimde devletin rolünün tutarlı bir analizini yapmak için konjonktürün siyasi yapısındaki değişimlerin neler olduğu ortaya konmuştur. Geçiş ekonomisinde üzerinde durulması gereken bir diğer husus da ekonomik yapıdaki veriler ve değişimlerdir. Devletçilik dönemini (savaş ekonomisi dönemi

dahil) diğer süreçlerden ayıran özgünlüğün dış ticaret olduğunu ve 1929 Buhranı sonrası dış ticaret ilişkilerin takas ve kliring anlaşmaları ile yürütüldüğünü belirtmiştik. II. Dünya Savaşı döneminde, Türkiye'nin ihraç mallarına olan talebin artmasıyla dış ticaretin fazla verdiğini ve bunun da altın ve döviz rezervini arttırdığını ifade etmek gerekir. Aşağıda Tablo 20'de, savaşın başladığı ve bittiği yıllar arasında dış ticaret yapısına dair veriler yer almaktadır.

Tablo 20: 1939-1946 Döneminde İthalat ve İhracat

YILLAR	İTHALAT (kg)	İHRACAT (kg)
1939	605.555.778	127.388.997
1940	342.005.135	611.202.850
1941	310.039.910	428.899.017
1942	344.039.910	355.025.624
1943	391.168.087	333.450.935
1944	331.758.254	345.634.573
1945	324.510.600	309.537.557
1946	402.733.595	905.190.481

KAYNAK: *Rıdvan Akar, Varlık Vergisi Kanunu, (İstanbul: Belge Yayınları, 1992), s. 28*

1939 yılında 605 Milyon kg olan ithalat, Milli Korunma Kanunun ardından uygulanan lüks tüketimin kısılmasına yönelik politikalar ve enflasyondaki artışın yarattığı satın alma gücündeki düşüşler nedeniyle 1940 yılında neredeyse yarıya inmiştir. Bir önceki yıla göre 1940 yılında ihracat ise neredeyse 5 kat artmış sonraki yıllarda ise düşmüştür. 1943 ve 1945 yılları hariç savaş döneminde, kilogram olarak, ihracatın ithalattan fazla seyrettiği görülmektedir. Savaşın ertesinde, 1946 yılında ise ithalat ve ihracatın arttığı, diğer bir deyişle savaş sonrasında dış ticaret hacminin arttığı görülmektedir. Dış ticaretin miktar olarak değişimi Tablo 20'de yer aldığı gibiyken, 1946 yılından sonra ithalat ve ihracattaki değerlerin değişim oranı farklı olmuştur. İhracattaki değişim oranı, değer bazında 1947 yılında %4,1, ithalattaki

değişim oranı %105,8 gerçekleşmiştir. (TÜİK, 2012, s.477) II. Dünya Savaşı döneminde toplam talebin toplam arzdan fazla olması ve talebi karşılayacak kaynakların savaş döneminde tüketilmiş olması, savaş sonrası dönemde ithalatın artmasına neden olmuş ve dış ticaret hızla açık vermeye başlamıştır. 1946 yılında Recep Peker hükümetinin yaptığı devalüasyon (7 Eylül Kararları ile Doların 1,27 liradan 2,8 liraya yükseltilmesi) bu durumu değiştirmeye yetmemiş, yatırımların ve kalkınmanın finansmanı için önemli kaynaklar olarak düşünülebilecek altın ve döviz rezervi kısa sürede erimiştir.

Diğer bir hususta bütçenin yapısındaki değişimdir. II. Dünya Savaşı koşullarında bütçenin büyük bir kısmı savunma harcamalarına ayrılmıştı. Savaş bittikten sonra bütçede savunma harcamalarının payı düşse de yürürlükte kalan hukuki uygulamalar nedeniyle savaşın bütçe üzerinde yarattığı basınç bir müddet kendini hissettirmiştir. Devlet, savaş döneminde hızla uygulamaya koyduğu politikaları aynı hızla geriye çekememiş ve bu uygulamalar devletçilik politikalarının bir uzantısı olarak varlığını sürdürmüştür. 1946-1947 yıllarında bazı iç borçlanmalara gidilmesi bunun göstergesidir. %6 faiz oranıyla 250 Milyon lira hazine bonusu konsolidasyonu, yine aynı faiz oranında 150 milyon lira Kalkınma İstikrazı, savaş ekonomisi dönemindeki devlet iç borçlanma tutarlarından daha yüksek olmuştur. (Tüfekçi, 2004, s.133)

Liberal iktisat kuramlarında, tam rekabet koşullarında, piyasada minimum etkiye sahip olması arzulanan devletin görevlerinden biri de toplumun ortak tüketimi olan savunma/güvenlik ihtiyacını karşılamaktır. Devlet aygıtının piyasada savunma/güvenlik politikalarına yönelik yaptığı her müdahalenin alternatif maliyeti, o müdahale için gerekli kaynakların piyasada serbest yöneliminin maliyetidir. Devlet aygıtının ekonomik işlerliğinin kaynağını oluşturan bütçenin en önemli kalemi vergilerdir, diğer bir deyişle vergi politikasındaki değişimin alternatif maliyeti, toplumun vergi olarak ödediği tutarın piyasadaki rasyonelitesidir. Bu nedenle savaş sonrası dönemde vergi yapısındaki değişim, ekonominin genelindeki ve iç piyasanın düzenlenmesindeki değişimin önemli bir göstergesi olarak karşımıza çıkar. Savaş Ekonomisi ve Geçiş Ekonomisi döneminde bütçede vergilerin payı, Tablo 21 ve Tablo 22'de gösterildiği gibidir.

Tablo 21: Genel Bütçe Gelirleri Tahsilatı (Her Grubun Toplam İçindeki Payı %)

Yıllar	Vergi gelirleri	Vergi dışı gelirler	Özel gelirler ve fonlar
1940	43	10	47
1941	49	8	43
1942	75	12	13
1943	73	26	1
1944	82	13	5
1945	80	13	7
1946	71	20	9
1947	68	7	25
1948	74	9	17
1949	86	5	9
1950	88	4	8

KAYNAK: *Nezih Varcan, Türkiye’de Vergi Politikalarının Oluşumu, (Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 1987), s. 73*

Tablo 22: Vergi Gelirlerinin Dağılımı (%)

Yıllar	Gelir üzerinden alınan vergiler	Servet üzerinden alınan vergiler	Harcamalar üzerinden alınan vergiler
1940	39.5	7.4	53.2
1941	35.9	8.2	55.9
1942	20.0	41.6	38.4
1943	36.4	10.5	53.1
1944	36.1	13.0	50.9
1945	42.6	6.2	51.2

1946	37.3	4.8	57.9
1947	34.5	6.2	59.2
1948	37.1	3.9	59.0
1949	33.4	2.8	63.8
1950	33.0	3.0	64.0

KAYNAK: *Nezih Varcan, Türkiye’de Vergi Politikalarının Oluşumu, (Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 1987), s. 73*

Varlık Vergisi Kanunu başlığı incelenirken değinildiği üzere, Türkiye’de II. Dünya Savaşı Dönemine kadar modern bir vergi yöntemi uygulanmamıştır. Hatta savaş döneminde uygulanan olağanüstü vergilerin bile modern vergi ilkeleriyle bağdaşmayan motiflerle bezeli olduğu görülmektedir. Bu nedenle Bütçede vergi gelirlerinin payı da savaş ekonomisinin finansmanı için kaynak yaratacak adil bir kaleme dönüşmemiştir. Nüfusun yüksek gelir grubunun çok az vergilendirildiği ve verginin büyük kısmını alt gelir gruplarının (memur, köylü, hizmet erbabı vb.) ödediği vergilendirme oranlarının II. Dünya Savaşı yıllarında bütçenin yarısından azını oluşturduğu görülmektedir. Tablo 21’de görüldüğü üzere Varlık Vergisi Kanununun uygulandığı yıldan itibaren genel bütçede vergi gelirlerinin payı artmıştır. 1942 yılında bu payın %75’e çıktığı görülmektedir. 1942 yılından 1950 yılına kadar geçen sürede vergi gelirlerinin oranı %67’nin üzerinde olmuştur ki vergideki eşitsizlikler ve uygulanan olağanüstü vergiler düşünüldüğünde, nüfusun büyük bölümünün vergi yükümlülüğünün artması geçiş ekonomisi döneminde siyasi iktidara karşı duyulan güvensizliği pekiştiren bir diğer unsur olmuştur.

Savaş dönemi ve savaş sonrası dönemin vergi yapısının daha net anlaşılması için Tablo 21 ile Tablo 22’yi karşılaştırmak sağlıklı olacaktır. Savaş ekonomisi ve geçiş ekonomisi dönemini kapsayan 11 yıllık dönemde vergi gelirlerinin dağılımına bakıldığında servet üzerinden alınan vergilerin toplam vergiler içindeki payının sadece Varlık Vergisi Kanununun uygulandığı dönemde %33,4 arttığı görülecektir. Varlık Vergisi Kanununun uygulandığı 1942-1943 yıllarında servet üzerinden alınan vergilerin toplam vergilere oranı %41,6 ve %10,5 olmuştur. 1941 yılından sonra bütçede vergi gelirlerinin oranının %49’dan %75’e çıkması göstermektedir ki servet sahiplerinin, toplam tahsil edilen vergiler içindeki oranının artması diğer vergi

gruplarından tahsil edilen reel vergilerin düştüğü anlamına gelmemektedir. Savaş ekonomisi döneminde 1941 yılından sonra bütçede vergi gelirlerinin arttırılması uygulanan politikalar neticesinde vergi dışı gelirlerin de artmasına, özel gelirler ve fonların bütçedeki payının azalmasına neden olmuştur. Bütçede özel gelirler ve fonlarda 1947-1948 yılındaki artış, Türkiye'ye Truman Doktrini çerçevesinde 100 Milyon dolarlık askeri kredi açılması ve Türkiye'nin 28 Milyon Dolar Marshall Yardımından faydalanması nedeniyle ortaya çıkmıştır. 1942 yılından itibaren eşitsizliği kronikleşen ve yükselen bütçedeki vergi gelirlerinin paylarındaki artışın Tek Parti iktidarının savaş esnasında gelir vergisi, muamele vergisi gibi vergi kalemlerinde yaptığı düzenlemelerin sonucu olduğunu belirtmek gerekir. Vergi politikalarının, toplumun reel gelirini olumsuz yönde etkileyecek şekilde sürdürülmesi ve vergi uygulamalarındaki eşitsizlik, aynı zamanda devlet eliyle sermaye sınıfına dolaylı olarak kaynak tahsis edilmesi ve sermaye birikimi sağlamanın yöntemine dönüştüğünün göstergesidir. “Çok partili hayata geçişin vergi politikasına olan etkisi kendini hemen göstermiş, 21 Temmuz 1946 genel seçiminden önce, Halk Partisi 23 Ocak 1946'da Toprak Mahsulleri Vergisini kaldırmıştır.” (Varcan, 1987, s.68)

4.4 1939-1950 YILLARI ARASINDA SERMAYE BİRİKİMİNDEKİ VE SERMAYE SINIFINDAKİ DEĞİŞİM VE ÜÇÜNCÜ KUŞAK SERMAYE SINIFININ DOĞUŞU

Önceki bölümlerde Osmanlı İmparatorluğu'nun son çeyreğinden II. Dünya Savaşının başlangıcına kadar geçen sürede sermaye sınıfı, sermaye sınıfı devlet arasındaki ilişkiler ve sermaye birikiminin aldığı yol incelenmiş ve somutlaştırılmıştır. Uygulanan farklı ekonomi politikaları, sermaye birikim karakterindeki özgüllüklerin altı çizilmiş ve sermaye sınıfının yapısındaki değişimler “Kuşaklaştırılmıştır”.

Kapitalist üretim ilişkilerinin Türkiye'de belirleyici üretim biçimi olduğu dönemden itibaren sermaye sınıfındaki yapısal değişimlere “Kuşak” kavramıyla göndermede bulunmuştuk. Osmanlı İmparatorluğunun son dönemi ile Türkiye Cumhuriyetinin kuruluşundan II. Dünya Savaşının başlangıcına kadar sermaye sınıfının yapısal değişimini I. ve II. Kuşak Sermaye sınıfları arasındaki farklılık

olarak tanımladık. Sermaye sınıfının karakterini aşağıdaki üç belirleyene dayanarak adlandırdık:

- Sermayenin el değiştirmesi
- Sermaye sınıfının yapısındaki değişim (etnik, kültürel, iktisadi vb. ile sosyo-ekonomik yönelimler)
- Sermaye birikim farklılığı (dışsal faktörler)

“Kuşak” kavramı, sermaye sınıfı düzleminde, iktisadi olayların vukuu bulduğu farklılıklara, özellikle devlet/siyasi iktidar ve sermaye sınıfı arasındaki ilişkilere gönderme yapmaktadır. Sermaye sınıfı açısından “kuşak”, aynı iktisadi perspektife sahip, benzer iktisadi sorunları benzer biçimde yaşayan ve iktisadi ilişkileri benzer biçimde sürdüren toplumsal yükümlülöklere sahip insanlar topluluğunu ifade etmektedir. II. Dünya Savaşı esnasında farklılaşan ve devletçi/korumacı politikalarından ve savaş ekonomisi uygulamalarının sonuçlarından benzer biçimde etkilenen sermaye sınıfının farklılaşması III. Kuşak Sermaye Sınıfına işaret etmektedir. Bir sermaye sınıfı kuşağını önceki sermaye sınıfı kuşağından ayıran özellik, sosyolojik anlamda tanımlandığı üzere sermaye sınıfı mensuplarının “aynı dönemde doğmuş olması” değildir. Bilakis iktisadi yönelimlere vurgu yapmaktadır. Bu minvalde, sermaye sınıfında ve sermaye birikim biçiminde ortaya çıkan değişimi ve II. Dünya Savaşı sonrasında iktisat politikalarına müdahale edebilme kabiliyeti edinmiş III. Kuşak Sermaye Sınıfının ortaya çıkış nedenlerini anlamak zaruri görünmektedir.

II. Kuşak Sermaye sınıfı, İttihat ve Terakki Fırkasının politikalarından beslenmiş ve asker-sivil bürokrat karaktere sahip olması dolayısıyla Türkiye Cumhuriyetinin kuruluşundan itibaren siyasi iktidarın hinterlandı içinde olgunlaşmıştır. Bu çalışmanın *Ekonomide Devletçilik ve Ulus Devletin Merkezileşmesi* bölümünün 1932-1938 yılları arası döneminin anlatıldığı alt başlığında, Tek Parti iktidarı sınırları içinde kalan sermaye sınıfının devletçi/korumacı politikalarından beslendiğine sıkça değinmiştik. Savaş Ekonomisi uygulamalarının genelde ekonomik yapıda, özelde ise sermaye birikim biçiminde, sermaye sınıfı ve sermaye sınıfı-devlet arasındaki ilişkilerin yapısını değiştirdiğini söylemek mümkündür. Tek Parti iktidarı olan CHP'nin monolitik etkisinin toplumca sorgulanmaya başladığı II. Dünya Savaşı arifesine kadar, Türkiye'de sermaye sınıfı şu özelliklere haiz görünümdeydi:

- Eski asker bürokratik geçmiş ve tarihsel çıkarlarını monolitik sistemle kuracağı bağlarda gören bürokrasiyle sıkı ilişkilere sahiplik,

- Çoğunlukla ticaret sermayesine yaslanan ve devletle kurduğu ilişkiler neticesinde bankacılık ve inşaat sektörlerinde ayrıcalıklı sermaye birikim modeli,

- Modern anlamda “özgür girişimci” reflekslerinden uzak, dış ticaret ilişkilerinde korumacı politikaların çelişkilerinden beslenen, rekabetten uzak varlık biçimi.

II. Kuşak sermaye sınıfının karakteristiği olan yukarıdaki özgüllüklerin, 1939 yılında Savaş Ekonomisi politikalarıyla değişmeye başladığını söylemek mümkündür. Savaş Ekonomisi dönemi, önceden Tek Parti iktidarı tarafından baskılanan, siyasi iktidar dışında tutulan zümrelerin sermaye sınıfı olarak ortaya çıkışını hızlandırmıştır. Savaş ekonomisinin zorunlulukları ve yanlış politikalar sonucu siyasi rejime duyulan tepki, ekonomik yapı ile siyasal yapının birbirini ötelediğinin, diğer bir deyişle devlet ile sermaye sınıfı arasındaki ilişkilerin tek yönlü olmadığına göstergesidir. Bu çift yönlü öteleme ilişkisinin, II. Dünya Savaşı sonrası siyasal yapıdaki değişimleri zorladığı (Çok partili hayata geçiş, uluslararası ekonomi ile bütünleşme çabası, dış politikada yeni yönelimler), aynı biçimde sermaye sınıfı ve sermaye birikiminin yönelimini (Dış yardımlar, dış destekler, sanayi yatırımlarına yönelme eğilimi) etkilediği görülmektedir. Türkiye’de sermaye sınıfı, sermaye birikimi ve devlet üçlemine çift yönlü etkileşim olarak okumak doğru olacaktır. Bu etkileşimi yaratan iktisadi faktörler Savaş Ekonomisi başlığında incelenmişti; lakin tarihsel-iktisadi faktörlerin sermaye sınıfı ve sermaye birikimi ile bağıntısının incelenmesi bu başlığa bırakılmıştı.

Türkiye’de devletçi/korumacı politikalarla ve mevcut iktisadi altyapı ile istikrarlı bir savaş ekonomisi uygulamalarına geçilemeyeceği, II. Dünya Savaşı dönemi hükümetlerince idrak edilememiştir. Bu nedenle Milli Korunma Kanununun kabul edilmesinden itibaren, savaş döneminde tutarlı bir iktisadi politikalar uygulamasından söz etmek mümkün görünmemektedir. Uygulanan Para Politikası, Varlık Vergisi Kanunu, Toprak Mahsulleri Vergisi Kanunu, Piyasa denetimine dair eksiklikler vb. uygulamalar dönemin yanlış iktisadi politikalarının dışavurumu olarak karşımıza çıkmaktadır. Uygulanan yanlış iktisadi politikalar, mevcut siyasi öznenin hem sermaye sınıfı hem de savaşın ağır külfetine katlanan toplumun çoğunluğunca sorgulanmasına neden olmuş. Böylece, savaş sonrası geçiş döneminin zeminini hazırlamıştır.

Türkiye’de II. Dünya Savaşı esnasında, istatistiki veriler tutulmadığını önceki bölümlerde belirtmiştik. 1932 yılından itibaren Teşvik-i Sanayi Kanunundan faydalanan şirketlere dair tutulan istatistikler, kanunun 1942 yılında yürürlükten kaldırılmasıyla son bulmuştur. TÜİK’in 1950 yılı öncesi oluşturduğu veriler çeşitli kaynaklardan toplanmışsa da savaş ekonomisi koşullarında oluşturulan bu verilerin gerçeği yansıtmayacağına altını çizmek gerekmektedir. Dolayısıyla 1939-1950 yılları arasında sermaye birikimine yönelik irdelemeleri ampirik bilgilere ve iktisadi rasyonaliteye yaslamak zorunluluğu ortaya çıkmaktadır.

Devletçi/korumacı politikaların yürürlükte olduğu sürede sermaye sınıfı kurumsal yapı oluşturma açısından yol kat etmiştir; lakin II. Kuşak Sermaye Sınıfı, sanayi sermayesine meyil edecek perspektife sahip olamamıştır. Bu durumun en önemli iki nedeni; sermaye sınıfının kendi zaafları dışında, birikim ve piyasa ile bütünleşme sorunuydu. II. Dünya Savaşının yarattığı iktisadi koşullar, sermaye sınıfının birikim sorununu aşmasına yönelik fırsatlar yaratmış, nitekim sermaye sınıfı ilk yatırımı büyütecek mali kaynaklara sahip olmuştur. 1939-1950 yılları arasında sermayenin hızlı birikim trendine girdiğini ve mevcut sermaye sınıfının tek başına birikimi kapsayamadığını belirtelim.

Savaş ekonomisi döneminin ilk Başbakanı Refik Saydam’dır. Hammadde tedarikçisi, mamul ürün müşterisi konumundaki Türkiye, 1930’ların ikinci yarısından itibaren fiyatların yükselmesinden etkilenmiştir. Devletçi/korumacı dönemde ithalat-ihracatın kliring antlaşmaları ile yürütülmesi ve dış ticarete kotalar uygulanması ithal ürün talebinin artmasına, dolayısıyla ülkelerin içe kapanması neticesinde mal kıtlıklarının yaşanmasına sebep olmuştur. Kıtlığın yanı sıra, savaşa giren büyük ekonomilerin hammadde taleplerinin artması fiyatları da yukarıya çekmiş ve enflasyon hızla artmaya başlamıştır. Refik Saydam hükümeti ekonomide baş gösteren sorunlara ilk tepkisi, savunma giderlerini karşılamak amacıyla para arzını arttırmak olmuştur. Bu durumun piyasadaki parasal problemleri çözmekten çok körüklediğini söylemek mümkündür. Böylece enflasyondaki yükseliş ve dış ticaret üzerindeki baskı sermaye birikimini hızlandırıcı bir faktör olmuştur. Savaş döneminde sermaye birikimini etkileyen belli başlı ekonomi politikaları ve sonuçları şu şekilde sıralanabilir:

- *Savaş ekonomisinin finansmanının para arzının arttırılması yoluyla giderilmeye çalışılması*; TEFE’nin 1940 yılında %20, 1942’de %33 ve 1943’te %63 oranında yükseldiğine değinmiştik. Enflasyonun yanı sıra para arzının artması ile

birlikte toplam talep artarken toplam arz, özellikle tarım ürünlerinde düşmüştür. Elinde ürünü olan tüccarlar, büyük toprak sahipleri büyük miktarlarda kâr elde etmiştir. Ayrıca, siyasi iktidar yanlısı II. Kuşak sermaye sınıfının uygulanacak politikaları önceden bilmesi ve bunlara karşı önlem almaları belli kesim sermaye sınıfının kârlarını da arttırmıştır. Savaş döneminde stokçuluk, karaborsacılık, kaçakçılık dendiğine ilk akla gelen şey Halk Partisi olmaya başlamıştır. “Yönetici kadroların, özellikle devletin belirlediği fiyatları önceden tüccarlara sızdırarak çıkar sağladıkları iddia edilmekteydi.’ İkinci Dünya Savaşı boyunca ülke içinde uygulanan siyasanın olumsuz sonuçları da olmuştur. Öylesine ki bir dönem için ‘ihtikâr’, ‘harb zengini’... sözcükleri denilince, akla gelen şey ‘CHP’ydi’.” (Akar, 1992, s.36-37) Bu tür koşullarda sanayi sermayesi görünümünden uzak, ticaret sermayesi ve uluslararası sermayenin aracısı rolündeki sermaye sınıfının fiyat artışlarından büyük kârlar etmesinin kaçınılmaz olacağı aşikârdır. Nitekim hem siyasi iktidar yanlısı hem de bu çeperin dışında kalan Anadolu ağırlıklı tüccar kesimin sağladığı birikim, sermaye sınıfının yapısındaki kırılmanın yegane özelliği olmuştur.

- *Dış ticaret hacminin daralması ve Türk Lirasının yabancı para karşısında değer kazanması*; özel sektör açısından ithalatı olumsuz, ihracatı olumlu etkileyen unsurların başında gelmektedir. Özellikle bünyesinde Azınlıkları istihdam eden, yabancı ortaklıkları olan şirketler dış ticarete tekel konumuna yükselmiştir. Bunun dışında piyasada denetim yetersizliği nedeniyle kaçakçılığın ve stokçuluğun arttığı görülmektedir. İstanbul’da, ithalat ve ihracatı elinde tutan Azınlıklar ithal ettikleri ürünleri Türkiye’de yüksek fiyatlara satma şansı elde etmişlerdir; lakin Varlık Vergisi Kanunu ile bu durumun önüne geçilmiş ve biriken sermaye el değiştirmiştir. Burada bir noktanın altını çizmek gerekmektedir, kamu ile özel sektör sermaye birikimi dış ticarete farklı ilişkilere tekabül eder. Türk lirasının değer kazanması, özel sektörün iç piyasada yüksek kârlar elde etmesini sağlarken kamu ihracatının azalmasına neden olmuştur. “Harp içinde en çok kâr temin edenler, 1939 da elinde stok bulunduranlar, ithal eşyasını gözden kaybedip karaborsaya intikal ettirebilenler, mal alıp bekletebilenler, memleket mahsulünü gizlice muharip memleketlere satabilenlerdir. Bunların hiçbiri bu gayrimeşru kazancı üzerinden gereken şekilde Devlete vergi vermemişlerdir.” (Ökte, 1951, s.37)

- *Toprak Mahsulleri Vergisi Kanunu ile tarıma devlet müdahalesi ve tarım sektörüne dair diğer sorunlar*; Türkiye, Osmanlı İmparatorluğundan beri tarım sektörü ağırlıklı ekonomiye sahipti. Osmanlıda ve cumhuriyetin ilk yıllarında

“piyasaya yönelik tarım” dendiğinde akla gelen şey İstanbul’un gıda ihtiyacının karşılanması idi. Hem piyasanın hem ulaşımın hem de teknolojinin gelişmemiş olmasından dolayı kırsal nüfusun çoğunluğu geçimlik tarım üretiminde yoğunlaşmıştı. Cumhuriyet döneminde, özellikle devletçi/korumacı politikalar neticesinde tarım sektörüne yönelik kısmi adımlar atılmış, Mustafa Kemal’in “Bir karış fazla şimendifer politikası” ile ulaşım sorunu çözülmeye çalışılmıştı. Lakin tüm bu girişimler tarımda verimliliği arttırmaktan çok tarım ürünleri tacirliğiyle geçinen ticaret burjuvazisinin çıkarlarına yönelik olmuştur. Türkiye’de sanayi sermaye sınıfının kökenine bakıldığında, uğraşları arasında tarım ticaretinin yer aldığı görülecektir (Vehbi Koç, Hacı Ömer Sabancı vb.).

Dünya Savaşının patlak vermesiyle birlikte Türkiye, yaklaşık 1 milyon erkeği silahaltına almıştı. Çoğunluğu tarım üreticisi olan genç nüfusun üretimden çekilmesiyle hem tarım ürünleri üretimi hızla düşmüş hem de tüm ekonominin kaygısı ordu ihtiyacının karşılanmasına odaklanmıştır. Tarım üretiminde düşüş ve kıtlıktan dolayı “Gerek tekel maddelerindeki, gerekse devlet sanayi mamullerindeki aşırı fiyat yükselmeleri piyasadaki diğer mamul ve eşya fiyatlarının yükselmesine neden olmuş ve onlar için bir örnek teşkil etmiştir. Bu durum tüccarın elindeki malı saklamasına ve yüksek fiyatla piyasaya arz etmesine yol açmış, böylece karaborsa ve hayat pahalılığı takip edilen bu politika ile yükselmiştir.” (Tüfekçi, 2004, s.44) Ahmet Tüfekçi’den aktardığımız bu ifadeler, dönemin sermaye biriktirme biçimlerinden yalnızca birine vurgu yapmaktadır; oysa ki durum çok daha derin ve vahim olmuştur. Savaş Ekonomisi döneminde karaborsacılık, ihtikâr, kaçakçılık, stokçuluktan sermaye birikimini arttıranlar yalnızca nihai malları son kertede tüketiciye ulaştıran şehirlerdeki tüccarlar değildir. Tarımda sermaye birikiminin boyutları kabaca şu şekilde özetlenebilir:

1) Son kertede, nihai ürünü yüksek fiyatlarla tüketiciye satan ticaret erbabının sağladığı birikim (İstanbul’da Azınlıklar)

2) Tarım ürünlerini üreticiden alıp nihai satıcıya ulaştıran aracılardan sağladığı birikim (Siyasi iktidar yanlısı II. Kuşak sermaye sınıfı)

3) Ürünlerini stoklayabilecek altyapıya, sermayeye, teknolojiye sahip, piyasaya istediği zaman istediği fiyata sürebilecek büyük toprak sahiplerinin sağladığı birikim (Emin Sazak, Adnan Menderes gibi büyük toprak sahipleri ile III. Kuşak Sermaye sınıfını oluşturan Anadolu sermayesi)

4) Ürünleri, ordudaki nüfusun artması nedeniyle en büyük tüketici konumuna gelmiş devlete satabilen kesimin sağladığı birikim (Siyasi iktidarın çerperinde yer alan çoğu II. Kuşak sermaye sınıfı mensubu)

5) Gıda ürünlerinde baş gösteren kıtlık döneminde, bu ürünlerin ithalatını yapabilen özel kesimin sağladığı birikim (Avrupa ile güçlü bağları olan Azınlık esnaf)

Savaş koşullarında sermaye birikimini hızlandıran bir diğer uygulama da 7 Haziran 1943 tarihinde yürürlüğe giren Toprak Mahsulleri Vergisi olmuştur. Genç köylü nüfusun silahaltına alınması ve tarım üretimi düşüşüyle sektörde, diğer sektörlerde de olduğu gibi, sermaye boşluğu doğduğunu belirtmek gerekir. Toprak Mahsulleri Vergisi ile köylü kesimin üzerine büyük bir yük bindirilmişti. Hem köylü nüfusun silahaltına alınmasının yarattığı şok hem tarım ürünlerinin aynı olarak tahsil edilmesi küçük köylünün aleyhine gelir dağılımını bozmuştur. “Özellikle zeytin ve pamukyağı üretiminin tüketime yetmemesi, bu maddelerin fiyatlarının yükselmesi sonucu artan ordu ihtiyaçları ve devlet tarafından büyük şehirlerde yapılacak dağıtımları karşılamak için, yağların aynen alınması kararı verilmiştir.” (Varcan, 1987, s.65) Bu durum tüccarların tarım ürünlerini ucuza alıp piyasaya fahiş fiyatlarla sunmasına ve büyük üreticilerin ürünlerinin bir kısmını kaçırmaya ve stoklamasına neden olmuştur.

Toprak Mahsulleri Vergisi başlığında ayrıntısıyla değinmiş ve bu verginin, Varlık Vergisinin köylü kesim üzerindeki türevi bir uygulama olduğunun altını çizmiştik. Gene aynı başlıkta, zaten savaş ekonomisi dönemine belli zorluklara katlanarak giren köylü nüfusun adı geçen uygulama ile iki kat ezildiğini belirtmiştik. Devlet, Toprak Mahsulleri Vergisi kanunu ile tarım ürünlerini piyasa fiyatının çok daha altında köylüden satın alarak sermaye transferinin gerçekleşmesinde önemli rol oynamıştır. Ayrıca, aynı tahsilatın “yerinde” yapılması ile ürünlerin tarlada bekletilmesi ve değer kaybına uğraması, ürünlerin nakliyatının köylülerce gerçekleştirilmesi gibi uygulama yöntemleri sermaye birikimini dolaylı biçimde hızlandıran faktörler olmuştur. Nezir Varcan şu analizi aktarmaktadır: “Ayrıca, savaşa katılmayan ülkemizde üretilen yağların değer kazanması sonucu vergiye tabi yağların gizlenmesini karlı bir iş haline getirmiş, bu yüzden vergi kaçakçılığı da büyük ölçüde artmıştır.” (Varcan, 1987, s.66) Sadece üretilen yağlar değil, Toprak Mahsulleri Vergisi kapsamına giren bütün tarım ürünlerinde benzer sorunların ortaya çıktığını söylemek mümkündür. Varlık Vergisi gibi hızlı ve doğrudan olmasa da

Toprak Mahsulleri Vergisinin devletçe uygulanma usullerinin gelir dağılımını alt üst ettiğini ve özel kesim sermaye birikim hızını arttırıcı içeriğe sahip olduğunu söylemek gerekir. Bir diğer husus da gelir eşitsizliğinin artmasının sadece köylü nüfus arasında değil tüm topluma sirayet etmiş olmasıydı: “Bu süre içinde hammadde fiyatları dört misli artarken gündeliklerle, diğer sosyal yardımlar ancak 2 misli arttı. İşte bu süre içindedir ki özel kişilerin elinde sermaye ağır ağır ama devamlı bir şekilde arttı.” (Karpat, 1996, s.93)

Varlık Vergisi Kanunu ile sermaye sınıfı, birikimi, devlet arasındaki ilişkilere geçmeden önce Tek Parti iktidarı dönemindeki birikimin boyutlarını Tablo 23’ten izlemek durumu anlamamıza yardımcı olacaktır.

Tablo 23: Özel Kesim Banka Mevduatları (Milyon TL)

1924	13
1929	117
1931	116
1935	139
1938	227
1940	274,6
1941	374,9
1942	369,6
1943	420,3
1944	444
1944	498,4
1945	528,2
1946	607,6
1946	702,8
1948	813

KAYNAK: Kemal Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi*, (İstanbul: Afa Yayınları, 1996), s. 93, 31. Dipnot (Taraflımızca düzeltilmiş Tablo)

Tablo 23’e bakıldığında, Cumhuriyetin kuruluşundan itibaren bankalardaki özel kesim mevduatları sürekli artmıştır. Yalnız 1929 Buhranından etkisiyle 1931 yılında mevduatların 1929 yılına göre % 0,85 düştüğü görülmektedir. Kemal Karpat, mevduatların gelişim seyrine dair verdiği bilgilerin hangi bankaları kapsadığını

belirtmemekte sadece “güvenilir kaynaklardan” edinildiğini bildirmektedir. Tablo 23’e bakarak, daha önceki bölümlerde sunduğumuz bilgiler çerçevesinde birçok yorum yapılabilir; lakin Savaş Ekonomisi döneminde mevduatların gelişimine baktığımızda, baz yılı olarak 1938 alırsak, 1948’e kadar geçen 10 yıllık sürede mevduat birikiminin yaklaşık %258 arttığı görülecektir. Her sektörde farklı birikim hızı olmasına rağmen, Tablo 23’te özel kesimin savaş döneminde hızlı sermaye birikimi sağladığı görülmektedir. Sermaye Birikiminin el değiştirdiği ve çeşitli faaliyet alanlarında doğan sermaye boşluğun Müslüman-Türk sermaye sınıfınca doldurulduğu en önemli uygulama Varlık Vergisi Kanunu olmuştur.

- *Varlık Vergisi Kanunu ile sermayenin kütleli el değiştirdiği, II. ve III. Kuşak sermaye sınıfının birikimini hızlandırdığı görülmektedir.* Başbakan Şükrü Saraçoğlu ve Ticaret Bakanı Behçet Uz hükümetince 1942 yılında Varlık Vergisi Kanunu yürürlüğe konmuştu. “Varlık Vergisi Kanunu” başlığında ayrıntısıyla incelediğimiz bu kanun savaş döneminde çok ses getirmiş, uygulaması ve sonuçları ekonomide yapısal değişime neden olmuştur. Süreci, “Sermayenin II. Millileştirilmesi” olarak tanımlamıştık ve en önemli sonuçlarını 4 maddede sıralamıştık. Önemli sonuçlarından 2 tanesini “Sermaye sınıfının sınıf karakterindeki değişim” ve “Sermayenin tekelleşmesi ve birikim hızının artması” olarak tahlil etmiştik. Varlık Vergisi Kanunu ile sermayenin sınıf karakterinin değişimi derken, III. Kuşak sermaye sınıfının ortaya çıkışına işaret etmiş oluyoruz. Kanun ile tek parti iktidarı çerperinde gelişen sermaye sınıfı dışındaki unsurlar, yatırımcı olarak, iktisadi arenada varlık göstermeye başlamıştır. Daha sonraki yıllarda, siyasi arenada da söz sahibi olacak sermaye sınıfı mensuplarının birikim hızını arttırma olanağını Varlık Vergisi Kanunu ile sağladığı görülmektedir. “Arkadan gelen sermaye gruplarının (burjuvazileşen tarımsal ve ticari feodal unsurların) güçlenerek siyasi otoriteden pay talep etmeleri sonucunda da, geçerli devlet / toplum ilişkisi biçiminin –Tanzimat geleneğinin devamı niteliğinde- askeri darbeler yoluyla şekillenmesi sürecine girilmiştir.” (M. Şenalp ve Ö. Şenalp, 2008, s.92)

Verginin ödeme süresinin 15 gün olması, vergiye tabi mükelleflerin mallarını çok ucuza ellerinden çıkarmasına neden olmuştur. Vergiyi ödeyemeyenlerin malları ise çok ucuza satışa çıkarılmıştır. Böylece devlet, sermayenin el değiştirmesi hızlandırmıştır. Tek Parti iktidarının geleneksel politikalarına uygun olarak sermaye sınıfı, kanun ile devleti arkasına almıştır. Varlık Vergisi Kanunu, sermaye sınıfının serbest rekabet ilişkilerinden uzak, yaratıcı yatırımcı/girişimci bakış açısından

yoksun ve birikimini devlete borçlu olduğu, devletle kurduğu ilişkilerle beslenebildiği bir momenti temsil etmektedir. Böylece 1947'den sonra dışa açılma hevesine sahip, kapalı ekonominin sınırları içinde yüzmekten rahatsız sermayenin yabancı sermaye ile bütünleşeceği ve dış ticaret tekeli eline geçireceği birikim süreci tamamlanmış oluyordu.

Varlık Vergisi Kanunu ile III. Kuşak sermaye sınıfı, özellikle tarım ve ticaret sermayesi birikim olanağı elde ederek siyasi arenaya çıksa da Tek Parti iktidarı ile sıkı ilişkiler kurmuş sermaye sınıfının sanayi sermayesine yöneldiği görülmektedir. Ayşe Buğra'nın, TÜSİAD'ın Temsil ettiği firmaların şirketleşme tarihlerini verdiği tablosuna baktığımızda 1930-1939 yılları arasında 4 firma mevcutken 1940-1949 yıllarında bu sayı 9'a yükselmiştir. (Buğra, 1997, s.88)

Varlık Vergisi Kanununun sermaye birikim sürecine dair etkilerini inceleyen çalışmalarda olağan dışı tekil örnekler bulmak mümkündür. Günümüz sermaye sınıfının belli kesimini oluşturan bu tekil örneklerin Savaş Ekonomisi öncesi devlet ile çıkar ilişkileri kurmuş, bürokrasi ile bağları güçlü, sonraki yıllarda piyasada rekabet yaratacak yeni sermaye mensuplarına yaşama şansı bırakmayacak kesimlerden olduğu görülmektedir. “Hacı Ömer önce bir Rus Musevisinin fabrikasını almak ister; ancak sahibinin satışa niyetli olmaması üzerine, Hacı Ömer bu fabrikanın tam yanına yeni bir tanesini açar. Fabrika, gayri-müslim işadamlarını iflasa sürükleyen Varlık Vergisi'nin konmasından kısa bir zaman önce çalışmaya başlar. Rus Musevi bu zor günlerinde fabrikasını Hacı Ömer ve ortaklarına satmak zorunda kalır ve böylece meydanı onlara bırakır.” (Buğra, 1997, s.123) “Çukurova”lılar Tarsus'taki fabrikalarına 1944'te Mersin'de İş Bankası'nca işletilen bir yenisini ekleyeceklerdi. İş Bankası da bu fabrikayı, kurucuları olan ‘**Şaşatiler**’ isimli azınlıklardan devralmış ve ‘**İçel Pamuk ve Yağ Anonim Şirketi**’ adıyla işletmişti. CHP'nin Divan Üyesi olan Sadi Eliyeşil'in girişimleriyle İş Bankası, Mersin'deki şirketi, ‘Çukurova Sanayi İşletmeleri T.A.Ş.’ a satınca, ‘Çukurova’lılar un, buz, yağ üreten ve pamuk çırçırlayan bir tesise daha sahip oluyorlardı.” (Sönmez, 1990, s.218) Ökte ise (1951, s.170) Varlık Vergisi Kanunu ile birikim sağlayan şu tekil örnekleri vermektedir: “Kıgılı Beyoğlundaki mağazayı bu suretle devir almıştır.” “Bu şekilde düşünenlerin başında **Raif Minkarı** gelir. Minkarı 90 bin lira vergi ile teklif edilen bir yahudi mükelleften verginin yegâne karşılığı olan lâstik fabrikasını satın almıştı.” (1951, s.175) Örnekleri çoğaltmak mümkündür. Siyasi iktidarla sıkı ilişkiler kuran kesimlerin kanunun uygulanması ile nasıl ayrıcalıklar

elde etiklerini ve birikimlerini arttırdıklarına dair son bir örnek de İsmet İnönü'nün erkek kardeşi olan Hasan Rıza Temelli'ye dair Faik Ökte'nin (1951, s.175) verdiği bilgilerdir: “**Hasan Rıza Temelli** Kırdara gelip giderdi.İdrofil pamuk fabrikası sahipleri vergilerini ödiyemiyorlardı. Alâkadarların sıkıştırılması için Temelli iki defa bana geldi. Nihayet arkadaşlarım dediği grup fabrikayı satın aldı. Temelli'nin bu gruba dahil olduğunu o zaman söylediler.”

Varlık Vergisi Kanunu çerçevesinde birikimin boyutlarına dair söylenecek son söz, sermayenin toplumun farklı kesimlerine doğru kütleli el değiştirdiği olacaktır. Ayhan Aktar, *Varlık Vergisi ve Türkleştirme Politikaları* adlı eserinde Varlık Vergisi Kanunuyla ilişkili Gayrimenkul değerlerine dair bilgiler vermektedir. Bu bilgilere göre; satın alınan gayrimenkullerin değeri 11.077.949 Liradır (543 Gayrimenkul). Satın alım işlemlerinde Müslüman Türklerin oranı %67,7 (7.500.093 Liralık 452 gayrimenkul) olarak verilmiştir. KİT'ler, Milli Bankalar, Milli Sigorta Şirketleri, İstanbul Belediyesi ve Vakıflar Genel Müdürlüğü gibi kamu kurumları da Varlık Vergisi Kanunu ile satışa çıkarılan Gayrimenkul alımlarına katılmıştır. Kamu kurumlarının satın aldıkları gayrimenkullerin değeri 3.318.114 Liradır (toplam alımlara oranı %30 olan 34 gayrimenkul); ki bu verilere baktığımız da toplam gayrimenkullerin değerine oranı %97,7 olan kısım, Sermayenin İkinci Millileştirilmesi sürecinin devlet ve Müslüman-Türk sermaye sınıfı tarafından büyük oranda gerçekleştirildiğini ispatlamaktadır. (Aktar, 2000, s.244) Kamu kesiminin ve özel kesim Müslüman-Türk şirketinin aldığı 65.500 lira değerindeki 2 gayrimenkul dışında %67,1 lik alım bireysel alımlar olarak gerçekleşmiştir. Durum göstermektedir ki sermaye birikiminin yapısı/el değiştirmesi yatırıma yönelik gerçekleşmemiştir. Savaş döneminde sağlanan birikimin mevcut (sıkı savaş ekonomisi uygulamaları, vergiler, enflasyon ve özellikle devletçi/korumacı politikaların hala devam ettiği) koşullarda yatırıma dönüşmesi zaten söz konusu değildi. Birikimin yatırıma dönüşmesinin olanakları, II. Dünya Savaşı bittikten sonra ve dünyada toplam talebin artış trendine girdiği süreçte ortaya çıkmıştır. Lakin, Tek Parti iktidarının geçmişte uyguladığı politikalar nedeniyle toplumsal güveni yitirmesi ve savaş sonrasında hala kemikleşmiş politikalarını sürdürmeye çabalaması, birikimin yatırımlara dönüşmesinin önünü tıkayan yegane engellerdi. Böylece siyasi arenada söz sahibi olan sermaye kesimlerinin ihtiyaçlarının karşılanamaması, bu kesimleri muhalefete sürüklemiş ve 1948 İktisat Kongresi kararları ile sermaye kesiminin talepleri dile

getirilmiştir. Siyasi arenada ortaya çıkan muhaliflik ve yeni arayışlar, Demokrat Partinin doğmasını sağlamıştır.

Türkiye’de sermayenin izleklerinden biri, diğer bir deyişle sermayenin tuttuğu yolun bir evresi, II. Dünya Savaşı Döneminde “birikim” olarak ortaya çıkmasıdır. Bu birikim izleği, savaş sonrası Geçiş Ekonomisi dönemi olan 1946-1950 arası dönemde sermayenin alacağı yola dair ip uçları vermektedir. Birikimin savaş koşulları biçimi, bu nedenle, savaş sonrası dönemde sermaye sınıfı ve devlet arasında farklılaşan yönelimleri tahlil etmede en uygun araç olarak karşımıza çıkmaktadır.

1945 yılına kadar, Tek Parti iktidarı ile yönetilen devletin uyguladığı politikalar sermaye birikiminin yandaş kesimlerin lehine gelişmesine, diğer taraftan ise toplumun büyük kesiminde huzursuzluklar doğmasına neden olmuştur. Savaş Ekonomisi politikaları ile ayyuka çıkan huzursuzlukların yanı sıra uygulanan yanlış ekonomi-politikaları sermayenin yapısının Tek Parti iktidarının dışına taşmasına neden olmuştur. Taşmanın, analizini yaptığımız III. Kuşak Sermaye Sınıfının lehine olduğunu belirtmiştik. Savaş sonrası dönemde sermaye sınıfı içinde rekabetin doğması (iki farklı sermaye sınıfının oluşması), uluslararası düzeyde yeni yatırım alanlarının ve kâr olanaklarının doğması, Tek Parti iktidarı uygulamaları nedeniyle Türkiye’nin hem dışarıda hem içeride yalnızlaşması sermaye sınıfının, sık sık vurguladığımız “devlete sırtını dayayan, yatırım dürtüsünden uzak bakış açısının kırılmasına neden olmuştur. Bu minvalde, savaş sonrasında uluslararası kuruluşlara katılımlar, güvenlik ihtiyacı ve uluslararası piyasayla bütünleşme zorunluluğu sermaye sınıfının devletçi politikalarla bir yere varamayacağını anlamasını sağlamıştır. Geçiş ekonomisi dönemi, savaş dönemi sermaye birikim izlekleriyle ele alındığında, göstermekteydi ki: sermaye birikimi artık sürekliliğini yatırımlar yoluyla sağlayabilirdi. Yatırımların birikimi sağlaması için de özel sektör yatırımlarının sanayileşmeye yönelmesi şarttı. Farklı kuşaklardan sermaye sınıfı mensuplarının türdeş taleplerini karşılayacak siyasi güç Demokrat Parti olmuştur. Nitekim 1950-1960 arası sermaye sınıfının durumuna bakıldığında bu taleplerin büyük oranda karşıladığını söylemek mümkündür.

“1946-1950 Yılları Geçiş Ekonomisinin Genel Yapısı” başlığı altında ekonominin yapısına değinmiştik. İBYSP’nin askıya alınması ve savaş nedeniyle piyasalaşma sürecinin geciktiğinin altını çizmiştik. Geçiş Ekonomisi döneminde sermaye birikiminin boyutu değişmiştir. Birikimin yönünü belirleyecek olan hususlar şu şekilde özetlenebilir:

1) Savaş döneminde düşen ithalat artmaya başlamış, altın ve döviz rezervleri hızla erimiş, diğer taraftan dünyada hammadde ve ara malı talebi artmıştır. Böylece yatırımları için yabancı sermaye talebi de artmıştır.

2) Ulusal sermayenin dışa açılma isteği artmış ve birikimin yönü iç talebin sınırlarını aşmaya doğru gelişmiştir (ki zaten enflasyon ve vergiler ile savaş döneminde alım gücü düşen toplumun –sanayi ürünlerine duyduğu ihtiyaç dışında- iç talebi canlandırdığı söylenemez).

3) Birikimler yatırım alanlara yönelmiştir.

4) Sektörel yapıda kayma söz konusu olmuş ve özel kesim yatırımları sanayileşme eğilimi göstermiştir. Tablo 13'e bakıldığında, 1941-1950 arasında kurulan 154 işletmeden yalnızca 1 tanesinin tarım sektöründe olması sanayileşme eğiliminin en bariz örneğidir.

5) Varlık Vergisi Kanunundan bu yana sermayenin şirketleşme oranı artmış ve organizasyon sorunları aşılmak istenmiştir.

6) Sermaye sınıfının talepleri, Tek Parti iktidarınca karşılanamayacak bir düzeye gelmiş ve özellikle III. Kuşak Sermaye Sınıfı ile devlet arasındaki ilişkiler kopmuştur.

Geçiş Ekonomisi, Devletçi-Korumacı politikaların miadını doldurduğunun ve yıllardır monolitik uygulamalarla yönetilen ekonominin yapısının değişeceğinin işaretlerini vermiştir. 1948'de İstanbul'da toplanan İktisat Kongresi, sermaye sınıfının isteğinin artık korumacı, rekabetten ve yatırım dürtüsünden uzak, kayırmacı ilişkilerde değil Liberal politikalar yönünde olduğunu beyan etmiştir. Yatırılabilir fonların sanayiyle ve uluslararası piyasayla bütünleşmesinin yöntemleri aranırken sermaye birikiminin sürekliliği sağlanmak istenmiş; lakin birikimin artış trendi ancak 1950'den sonra ortaya çıkmıştır. 1950'lerde Türkiye Sanayi ve Kalkınma Bankası (TSKB) ile yatırım finansmanı sağlayan sermaye sınıfı 1950'den sonra hızlı sanayileşmeye yönelmiştir. 1950 sonrasında asker-bürokrat geleneğe yaslanan II. Kuşak Sermaye Sınıfı ve ticari ve tarım sermayesine yaslanan III. Kuşak Sermaye Sınıfları arasındaki rekabet ilişkileri şiddetlenmiş ve 20. yüzyılın ikinci yarısında ekonomi, darbelerin hegemonyası altında varlığını sürdürmüştür.

SONUÇ

Türkiye, kapitalist üretim koşullarına Avrupa ülkeleriyle eşzamanlı geçmedi; lakin geç kapitalistleşen ülkelerin yaşadığı ekonomik sorunları derinine yaşadı. Sorunların en önemlisi, üretim ilişkilerinin gelişmesinin motoru olan sermaye birikimi olmuştur. Sermaye birikimi, özellikle geç kapitalistleşen ülkelerde, sermaye sınıfı ile devlet arasına sıkışan etkileşim olarak okunabilir. Bu tezde, sermayeye ve sermaye sınıfına dair sorunlar, Türkiye’de Sermaye Sınıfı Oluşumu Ve Devletin Rolü’nün momentleri, farklılıkları, özgüllükleri tanımlanarak ele alınmıştır. Sermaye sınıfının oluşumunda, sermaye birikim sürecinde, Osmanlı İmparatorluğunun son dönemi ile Cumhuriyetin ilk yıllarında, devletin önemli bir ekonomik aktör olduğu hipotezimiz doğrulanmıştır. 1980’li yıllarda başlayan dışa açılma sürecine kadar sermaye sınıfı, devletin gölgesinde yaşamını sürdürmeyi varlığının yegâne oluşu olarak kabullenmiştir. Sermaye sınıfı ile devlet arasındaki resmi ya da gayri resmi ilişkiler kimi zaman kavramlaştırma, kimi zaman soyutlama, kimi zaman dönemleştirme biçiminde; fakat her biri değişimin kendi dinamiklerinden iktisadi sonuçlar çıkarılarak ortaya konmuştur.

Bir ekonominin ufkunu belirleyen iki öge mevcuttur: o ekonominin alacağı yolu tanımlayan kuramlar (gerçekleşmesi istenen beklentiler) ve ekonominin bu hedefler doğrultusunda kat ettiği yol (uygulanan mevcut politikalar). Kuram, mevcut sosyo-iktisadi yapının gelişiminin tanımlanmasını/algılanmasını kolaylaştırarak iktisadi rasyonalite çerçevesinde alınacak yolun ufkunu belirlerlerken mevcut politikalar tanımlanan hedeflere ne düzeyde ulaşıldığının sonucunu anlamamıza yardımcı olur. Türkiye kapitalizmi açısından baktığımızda sermayenin gelişimi, dolayısıyla sermaye sınıfı ve devlet arasındaki ilişkilerin gelişimi, Osmanlı İmparatorluğunun son döneminden 20. Yüzyılın ortalarına kadar tutarlı bir seyir izlememiştir.

İttihat ve Terakki Fırkası döneminde ortaya çıkan etnik ve sosyolojik gerilimler, devlet ile sermaye sınıfı arasında tarafgil bağımlılıklar Türkiye’de sanayi sermayesinin oluşumunu geciktirdiği gibi sermaye sınıfının reflekslerinde geleneksel/devletçi izler bırakmıştır. Türkiye’de sermaye sınıfı, Osmanlı’da ticaret sermayesi görünümündeki ekalliyetlerin elindeydi ve ülkenin geri kalanı ağırlıklı geçimlik üretime yaslanan tarım sektöründen oluşmaktaydı. 20. yüzyılın ilk

çeyreğinde yaşanan uluslaşma hareketlerinin ve savaşların (Balkan Savaşları, I. Dünya Savaşı, Kurtuluş Savaşı) yarattığı ağır buhranlar altında siyasi yapıdaki değişim iktisadi yapıda da etkisini hızla göstermiştir. Böylece ekonomiye hâkim olan asker-sivil bürokrasi kökenli sermaye sınıfı ile devlet arasında bağların temeli atılmıştır. Bağların kurulması öncesinde sermaye sınıfının genel bir panoramasını veren bilgiler “1913-1915 Osmanlı Sanayi İstatistikleri” başlığı ile incelenmiştir. Döneminde hammadde ihraç eden ve mamul mal ithal eden bir ülke görünümündeki Osmanlı ekonomisi, geç kapitalistleşen bir ülkenin sanayileşmiş ülkelerin hammadde deposuna dönüştüğünün de dışavurumudur. Diğer taraftan sermaye sınıfı Türk-Müslüman tüccar, toprak sahipliği ve Azınlık ticaret burjuvazisi olarak gelişmiş, uluslaşma ideolojisi neticesinde Azınlık ticaret burjuvazisine karşı Sermayenin Birinci Millileştirilmesi evresi tamamlanmıştır. Bu dönemde devlet ile “II. Kuşak” olarak kavramsallaştırdığımız ve asker-bürokrat kökenli Müslüman-Türk sermaye sınıfının çıkarlarının bir bütün olduğunu görmekteyiz. I. Kuşak Azınlık Sermaye Sınıfına karşı anonim şirketler halinde örgütlenen ve siyasi otoriteyi arkasına alan asker-sivil bürokrat II. kuşak sermaye sınıfının varlığı kapitalizmin gelişim özgüllüklerinden oldukça uzaktır. Çünkü varlığını serbest piyasa, rekabet ve rasyonalite dinamiklerine değil devletin sağladığı tepeden inme ekonomi politikalarına borçludur. Sermaye birikimi ve üretici güçlerin gelişimi bizzat, kendinden başkasının gelişimine olanak tanımayacak şekilde engellenmiştir. Böylece devletle kurduğu ilişkilerle beslenen, uzun vadede kalkınma ve yatırım perspektifi olmayan, kısa sürede spekülatif kazançlarla yetinen, gelecek perspektifinden uzak bir sermaye sınıfı profili oluşmuş ve ekonomi politikaları bu sermaye sınıfı çıkarları lehine sürmüştür. Ekonominin, özelde de sermaye sınıfına dair bu sorunların 1923’te kurulan Cumhuriyet rejimine olduğu gibi intikal ettiği görülmektedir.

Kurtuluş Savaşı dönemine kadar sermayenin etnik dağılımınınIN, Ergil Doğu’nun araştırmasından yola çıkarak %15 Türk, %50 Rum, %20 Ermeni, %5 Yahudi, %10 Yabancı olduğunu belirtmiştik. Sermaye sınıfı üzerine yapılacak çalışmaların tutarlılığının yolunun, sermayenin momentlerinden olan Millileştirme dönemlerinin iyi analiz edilmesinden geçtiğinin altını çizmiştik. Filhakika sermayenin millileştirilmesi politikaları siyasi iktidar yanlısı sermaye sınıfının lehine olmuştur. Bu çalışmada sermayenin Millileştirilmesi süreci 2 aşamada ele alınmıştır. “Sermayenin Birinci Millileştirilmesi” 1915 Ermeni Tehciri ve Lozan Antlaşması Türk-Rum Mübadelesi ve “Sermayenin İkinci Millileştirilmesi” ise 1942 Varlık

Vergisi Kanunu olarak ele alınmıştır. Sermayenin Birinci Millileştirilmesi, “ilk birikim” oluşturması ve asker-bürokrat kesim ile devlet arasındaki yapının güç olarak ortaya çıkması açısından önemli olmuştur. Böylece ulus devlete geçişin gereksinimlerinden olan sermaye boşluğu sorunu da çözülmüş oluyordu.

Yeni kurulan Cumhuriyetin, ilk 10 yıllık ekonomi politikalarını belirleyen en önemli iki olay: Lozan Barış Antlaşması Ticaret Sözleşmesi ve İzmir İktisat Kongresi olmuştur. Çiftçi, Tüccar, İşçi ve Sanayi olmak üzere toplumun dört kesiminden katılımcılarla 17 Şubat- 4 Mart günleri arasında toplanan İzmir İktisat Kongresinde alınan kararların devlet tarafından hayata geçirilmesi yirmi yıllık süreye yayılmıştır. Hem sermaye sınıfının özelliklerinin sermaye birikim biçimini belirlemesi, hem Lozan Antlaşmasının dış ticarete yarattığı kısıtlar, hem de sermaye sınıfının bürokrasinin bir izdüşümü olması “çarpık sermaye birikimi” olarak kavramsallaştırdığımız, diğer bir deyişle sermaye sınıfı formunun katılmış haline dönüşmüştür. 11 Kasım 1922 – 24 Temmuz 1923 yılları arasında toplanan Lozan Barış Konferansında alınan kararlar, Türkiye’ye 1929 Buhranına kadar zorunlu liberal dönem yaşatmıştır. Bu durum bir taraftan ulus devletin kurumsallaşmasını ertelerken diğer taraftan sermaye sınıfının sanayi sermayesine yönelmesini engelleyen koşulları da doğurmuştur. Böylece devletin gölgesinde yaşamaktan memnun, gelişime kapalı asker ve sivil bürokrat II. Kuşak sermaye sınıfının katılan iki özelliği şunlar olmuştur: mevcut ticaret burjuvazisi biçiminde kısa süreli spekülatif kazançlarla yaşamaktan memnuniyetlik ve yabancı sermayenin aracılığı ile elde ettiği kazançla yetinmeyi kanıksamışlık. Bu dönemde gene de devletçi/korumacı politikaların ilk adımlarını oluşturan kurumlaşma girişimleri olmuştur. Türkiye İş Bankasının kurulması (26 Ağustos 1924), Şeker Kanununun çıkarılması (5 Nisan 1925), Sanayi ve Maadin Bankasının kurulması (19 Nisan 1925), Emlak ve Eytam Bankasının kurulması (3 Haziran 1926), Teşvik-i Sanayi Kanununun çıkarılması (28 Mayıs 1927), 1927 Nüfus, Tarım ve Sanayi Sayımı bunların en önemlileri olarak karışımıza çıkmakta. Yatırım Finansmanı eksikliğinin en önemli sorun olduğu bir dönemde bankacılık faaliyetleriyle örgütlenen devletin sanayileşmenin önünü açtığı görülmektedir. Lakin sermaye sınıfı bu fırsatı sanayileşme hamlesine dönüştürememiştir. Tek Parti iktidarı olan CHP ise, kendine bağlı sermaye sınıfının “günü kurtarmacı” bakış açısına göz yummuş ve sanayileşmenin altyapısını devletçi/korumacı dönemde izlediği politikalarla kendisi oluşturmaya çalışmıştır. Böylece devlet aracılığıyla birçok kişiye kaynak tahsis edilmesi, yolsuzlukların

üstünün örtülmesi, kamu kaynakları ile zenginler zümresi yaratılması politikaları sermayenin birikimini arttırmış olsa da ulusal kalkınmanın önünü tıkayan sorunlara dönüşmüştür.

1929 Buhranı dünya piyasalarını alt üst etmiş ve ülkelerin içe kapalı/korumacı politikalara yönelmesine neden olmuştur. Türkiye'nin dış ticaretinde önemli yer tutan Avrupa ülkelerinin korumacı politikalara yönelmesi sonucu Tek Parti olan CHP'nin, "Devletçilik" ilkesini 10 Mayıs 1931 tarihinde parti programına dâhil etmesi iktisadi politikaların planlamalar silsilesi ile yürütüleceğinin de habercisi olmuştur. Böylece ulus devletin kurumsallaşmasının çerçevesini oluşturan ve II. Dünya Savaşına kadar uygulanan BBYSP yürürlüğe konmuş; diğer taraftan ulusal ekonomi Millileştirmeler ile yabancı sermayeden arındırılmıştır. Devlet ile sermaye sınıfı arasındaki ilişkiler BBYSP ve Teşvik-i Sanayi Kanunu ile daha güçlü bir forma bürünmüş ve siyasi iktidarın çeperinde yer alan sermaye sınıfı lehine dışsal ekonomi yaratılmıştır. Yabancı sermayenin ülkeden dışlanması, piyasalaşma için gerekli altyapının hem kurumsal hem de yatırımlar babında devlet eliyle gerçekleştirilmesinin milli sermayenin elini güçlendiren öğeler içerdiğini, sermaye birikiminin belli kesimlerde yoğunlaştığını söylemek mümkündür.

Devletçi/Korumacı dönemde sanayileşmenin altyapısını oluşturacak kurumsal girişimlerde bulunulmasına rağmen tarım sektörünün gelişimine dair önemli adımlar atılmadığının, tarımın piyasaya yönelik üretiminin önünü açıcı gelişmelerin hayata geçirilmediğinin altını çizmek gerekir. Devletçi/Korumacı dönemde özel kesimde sermaye birikimi ağır ağır artmaya devam etmiş, özel kesim yatırımcılarının milli gelirden aldıkları pay artmıştır. Lakin hala sanayileşmeden ve kalkınmadan uzak Türkiye ekonomisi, II. Dünya Savaşının yarattığı ağır ekonomik koşullara hazırlıksız yakalanmıştır.

II. Dünya Savaşının başlangıcına kadar Türkiye'de uygulanan denk-bütçe, anti-enflasyonist para politikası ve planlı kalkınma politikalarının kırılabilirliği ortaya çıkmıştır. Sermaye sınıfı kanadında ise uzun yıllardır yerinde sayan ticari kapitalizm ilişkilerinin ve yabancı sermayenin aracılığı rollerinin hala aşılmadığı görülmektedir. Türkiye, II. Dünya Savaşına "girmeden girmiş" ve savaşın bütün sorunlarını en ağır biçimde yaşamıştır.

Bir ekonomide sermayenin gelişimi ve birikimin üretken/verimli alanlarda yatırımlara dönüşmesinin önemli koşulu siyasi yapının uzun dönem istikrarlı politikalar uygulamasına bağlıdır. Türkiye'de, 1923'ten 1950 yılına kadar geçen

sürede uygulanan politikalara baktığımızda “istikrar”dan söz etmek mümkün görünmemektedir. 1939-1945 arasında Türkiye’de, devletçi politikaların bir uzantısı olan Savaş Ekonomisi politikaları yürürlüğe konmuştur. Uygulanan politikalar rasyonaliteden uzak politikalar olmuştur. Savaş Ekonomisi politikalarının çerçevesini belirleyen ve hükümetlere olağanüstü yetkiler tanıyan Milli Korunma 26 Ocak 1940 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Savunma harcamalarını arttıran devlet, savunma giderlerinin finansmanı için para basma yöntemini seçmiş bu durum enflasyonun hızla artmasında neden olmuştur. Diğer taraftan köylü nüfusun silahaltına alınması gıda maddeleri üretimini düşürmüş ve toplam talep toplam arzı aşmıştır. Dış ticaretin daralması ve ithalat sıkıntısıyla birlikte düşünüldüğünde toplumun yüklendiği külfeti tahayyül etmek zor olmayacaktır. Ekmeğin karneye bağlanması, kaçakçılık, karaborsacılık, stokçuluk, spekülasyon yeni bir birikim alanı yaratılmasının önünü açmıştır.

Savaş Ekonomisi döneminde sermaye birikimini hızlandıran ve III. Kuşak Sermaye Sınıfının tarih sahnesine çıkışının koşullarını hazırlayan en önemli iki olayın 12 Kasım 1942 tarihli Varlık Vergisi Kanunu ve 7 Haziran 1943 tarihli Toprak Mahsulleri Vergisi Kanunu olduğunu belirtelim. Varlık Vergisi Kanunu tedavülden para çekme, savaş zenginleri zümresini vergilendirme ve devlet gelirlerini arttırma amacıyla yürürlüğe konya da hem kanunun hükümlerindeki yanlışlıklar hem de kanunun tatbikat biçimi büyük sorunlara neden olmuş, ülkedeki azınlıklar sermaye alanının dışına itilmiş ve böylece kanun “Sermayenin İkinci Millileştirilmesi” sürecine dönüşmüştür. Diğer taraftan bu kanunla sermaye kütlele el değiştirmiş ve sermaye birikimi ve sermayenin tekelleşmesi süreci hızlanmıştır. Toprak Mahsulleri Vergisi Kanunu ise Varlık Vergisi Kanunun tüm tarım kesimine uygulanan biçimi olarak düşünülebilir. Aynı olarak tahsil edilmek suretiyle piyasadaki fiyat farkından yararlanmayı, tarım ürünleri enflasyonunu baskılamayı, seferberlikteki orduyu beslemeyi amaç edinen kanun köylü kesimin ekonomik yükünü ikiye katlamıştır. Her iki uygulama sonucu, savaş zenginleri zümresi oluşmuş, sermaye birikimi artmış ve “III. Kuşak Sermaye Sınıfı” olarak adlandırdığımız ve siyasi iktidarın hinterlandı dışında yer alan ve sonraki yıllarda ekonomide söz sahibi olan yeni bir sermaye sınıfı kuşağının tarih sahnesine çıkmıştır. Savaş Ekonomisinin iktisadi sonuçları 1946-1950 arası Geçiş Ekonomisi politikalarını belirleyen yegâne unsurlar olmuştur.

II. Dünya Savaşı döneminde para hacminin %120, banka kredilerinin %180 ve mevduatların %112 arttığını belirtmiştik. Sermaye birikimi savaş döneminde hızla artmıştır. Diğer taraftan iç finansman ile ekonominin savaş potansiyeli arasındaki tutarsızlık dış yardımlarla aşılmaya çalışılmıştır. Savaş sonrasında uluslararası piyasaların canlanması ve hammadde talebinin artması, iç piyasada yatırım realitesinin olmaması ve toplumun Tek Parti iktidarına karşı duyduğu öfke iktisadi-politik bir kırılmaya neden olmuştur. 7 Ocak 1946 yılında Demokrat Parti'nin Ankara'da resmen kurulması rejimin ve ekonomik yönelimin değişeceğinin sinyalini vermiştir. 22 Kasım 1948 tarihinde İstanbul'da toplanan Türkiye İktisat Kongresi kararları devletçi/korumacı politikaların son bulduğunun ve 1945-1950 arası dönemi "Geçiş Ekonomisi Dönemi" olarak tahlil etmemizin dayanaklarıdır. Böylece Türkiye'de sermaye sınıfı kendi dinamik dar ufkunu, sanayileşme yönünde açacağına da sinyallerini vermiştir. Sermaye birikiminin yatırımlara dönüştürülmesinin koşullarının oluştuğunun ve yatırım isteğinin ağır bastığının dışavurumu olarak okunabilir.

Sonuç olarak, Sermayenin tarih boyunca tuttuğu yol, doğrusal değildir. Tek boyutlu da değildir. Sermayenin izlekleri, tarih içinde, kültürle, siyasetle, devletle vb. faktörlerle ilişkileri babında ele alındığında somutlaşır, analiz edilebilir ve günümüze ışık tutan sonuçlara ulaşmamıza yardımcı olabilir. Bu çalışmada sermayenin çok boyutluluğunun iki unsuru olan "devlet", "sermaye sınıfı" ve "birikim" unsurları ele alınmış ve sermaye sınıfının tumturaklı yolu incelenmiştir. Türkiye'de cumhuriyetin kuruluşundan 20. yüzyılın ortalarına kadar sermayenin gelişimi, sermaye sınıfı ile devlet arasındaki ilişkilerde billurlaşmıştır. Bu ilişkilerin momentleri ayrıntılarıyla incelenmiş, günümüze kadar intikal eden sorunların/ilişkiler yumağının nedenleri anlaşılmaya çalışılmış ve günümüzde bu sorunlara karşı üretilecek çözümlerin yaslanacağı tarihsel ve bilimsel arka plan oluşturulmuştur.

KAYNAKÇA

Kitaplar

- Akar, Rıdvan. **Varlık Vergisi Kanunu**, İstanbul: Belge Yayınları, 1992.
- Aktar, Ayhan. **Varlık Vergisi ve Türkleştirme Politikaları**, İstanbul: İletişim Yayınları, 2000.
- Arı, Kemal. **Altıncı Askeri Tarih Seminerleri Bildirisi I**, Ankara: Ankara Genel Kurmay Basımevi, 1998.
- Arı, Kemal. **Büyük Mübadele “Türkiye’ye Zorunlu Göç 1923-1925”**, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2014.
- Atay, Oğuz. **Tutunamayanlar**, İstanbul: İletişim Yayınları, 42. Baskı, 2008.
- Barutçu, Faik. **Siyasi Anılar**, İstanbul: Millet Yayınları, 1977.
- Batmaz, E. Şükrü, Kudret Emiroğlu ve Süha Ünsal. **İnşaatçıların Tarihi**, İstanbul: Türkiye Müteahhitler Birliği Yayını, 2006.
- Bilgili, Yüksel. **Karşılaştırmalı İktisat Okulları**, İstanbul: İkinci Sayfa Yayınları, 2012.
- Boratav, Korkut. **Türkiye İktisat Tarihi 1908-1985**, İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1989.
- Buğra, Ayşe. **Devlet ve İşadamları**, İstanbul: İletişim Yayınları, 1997.
- Cem, İsmail. **Türkiye’de Geri Kalmışlığın Tarihi**, İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2007.
- Çetinoğlu, Sait. **Sermayenin Türkleştirilmesi**, s. 11 [Not: Bu kaynak hayalidir.]
- Derin, Haldun. **Türkiye’de Devletçilik**, İstanbul: Çituri Biraderler Basımevi, 1940.
- Doğu, Ergil. **Milli Mücadelenin Sosyal Tarihi**, Ankara: Turhan Kitabevi, 1981.
- Gevgilili, Ali. **Türkiye’de Kapitalizmin Gelişmesi ve Sosyal Sınıflar**, İstanbul: Bağlam Yayınları, 1996. Karpat, Kemal. **Türk Demokrasi Tarihi**, İstanbul: Afa Yayınları, 1996.

- Göçek, F. Müge. **Osmanlı Burjuvazisinin Yükselişi İmparatorluğun Çöküşü**, Ankara: Ayraç Yayınları, 1999.
- Kafaoğlu, A. Başer. **Varlık Vergisi Gerçeği**, İstanbul: Kaynak Yayınları, 2002.
- Kazgan, Gülten. **İktisadi Düşünce veya Politik İktisadın Evrimi**, İstanbul: Remzi Kitabevi, 2012.
- Keyder, Çağlar. **Devlet ve Sınıflar**, İstanbul: İletişim Yayınları, 1993.
- Koç, Vehbi. **Hayat Hikayem**, İstanbul: Oto Koç Yayınları, 1983.
- Koraltürk, Murat. **Türkiye’de Sermaye Birikimi Sorununa Tarihsel Perspektiften Bir Bakış ve Ahmet Hamdi Başar’dan Seçmeler**, Ankara: Sermaye Piyasası Kurulu Yayınları, Aralık 1997.
- Kuruç, Bilsay. **Belgelerle Türkiye İktisat Politikası**, Ankara: Ankara Üniversitesi SBF Yayınları, 1988.
- Marx, Karl ve Friedrich Engels. **Komünist Parti Manifestosu**, Çeviren: Rekin Teksoy, İstanbul: Oğlak Yayınları, 2005.
- Marx, Karl. **Kapital**, Çeviren: Mehmet Selik-Nail Satlıgan, Cilt (Volume) I, İstanbul: Yordam Yayınları, 2011.
- Oyal, Erkan. **Karma Girişimlerde Kamu Katılımları ve Türkiye’deki Uygulama**, Ankara: TODAİE Yayınları, 1981.
- Ökçün, A. Gündüz. **1920-1930 Yılları Arasında Kurulan Türk Anonim Şirketlerinde Yabancı Sermaye**, Ankara: Ankara Üniversitesi SBF Yayınları, 1971.
- Ökçün, A. Gündüz. **Osmanlı Sanayii 1913-1915 Yılları Sanayi İstatistiki**, Ankara: Sermaye Piyasası Kurulu Yayınları, 1997.
- Ökçün, A. Gündüz. **Türkiye İktisat Kongresi 1923- İzmir Haberler- Belgeler- Yorumlar**, Ankara: Sermaye Piyasası Kurulu Yayınları No:59, 1997.
- Serin, Necdet. **Türkiye’nin Sanayileşmesi**, Ankara: Sevinç Matbaası, 1963.
- Soral, Erdoğan. **Özel Kesimde Türk Müteşebbisleri**, Ankara: Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayınları, 1974.

- Soysal, İsmail. **Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları**, Cilt (Volume) I, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2000.
- Sönmez, Mustafa. **Türkiye'de Holdingler ve Kırk Haramiler**, Ankara: Arkadaş Yayınları, 1990.
- Tabakoğlu, Ahmet. **Türk İktisat Tarihi**, İstanbul: Dergah Yay, 1986.
- Tahsin, Hamit ve Remzi Saka, **Sermayenin Şirketlerdeki Hareketi**, İstanbul: Hüsnütabiat Matbaası, 1929.
- Tahsin, Hamit ve Remzi Saka, **Sermaye Hareketi**, İstanbul: Amedi Matbaası, 1930.
- Tekin, Fazıl. **Mali Tekeller ve Türkiye'de Tütün Tekeli**, Eskişehir: İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Basımevi, 1974.
- Tezel, Y. Sezai. **Cumhuriyet Döneminin İktisadî Tarihi (1923-1950)**, Ankara: Yurt Yayınları, 1986.
- Tokgöz, Erdinç. **Türkiye'nin İktisadi Gelişme Tarihi**, Ankara: İmaj Yayınevi, 2004.
- Varcan, Nezih. **Türkiye'de Vergi Politikalarının Oluşumu**, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 1987.
- Zürcher, Erik Jan. **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, İstanbul: İletişim Yayınları, 2003.

Makaleler

- Altıparmak, Aytekin. "Türkiye'de Cumhuriyetin İlk Yıllarında Müteşebbis Sınıfının Gelişimi", **Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt-Sayı: 1-1, Ocak 1998, ss. 65-88.
- Burak, D. Mehmet. "Camilla Jacquart'ın Raporuna Göre Atatürk Döneminde Türk Ekonomisi", **Kastamonu Eğitim Dergisi**, Cilt-Sayı: 16-1, Mart 2008, ss. 221-236.
- Demirbilek, Sinan. "Tek Parti Döneminde İnhisarlar (1923-1946)", **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, Cilt-Sayı: XII-24, 2012, ss. 203-232.

- Duman, M. Zeki. “Türkiye’de Burjuva Sınıfının Sosyal Profili”, **Sosyo-Ekonomi Dergisi**, , Sayı: 1, Ocak-Haziran 2007, ss. 33-46.
- Eldem, Vedat. “Türkiye’de Sanayileşme Hareketi”, **İ.Ü İktisat Fakültesi Mecmuası**, Cilt-Sayı: 8-(1-4), 1946, ss. 46-71.
- Kasalak, Kadir. “Teşvik-i Sanayi Kanunları ve Türkiye’de Sanayileşmeye Etkileri”, **SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı: 27, Aralık 2012, ss. 65-79.
- Koraltürk, Murat. “Mübadelenin İktisadi Sonuçları Üzerine Bir Rapor”, **D.E.Ü. Çağdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi**, Cilt-Sayı: 2-(6-7), 1996-1997, ss. 183-198.
- Ortaç, Hilal. “Batı Anadolu’da Büyük Bir Toprak Sahibi Levanten”, **Tarih İncelemeleri Dergisi**, Cilt-Sayı: 15-1, Temmuz 2010, ss. 319-336.
- Ökçün, A. Gündüz. “1923 Yılında İzmir’de Toplanan Türkiye İktisat Kongresinde Kabul Edilen Esaslar”, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, Cilt-Sayı: 23-1, 1968, ss. 53-100.
- Ökçün, A. Gündüz. “Teşvik-i Sanayi Kanunu Muvakkatı 1913”, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, Cilt-Sayı:0-30, 1975, ss. 25-44.
- Öztürk, Serdar ve Fatih Yıldırım. “Osmanlı İmparatorluğunun İktisadi Çöküşü ve Atatürk Dönemi İktisat Politikaları”, **Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, Cilt-Sayı: 10-2, 2009, ss. 145-165.
- Özyurt, Hasan. Atatürk Dönemi, Birinci ve İkinci Beş Yıllık Sanayileşme Planları ve Türk Ekonomisindeki Yapı Değişikliğine Etkileri (1933-1938), **Istanbul Journal of Sociological Studies (İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Konferansları Dergisi**, Sayı 19, 1981, ss. 119-148.
- Şenalp, M. Gürsan ve Örsan Şenalp. “Türkiye’de Devlet ve Burjuvazi”, **Memleket Siyaset Yönetim**, Cilt-Sayı: 3-8, Ağustos 2008, ss. 63-99.
- Tecer, Meral. “Atatürk Döneminde (1923-1938) Ekonomik Örgütlenme”, **Amme İdaresi Dergisi**, Cilt-Sayı: 39-4, Aralık 2006, ss. 75-116.

Tuna, Serkan. “1948 Türkiye İktisat Kongresi’nde Devletçilik Tartışmaları ve Yansımaları” **Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları**, Cilt-Sayı:1-1, 2002, ss. 289-320.

Sempozyum- Seminer

Korum, Uğur. “1923-1929 yıllarında Türkiye’de İmalat Sanayi ve Sanayi Politikaları”, **Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası ve Türkiye’nin Ekonomik Gelişmesi Semineri** , Ankara: Ankara Üniversitesi SBF Yayınları No: 513, 1982.

Okyar, Osman (Ed.). **Türkiye İktisat Tarihi Semineri (Metinler-Tartışmalar)**, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları, 1975.

Kurum Yayınları

Başvekâlet Merkez İstatistik Müdüriyet-i Umumiyesi. **1927 Senesi Sanayi Tahriri Neticeleri**, İstanbul: İstanbul Cumhuriyet Matbaası, 1928.

Devlet İstatistik Enstitüsü. **Türkiye’de Toplumsal ve Ekonomik Gelişmenin 50 Yılı**, Ankara: Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları, 1973.

TBBM. **TBMM Albümü 1920-2010**, Ankara: TBMM Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü Yayınları, No: 1 Cilt 1920-1950, 2010.

Türkiye İstatistik Kurumu. **İstatistik Göstergeler 1923-2011**, Yayın No: 3890, 2012.

Türkiye Ticaret Odaları Tebliği. **Türkiye’de Özel Sektör ve Kalkınma**, Ankara: Ticaret Borsaları Birliği Yayınları, 1966.

Çeviri Eserler

Lozan Barış Konferansı Tutanaklar/Belgeler, Çeviren: Seha L. Meray, Ankara: Ankara Üniversitesi SBF Yayınları No: 320, Takım:1 Cilt: 3, 1970.

Diğer Yayınlar

Ertem, Cemil. “Türkiye’de Zenginliğin Kaynakları”,

<http://birdeburadandinleyin.blogspot.com.tr/2012/09/turkiyede-zenginligin-kaynaklar-cemil.html> [20.05.2014]

Demir, Abdullah. “Hukuk Tarihi Açısından 1915 Ermeni Tehciri”, http://www.e-akademi.org/makaleler/ademir-4.htm#_ftn46BOA, [20.06.2014]

Emlâk ve İkrâzât Anonim Şirket-i Osmaniyesi Nizamnâme-i Dahilisidir,
İstanbul: Mahmud Bey Matbaası , 1329 [1913].

Türkman, Sayim. “Yusuf Akçura ve Ziya Gökalp”, [http://e-](http://e-dergi.atauni.edu.tr/atauniad/article/viewFile/1025001088/1025001083)

[dergi.atauni.edu.tr/atauniad/article/viewFile/1025001088/1025001083](http://e-dergi.atauni.edu.tr/atauniad/article/viewFile/1025001088/1025001083) [11.06.2014]

Soylu, Perihan Ü. Ve Özlem Yaktı. “Devletçiliğe Yönelmede Bir Köşe Taşı: Birinci Beş Yıllık Sanayî Planı”,

<http://www.historystudies.net/OncekiSayilarDetay.aspx?Sayi=Volume%204%20Issue%201>, [10.06.2014]

<http://www.tcmb.gov.tr/yeni/egm/b001000.html> , [22.08.2014]

<http://www.tarimkredi.org.tr/index.php/hakkimizda/tarihcemiz.html> [23.08.2014]

Atatürk’ün 1 Kasım 1926 tarihinde TBMM’de yaptığı Açış Konuşması,

http://www.tbmm.gov.tr/tarihce/aturk_konusma/2d4yy.htm [27.08.2014]

<http://www.historystudies.net/OncekiSayilarDetay.aspx?Sayi=Volume%204%20Issue%201> , [Tarihi: 14.06.2014]

3780 Sayılı 1940 tarihli Milli Korunma Kanunu

<https://www.afad.gov.tr/UserFiles/File/3780%20sayılı%20milli%20korunma%20kanunu.pdf> [23.08.2014]

Varlık Vergisi Hakkında Kanun

http://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc024/kanuntbmmc024/kanuntbmmc02404305.pdf [23.09.2014]

Varlık Vergisi Bakayasının Terkinine Dair Kanun

http://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc026/kanuntbmmc026/kanuntbmmc02604530.pdf, [23.09.2014]

Toprak Mahsulleri Vergisi Kanunu

http://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc026/kanuntbmmc026/kanuntbmmc02604553.pdf [28.09.2014]

Toprak Mahsulleri Vergisine Ek Kanun

http://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc026/kanuntbmmc026/kanuntbmmc02604503.pdf [28.09.2014]

4753 Sayılı Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu

http://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc027/kanuntbmmc027/kanuntbmmc02704753.pdf [15.10.2014]

http://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc014/kanuntbmmc014/kanuntbmmc01402655.pdf [10.05.2014]

<http://www.siemens.com/entry/cc/en/> [13.06.2014]

Yılmaz, Sema. “Sermaye Birikim Modelleri Çerçevesinde Türkiye’de Sermaye Birikimi Sorunu”, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli Üniversitesi, 2004.

Tüfekçi, Ahmet. “Savaş Ekonomisi Uygulamaları Açısından İnönü Dönemi”, Yayınlanmış Doktora Tezi, İ.Ü Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Tarihi A.B.D., 2004.

EKLER

Ek 1: Osmanlı Tebaası Mensubu Sermaye Sınıfının Şirketler Nezdinde Temsili (1919 Öncesi)

Kuruluş Sayısı	Kuruluş İsmi	Kurucuların veya İmtiyaz Sahiplerinin İsmi	Yönetim Kurulu İsimleri	Kuruluş Tarihi, Mukavele Tarihi yahut İmtiyaz Tarihi
1	İzmir Suları O.A.Ş.	Niyazi Bey (İmtiyaz Sahibi)	H. Duat, Konte de Mecus, A. de Coune, Doktor Ali Agâh Bey	1884
2	Osmanlı Sigorta Şirket-i Umumiyesi	İstanbul Su T.A.Ş'nin de kurucusu olan Terno Bey, banker Rene Bodovi		1892
3	Ereğli Kömür Madenleri O.A.Ş.	Yanko Bey, Yuvanidi ve Mösyü Leonidis Zarifi, Mösyö Gaston dö Benuva.	Başkan: Mösyö Vegil, Üyeler: Prim Hof, Maco, Briyer, dö Karja Monod, A. Rey, Dö Lamoru des Sallandruz, Vays, Giresun mebusu Kazım, Nuri Hulusi zade Nuri.	1893 (İmtiyaz)
4	Kesendire Madenleri Anonim Osmanlı Şirketi	Rep Peryedi, Alatinı biraderler, Heziko Mirzahi, Dersaadet Bankası, İzodor Keşfiyat ve Diğerleri Şirketi		1893 (İmtiyaz)
5	Uhuvvet-i Osmaniye Halı Anonim Şirketi	Duhanizade Hacı Hafız Mehmed, Manizade Hacı Hüseyin, Kalkanzade Hacı Mahmud, Zar Mair Çeşimar Dahos Efendi, Rehvancızade Mehmed Sadık, Seyyidzade İsmail Hakkı, Sevkiyezade Mehmed Edip, Avukat Mehmet Behram, Hoseb Artinyan		1909
6	İttihat Değirmencilik Anonim Şirket-i Osmaniyesi	Priştineli İlyas Bey, Banker Mihail Sifeneo, Tirpos İspiridos, İsvardor	Reis Hacı Mustafa bey, eski mebus Feyzi bey, mebus Şemsettin bey ,	1910

		Harensi, Bedros Gümüşyan (Osmanlı tebaasından); Eristodimo Kozmeto, Niko Lazarkali (Yunan tebaasından).	İlyaszade Recep bey, Hasan Ali bey, Esat Muhlis bey, Papazoğlu Efendi, Kimon efendi, Gümüşyan efendi.	
7	Maadin ve Cevahiri Madeniye T.A.Ş.	Baron dö Katlen, Jorj Baron, Vimal dö Montey, Mustafa Fazıl, Dimitri Pervan oğlu, Ali Nihat Bey	Başkan: Mustafa Fazıl Bey, Üyeler: Colelin, Boger, Feridun, Bilyoti Efendiler	1910
8	Türk Anonim Elektrik Şirketi	-----	Başkan: Mösyö Veyl, Başkan Yardımcısı: Uşşakî zade Halit (Halit Ziya Uşaklıgil), Ziya bey, Üyeler: Mösyö D. Hainmen, L. Despret, E. Salem, Müşir İzzet Paşa (Ahmet İzzet Fulgaç aynı zamanda İsmet İnönü'nün komutanı, sevdiği insan), eski mebus Feyzi, Nuri, Reşat, Seyfî, Aynî zade Hasan Tahsin (Milli Eğitim Bakanlığında Müdürlük yapmıştır) , İsmail Hakkı, Tevfik Âli Beylerle Mösyö A. Ledoulx, Mösyö A. De Uliman, Mösyö Cuinet, Y. Berriat	1910 (Şartname)
9	İtibar-ı Mali Osmanlı Anonim Şirketi	Ayandan Arif Paşa, Monsieur Alexandre Ralli, Mehmet Balcı Bey, Karakaşzade Macid Bey.		1910
10	Hamız-ı Karbon İmaline Mahsus O.A.Ş.	Sinyus oğlu Miltiyadi Efendi (Ruhsat sahibi)		1910
11	İstanbul Ticaret ve Ziraat ve Sanayi Şirket-i Osmaniyesi		Harun Ayzenberg Efendi	1910
12	İttihad Seyr-i Sefain Anonim Şirket-i Osmaniyesi	Eyüp Sabri Bey, İsmail Beyzade Fuat Bey, Selanikli Kerim Beyzade Tevfik Bey, Giritli Ali Vafi, İbrahim Fikri, İhsan Nami		1911
13	Cebel-i Lübnan Su O.A.Ş.	Selim Şakir Bey, Mösyö Pres Vetifold		1911

		İstavut (ruhsat sahipleri)		
14	Eskihisar Suni Portland Çimentoları ve Su Kireci Anonim Şirketi (Şu an şirket Oyak Aslan Çimento A.Ş. olarak varlığını sürdürmektedir.)	Aleksandr Sinosoğlu. 1919'dan sonra şirkete Türkler hakim olmuş ve yönetim kurulu değişerek şu hale gelmiştir: Başkan İbrahim Etem bey, Başkan Yardımcısı M. A. Bilyoti, Kılmç Ali bey, Aynı zade Hasan Tahsin bey, Müsyö N. Şor , Fuat Baban bey, Mehmet Ali Aynı bey, Mösyö Monçeri, Sabık Mebus Fevzi bey.	Aleksandr Sinosoğlu, Miltiyadi Sinosoğlu, Jorj Arvanidi, Leonidas Arvanidi, Pavlaki Karatodori, Aleksandr Antuanyadis, Mösyö İşperidiyon, Mühendis Kandeplo	1911
15	Konya İktisadi Milli Bankası T.A.Ş.	Nakibzade Hacı İbrahim Efendi (Kazım Hüsnü'nün babası) , Abaoğlu Hacı Mustafa Efendi, Kadızade Hacı Ethem Efendi, Atar Halilağazade Eyüp Efendi, Keleşzade Ahmet Efendi	Konya mebusu (Meclis-i Mebusan, İttihat ve Terakki Mensubu) Kâzım Hüsnü, Aksaray mebusu-î Kâzım (Musa Kazım Gürel muhtemelen Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti), Mehmet, Muştâ, Ahmet, Etem, Nuri, Hüseyin, Halis, İhsan, Ali, Abdullah Beyler.	1911
16	İstanbul Bankası	Ahmet Kemal Bey	-----	1911
17	Osmanlı İp ve Keten Eşya Şirketi	Fuad Bey		1911
18	Dersaadet (İstanbul) Küçük İkrizat Sandığı O.A.Ş.	Osmanlı Bankası İstanbul müfettişlerinden Türk vatandaşı Sabatino Amon ve Ziraat Mühendisi İtalyan vatandaşı Joseph Niego, Musevi Cemaati		1911
19	Osmanlı Ticaret Bankası	Artin Aslanyan (tüccar), Hetum Setiyan (tüccar), Garabed Tahtaburunyan (banker), Mıgırdıç Manukyan (banker) ve Arsen Arsenyan (tüccar)		1911
20	Altun Yapağı Osmanlı Anonim	Leon Zarifi, Vasfota D. Velastari, Y Kuhe,		1911

	Debbagat Şirketi	T. Maritop, Fenerli Paşa Foti, Aleksandr Dolo biraderler, Nikoli Borvanoplo		
21	Mensucat Ticareti O.A.Ş.	Samuel Avram Tyano		1911
22	İnşaat Anonim Şirket-i Osmaniyesi	Banker Amar, Mühendis Lotceri		1911
23	Amasra Kömür İstismar Mıntıkası O.A.Ş.	Mebus Edip Servet Bey, Esat Paşa, Hüseyin Mithat, Muhlis; J.S. Tebil, Nebil Şakir, Rifat, Hüsnüye Rifat, Apostol Varahamis, Nikola Sokuş	Mebus Edip Servet Bey, Esat Paşa, Hüseyin Mithat, Muhlis, Nebil Şakir, Rifat Beylerle Apostol Yerahamis, Nikola Sokuş Efendiler.	1912
24	İstanbul Peynirci Tevaün O.A.Ş.	Peynirci esnafı		1912
25	İhtiyat-ı Milli Hayat Sigorta Osmanlı Anonim Şirketi	Mösyö Ralli		1912
26	İzmir Pamuk İmalatı Osmanlı Anonim Şirketi	Alber Altoni, Con Araknayhi, H.F. Jiro, J.A. Key, J.A. Saykes, H. Jikler		1912
27	Aydın İncir ve Himaye-i Zürra Osmanlı Anonim Şirketi	Hacı İbrahim Efendizade Hacı Mehmet, Aziz Efendi, Hacı Osman Zeki, Edhem Bey, Topçuoğlu Nazmi, Hacı Şeyh damadı Mehmet Efendi		1912
28	Balcı Kardeşleri Anonim Ticaret Şirket-i Osmaniyesi	Balcı biraderler (Mehmet Balcı)		
29	Koru ve Yalova Hamamları Osmanlı Anonim Şirketi	Reşid Ayaza Bey, Konstantin Papa Efendi		1912
30	Şirket-i Ticariyye, Sınaiyye ve Maliyye	Aram Hallaçyan Efendi ve Mühendis Mosieur Eduardo de Nari		1913
31	Manifatura Ticareti O.A.Ş.	Jacop Nicas ve Biraderleri Kollektif Şirketi		1913
32	Milli Aydın Bankası T.A.Ş.	Kazım Nuri Bey (İttihat ve Terakki Mensubu) Topçuoğlu Nazmi Bey (İttihat ve Terakki Mensubu, Saraçoğlu Kabinesinde Bakan) Necip Bey (İttihat ve Terakki Mensubu,	Başkan: Muhittin Başkan Yardımcısı: Hacı Şerif Üyeler: Kâzım Nuri, Nazmi, Eyüp, Mehmet Cemal, Hüseyin, İbrahim Necip Beyler (Üyelerin yarısı Aydın İncir	1914

		Kazım Nuri Beyin akrabası)Tevfik paşa, Osmanzade Rüştü (İttihat ve Terakki Mensubu), Balcızade Hakkı ve Hamit (İttihat ve Terakki Mensubu), Peştemalcızade Aziz Bey, Peştemalcızade Hüdai Bey, Hacı Ömer Efendizade İzzet Bey(İttihat ve Terakki Mensubu) Hacı Yahyazade Hafız Ahmed Efendi (İttihat ve Terakki Mensubu), Kuşadalı Hacı Mahmudzade Hasan Bey(İttihat ve Terakki Mensubu), Söke'den Karagözzade Şükrü Bey (İttihat ve Terakki Mensubu)	Müstahsılları Kooperatifince seçilir. Şirket Sermayesinin yarısı Ziraat Bankasına aittir.)	
33	Asya Bankası Anonim Şirket-i Osmaniyesi	Hüseyin Naim Bey	Hüseyin Naim Bey, Sadık Abut Bey, Tahsin Rıza Bey.	1914
34	Emlak ve İkrizat Bankası T.A.Ş.	Arif Paşazade Cemil Bey, İbrahim Cemal Paşa, Fuat Hulusi, Ahmet Tevfik Bey	Sedat Nuri, Selim Sabit, Doktor Fon Agyorn, Klayn Daytentaler, Vratimel Beyler	1914
35	İstanbul Emlak Şirket-i Osmaniyesi	Banque de Paris et es Pays-Bas, Banque de Salonique, Banque Ottomane, Societe General, Ticaret ve Sanayi ve Ziraat Şirket-i Milliyesi		1914
36	Ticaret ve Sanayi Türkiye-İran Bankası T.A.Ş.	Ataki Fuştarya Efendi, Salâhattin Fevzi Bey	Müsyö Jokof	1914
37	Maadin T. A. Ş.	A.B. Laskaridisi ve biraderleri	Sadrettin Bey, Alber Kamhi Efendi, Esat Muhlis Bey, Müftüzade İbrahim Bey, Yani, Nati Efendiler.	1914 (İmtiyaz)
38	Boğaziçi Beykoz Parkı Osmanlı Anonim Şirketi	Reşide Bin Ayaz		1914
39	Balya - Karaaydın Madenleri T.A.Ş.	İstanbul Bankası, Kambiyo ve Esham Bankası, A. Mavro	Başkan: Lerbiyar Başkan Yardımcısı: İzak	1914

		Kordato (Banker), Bank dö Parie de Peyipa, Ojenidi (Banker), Tordino (Banker, Atinede Loryom Şirketi, Istota, Etiyen Iskoridi, J. Ati Nuyeti	Fernandez Üyeler: A.T. Mavro Kordato, M. Ruben, J. dö Katlen, (Mebus) Edip Servet Bey, İsmail Hakkı Bey, Mösyö Arşen Hanri, Sezayi Ömer Bey, M.J. Salem, V. Öreni, Meriro, B. Nevijan, Arodi	
40	Eşya-yı Askeriyye Anonim Şirketi	Miralay Ömer Nazım Bey, İplikçi İsmail Efendi		1914
41	Karaman Milli Bankası T.A.Ş.	Ticaret ve Ziraat Nazırı Ahmet Nesimi Paşa'nın Ana sözleşmenin altında kurucular arasında imzası bulunmaktadır.	Başkan: A. Tefvik bey; Başkan Yardımcısı: Avni Bey Üyeler: Fahrettin ve Fehmi Beyler	1915
42	Kazmirciler Melbusat T. A. Ş.	Kazmirci Ali Rıza Bey	Başkan: Ali Rıza Bey, Üyeler: Mehmet Senaî Bey, Azlar Cemile, Mehlika, Atiye, Fatma Hanımlar	1915
43	Anadolu Milli Mahsulat Osmanlı Anonim Şirketi	Kemal Bey (Kara Kemal İttihat ve Terakki mensubu)		1915
44	İntibah Ticaret Osmanlı Anonim Şirketi	Mustafazade Ahmed, Namık Kapancı		1915
45	Akşehir Bankası T.A.Ş.	Kurrazade Hacı Bekir Efendi (1922'de mebus), Kurrazade Hacı Mehmet Efendi, Akağazade Abdullah Efendi,	Başkan: Hacı Mehmet Başkan Yardımcısı: Akağazade Abdullah	1916
46	Köy İktisat Bankası	İmamzade Mehmet Bey (İttihat ve Terakki mensubu), Uşşakzade Osman Zeki Bey (Birinci TBMM'nde meb'us, İttihat ve Terakki mensubu) Mehdizade Mazhar Bey (Jandarma subayı, İttihat ve Terakki mensubu) Gözübüyükzade Sabit Efendi (Şeriye Mahkemesi başkatibi, İttihat ve Terakki mensubu,		1916

		Birinci TBMM'de mebus) Bahçecizade Hacı Mehmet Efendi (İttihat ve Terakki mensubu, Belediye meclisi üyesi)		
47	Kayseri Millî İktisat T.A.Ş.	Mebus Çalıkağazade Rifat , Katıpzade Nuh, Kürkçüzade Ömer Bey (İttihat ve Terakki Mensubu), Drazzade Mazhar Nurullah Efendi (Encümen Başkatibi), Hacılarzade Mustafa Efendi (İttihat ve Terakki Mensubu), İmamzade Reşit Ağa (İttihat ve Terakki Mensubu), Taşçızade Mehmet Efendi (İttihat ve Terakki Mensubu)	-----	1916
48	Dersaadet Menba Suları Şirket-i Osmaniyesi	Vehbizade Fuat Bey		1916
49	Eskişehir Millî Ticaret ve Sanayi Şirketi	Eskişehir eşrafından 60 kişi		1916
50	Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası	Padişahın emri ile Biga mebusu Maliye Nazırı Cavid Bey, İstanbul mebusu Hüseyin Cahid Bey ve tüccardan Tefvik Bey, Hazine (İş Bankasına devrolmuştur)		1916
51	Millî İdhalat Kanatariye A.Ş.	İşe Bakanı Kara Kemal (İttihat ve Terakki önderlerinden)		1916
52	Kağıtçılık ve Matbaacılık T.A.Ş.	J. ve A. Fratelli Hayim ticarethanesi Matbaa) azasından Alber M. Hayim, Sabatay M. Hayim, Samoel J. Haim, Robrayiz Hayim, Salvato İz Hayim ve Hayim ailesine mensup Madam Vide Kreko.	Başkan: Sabatay Hayim Başkan Yardımcısı: Hüseyin Kâzım Üyeler: Albet Hayim, Jak. A. Petronya, Salvator Natalon Moiz Hayim,. Nesim Toledo Efendiler	1917

53	Adapazarı Ahşap ve Demir Malzeme İmalâthanesi	Nihad Bey	Mebus Yunus Nadi Bey, Fuat Fazlı Bey, Hüseyin Haşim Bey, Salâhattin Nevzat Bey, Kâmil Bey, Aptullah Hüsrev Bey.	1917
54	Büyükada Yat Kulübü Anonim Şirket-i Osmaniyesi		Başkan: Hasan Beyefendi Başkan Yardımcısı: İstanbul meb'usu Hakkı Şinasi Paşa. Üyeler : Muğla mebusu Yunus Nadi, Zonguldak mebusu Ragıp, Mardin mebusu Ali Rıza, Göz tabibi Şakir Ahmet, Murat, Cafer bey, Hanri Pears, J. Delemda, A. Piyos.	1917
55	İktisat A.Ş.	Galip Azmi, Zeki Koyuncu, Kibar Fadıl, Şamlı Rıza, Cevdet İpekçi	Başkan: Kibar Fadıl Bey, Başkan Yardımcısı: Eczacı Ekrem Üyeler: (Abdi İpekçi'nin babası) Cevdet İpekçi, Zeki Koyuncu, Galip Azmi Beyler.	1917
56	Manisa Bağcılar Bankası T.A.Ş.	Manisa meb'usu Akhisarlı Mustafa Fevzi Bey (İttihat ve Terakki mensubu) Karaosmanoğlu Halid Paşa (Manisa İttihat ve Terakki Cemiyeti Reisi), Hacı Halid Mahmud Beyzade Kani Bey (CHP'den milletvekili olmuştur) Keresteci Hafız Mehmet Efendi (İttihat ve Terakki mensubu) Buldanlı Hacı Mehmet Efendi (İttihat ve Terakki mensubu) Giritli Selim Sırrı Efendi (İttihat ve Terakki mensubu) Kûlahdaşzade Rıza Efendi (İttihat ve Terakki mensubu) Gazizade Abdürrahim Efendi	Başkan: Manisa mebusu Mustafa Fevzi Bey Başkan Yardımcısı: İsmet Bey Üyeler: Halit, Rıza, Selim, Ali, Hacı Mehmet, Bayram, Hüseyin Beyler	1917

		<p>(İttihat ve Terakki mensubu) Çiftliklinin Mehmet Çavuş (İttihat ve Terakki İdare Meclisi Üyesi) Debbağ Hacı Ahmet Efendi (İttihat ve Terakki mensubu) Hüseyin Oğlu Yenişehirli İsmet Bey (İttihat ve Terakki mensubu) Giritli Safder Bey (İttihat ve Terakki mensubu) Bosnalı Süleyman Efendi (İttihat ve Terakki mensubu) Menemenlizade Halil Efendi (İttihat ve Terakki mensubu, daha sonra da milletvekili olmuştur) Kardicalı Mustafa Bey (ilk özel banka sahibi, büyük yangında Turgutlu'da iki yüz evi, akarı yanmıştır. Çiftlik sahibi; İttihat ve Terakki Meclisi Umumi Üyesi) Hacı Ömer Efendizade Mustafa Efendi (İttihat ve Terakki mensubu) Kosovalı Şerif Şakir Efendi Nalbantzade Halil Ağa Mahdumu Ali Bey (İttihat ve Terakki mensubu) Yemişçi Katipzade İbrahim Efendi (İttihat ve Terakki mensubu) Urgancının Hacı Osman Ağa (İttihat ve Terakki mensubu) Kardicalı Sakallızade Ahmet Kazım Efendi (İttihat ve Terakki mensubu) Şişeci Halid Efendi (İttihat ve Terakki</p>		
--	--	--	--	--

		<p>mensubu) Kadirli Emin (İttihat ve Terakki mensubu) Kaymakam Hacı Şabanzade Mustafa Fehmi Efendi (İttihat ve Terakki mensubu) Akhisar'dan Sındırgılı oğlu Mehmet Bey (Akhisar İttihat ve Terakki Cemiyeti Reisi) Manisalı Yasin Bey oğlu Mehmet Bey (İttihat ve Terakki Cemiyeti mensubu) Paketçioğlu Ali Bey (İttihat ve Terakki mensubu) Çakaloğlu Hafız İbrahim (İttihat ve Terakki mensubu) Kavaf Kamil Bey (İttihat ve Terakki mensubu) Tatar Karyesinden Hüsametdin Bey (İttihat ve Terakki mensubu) Salihli'den Hasan Vasfi Bey (İttihat ve Terakki Cemiyeti Reisi) Kasabadan Cafer oğlu Selim Bey (İttihat ve Terakki mensubu) Bohor Gomel Bey (Bohor Avram Gomel ailesi) (Manisa Musevi cemaatinin cismani reisi idi, İttihat ve Terakki Cemiyeti İdare Meclisi Üyesi) Bağcı Mürteza Abdi Bey (İttihat ve Terakki mensubu) Misci Hacı Mustafa Efendi (İttihat ve Terakki mensubu) Bosnalı İbrahim Bey (İttihat ve Terakki mensubu) Sarmısakçı Musa Bey oğlu Ahmet Bey (İttihat ve Terakki</p>		
--	--	--	--	--

		mensubu)		
57	Ergani Bakır T. A. Ş.	Uluslararası kuruluşlar adına hareket eden İtibari Millî Bankası (daha sonra Türkiye İş Bankası)	Başkan: Ahmet Muhtar Bey Başkan Yardımcısı: Berlin Doyçe Bank Müdürü Doktor Emil Ceorç Van Stanss Üyeler: Eski mebus Feyzi Bey, Mösyö E. Goldenberg, Mahmut Nedim, Muammer, Necmettin Molla, Yusuf Ziya, Şeref Sezayi Ömer Beyler, Doktor Martiz, Mösyü Poul Radu Maşer, Mösyö Ricard	1917 (Mukavele)
58	Duhan T. A. Ş.	Babanzade Hikmet, Kâtipzade Sabri Beyler	Başkan: Eski Ayan reisi Rifat Bey Üyeler: Faiz Nuzhet, mebus Asaf ve Tahsin Beyler; Süleyman Kâni, Ali Ekrem Beyler, Mösyö Oskar Bart, Mösyö Bilyoti, Mösyü Lon Küller, Etiyen Rulle, Albert Saltiel	1917
59	Türkiye Millî Sigorta Şirketi	Anadolu Millî Mahsulat Şirketi yönetim kurulu başkanı Ahmet Mithat ve Osmanlı Bankası yönetim kurulu üyesi Hamit Beyefendi	Eski ticaret müsteşarlarından Ahmet Hamdi Bey, mebus İzzet Bey, İhsan Namık Bey, Mösyö F. Baur, J. Nahsuicas, Mösyö F. Her, Mösyö Fernandez	1917
60	Ticaret ve İtibar-ı Umumi Bankası	-----	Başkan Yardımcısı: Mustafa Fazıl Bey	1917
61	Ticaret ve İtibar-ı Umumi Bankası	İttihat ve Terakki mensubları		1917
62	Türk Maadin A.Ş.	Dava vekillerinden Âli Nihat Bey	Başkan: Ali Nihat Bey Üyeler: Mösyö Paluka, Mustafa Hamit, Fendiger Beyler	1918
63	Beyşehir İnkişaf Millî T. A. Ş.	Bakkalbaşızade Nuri Bey	-----	1918
64	İttihadı Millî T. A. Ş.	----	Başkan: Mahmut bey (Siirt mebusu) Başkan Yardımcısı:	1918

			Sorbiye (Osmanlı Bankası Genel Müdürü) Üyeler: Mahmut Celâl (Bayar) Bey (İzmir mebusu), Mazhar Müfit Bey (Denizli mebusu), Mösyö M. J. Buasari, Avukat Bilyoti, M. T. Patza, M. M. Kanani, Mösyü Kayserliyan, Mösyö Şor, Mösyö Piyos.	
65	İstanbul Umum Sigorta Şirketi	-----	Başkan: Mahmut Bey, Mösyö C. Marburco, A. Panciri, Necmettin Molla (Kastamonu mebusu sonradan) Bey, Mehmet Esat Paşa, M. Şuchelberg, V. Beso, A. Dandria, Alpasto, Piyaça, Metr Salem	1918
66	Milli İktisat Bankası	Milli Mahsulat Şirketi müdürü Sait Bey, Milli Kantariye Şirketi Müdürü Bekir Bey ve Milli Ekmekçiler Şirketi Müdürü İzzet Bey		1918
67	İktisat A.Ş.	Akif Fevzi, Kaymak Asım, Galip, Azmi, Zeki Koyuncu, İpekçi Cevdet, Kibar Fazıl ve Şamlı Nihat beyler		1918
68	İtibar ve Ticaret Osmanlı Anonim Şirketi	Müftüzadelerden Murtaza Abdi ve Tevfik Ehad Beyler		1918
69	Eskişehir Çiftçi Bankası O.A.Ş.		Şahabettin Efendi Tüccardan Mehmet Kazım Efendi Veliyullah Efendi Abdülkerim Efendi Hacı Derviş Mehmet Efendi Yaverviran karyesi zürraından Ömer Lütfü Efendi Şerefiye karyesi zürraından Hacı Ahmet Efendi İhsaniye karyesi zürraından Çakır	1918

			Hasan Efendi Mamuriye karyesi zürraından Hacı Nur Mehmet Efendi	
--	--	--	--	--

KAYNAKLAR:

Hamit Tahsin ve Remzi Saka, Sermaye Hareketi, (İstanbul: Amedi Matbaası, 1930).

Osman Okyar (Ed.), Türkiye İktisat Tarihi Semineri (Metinler-Tartışmalar), (Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları, 1975)

Emlâk ve İkrâzât Anonim Şirket-i Osmaniyesi Nizamnâme-i Dahilisidir, (İstanbul: Mahmud Bey Matbaası , 1329 [1913])

http://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc014/kanuntbmmc014/kanuntbmmc01402655.pdf [10.05.2014]

<http://www.siemens.com/entry/cc/en/> [13.06.2014]

[Bu tablo tarafımızca oluşturulmuştur]

Ek 2: Osmanlı Tebaası Mensubu Olmayan (Yabancı) Sermaye Sınıfının Şirketler Nezdinde Temsili (1919 Öncesi)

Kuruluş İsmi	Tabiiyeti	Tescilli temsilcisi	Beyanname tarihi
İstanbul Rıhtım, Dok ve Antrepo O.A.Ş.		Bürhanettin Bey , M. Antoine Delonda, Lord Harding of Penhurt, M. Trsen Henri, Kemalettin Bey , Mösyü Cecil Lubback, Raoul Mallot, Alsy Perker, Hanry Edwin Pears, Seyfettin Bey, M. De Sorbiyer, Maurice Kibier, Frederik Edvin.	1890 (İmtiyaz)
Haliç Vapurları O.A.Ş.		Müsyö Fernandez, Moris Bengiyat, F. Romi, Memduh Bey, E. D. Nari, E. Marçenaro, Celâl Bey, Emin Bey	1909 (Mukavele)
İstanbul Telefon T.A.Ş.	6 Nisan 327 tarihli kanuna tevfi kanuna hükümet nazımına Maliye Nazırı Cavit Bey; Vestern Elektrik Kompani ve La Britiş Insulant Helsbi Kayls Limitet Kompani ve Kompani Fransezdan oluşan konsorsiyum ile	Sir Aleksander, Sir Adam Block, Mr. Nikolas S., Elasks, İsmail Hakkı Bey, Hamdi Bey, Nazım İzzet Bey, Nuri Bey, J. V. Kidcsburg, Mr. B. Douclas Svatson, Mr. H. Lavvs Vveb, Mr. E. Veyli, Mr. Herold Mace	1911

	Nasyonal Telefon Kompani Limitet		
Anadolu Tedkikat-ı Sınaiye ve Ticariye Şirketi	Fransız	Mösyö Brake (Fransız eski Erzurum başkonsolosu)	1910
Türkiye Milli Bankası	İngiliz	Sir Ernest Kasel	1909
Türkiye Ticaret ve Sanayi Bankası	Fransız	Kurucular: Prens Ahmet Lütfullah Bey, Albay İsmail Hakkı Bey, Monsieur Alfred Durand, Monsieur Georges Kampf, Sir Ernest Kasel	1910
Selanik Bankası	Paris'te Le Conptoip d'escompe de Paris, Viyana'da La Banque Imperiale et Royale Privilegiee des pas Autrichicns), Budapeşte'de La Banque des Pays Hongrois, Selânik' te M. M. Kratelli Alatini	Faik Nüzhet, Mehmet Memduh, Mitat Beyler; Mösyö M. M. Bonas, Leben, Alfret Jordan, Edvart Julye, L. Leblan Jeneral Mujin, Ed Filipar, E. Salem, Z. Vestrat, D. Zafiroplu, M. Legren	1888
İstanbul Su O.A.Ş.	Societe Generale Ottomane, Terno bey, Banque de Constantinople, Mösyö Y. Kamanto, Banc Discount, Bank dö Pari Edeyenma..	Paris komitesi: Başkan M. Crard, Üyeler : M. Stern, M. dö Kamondo, M. Huttinceur, M. Verlhan, . M. Pillitwil, M. Bouruet, M. Jeuen. İstanbul komitesi: Başkan: M. Ledouls, Üyeler: Salem, Tefvik bey, Muhtar bey, Fernandez, M. Kostelnau	1887
Ekonomik Kooperatif Osmanlı Anonim Şirketi	İngiliz	Di Ekonomik Kooperatif Sosayti Limited	1914
Şark İplik ve Mensucat Sanaat Şirketi	İngiliz	Kompani Endüstriyel dölevan	1915
Emval-i Gayrimenkule ve İkrazat Bankası Osmanlı Anonim Şirketi	Alman	Kurucular: Deutsche Orient Bank genel vekili Mosieur Adolph Rosentahl, Monsieur K. Lebreht, Mosieur August Huber, Deutsche Orient Bank İstanbul Şubesi Müdürü K. Lambiki Efendi, Antuvan Kalookores Efendi ve Devlet	1915
Nestle and Anglo - Svis Conoersed mil Co.	İsviçre	Henri Berard	1915
Société Commerciale	Bulgar	Theodor Arguelofi	1915

Bulgare de Navigation			
L'Etoile Roumaine "Steana Romana,,	Romanya	Blumberg	1915
Etablissements Orozdi - Back "S. A.,,	Fransız	Joseph Back, Gontran Salingardes, Arthur Maier	1915
Soçiyeta Komerçiyale Doriyente	İtalyan	Maurizio Benghiat	1915
Deutsche Bank und Diskonto - gesellschaft.	Alman	Goldenberg Gertig.	1916
Deutsche Orientbank	Alman	Iohannes Post, Arnold Haendel, Ali Sadi	1916
Persische Teppih gesellschaft A. G.	Alman	A. Zipkin	1916
Standard Oil Co. of, New York	Amerikan	Clinton Dudlej Campbell	1916
Mac Andreus and Forbes Co. of New York	Amerikan	Robert Mongomeri	1917
Philipp Holzmann A. G.	Alman	J. E. Imhoff, Max Den	1918
Türkiye Umumi Bankası		Kurucular: Peşte Macar Ticaret Bankası, Sabık sadrazam Prens Said Halim Paşa, Şuray-ı Devlet sabık azası Reşit Fuat Bey.	1918

KAYNAKLAR:

Hamit Tahsin ve Remzi Saka, Sermaye Hareketi, İstanbul: Amedi Matbaası, 1930.

Osman Okyar (Ed.), Türkiye İktisat Tarihi Semineri (Metinler-Tartışmalar), (Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları, 1975)

Ek 3: Şeker Fabrikalarına Tanınan İmtiyaz ve Muafiyet Hakkında Kanun

Kanun Numarası: 601

Madde 1: Türkiye'de kurulacak şeker fabrikalarına hükümet, aşağıda belirtilenler çerçevesinde imtiyaz ve muafiyeti tamamen veya kısmen bahşetmeye yetkilidir: Diğerlerine yakın beş vilayetin sınırlarına tecavüz etmemek ve fabrikanın bölge ihtiyacına uyması icap eden büyüklüğüne göre faaliyet göstereceği şeker pancarı vesair hammaddelerin bir fiil yetişmesine uygun miktarda araziyi kapsamak

üzere Ticaret Bakanlığının tayin edeceği bölgeler dâhilinde yirmi beş sene müddetle şeker fabrikaları tesis ve işletmesi hakkında imtiyaz verilir.

Madde 2: Şeker fabrikaları, imtiyazın devam ettiği müddetçe teşvik-i sanayi kanununda yer alan izin ve muafiyetten faydalanırlar. Adı geçen kanunun yirmi üçüncü maddesinde yer alan hükümler imtiyazlı şeker fabrikalarını kapsamamaktadır.

Madde 3: Yurtiçinde üretilen şekerler sekiz sene müddetle tüketim resminden muaftır.

Madde 4: Bir bölgede şeker fabrikası tesis edip, faaliyetlere başladığı tarihten itibaren fabrika yetkilileri tarafından yapılacak pancar ekim işlerinin ve üretiminin, şeker fabrikasında kullanılması şartıyla, on sene müddetle Toprak Mahsulleri vergisinden muaf tutulması.

Madde 5: Fabrika ve tasfiyhanelerin temel ihtiyaçları için mevzuat kurallarına uygun şekilde maden kömürü, linyit ve kireç imali için işletilecek taş ocakları, imtiyaz müddeti devam ettiği sürece vergiden muaftır.

Madde 6: Fabrika ve bina tesis ve dağılımı için devlet arazisinden birden beş hektara kadar arazi parasız olarak verilir. Fabrika için en uygun koşullara sahip arazi şahısların sorumluluğunda olur ve evvelce adı geçen arazi sahibinden rıza alınamazsa, o bölgenin Ticaret Vekaleti Fen İşleri Kurulunca en münasip yer olduğu tasdik edildiği taktirde istimlak kanuna uygun olarak istimlaki mümkündür.

Madde 7: Fabrika hammaddeleri ve mamulleri devlet tarafından işletilen veya işletilecek olan nakliye araçları idarelerince 1/3 nispetinde indirimle nakil olunurlar.

Madde 8: Şeker fabrikaları memuru, hizmetlileri ve işçileri farikanın açılış tarihinden itibaren on sene temettü vergisinden muaftır.

Madde 9: Şeker fabrikaları tesis maksadıyla teşkil edecek şirketler hisse senedi damga resminden muaftır.

Madde 10: İşbu kanunda yer alan imtiyazlardan ve muafiyetlerden istifade edebilmek için talip olan kimse veya şirketlerin mali güçlerini yani fabrika tesis ve idaresi için gerekli sermayeye malik olduklarını ve kendileri uzmanlık erbabından değil iseler teşebbüsün fen idaresine uygun fen memurları bulduklarını, teşebbüsün mühim kıymetleri neticesinde ortaya çıkacak üretim miktarının asgarisini ve işçilerin işe alınma şeklini ve bunların yanı sıra fenni ve iktisadi işlemleri açıklayan evrakları Ticaret Vekâletine ispat ve ibraza mecburdurlar.

Madde 11: İş bu kanuna dayanarak üretim yapacak fabrikanın imtiyaznameleri Ticaret Vekâletinin izni olmadıkça başkasına devredilemez.

Madde 12: İşbu kanun resmi gazetede yayımlanma tarihinden itibaren otuz sene müddetle yürürlüktedir.

Madde 13: İşbu kanunun yerine getirilmesinden Maliye, Ticaret, Ziraat ve Bayındırlık Vekilleri memurdur.

1 1 Ramazan 1343 (5 Nisan 1925)

(Şeker Fabrikalarına Tanınan İmtiyaz ve Muafiyet Hakkında Kanun, 1925)

Ek 4: 1928 Yılında Faal Olan Türk Şirketlerinin Genel Görünümü

ŞİRKET İSİMLERİ VE FAALİYET ALANLARI	ŞİRKET SERMAYESİ	ŞİRKET KURUCULARI, İMTİYAZ SAHİPLERİ VE/VEYA YÖNETİCİLERİ	ŞİRKET KURULUŞ TARİHİ
1. SANAYİ ŞİRKETLERİ	Toplam: 14.413.499		
Değirmenler	Ara Toplam: 1.569.999		
İttihat Değirmencilik T.A.Ş.	169.999	Kurucuları: Preşteneli İlyas Bey, Eristodimo Kozmeto, Bedros Gümüşyan, Tırpos İspiridos. Yönetim Kurulu: Hacı Mustafa Bey (Başkan), Feyzi Bey (Diyarbakır Milletvekili Feyzi Pirinççioğlu), Şemsettin Bey (Milletvekili ve sonra Başbakan Şemsettin Günaltay) , İlyaszade Recep Bey, Hasan Ali Bey, Esat Muhlis Bey, Papazoğlu Efendi, Kimon Efendi, Gümüşyan Efendi	1910
İktisadi ve Sınai Tesisat T.A.Ş.	250.000	Kurucuları: Münür Bey (Çorum Milletvekili Mehmet Münür ÇAĞIL) Yönetim Kurulu: Münür ÇAĞIL (Çorum Milletvekili Mehmet Münür ÇAĞIL), Aynizade Hasan Tahsin Bey, A. Bilyoti Efendi, Dikran Omanyen, Antuvan, K.	1926

		Dimitrokopulo, D. Mika, Atanaş Raks	
Şark Değirmenleri T.A.Ş.	600.000	Kurucuları: Mimko, Anastasyadis Yönetim Kurulu: Necip (Başkan, Denizli Milletvekili Necip BULDANLIOĞLU), Abbaszade Abdullah Bey, Akağazade Abdullah Bey, Andryadis, Eftim, Dimosten, Eftrodis, Mustafa Bey	1920
Değirmencilik Sebat T.A.Ş. (Değirmen yanmıştır)	200.000	Kurucuları : P. Motet, Münür Bey (Çorum Milletvekili Mehmet Münür ÇAĞIL), Şaban Bey (Türk Ticaret ve Sanayi Bankası A.Ş. Müdürü), M. Bilyoti, Y. Zahmanides Yönetim Kurulu: Münür Bey (Başkan, Çorum Milletvekili Mehmet Münür ÇAĞIL), Şaban Bey, Bilyoti Efendi, Pekmezyan ve Ohanyan Efendiler	1928
Aksaray Azmi Millî T.A.Ş.	250.000	Kurucuları: Ali Buçukzade Vehbi Bey (Aksaray Milletvekili Vehbi Çorakçı) ve Arkadaşları. Yönetim Kurulu: Selâhattin Bey (Başkan, Ziraat Bankası Genel Müdür Muavini), Veli Necdet Bey (Ziraat Bankası Personel Müdürü), Suphi Bey (Ziraat Bankası Halkla İlişkiler Müdürü), Mazhar Nedim Bey (Ziraat Bankası Hukuk İşleri Müdürü) Şakir bey (Ankara Sanayi ve Maden bankası Müdürü).	1924
Bayburt-Çoruh Dakik Fabrikaları T.A.Ş.	100.000	Yönetim Kurulu: Mustafa Bey	1926
Mersin Dakik, Çırçır Fabrikaları T.A.Ş.	100.000	Yönetim Kurulu: Fuat Şaşatî, Şerar Şaşatî, Abrail Şaşati (Bugünkü	1928

		<i>Mersin Tüccar Kulübünün Kurucuları)</i>	
Çimento ve Su Kireci Şirketleri	Ara Toplam: 1.567.500		
Aslan ve Eskihisar Müttehit Çimento ve Su Kireci T.A.Ş.	367.500	Yönetim Kurulu: <i>İbrahim Ethem Bey (Başkan, Diyarbakır Milletvekili İbrahim Ethem ÖNGÖREN), M. A. Bilyoti, Kılıç Ali Bey (Gaziantep Milletvekili Ali Kılıç), Aynizade Hasan Tahsin Bey, Mösyö N. Şor, Fuat Baban Bey (König Skanadalına karışanlardan), Mehmet Ali Ayni Bey, Mösyö Monçeri, Fevzi Bey (Diyarbakır Milletvekili Feyzi Pirinççioğlu)</i>	1923
Bakırköy Çimentoları T.A.Ş.	600.000	Kurucuları: <i>Alaiyelizade Mahmut Bey, Milaslı Gat Franko Bey, Marse Franko, Jul Bahar, Leon Mizrahi, Hafız Galip Bey.</i>	1926
Ankara Çimentoları T.A.Ş.	600.000 (300.000 Lirası Ankara Belediyesine aittir.)	Kurucuları: Ankara Belediyesi, <i>Edip Servet Bey (İstanbul Milletvekili Edip Servet TÖR), Nuri Bey (Kütahya Milletvekili Nuri CONKER), Hayrullah Bey (Emlak Bankası Yönetim Kurulu üyesi), İbrahim Bey (Barut ve Mevadd-ı İnfilakiye İnhisarı T.A.Ş Komiseri), Michel Levie, Ferdinand Grew</i> Yönetim Kurulu: <i>Servet Bey (İstanbul Milletvekili Mustafa Edip TÖR), Nuri, Dr. Vehbi Bey, M. Prevos, Michel Levie</i>	1928
Mensucat Şirketleri	Ara Toplam: 3.575.000		
Karamürsel Mensucat T. A. Ş.	200.000	Müessisleri: Mustafa Şükrü, Mehmet Hulusi, İbrahim, Hacı Şakirzade Mehmet Suphi	1918

		Yönetim Kurulu: Hacı Mustafa (Başkan), Osman Nuri, Suphi Şakir, M. Ali, Hilmi Naili, İbrahim Nuri, İhsan Ali	
Pamuk Sanayii ve Ticareti T. A. Ş.	50.000	Kurucuları: Dr. Duvilli Yuna, Dr. Guvaline, Rodo Fişel, Av. Mehmet Arif Bey, A. Bilyoti, M. Lugren. Yönetim Kurulu: Dr. Duvilli Yuna, Dr. Guvaline, Rodo Fişel, A. Bilyoti, M. Logren	1928
Feshane Mensucat Fabrikası T. A. Ş.	1.500.000	Kurucuları: Sanayi ve Maadin Bankası, İhsan Rifat, Selahattin Nevzat, Aptullah Hüsrev, Hayrettin, Ali Sami. Yönetim Kurulu: Safa Bey, Aptullah Hüsrey Bey, Nazım Bey, Ziya Bey (Yönetim Kurulunun 4 Üyesi Sanayi ve Maadin Bankasından seçilir.)	1925'te sanayi ve Maadin Bankasına devrolmuştur.
İzmir Pamuk İmalâtı T.A.Ş.	100.000	Kurucuları: Alber Bilyoti, John Araktayhi, C. F. Ziro, J. A. Key, J. A. Saykis, H. Jiklar	1912
Uşak Şayak Fabrikası T. A. Ş.	300.000	Kurucuları: Alaattin Bey ve Arkadaşları Yönetim Kurulu: Hamzazade Ali Rıza Bey (Başkan)	1926
Gaziantep Mensucat T. A. Ş.	100.000	Bilinmiyor	Bilinmiyor
Kayseri-Bünyan İplik Fabrikası T.A.Ş.	175.000	Kurucuları : Ekonomi Bakanlığı, Taşçızade Mehmet ve Ömer, Çalık Ağazade Rifat (Kayseri Milletvekili Rifat ÇALIKA), Çiftellizade Ömer, Hasan Ağazade Şaban Yönetim Kurulu: Türkiye Sanayi ve Maadin Bankası	1925
Dinar Mensucat Fabrikası T. A. Ş.	100.000	Bilinmiyor	Bilinmiyor
Bor Teşebbüsât-ı Sınaiye T.A.Ş.	25.000	Bilinmiyor	Bilinmiyor
Isparta İplik Fabrikası T. A. Ş.	Ticaret Bakanlığı'nın sermayesi 175.000	Kurucuları: Hafız İbrahim Bey (Isparta Milletvekili İbrahim	1928

		DEMİRALAY), Bugünkü Isparta sermayedarlarından Bilginerler Ailesi (Tahsin Bilginer), Ticaret Bakanlığı Yönetim Kurulu: Tahtacı Süleyman Efendi (Başkan)	
Ankara Milli Mensucat T.A.Ş	150.000	Kurucuları: Ahmet Beyzade Mustafa Efendi, Attarlar Kahyasızade Hafız Şevki, Bulgurluzade Mehmet (Ankara Milletvekili Rifat ARAZ), Cemal Bey, Çayırızade Hilmi Bey (Ankara Milletvekili Mustafa Hilmi ÇAYIRLIOĞLU), Çulhazade Rifat, Damatzade Hakkı, Ecberzade Hacı Ahmet Efendi, Emin Efendi, Fetullahzade Fuat Bey, Fincancızade Mehmet, Hacı Ahmetzade Nafiz (Nafiz KOTAN, dönemin en büyük müteahhiti), Hacı Ahmetzade Necip (Nafiz KOTAN'ın kardeşi), Hacı Bekir Efendi (Konya Milletvekili Bekir SÜMER), Hacı Reşid Efendizade Ali, Hacı Seyyidzade Ali Rıza, Hacı Şükrü Ağa, Hafız Alizade Hafız Hüseyin, Hüseyin Efendi, İsmail Ağazade Hacı Hüseyin Ağa, Kasabalızade İsmail, Katıpzade Hafız Rifki, Kınacızade Şakir (Ankara Milletvekili Şakir KINACI, Türkiye İş Bankası kurucularından), Mavizade Ahmet Ağa, Mustafa Ağa, Salihzade İsmail Hakkı, Serattarzade Rasim (Ankara Milletvekili Rasim AKTAR, Türkiye İş Bankası	1926

		<i>kurucularından),</i> Sipahizade Hacı Ömer, Süleyman Beyzade Mustafa, Şehsüvarzade Hacı Osman, Yağcızade İsmail	
Şark Sanayi Kumpanyası	500.000	Kurucuları: Fevzi Bey (<i>Dava Vekili</i>), Maşrık-ı Azan Küçük Talat Bey (<i>İttihatçı, Baraklı'da</i> <i>Alkol Fabrikası</i> <i>Müdürü</i>), Charles Giles, Alfred Mathot, Charles Verbaek, Georges Fiev, Maurice Verbaek, Maurice Hotouart	1924
Bursa Dokumacılık T. A. Ş.	200.000	Kurucuları : Türkiye İş Bankası, <i>Inegöllüzade</i> <i>Saffet Bey (İş Bankası</i> <i>Kurucu ortaklarından),</i> Rafet, Hacı Etem, Salim Nuri Yönetim Kurulu: Reis: Hacı Saffet Bey, Hacı Ethem bey, Rafet bey, Hafız Halit Bey, Hafız Abdullah Efendi, Yusuf Ziya Efendi	1926
İçki Şirketleri	Ara Toplam: 3.200.000		
Türk-Bira Fabrikaları Bomonti- Nektar Ş.	8.000.000 İsviçre Fr. (3.200.000)	Kurucuları : Jaques Roch, İspirto ve Meşrubatı Küuliye İnhisarı, Mösyö Bilyoti, Mühendis Fuat Kamil Bey, Dr. Mösyö Paul Priess Yönetim Kurulu: Jak Roh (Başkan) , Asım Bey (<i>Müskirat İnhisar</i> <i>Müdürü</i>), Bilyoti, <i>Hüsnü Bey (Zonguldak</i> <i>Milletvekili Hüsnü</i> <i>KORTEL)</i>	1928
Karbon Şirketleri	Ara Toplam: 250.000		
Ominiyom Şark Sınai T.A.Ş.	250.000	Kurucuları: Aleksandr Minosoğlu, Leónidas Arvantidi, Karas Todori ve Jorj Zarifi. Yönetim Kurulu: Metr (Başkan), A. Bilyoti , İbrahim Ethem Bey, Mösyö Şör, <i>Fuat</i> <i>Baban Bey(König</i>	1923

		<i>Skanadalına karışanlardan), M. Cemal Bey, Aynizade Hasan Tahsin Bey, Kara Todori Efendi, M. E. Leş</i>	
Sabun Şirketleri	Ara Toplam: 270.000		
Sabuncuzade Şakir ve Mahdumları Müessesatı T.A.Ş.	270.000	Kurucuları: Sabuncuzade Şakir ve Oğlu Ahmet Tevfik Bey Yönetim Kurulu: Sabuncuzade Tevfik Bey (Başkan), Hacer Hanım, Yuda Ergaz Efendi, Şefik ve Selâhattin Beyler.	1925
Konserve Şirketleri	Ara Toplam: 305.000		
Müttahit Ermiş-Emniyet-Kartal Konserve T. A. Ş.	250.000	Kurucuları: Ananya Zaveroğlu, Hirelambos ve Fancopolos, Vakya Ekmekçiyan ve Kiryakidis Şirketi, M. Tremasi ve Fanatos Şirketi. Yönetim Kurulu: İshak Tevfik Bey, İbrahim Fazıl Bey, Nusret Bey, İstavri Ekmekçiyan, Parisi, Andon	1919
Gaziantep Konserve T. A. Ş	30.000	Bilinmiyor	Bilinmiyor
Bor Konservecilik T. A. Ş.	25.000	Bilinmiyor	Bilinmiyor
Şeker Fabrikaları	Ara Toplam: 1.950.000		
İstanbul, Trakya Şeker Fabrikaları A. Ş.	750.000	Kurucuları: Faik Bey (Edirne Milletvekili Mehmet Faik KALTAKKIRAN), Hüseyin Rifkı, Cemil (Tekirdağ Milletvekili Mehmet Cemil UYBADIN), Şakir (Çatalca Milletvekili Mehmet Şakir KESEBİR), İbrahim Bey (Ertuğrul Milletvekili İbrahim ÇOLAK), Tüccardan Mehmet Hayri, Salim Nuri, Ali Burhanettin, Kasım Beyler Yönetim Kurulu: Hayri Bey, Mühendis Hüseyin Rifkı Bey, Faik Bey (Edirne Milletvekili Mehmet Faik	1925

		KALTAKKIRAN), İbrahim Bey (Bilecik Milletvekili İbrahim ÇOLAK), Mahmut Bey (Siirt Milletvekili Mahmut SOYDAN), Şükrü Bey (Ziraat Bankası Genel Müdürü), Kasım Bey, Ali bey.	
Uşak Terakki Ziraat T. A. Ş.	1.200.000	Kurucuları: Sanayi ve Maadin Bankası, Çekoslovak Skoda Ş., Nuri Şeker'in de dahil olduğu 49 kurucu.	1923
Matbaacılık Şirketleri	Ara Toplam: 234.000		
Kâğıtçılık ve Matbaacılık T. A. Ş.	84.000	Kurucuları: Alber M. Hayim, Sabatay M. Hayim, Samoel J. Hayim, Robrayiz Hayim, Salvato İz Hayim ve Hayim ailesine mensup Madam Vide Kreko. Yönetim Kurulu: Sabatay Hayim (Başkan) , Hüseyin Kâzım (İttihat ve Terakki Fırkası Ticaret Nazırı Hüseyin Kazım KADRİ), Albert Hayim, Jak. A. Petronya, Salvator Natalon, Moiz Hayim,. Nesim Toledo	1917
İzmir Bilgi Matbaacılık T.A.Ş.	100.000	Bilinmiyor	Bilinmiyor
Türk Matbaacılık ve Kâğıtçılık T.A.Ş.	50.000	Bilinmiyor	Bilinmiyor
Mermer ve Lületaşı Şirketleri	Ara Toplam: 25.000		
Mermer Taşı T.A.Ş.	25.000	Bilinmiyor	1913
Elektrik Şirketleri	Ara Toplam: 100.000		
A.E.G G.T.A Elektrik	100.000	Kurucuları : Süreyya Paşa (İstanbul Milletvekili Ferik Süreyya İLMEN), Danyel Burla Efendi, Mösyö Pietro Casserini, Milaslı Gat Franko Bey Yönetim Kurulu: Süreyya Paşa(Başkan, İstanbul Milletvekili Ferik Süreyya İLMEN),Danyel Purla, Gat Franko Efendi, Nazım Bey	1925
Palamut ve Deri Şirketleri	Ara Toplam: 530.000		

Isparta Sanayi ve Ticaret T.A.Ş.	100.000	Yönetim Kurulu: Hamit (Başkan), Hacı Ethem, Rüştü, Mehmet Beyler	1927
Türkiye Palamutçuluk T. A. Ş.	300.000	Kurucuları; Beşik Hacı Mustafa ve Hüsnü, <i>Alaiyelizade Mahmutzade Hüseyin</i> , Aşçızade İbrahim Hilmi, Mustafa Nuri, Başağazade Yusuf, Feşçizade Ziya ve Selim, Şerifzade Rıza, Sekrizade Tefvik, Gat Franko ve 71 arkadaşı. Yönetim Kurulu: Hüsnü Bey (Başkan), Suphi Bey, Hafız Ali, Hüseyin Galip, Fuat, İbrahim Ethem.	1919
Yalvaç Ticaret ve Sanayi Ş.	130.000	Bilinmiyor	Bilinmiyor
Çeltik Fabrikaları	Ara Toplam: 340.000		
Bursa Çeltik Fabrikası T.A.Ş.	100.000	Bilinmiyor	Bilinmiyor
Maraş Çeltik Fabrikası T.A.Ş.	120.000	Bilinmiyor	Bilinmiyor
Tosya Çeltik Fabrikası T.A.Ş.	120.000	Bilinmiyor	Bilinmiyor
Diğer Sanayi Şirketleri	Ara Toplam: 497.000		
Tayyarecilik Tetkikat Ş.	20.000	Kurucuları: <i>Mahmut Celal Bey (İzmir Milletvekili Mahmut Celal BAYAR)</i> ve arkadaşları	1925
Türk Sanayi ve Ticaret Ş.	44.000	Kurucuları: Mösyö Hari F. Giraud, J. Giraud, Türkiye Palamutçuluk A. Ş, <i>Alaiyelizade Mahmut Bey.</i> Yönetim Kurulu: J.Jiro, Hüsnü Bey (<i>Türkiye Palamutçuluk Şirketi Temsilcisi</i>), Fuat Bey (<i>Türkiye Palamutçuluk Şirketi Müdürü</i>)	1925
Türk Demircilik ve Marangozluk T.A.Ş.	15.000	Bilinmiyor	Bilinmiyor
Ayvalık Prine Debbâğ Tasfiyesi T.A.Ş.	150.000	Bilinmiyor	Bilinmiyor
Milli Bira ve Meşrubat T.A.Ş.	100.000	Bilinmiyor	1926
Adapazarı Ahşap ve Malzeme Ş.	168.000	Yönetim Kurulu: <i>Yunus Nadi Bey (İzmir Milletvekili Yunus Nadi ABALIOĞLU)</i> , Fuat Fazlı Bey, Hüseyin	1917

		Haşim Bey, Salâhattin Nevzat bey, Kâmil Bey, Abdullah Hüsrev Bey.	
2. DENİZ TİCARET ŞİRKETLERİ	Toplam: 1.062.000		
Haliç Vapurları T.A.Ş.	150.000	Yönetim Kurulu: Mösyö Fernandez, Moris Bengiyat, F. Romi, Memduh Bey, E. D. Nari, E. Marçenaro, Celâl Bey, Emin Bey	1913
Şirketi Hayriye	200.000	Kurucuları : Sadrazam Fuat Paşa, Adliye Nazırı Cevdet Paşa. Yönetim Kurulu: <i>Necmettin Molla Bey</i> <i>(Kastamonu</i> <i>Milletvekili Mehmet</i> <i>Necmettin KOCATAŞ),</i> Mahmut Nedim Bey, Ebülûla, Şevket, Nuri Can, <i>Alaiyelizade</i> <i>Mahmut Beyler</i>	1851
İstanbul Mavuna ve Salapuryacılar Tahmil ve Tahliye T.A.Ş.	500.000	Kurucuları: Yakup, Mavunacı Osman, Mustafa, İbrahim ve arkadaşları. Yönetim Kurulu: Ahmet Rıza Bey (Başkan), Salih, Mustafa, Ahmet, Asım, Davut, Mehmet Beyler	1925
Nebtün Saydı Bahrî T.A.Ş.	46.000	Bilinmiyor	Bilinmiyor
Boğaziçi'nde İstinye Tamir Havuzları ile Destegâhları T.A.Ş.	166.000	Bilinmiyor	1911
3. İNŞAAT/EMLAK ŞİRKETLERİ	Toplam: 1.330.000		
İstanbul Türk Emlak Ş.	600.000	Kurucuları: Pais et des Pays, Societe General, Osmanlı Bankası, Ticaret-Sanayi-Ziraat Şirket-i Milliyesi	1914
Keşfiyat ve İnşaat T.A.Ş.	10.000	Bilinmiyor	Bilinmiyor (1921-1922 yılında Ankara İmar Planı Hazırlamıştır, ayrıca Ankara Palas'ı inşa etmiştir.)
Cumhuriyet İnşaat T.A.Ş.	500.000	Yönetim Kurulu: <i>Emin</i> <i>Bey (Eskişehir</i> <i>Milletvekili Emin</i>	1925

		SAZAK), Kazım Hüsni Bey (Konya Milletvekili Halil İbrahim NAKİPOĞLU), Hüseyin Bey, Veli Bey, Hasan Bey.	
İzmir İmarat ve İnşaatı Umumiye T. A. Ş.	100.000	Kurucuları: Ahmet Hersa Paşazade Zeki, Emirlerzade Ahmet Refik, İsmail Recep, Mihran Aznavuryan, Agop Bakırcıyan, Fikri, Alaiyelizade Mahmut, Ahmet Hakkı, Akosmanzade Mehmet Fuat (İzzet Akosman ailesinden), Hacı İsmail, Antuan, Hacı Toma, Cemal Cendeli, Avadikyan Kardeşler, Başık Hacı Mustafa, Kerviye Topalyan, Abdürrezzak Mansurizade Emin, İstapan İplikciyan, Akalpakiyan, Osmanzade Yusuf Ziya, Hacı Ahmetzade Adil, Mustafa Medhi, Hüseyin Mazlum	1918
Adana Türk İnşaat, İltizamı Fenniye T. A. Ş.	20.000	Kurucuları: Mehmet Galip, İbrahim, Erzurumlu Nafiz Bey (Nafiz KOTAN)	1924
Rella İnşaat T. A. Ş.	100.000	Bilinmiyor	Bilinmiyor
4. MADEN ŞİRKETLERİ	Toplam: 4.220.000+ 64.885.000 Fr.		
Ereğli T.A.Ş.	24.885.000 Fr.	Kurucuları: Yanko Bey, Yuvanidi, Mösyö Leonidi Zarifi, Mösyö Gaston Oboano. Yönetim Kurulu: Mösyö Vegil (Başkan), Prim Hof, Maco, Briyer, dö Karja Monod, A. Rey, Dö Lamoru des Sallandruz, Vays, Kazım (Giresun Milletvekili Musa Kazım OKAY), Nuri Hulusizade Nuri.	1896
Türk Maadin T. A. Ş.	20.000	Kurucuları: Sarıcazade Şakir, Refik İsmail (Sinop Milletvekili Mehmet Refik KAKMACI), Nuri	1926

		(Kütahya Milletvekili Nuri CONKER), Neşet (Aksaray Milletvekili Mehmet Neşed ÖZERCAN) Yönetim Kurulu: Refik İsmail (Sinop Milletvekili Mehmet Refik KAKMACI), Nuri (Kütahya Milletvekili Nuri CONKER), Neşet (Aksaray Milletvekili Mehmet Neşed ÖZERCAN), Sarıcazade Şakir Bey.	
Kireçlik Kömür Madenleri T.A.Ş.	300.000	Kurucuları: Madenci Rifat Kamil, Madenci İbrahim Etem, Basmacızade İzzet Ferit, Yusuf Ziya, Mitat (Maraş Milletvekili Mehmet Mithat ALAN), Ahmet Kamil Yönetim Kurulu: Reis Yusuf Ziya Bey, Rifat Kamil, İzzet Ferit, Mitat Bey (Maraş Milletvekili Mehmet Mithat ALAN)	1926
Kilimli Kömür Madenleri T.A.Ş.	400.000	Bilinmiyor	1926
Türk Kömür Madenleri A.Ş.	1.000.000	Kurucuları: Şirket-i Tüccariye ve Sınaiye ve Maliye, Socyeta Komerçiyale Doryante, Münür Bey (Çorum Milletvekili Mehmet Münür ÇAĞIL), Galip Bey (Niğde Milletvekili Ali Galip YENEN), Memduh Bey (Temyiz Mahkemesi Üyeliğinden Emekli) Yönetim Kurulu: Memduh Beyefendi (Başkan), Mösyö Nezelâ, Mösyö Pomi, Münür Bey (Çorum Milletvekili Mehmet Münür ÇAĞIL), Galip Bey (Niğde Milletvekili Ali Galip YENEN), Sarıcazade Şakir Bey, Marçenaro, Mösyö Bösyü Bengiyat, Mösyö De Târi	1926
Amasra Kömür İstismarı T. A. Ş.	400.000	Kurucuları: Edip Servet Bey (İstanbul	1912

		<p><i>Milletvekili Edip Servet TÖR), Esat Paşa, Hüseyin Mitat, Muhlis, J.S. Tebil Şakir, Rifat, Hüsnüye Rifat, Apostol Varahamis, Nikola Sokuş</i></p> <p>Yönetim Kurulu: Edip Servet Bey (<i>İstanbul Milletvekili Edip Servet TÖR), Esat Paşa, Hüseyin Mitat, Muhlis, Nebil Şakir, Rifat, Apostol Yerahamis, Nikola Sokuş efendiler</i></p>	
Balya-Karaaydın Madenleri T.A.Ş.	40.000.000 Fr	<p>Kurucuları: İstanbul Bankası, Kambiyo ve Esham Bankası, A. Mavro Kordato (Banker) Bank dö Parie de Peyipa, Ojenidi (Banker), Tordino (Banker, Atinede Loryom Şirketi, Istota, Etiyen Iskoridi, J. Ati Nuyeti</p> <p>Yönetim Kurulu: Lerbiyar (Başkan), İzak Fernandez, A.T. Mavro Kordato, M. Ruben, J. dö Katlen, <i>Edip Servet Bey (İstanbul Milletvekili Edip Servet TÖR), İsmail Hakkı Bey, Mösyö Arşen Hanri, Sezayi Ömer Bey, M.J. Salem, V. Öreni, Meriro, B., Nevijan, Arodi</i></p>	1914
Fethiye Şirketi Madeniyesi T.A.Ş.	600.000	<p>Kurucuları: Di Oryental Endüstriyel Monopolis LTD. ŞTİ, <i>Edip Servet Bey (İstanbul Milletvekili Edip Servet TÖR), Sarıca Şakir Bey, Hüseyin Şaban Bey, Mösyü İstanley Peterşon, Mösyö Roben</i></p> <p>Yönetim Kurulu: Sarıca Şakir (Başkan), Edip Servet (<i>İstanbul Milletvekili Edip Servet TÖR), Mösyö M. Robeu, Şaban Bey,</i></p>	1928

		Mösyö Peterson	
Manganez T. A. Ş.	750.000	Kurucuları: Sarıcazade Şakir, Refik İsmail(Sinop Milletvekili Mehmet Refik KAKMACI), Yusuf, Adriyen Bilyoti Yönetim Kurulu: Dr. Fikri (Başkan), Ali Seyfi, Ali Reşat, Dr. Rifat ve Cemşit Beyler	1927
Kozlu Kömür işleri T. A. Ş.	500.000	Kurucuları: Türkiye İş Bankası Yönetim Kurulu: Mahmut Celâl Bey (İzmir Milletvekili Mahmut Celal Bayar)	1927
Maadin T. A. Ş.	150.000	Kurucuları: A.B. Laskaridisi ve Biraderleri Yönetim Kurulu: Sadrettin Bey, Alber Kamhi Efendi, Esat Muhlis Bey, Müftüzade İbrahim Bey, Yani ve Nati Efendiler	1914
Türk Maadin A.Ş.	100.000	Kurucuları: Ali Nihat Bey Yönetim Kurulu: Reis Ali Nihat Bey, Mösyö Paluka, Mustafa Hamit, Fendiger	1918
5. ZİRAAT/ORMAN ŞİRKETLERİ	Toplam: 2.025.000		
Zindan ve Çangal Ormanları T.A.Ş	500.000	Kurucuları: Türkiye Kibrit İnhisarı T.A.Ş., Türkiye İş Bankası, (Brüksel'de) Ojin Alomiter-Deflandr Şirketi. İmtiyaz Sahibi: Türkiye Kibrit İnhisarı T.A.Ş. Yönetim Kurulu: Yunus Nadi Bey (Başkan, Menteşe Milletvekili Yunus Nadi ABALIOĞLU), Rober dö Bov, Mahmut Celâl Bey (İzmir Milletvekili Mahmut Celal BAYAR) Ali Rana Bey (Samsun Milletvekili Ali Rana TARHAN), Ahmet Hamdi Bey, Ruhi Hüsnü Bey, İbrahim	1926

		Süreyya Bey, Mehmet Emin Bey, Tevfik Ali Bey, Asım Süreyya Bey, Rifat Zühtü Bey, Paul, Leon Da Assout, Viktor Beausillon, M. Désiré de Bodt, Joseph, de Sakepper, Pol, Beausillon, Herman Teirlinoh. Philipart Jean Berginon	
Karadeniz Orman İşletme T.A.Ş	1.000.000	Kurucuları : Halil Bey ve Arkadaşları Yönetim Kurulu: Cevat Bey (Başkan), Müftüzade İbrahim Bey, Halil, Yusuf Ziya, Mehmet Fuat, İsmail, Akif Beyler	1925
Konya- Anadolu Alâti Ziraiye T.A.Ş.	100.000	Yönetim Kurulu: Halimzade İzzet Bey (Başkan), Kâzım Hüsnü Bey, Bakkalbaşızade Nuri Bey, Nakipzade Mehmet, Balzade Mehmet, Mecidiyezade Tahir Emin, Mecidiyezade Mehmet Ramız	1925
Sapan T.A.Ş.	125.000	Bilinmiyor	Bilinmiyor
Akşehir Çiftçi T.A.Ş	200.000	Kurucuları: Hacı Mehmet, <i>Akağazade Apdülkadir</i> Yönetim Kurulu: Hacı Mehmet (Başkan), Aptullah	1924
Şark Ziraat ve Zanaat T.A.Ş	100.000	Bilinmiyor	Bilinmiyor
6. TİCARİ ŞİRKETLER	Toplam: 8.048.570		
Anadolu Ticareti Umumiye T.A.Ş.	300.000	Bilinmiyor	1911
İstanbul Kasapları T. A. Ş.	500.000	Kurucuları: Kara Mustafazade Ahmet, Kuru Kahvecizade Nuri, Ahmet Zeki, Ali Rıdvan ve arkadaşları Yönetim Kurulu: Kara Mustafazade Ahmet (Başkan), Kuru Kahvecizade Nuri, Ahmet Zeki, Ali Rıdvan, Ali Galip, İrfan, Üsküdarlı Hüsnü, Nazif, Kazım Behçet	Bilinmiyor
Büyükkada Yat Kulübü T. A. Ş.	13.570	Yönetim Kurulu: Hasan Bey (Başkan), <i>Hakkı Şinasi Paşa</i>	1906

		(İstanbul Milletvekili Hakkı Şinasi EREL), Yunus Nadi (Muğla Milletvekili Yunus Nadi ABALIOĞLU), Ragıp (Zonguldak Milletvekili Ahmet Ragıp ÖZDEMİROĞLU), Ali Rıza (Mardin Milletvekili Ali Rıza ERTEN) , Göz Tabibi Şakir Ahmet, Murat, Cafer Bey, Hanri Pears, J. Delemda, A. Piyos.	
Pazar dö Levan Ş.	200.000	Kurucuları: Meltebadi, Sinosoğlu, Aleksandr Köseoğlu (büyük armatörlerden) Yönetim Kurulu: Sabatay Hayim (Başkan), İbrahim Etem Bey, Mösyö Şor, Süreyya Paşa (İstanbul Milletvekili Ferik Süreyya İLMEN), Fuat Bey, Aynî zade Tahsin Bey, Emir oğlu Ziya Bey, Mösyö Bilyoti	1923
Şamlı İbrahim Müessesatı T.A.Ş.	100.000	Bilinmiyor	Bilinmiyor
Ankara Nakliyatı Umumiye T.A.Ş.	15.000	Bilinmiyor	Bilinmiyor
Türk Umumi Tiyatro A. Ş.	600.000	Kurucuları: Kâzım Refik Bey Yönetim Kurulu: Mösyö Adriyen Bilyoti (Başkan), Sansiyel, Aristidi, İbrahim Ali Bey, Sabatay Hayim	1923
Dilberzade Kardeşler T. A. Ş.	300.000	Bilinmiyor	Bilinmiyor
Lâstik T. A. Ş.	20,000	Bilinmiyor	Bilinmiyor
Milli Mahrukât T. A, Ş.	20,000	Kurucuları: Şakir, Nuri, Sait Kaptan, Hüsnü Fadıl Yönetim kurulu: Sait Kaptan, Hüsnü, Sadullah Fadıl, Naim, Nuri Şakir	1927
Mustafa Şamlı Müessesatı T. A. Ş.	200,000	Kurucuları: Mustafa Şamlı ve çocukları	1916
Mehmet Balcı Müessesatı T. A. Ş.	100,000	Kurucuları: Mehmet Balcı, Mustafa Balcı, İbrahim Balcı, Ali Kazım Balcı, Ali Ziya Balcı, Naim Balcı, Süleyman Zeki Kadı Yönetim Kurulu:	1928

		Mısırlı Zeki Bey, Fattan Kibar Ekrem, Sarim Kibar, Ziya Balci, Kadızade Zeki, Galip Azmi, Neşat Molla, İbrahim Cenil	
Yün ve Pamuk İpliği Sanayii Ş.	50,000	Yönetim Kurulu: M. Edvin Vitol, V. Z. Vitol, R. L. Vitol, Pris, İbrahim Halil Bey	Bilinmiyor
Duhan T. A. Ş.	600,000	Kurucuları: <i>Babanzade Hikmet, Katipzade Sabri Bey</i> Yönetim Kurulu: <i>Esbak Ayan reisi Rifat Bey (Osmanlı Ayan Meclisi Başkanı Menemenlizade Rifat Bey), Faiz Nuzhet, Asaf (Hakkari Milletvekili Süleyman Asaf DORAS) ve Tahsin Beyler, Süleyman Kâni, Ali Ekrem, Mösyö Oskar Bart, Mösyö Bilyoti, Mösyö Lon Küller, Etiyen Rulle, Albert Saltiel</i>	1917
Kazmirci Ali Rıza Müessesatı T.A.Ş.	50,000	Kurucuları: Kazmirci Ali Rıza Bey Yönetim Kurulu: Ali Rıza Bey (Başkan), Mehmet Senâî Bey, Cemile, Mehlika, Atiye, Fatma Hanımlar	1915
İstanbul Otomobil Ticareti T.A.Ş.	50,000	Kurucuları: Jul Bahar (Benger), Jak Saporter, Marsel Franko (Banger) Yönetim Kurulu: Dominko, Gat Franko, Brazafali, Eli Borla, San Franko	1928
Türkiye’de Ticaret ve Sanayi ve Ziraat Şirketi Milliyesi	200,000	Bilinmiyor	1909
Majik Sinema T. A. Ş.	210,000	Kurucuları: Halil Kamil Bey	1914
İzmir Mezbahası T. A. Ş.	400,000	Kurucuları: <i>Ali Buçukzade Vehbi (Aksaray Milletvekili Vehbi ÇORAKÇI), Mehmet, Alaiyelizade Mahmut, Nafiz Mustafa, Musa Kazım, Somacı Pol, Helolino Somacı, Şahingrizade</i>	1926

		<p>Cemal</p> <p>Yönetim Kurulu: Hasan Rıza, Hacı Hüsnü, <i>Musa Kâzım (Konya Milletvekili Musa Kâzım ONAR), Naim Hazım (Konya Milletvekili Mehmet Naim ONAT), Halit, Ali Buçukzade Servet, Şahingerizade Cemal, Mustafa Nafiz, Cevherîzade Şükrü, Halit, Müsyö Pol Somazi</i></p>	
Anadolu Otomobil Otobüsleri Ş.	200,000	<p>Kurucuları: <i>Cevdet Izrap (Kütahya Milletvekili Cevdet BARLAS), Ziya Gevher, Rıza Azmi, İhsan İzzeti</i></p>	1925
Karahisarısahip Kadınana Suyu T. A. Ş.	150,000	<p>Kurucuları: Afyonkarahisar Belediyesi, İdare-i Hususiye (İl Özel İdaresi)</p> <p>Yönetim Kurulu: Abdullah Bey (Başkan), Hüseyin Haşim, Vehbi, Hilmi, Hacı Hakkı, Hacı Ali, Hacı Mehmet</p>	1925
Türkiye Millî İthalât ve ihracat Ş.	1,000,000	<p>Kurucuları : <i>Yunus Nadi (İzmir Milletvekili Yunus Nadi ABALIOĞLU), Şükrü Kaya, Soysal oğlu Suphi, Hoca Münip, Cavit, Ziya Hurşit (Lazistan Milletvekili Ziya GÜNDAY), Selâhattin (Mersin Milletvekili Hüseyin Selahattin KÖSEOĞLU), Ali (Afyon Milletvekili Ali ÇETİNKAYA), Sabık Ticaret nazırı Mustafa Şeref (Burdur Milletvekili Mustafa Şeref ÖZKAN), İhsan (Cebelibereket Milletvekili İhsan ERYAVUZ), Hüseyin Avni (Erzurum Milletvekili Hüseyin Avni ULAŞ), Süleyman Necati (Bolu</i></p>	1922

		<i>Milletvekili İbrahim Hilmi TUNALI</i>), Eski Kolordu Kumandanlarından Miralay Galatalı Şevket Bey eski ve yeni 56 Milletvekili ve 43 tacir ve arkadaşları Yönetim Kurulu: <i>Hasan Fehmi Bey (Gümüşhane Milletvekili Hasan ATAÇ), Yusuf Ziya, Osman, Veli, Alâiyelizade Mahmut, Suphi, Abidin Beyler</i>	
Şark Merkez Ecza T. A. Ş.	200,000	Kurucuları: Epirs ve Mehmet Münür Bey (Çorum Milletvekili Mehmet Münür ÇAĞIL), Hasan Derman Yönetim Kurulu: Hamdi Bey (Başkan), Münür Bey (Çorum Milletvekili Mehmet Münür ÇAĞIL), H. Bill efendi, Eli Pulos, S. Rebul, Alyadensi	Bilinmiyor
Milli Oto T. A. Ş.	100,000	Bilinmiyor	Bilinmiyor
Türk Telsiz Telefon T. A. Ş.	150,000	Kurucuları: Türkiye İş Bankası, Anadolu Ajansı, Sedat Nuri Bey, Mesut, <i>Falih Rifkı (Bolu Milletvekili Mustafa Rifkı DİNÇOĞLU diğer adıyla yazar Falih Rifkı ATAY), Cemal Hüsnü</i> Yönetim Kurulu: Hamdi Bey (Başkan), Muhsin Bey, İsmail İsa Bey, Vahit Bey, Necip Bey	1926
Malul Gaziler Pazarı T.A.Ş.	100,000	Bilinmiyor	1924
Şirket-i Ticariye ve Sinaie Ş.	100,000	Bilinmiyor	Bilinmiyor
Ankara Palas T. A. Ş.	500,000	Yönetim Kurulu: <i>Mahmut Celâl Bey (İzmir Milletvekili Mahmut Celal BAYAR), Mösyö Piyos, Mösyö Modet</i>	1928
Anadolu Ajansı T. A. Ş.	20,000	Kurucuları: <i>Ağaoğlu Ahmet (Kars Milletvekili Ahmet Akif AĞAOĞLU), Mahmut (Siirt Milletvekili</i>	1926

		<p><i>Mahmut SOYDAN, Yakup Kadri (Mardin Milletvekili ve yazar Yakup Kadri KARAOSMANOĞLU), Ruşen Eşref (Afyonkarahisar Milletvekili Mehmet Ruşen ÜNAYDIN), Falih Rifkı Bey (Bolu Milletvekili Mustafa Rifkı DİNÇOĞLU diğer adıyla yazar Falih Rifkı ATAY), Alaattin, Ethem Hidayet, Enver, Kemalettin Kami</i></p> <p>Yönetim Kurulu: Eski Tuğgenaral Cemal Paşa (Başkan, Hamit Ali Vahit, Alaattin, Ethem Hidayet</p>	
Tesisatı Elektrikiye T. A. Ş.	50,000	<p>Kurucuları: <i>Uşakizade Halit Bey (Osmanlı Ayan Meclisi üyesi ve yazar Halit Ziya UŞAKLIGİL), İzzet Melih Devrim, Abraham Barzilay (Armatör)</i></p>	1924
İzmir Ecza ve Baharat T. A. Ş.	100,000	<p>Yönetim Kurulu: <i>Hakkı Manço (Barış Manço'nun Babası), Salâhattin, Eczacı Ömer Lütfü, Av. Halil Tevfik, Dr. Apti, Adil, Kemal, Fehmi Beyler</i></p>	1928
İstanbul Memba Suları T.A.Ş.	50,000	<p>Kurucuları: <i>Vehbizade Fuat Bey</i></p>	1896
Bursa Kaplıcaları T. A. Ş.	500,000	<p>Kurucuları: <i>Mısır Hıdivi II. Abbas Hilmi Paşa, Türk Ticaret ve Sanayi Bankası, Evkaf ve Umum Müdürlüğü, Türkiye İş Bankası, Türkiye Ziraat Bankası, Vilâyet Belediyesi, Bursa Vilâyeti Hususi İdaresi (İl Özel İdaresi)</i></p> <p>Yönetim Kurulu: <i>Arifi Paşa (Başkan), Şaban Bey, Hayri Bey (Edirne Milletvekili Hasan Hayri TAN), Süleyman Şevket Bey (Antalya Milletvekili Süleyman Şevket DEMİRMAN), Ziya Bey, Saffet Bey,</i></p>	1928

		Gani Bey, Cevat Bey	
Memleketler Arasında Nakliyat Ş.	100,000	Kurucuları: Seyfeddin, Alaiyeli Mahmut Nedim, Yusuf Ziya, Mimar Alaattin Yönetim Kurulu: Necmettin Molla Bey (Kastamonu Milletvekili Mehmet Necmettin KOCATAŞ), Yusuf Ziya Bey	1928
Türk-Alman Teşebbüsü İktisadiye Ş.	500,000	Bilinmiyor	1928
Türk Otomobil A.Ş.	200,000	Bilinmiyor	1928
7. MALİ ŞİRKETLER	Toplam: 24.745.438 +30.000.000 Fr.		
Türkiye İş Bankası	4,000,000	Kurucuları: Mahmut Celal (İzmir Milletvekili Mahmut Celal BAYAR), Mahmut Hüseyin Beyzade İbrahim (Siirt Milletvekili Mahmut SOYDAN), Tüccardan Hanıfzade Ahmet, Hasan (Trabzon Milletvekili Hasan Hüsnü SAKA), Nemlizade Sıtkı Beylerle arkadaşları ve her yüz hisseye kaydolunan hissedarlar.	1924
Adapazarı Türk Ticaret Bankası	1,000,000	Kurucuları: Hacı Adembeyzade İbrahim Bey (Belediye Başkanı), Sipahizade Hamid Bey, Numan Beyzade Hacı Numan Bey, Naib-i Sabık Seyyid Ahmet Efendi, Hacı Ali Fevzizade Hacı Rıza Efendi, Diyarbekirlizade İbrahim Efendi, Şumnulu Hacı Mehmet Hilmi Efendi, Seyyid El Hac Ahmet Nazmi Efendi, Hacı Salim Beyzade Ethem Efendi, Hacı Hafızzade Mehmet Ziyaeddin Efendi, Hasanzade Mustafa Nuri Efendi, Hafız Ağazade Bekir Efendi, Ethem	1919

		Ustazade İsmail Hakkı Efendi Yönetim Kurulu: Hacı Numan, Şerif, Hayri, Reşat, İsmail Hakkı, Şevket, Kâmil, Mehmet Asım, Ahmet Asım	
İstanbul Esnaf Bankası T.A.Ş.	100,000	Kurucuları: İstanbul Belediyesi, Ekmekçiler Cemiyeti, Mavunacılar Cemiyeti, Hamallar Cemiyeti, Kehribacılar Cemiyeti Başkanı Ali Bey, Kehribacılar esnafından Hadi Efendi, Aktarzade İsmail Hakkı, Zühtü Sabit, <i>Süreyya Paşa (İstanbul Milletvekili Süreyya İLMEN)</i> , Hüseyin Nafi, Halim, <i>Hakim Rıza (Sinop Milletvekili Rıza NUR)</i> , Ahmet Necdet, <i>Reşit Saffet (Kocaeli Milletvekili Reşit Saffet ATABİNEN)</i> , Mehmet Ali Bey, Hüsnü Bey Yönetim Kurulu: Hakim Rıza (Başkan, <i>Sinop Milletvekili Rıza NUR</i>), <i>Alaiyelizade Mahmut Bey</i> , Sezaî, <i>Celal (İzmir Milletvekili Mahmut Celal BAYAR)</i> , Sahir, Kemal Ömer, Necip, Hami, Necdet, Faik	1925
İktisat T.A.Ş.	45,000	Kurucuları: Akif Fevzi, Kaymak Asım, Galip, Azmi, Zeki Koyuncu, Kibar Fadıl, Şamlı Nihat, Cevdet İpekçi Yönetim Kurulu: Kibar Fadıl Bey (Başkan), Eczacı Ekrem	1917
Adapazarı Emniyet Bankası	200,000	Kurucuları : Arapzade Sait Efendi, Derviş Beyzade Şakir Hamza Bey, Tunusluzade Sefer Bey, Zekeriyazade Yusuf Efendi, Hacı Nafizzade İbrahim Efendi, Mustafa Ağazade	1928

		Osman Ağa, Arapzade Cevat Bey, Hacı Emir Alizade Hafız Abdullah Efendi, Ahmet Oğlu Seyit Ömer Ağa, Muttalip Efendizade Hafız İsmail Efendi, Mustafa Beyzade Hafız Ahmet Efendi, Yakup Ağazade Mustafa Hulusi Bey Mutozade Hüseyin Efendi, Hacı Hafız Ahmet Efendi, Kamil Efendi, Halis Efendizade Hasan Efendi, Mehmet Beyzade Dr. Süleyman Mehmet Bey, Hacı Nafizzade Süleyman Efendi Bin İbrahim Efendi, Nuri Beyzade Cemal Bey, Hafız Nasrullah Efendi, Reşat Bey, Abdürreşit Efendizade Dr. Abdülğaffar Bey Denetçi : Ragıp Bey (Kocaeli Milletvekili Mehmet Ragıp AKÇA)	
Türk Ticaret ve Sanayi Bankası	1,000,000	Kurucuları : Mısır Hidivi II. Abbas Hilmi Paşa, Yunus Nadi (Menteşe Milletvekili Yunus Nadi ABALIOĞLU), Hüseyin Bey, Nuri Aziz Bey, Remzi Bey, Hüseyin Şaban Bey. Yönetim Kurulu : Arif Paşa (Başkan), Şaban, Yunus Nadi (Menteşe Milletvekili Yunus Nadi ABALIOĞLU), Hasan Hayri (Dersim Milletvekili Hasan Hayri KANKO), Süleyman Şevket	1924
Selanik Bankası	30,000,000 Fr.	Kurucuları : Paris'te Kompituar Nasyonal Deskönt dö Pari, Viyana'da Bank EmPriyal Eruvayal Priyupliz dö peyi Ortışiyen, Selânik' te M. M. Fratelli Alâtini	1889

Kocaeli Halk Bankası	100,000	Yönetim Kurulu: Hüseyin Bedrettin, Mustafa Sabri, Raif, Hacı Şefik, Hazımzade Osman Zeki, Nazif	1927
Türkiye İmar Bankası	1,000,000	Kurucuları: Müteahhit Halit Tahir, <i>Mühendis Haydar Salih(Haydar Salih TOKAL, ayrıca Doğan Sigorta A.Ş ve Yapı-Kredi Bankası kurucusu)</i> , Mühendis Reşit, Mühendis Süleyman, Mühendis Hikmet, Mühendis Emin Mağmumî, Mühendis Ahmet Hamza, Şakir, Mühendis Cemal, Mühendis Necmettin Ali ve Mehmet Cemal Yönetim Kurulu: <i>Mühendis Ziya Bey (Başkan, Çorum Milletvekili Ahmet Ziya TONGUÇ), Halit Tahir Bey, Şefik Bey (Trabzon Milletvekili Ali Şefik BAŞMAN), Mustafa Bey, Haydar Salih (Haydar Salih TOKAL, ayrıca Doğan Sigorta A.Ş ve Yapı- Kredi Bankası kurucusu), Rasim Bey</i>	1928
Eskişehir Çiftçi Bankası T. A. Ş.	100,000	Yönetim Kurulu: Şahabettin Efendi, Mehmet Kazım Efendi, Hacı Veliyullah Efendi, Hacı Abdülkerim Efendi, Hacı Derviş Mehmet Efendi, Yaverviran karyesi zürraından Ömer Lütfü Efendi, Şerefiye karyesi zürraından Hacı Ahmet Efendi, İhsaniye karyesi zürraından Çakır Hasan Efendi, Mamuriye karyesi zürraından Hacı Nur Mehmet Efendi	1918
Akhisar Tütüncüler Bankası T.A.Ş.	500,000	Akhisar, Manisa,	1924

		Gördes, İzmir, İstanbul, Ankara, Kırkağaç ve Soma'dan 250 kurucu ve Maliye Bakanlığı ile Ziraat Bankası Yönetim Kurulu: <i>Mustafa Fevzi (Başkan, Manisa Milletvekili Mustafa Fevzi SARHAN), Mehmet Nuri, Kemal (Manisa Milletvekili Kemal GÜROL), Kemerlize Mehmet Hulusi, Necmettin, Halil Hilmi</i>	
Akşehir Bankası T. A. Ş.	1,000,000	Yönetim Kurulu: Hacı Mehmet (Başkan), Akağazade Aptullah	1916
Aksaray Halk İktisat Bankası T. A. Ş.	100,000	Kurucuları : <i>Ali Buçukzade Vehbi (Aksaray Milletvekili Vehbi ÇORAKÇI), Mehmet, Musa Kâzım (Konya Milletvekili Musa Kâzım ONAR) ve arkadaşları, Kurrazade Hacı Bekir Efendi (Konya Milletvekili Bekir SÜMER), Kurrazade Hacı Mehmet Efendi, Akağazade Abdullah Efendi</i> Yönetim Kurulu: Ali Buçukzade Vehbi Bey (<i>Aksaray Milletvekili Vehbi ÇORAKÇI</i>)	1926
Afyonkarahisar Terakkii Servet Bankası	100,000	Kurucuları: Tiryakizade Hacı Bekir Ağa, Millikoğlu Hacı Hüseyin Ağa, Millikoğlu Hacı Süleyman Ağa, Fehmioğlu Hafız Süleyman Efendi, Kemalzade Ragıp Efendi, Çivrilli Hacı Osman Ağa, Millikoğlu Ali Ağa, Tiryakizade Ömer Lütfü Bey,	1926

		Yahyabeyzade Hacı Bey, Aşkarzade İbrahim Efendi, Hacı Mehmet Oğlu (Mehmetdin) Hasan Ağa, Meydanzade Hacı Ali Efendi, Hacı Ali Bekirzade eczacı Abdullah Sadri Efendi Hilal eczanesi sahibi, Esat Efendizade İbrahim Efendi, İranizade (Acemoğlu) İbrahim Ağa, Bursalı (oğlu) Kunduracı Hüseyin Efendi, Kemalzade Nuri Efendi, Avcızade Muhittin Efendi, Yahyabeyzade Şükrü Efendi, Kaymakçızade (Tahmişçizade) Şükrü Ağa, Turunçzade Ahmet Bey, Genelizade Hacı Halil Fellahi Efendi, Çarkacızade Mehmet Remzi Efendi	
Akseki Ticaret Bankası	250,000	Kurucuları: Aksekili Hüseyinzade Hasan Fehmi Bey, Aksekili Hacı Ahmetzade Mehmet Ali Bey, Aksekili Hacı Mehmetzade Sadık Bey, Aksekili Kadıpaşazade Ahmet Nadir Bey	1927
Eskişehir Bankası	500,000	Yönetim Kurulu: Emin Bey (Başkan, <i>Eskişehir Milletvekili Mehmet Emin SAZAK</i>), Ali Bey	1927
Ermenak Ahali Bankası	100,000	Kurucuları: Arazi ve emlak sahibi, tüccar ve kasabanın ileri gelen zenginleridir. Kurucular o tarihte Cumhuriyet Halk Fırkası mensubudurlar Yönetim Kurulu: Çilingirzade Rıza, Manifaturacı Rıfat, Rüştü Ziya, Nadir Bey	1927
İzmir Esnaf ve Ahali bankası	1,000,000	Kurucuları: İzmir Vilayeti Mahalli idaresi (Özel İdare adına Vali Kazım Paşa,	1928

		<p>İzmir Teyyare Cemiyeti Başkanı Mehmet Şevki Bey, Türk Tuhafiye ve Hırdavatçılar Şirketi adına Musa Beyzade Mustafa Muharrem Bey. Hilal Eczanesi sahibi Kemal Bey, Hüseyin Remzi Bey, Ali Rıza Bey, Mustafa Kazım Bey Kavrukzade M. Halid Bey, Kasaba Demiryolları Sermüfettişi Ali Rıza Bey, Muallimler Cemiyeti Başkanı İbrahim Ethem Bey</p> <p>Yönetim Kurulu: Musazade Mustafa Muharrem (Başkan), Mehmet Şevki, Hüseyin Remzi Bey, Kemal Kâmi Bey, Ali Rıza Bey, Halit Bey, Sait Bey</p>	
Manisa Bağcılar Bankası	300,000	<p>Kurucuları: Akhisarlı Mustafa Fevzi Bey (<i>Manisa Milletvekili Mustafa Fevzi SARHAN</i>), Karaosmanoğlu Halit Paşa, Hacı Halid Mahmud Beyzade Kani Bey (<i>Manisa Milletvekili Mehmet Kâni KARAOSMAN</i>), Hafız Mehmet Efendi, Buldanlı Hacı Mehmet Efendi, Giritli Selim Sırrı Efendi, Adanalı Hacı Hafız Hüseyin Efendi, Külahdaşzade Rıza Efendi, Gazizade Abdürrahim Efendi, Çiftliklinin Mehmet Çavuş</p> <p>Yönetim Kurulu: Mustafa Fevzi (Başkan, <i>Manisa Milletvekili Mustafa Fevzi SARHAN</i>), İsmet Bey, Halit, Rıza, Selim, Ali, Hacı Mehmet, Bayram, Hüseyin</p>	1917
Bor Zürra ve Tüccar Bankası	50,000	Kurucuları: Halit	1921

		Hüsnü Bey (<i>Niğde Milletvekili Halit MENGİ</i>) Yönetim Kurulu: Reis Sadık Bey ve 10 üye.	
Konya Türk Ticaret Bankası	500,000	Kurucuları: Hacı Musa Hacı Hafız Efendi, Nuri Efendizade Rifat Efendi, Ali Dedeade Hasan Efendi, Tahralıade Ali Efendi, Ali Dedeade Süleyman Efendi, Eğinlıade Mehmet Efendi, Yüzbaşıade Hacı Halil Efendi, Ali Efendizade Lütfi Sabri Bey, İbrahim Hüsnüade Ahmet Hazni Efendi. Yönetim Kurulu: Rifat Bey (Başkan), H. Vehbi Bey, Halil, Mustafa, Sabri, Ali, Ali Rıza, Emin	1920
Denizli İktisat Bankası	100,000	Kurucuları: Dr. Kazım (<i>Denizli Milletvekili Mustafa Kâzım SAMANLI</i>), Mazhar, Yusuf, Necib Ali Bey, Mühendis Mithat Bey (<i>Aydın Milletvekili ve demiryolu mühendisi Mithat AYDIN</i>) kurucular arasındadır. Diğer kurucular Denizli'de çeşitli konularda ticaretle uğraşan kişilerdir.	1927
Karaman Çiftçi Bankası	100,000	Bilinmiyor	1925
Nevşehir Bankası	50,000	Kurucuları: Moralı Hacı Çelebizade Mehmet Ferit Bey ve ailesi, Kadıade ve Nevşehirli Ata Bey (<i>Niğde Milletvekili Ataullah ATAY</i>)	1927
Konya Ahali Bankası	500,000	Yönetim Kurulu: Kadıade Ahmet (Başkan), Hidayetzade Mustafa Bey	1923
Karaman Millî Bankası	40,000	Kurucular: Karaman'da çeşitli ticari faaliyetlerle uğraşan yirmi kişi.	1915

		Yönetim Kurulu: A. Tevfik Bey (Başkan), Avni, Fahrettin ve Fehmi Beyler	
Konya İktisadi Millî Bankası	150,000	Kurucular: Nakibzade Hacı İbrahim Efendi, Abaoğlu Hacı Mustafa Efendi, Kadızade Hacı Ethem Efendi, Attar Halilağazade Eyüp Efendi, Keleşzade Ahmet Efendi Yönetim Kurulu: Kâzım Hüsni (Konya Milletvekili Halil İbrahim NAKİPOĞLU), Kâzım (Aksaray Milletvekili Musa Kâzım GÜREL), Mehmet, Muşta, Ahmet, Etem, Nuri, Hüseyin, Halis, İhsan, Ali, Aptullah	1911
Niğde Çiftçi ve Tüccar Bankası	100,000 Sermayesinin yarısından fazlası 1930'da Niğde İl Özel İdaresince satın alınmıştır.	Kurucuları: Miralay Galip Bey (Niğde Milletvekili Ali Galip YENEN) ile Borlu Müftüzade Halid Bey Yönetim Kurulu: Abidin (Başkan, Niğde Milletvekili Zeynel Abidin BAYHAN), Mustafa, Müfit, Ali Kemal, Emin, Kuddusî	1921
El'aziz İktisat Bankası	100,000	Yönetim Kurulu: Ahmet Şükrü Bey (Başkan)	1928
Ürgüp Zürra ve Tüccar Bankası	30,000	Kurucuları: Tüccar ve arazi sahipleri ile Ata Bey (Niğde Milletvekili Ataullah ATAY), Halid Hami (Niğde Milletvekili Halit MENGİ), Miralay Galip (Niğde Milletvekili Ali Galip YENEN), Ebubekir Hazım Bey (Niğde Milletvekili Ebubekir Hazım TEPEYRAN), Ürgüp Belediyesi, Ticaret Odası ve Muallimler Birliği. Yönetim Kurulu: İsmail Bey (Başkan)	1928
İstanbul Bankası	22,000	Kurucuları: Kemal Bey	1921

		Yönetim Kurulu: Kemal Bey (Başkan)	
Bor Esnaf Bankası	250,000	Kurucuları: Çolakzade Nuh Bey ile Halit Hüsnü Bey (Niğde Milletvekili Halit MENGİ) ve Bor'un ileri gelenlerinden on iki kişi	1928
Emniyet Sandığı	11,358,438 (Ziraat Bankası Nizamnamesi hükümlerine tabidir.)	Kurucuları: Mithat Paşa	1868
8. TÜRK SİGORTA ŞİRKETLERİ	Toplam: 3.176.000		
İttihadı Milli Sigorta Ş.	200,000	Yönetim Kurulu: Mahmut Bey (Başkan, <i>Siirt Milletvekili Mahmut SOYDAN</i>), Sorbiye (<i>Osmanlı Bankası Umum Müdürü</i>), Mahmut Celâl Bey (<i>İzmir Milletvekili Mahmut Celal BAYAR</i>), Mazhar Müfit Bey (<i>Denizli Milletvekili Ahmet Mazhar KANSU</i>), Mösyö M. J. Buasari, Av. Bilyoti, M. T. Patza, M. M. Kanani, Mösyü Kayserliyan, Mösyö Şor, Mösyö Piyos	1918
İstanbul Umum Sigorta Ş.	550,000	Kurucuları: Osmanlı Bankası Yönetim Kurulu: Mahmut Bey, Mösyö C. Marburco, A. Panciri, Necmettin Molla (<i>Kastamonu Milletvekili Mehmet Necmettin KOCATAŞ</i>), Mehmet Esat Paşa (<i>Mahmut Esat BÜLKAT</i>), M. Şuchelberg, V. Beso, A. Dandria, Alpasto, Piyacı, Metr Salem	1893/1918
Anadolu Türk Sigorta A.Ş.	500,000	Kurucuları: İş Bankası adına Yönetim Kurulu Başkanı Mahmut Bey (<i>Siirt Milletvekili Mahmut SOYDAN</i>), Genel Müdür Mahmut Celâl Bey (<i>İzmir</i>	1925

		<p><i>Milletvekili Mahmut Celal BAYAR</i>), İttihad-ı Milli Sigorta Şirketi adına Hasan Bey (<i>Trabzon Milletvekili Hasan Hüsnü SAKA</i>)</p> <p>Yönetim Kurulu: Mahmut Celal Bey (<i>İzmir Milletvekili Mahmut Celal BAYAR</i>), Fuat Bey (<i>Rize Milletvekili Ahmet Fuat BULCA</i>), Mahmut Bey (<i>Siirt Milletvekili Mahmut SOYDAN</i>), Salih Bey (<i>Yozgat Milletvekili Salih BOZOK</i>), Hakkı Şinasi Paşa (<i>İstanbul Milletvekili Şinasi EREL</i>), Edip Servet Bey (<i>İstanbul Milletvekili Edip Servet TÖR</i>), , Kâzım Bey, Kemal Bey</p>	
Şark Sigorta Şirketi	200,000	<p>Kurucuları: Hüseyin Kâzım Bey (<i>İttihat ve Terakki Fırkası Ticaret Nazırı Hüseyin Kazım KADRİ</i>) ve Avukatı Gad Franko, Sigortacı Vitali Hayım Kateti</p> <p>Yönetim Kurulu: Hüseyin Kâzım Bey (<i>Başkan, İttihat ve Terakki Fırkası Ticaret Nazırı Hüseyin Kazım KADRİ</i>), Dr. Arnaldo, dö Friciyesi, Tahsin Bey (<i>Erzurum Milletvekili Hasan Tahsin UZER</i>), Dr. Rasim Ferit Bey, Sezayi Ömer Bey, Covanninavya, Maks Ştanyer, İzodur Franko, Robert Kazeretto, Elia Arze</p>	1923
Türkiye Milli Sigorta Şirketi	176,000	<p>Kurucuları: Ahmet Mithat (<i>Anadolu Milli Mahsulat Şirketi Yönetim Kurulu Başkanı</i>) ve Hamit Bey (<i>Bank Osmani Yönetim Kurulu Üyesi</i>)</p> <p>Yönetim Kurulu: Ahmet Hamdi Bey (<i>Eski Ticaret</i></p>	1917

		<i>Müsteşarı), İzzet Bey (Trabzon Milletvekili İzzet Eyüboğlu), İhsan Namık Bey, Mösyö F. Baur, J. Nahsuicas, Mösyö F. Her, Mösyö Fernandez</i>	
Bozkurt Türkiye Umum Sigorta Ş.	250,000	Kurucuları: Nusret Sadullah (<i>Samsun Milletvekili Nusret Sadullah AYAŞLI</i>) ve Rumeli Şimendiferleri Yönetim Kurulu Üyesi Mümtaz, Ömer Lütfü ve Tevfik Paşazade Ali Nuri Bey	1926
Milli Sigorta Ş.	200,000	Yönetim Kurulu: Besim Ömer Paşa (Başkan, <i>Besim Ömer AKALIN</i>), Mehmet Hüsnü Bey, Vefik Bey, Hasan Alî Bey, Selahattin Bey (<i>Kocaeli Milletvekili Mehmet Selahattin ORER</i>), Ziya Bey, Gostay Kortu, Pol Andre, M. Hanri Kamon, Albert Mişel	Bilinmiyor
Emtea ve Yol Eşyası Avrupa Anonim Türk Sigorta Ş.	100,000	Yönetim Kurulu: Abdürrahman Bey (Başkan), Robert Chabert, Sezayi Bey, Bilyoti, Osman Vehbi Bey, Celâl Memduh Bey, Aleksandroviç	1924
İtimadı Milli Sigorta Ş.	500,000	Kurucuları: Kavalalı İbrahim Paşa çocukları, Kırzade Şevki ve ortakları, Asım Beyzade Nuri Bey (<i>Ticaret Birliği Yönetim Kurulu üyesi</i>), Halil Ali Kardeşler Şirketi, Mesut ve Mahdumları Sigorta Acentası (<i>İstanbul Ticaret Odası Yönetim Kurulu Üyesi</i>), Ermenak Ütüciyan, J. Salamon Efendi, Haydon Efendi.	1925
Güneş Sigorta Ş.	500,000	Kurucuları: Abdüllatif Safa (Eski Hariciye Nazırı) ve Selâh Cimcoz (<i>İstanbul Milletvekili Salah CİMCOZ</i>)	1925

		Yönetim Kurulu: Mehmet Nuri Bey (Başkan, <i>Kütahya Milletvekili Nuri CONKER</i>), Selâh Cimcoz Bey (<i>İstanbul Milletvekili Salah CİMCOZ</i>), Mustafa Bey, Albert Plegrina Efendi, Jozef Camba Efendi, Ermana Mentaski, Jozef Modyanof	
9. ŞEHİR VE BAYINDIRLIK ŞİRKETLERİ	Toplam: 37.392.708 +3.750.000 Fr.		
İstanbul Tramvay Ş.	27,000,000 İsviçre Fr. (10.800.000)	Yönetim Kurulu: Mösyö E. Vil (Başkan), Halit Ziya Bey (<i>Osmanlı Ayan Meclisi üyesi ve yazar Halit Ziya UŞAKLIGİL</i>), Mösyö J. Bribat, Mösyö D. Hoineman, İzzet Paşa, İzzet Melih Bey, Mösyö A. Ledaul, Necmettin Bey, Nuri Bey, Mösyö L. Pissard, Mösyö E. Salem, Reşit Saffet (<i>Kocaeli Milletvekili Reşit Saffet ATABİNEN</i>) ve Sezayî Beyler	1869
Tünel Ş.	165,000	Kurucuları: Société Financière de Transport et de l'Entreprise Industrielles adına Gavand	1911
Türk Anonim Elektrik Ş.	35,000,000 İsviçre Fr. (14.000.000)	Yönetim Kurulu: Mösyö Veyl (Başkan), Uşşakî zade Halit (<i>Osmanlı Ayan Meclisi üyesi ve yazar Halit Ziya UŞAKLIGİL</i>), Ziya Bey, Mösyö D. Hainmen, L. Despret, E. Salem, Müşir İzzet Paşa (<i>Ahmet İzzet FURGAÇ, İsmet İnönü'nün komutanı olan bu kişiyi CHP iktidarı atamıştır</i>), Feyzi Bey (<i>Diyarbakır Milletvekili Feyzi PİRİNÇÇİOĞLU</i>), Nuri, Reşat, Seyfî, Aynizade	1910

		Hasan Tahsin, İsmail Hakkı, Tefvik Ali, Mösyö A, Ledoulx, Mösyö A. De Uliman, Mösyö Cuinet, Y. Berriat	
İstanbul Su Ş.	880,000	Kurucuları: Ternu Bey, Sosyete Jeneral Otoman, Bank dö Konstantinopl, Mösyö Y. Kamanto, Bank Diskonto, Bank dö Pari Edeyenma Yönetim Kurulu: (Paris komitesi) : M. Crard (Başkan), M. Stern, M. dö Kamondo, M. Huttinceur, M. Verlhan, M. Pillitwil, M. Bouruet, M. Jeuen. (İstanbul komitesi): M. Ledouls (Başkan), Salem, Tefvik Bey, Muhtar Bey, Fernandez, M. Kostelnau	1887
Dersaadet-Beyoğlu ve Yeniköy Daireleri Gaz Ş.	440,000	İmtiyaz Sahibi: Oktav Bezanson, Lui Boer	1912
Dersaadet Telefon Ş.	440,000	İmtiyaz Sahibi: Maliye Nazırı Cavit Bey, Vestern Elektrik Kompani ve La Britiş Insulant Helsbi Kayls Limitet Kompani ve Kompani Fransez'den oluşan konsorsiyum ile Nasyonal Telefon Kompani Limitet Şirketi Yönetim Kurulu: Sir Aleksander, Sir Adam Block, Mr. Nikolas S., Elasks, İsmail Hakkı Bey, Hamdi Bey, Nazım İzzet Bey, Nuri Bey, J. V. Kidcsburg, Mr. B. Douclas Svatson, Mr. H. Lavvs Vveb, Mr. E. Veyli, Mr. Herold Mace	1911
Samsun Sahil Demiryolları T.A.Ş.	1,500,000	İmtiyaz Sahibi: Nemlizade Hamdi Oğulları Galip, Mitat, Celal, Sıtkı Beyler Yönetim Kurulu: Mühendis Mustafa	1924

		Bey (Başkan), Enver Esat Bey (<i>İzmir Milletvekili Ali Enver TEKAND</i>), Salih Zeki, İhsan Namık Bey, Şükrü Bey (<i>Canik Milletvekili Mehmet Şükrü FIRAT</i>)	
Üsküdar-Kadıköy Su Ş.	1,000,000	İmtiyaz Sahibi: Sıvacıyan Garabet Efendi	1889
Dersaadet Rıhtım Ş.	495,000	İmtiyaz Sahibi: Michael Paşa	1892
Üsküdar-Kısıklı Tramvay Ş.	1,000,000	İmtiyaz Sahibi: Evkaf Nezareti	1924
Ankara Elektrik T. A. Ş.	1,500,000	İmtiyaz Sahibi: Stettiner Chamatte-Fabrik A.G.	1928
Ankara Hava Gazı T.A.Ş.	1,500,000	İmtiyaz Sahibi: Stettiner Chamatte-Fabrik A.G.	1928
Urfa Şehri Elektrik T.A.Ş.	200,000	Bilinmiyor	Bilinmiyor
Konya Elektrik T. A. Ş.	500,000	Bu şirketin adı ve faaliyet alanı değiştirilmiş ve 1924'te <i>Konya Ahali Bankası</i> olmuştur	1918
Trabzon Elektrik T.A.Ş.	160,000	Kurucuları: Barutçuzade Ahmet, Kazarzade Hüseyin, Bekir Efendizade Hacı Rüştü, Nemlizade Sabri, Hacı Hami Bey ve arkadaşları. Yönetim Kurulu: Nemlizade Sabri Bey (Başkan), Çulhazade Hüseyin Bey, Hacı Rüştü, Hüseyin, Hacı Hami Münür, Hacı Ahmet, Temel Nücumî, Kemal Bey	1925
Malatya Teşebbüsâtı Sınaiye T.A.Ş.	400,000	Yönetim Kurulu: Münürzade Münür Bey (Başkan)	Bilinmiyor
İzmir Suları T. A. Ş.	3,750,000 Fr.	Kurucuları: Niyazi Bey Yönetim Kurulu: H. Duat, Konte de Mecus, A. de Coune, Dr. Ali Ağâh Bey	1894
İzmir ve Civarı Telefon T.A.Ş.	400,00	Kurucuları: İzmir Belediyesi ve Ericson Şirketi Yönetim Kurulu: Akarcalızade Mehmet Vehbi Bey, Süleyman	1927

		Ferit Bey, Mösyö Krok, Mösyö Rapa	
Çeşme Kaplıcaları T. A. Ş.	50,000	Bilinmiyor	Bilinmiyor
Haydarpaşa Liman Ş.	1,962,708	İmtiyaz Sahibi: Anadolu Demiryolu T.A.Ş	1908
10. İNHİSARLAR	Toplam: 3.750.000		
Barut, Mevaddı İnfılâkiye İnhisarı A.Ş.	1,500,000	Kurucuları : Cumhuriyet Hükümeti adına Maliye Vekili Mustafa Aptülhalık Bey (<i>Kângırı</i> <i>Milletvekili Mustafa</i> <i>Abdülhalik RENDA</i>), Oryantal Endüstüriel Monopolis Holding Ş., Ekpelozif Minelit Fransız Ş. (Merkezi Paris'te) , Lazot Fransa (Merkezi Paris'te) Yönetim Kurulu: Cemal Bey, Cemal Celâl Bey, Hasan Reşit Bey, Vahit Bey, Nihat Bey, Sarıcazade Şakir Bey, Vasfı bey, Mösyö Mute, M. M. Steg. (Yönetim Kurulunun yarıdan 1 fazlası Türk olmak şartıyla 11 üyeden oluşur)	1926
Av ve Revolver Fişekleri İnhisarı T.A.Ş.	500,000	Kurucuları: Cumhuriyet Hükümeti adına Maliye Vekili Mustafa Aptülhalık Bey (<i>Kângırı</i> <i>Milletvekili Mustafa</i> <i>Abdülhalik RENDA</i>), ve İbrahim Beyzade Lütfü Bey (<i>Siirt Milletvekili</i> <i>Mahmut SOYDAN'ın</i> <i>oğlu</i>), Oryantal Endüstüriel Monopolis Holding Şirketi, Eksplözifit Minelit Eransız Ş., Lazot Fransa Ş. Yönetim Kurulu: Cemal bey, Cemal Celâl Bey, Hasan Reşit Bey, Nihat Bey, Şakir Sarıcazade Bey, Vasfı Bey, Vahit Bey, Mösyö Mute, Mösyö Steg (Yönetim Kurulunun yarıdan 1 fazlası Türk olmak şartıyla 11	1927

		üyeden oluşur) Denetçi: Selah Cimcoz Bey (<i>İstanbul Milletvekili Selah CİMCOZ</i>), Ziya Bey, Zühtü Bey	
İstanbul Liman İşleri İnhisarı T. A. Ş.	500,000	Kurucuları: Sanayi ve Maadin Bankası, Türkiye İş Bankası, Türkiye Seyri Sefain İdaresi, Bahri Muamelat T.A.Ş, İstanbul Mavuna ve Salapuryacıları Tahmil ve Tahliye T.A.Ş. Yönetim Kurulu: Hamit Bey (Başkan), Osman Nuri Bey, Mustafa, Yakup, Etem İzzet, Şevket, Mehmet Ali Nasfet, Seffet İsmet	1925
İzmir Liman İşleri İnhisarı T.A.Ş.	1,000,000	Kurucuları: Sanayi ve Maadin Bankası, Türkiye İş Bankası, Türkiye Seyri Sefain İdaresi Yönetim Kurulu: Hulusi Bey (Başkan)	1926
Trabzon Liman İşleri İnhisarı T.A.Ş.	50,000	Bilinmiyor	1925
Mersin Liman İşleri İnhisarı T.A.Ş.	200,000	Kurucuları: Mersin, Tarsus, Adana Belediyeleri, Mersin Vilâyeti Hususî İdaresi (İl Özel İderasi), Mersin Ticaret Odası, Türkiye Seyri Sefain İdaresi	1925
TOPLAM ŞİRKET SAYISI: 183	TOPLAM SERMAYE: 88.804.777 Lira + 98.635.000 Fransız Fr.		

(Tarafımızca Hazırlanmış Tablo)

Ek 5: 1928 Yılında Faaliyeti Olmayan Türk Şirketlerinin Genel Görünümü

ŞİRKET İSİMLERİ	ŞİRKET SERMAYESİ	ŞİRKET KURUCULARI, İMTİYAZ SAHİPLERİ VE/VEYA YÖNETİCİLERİ	ŞİRKET KURULUŞ TARİHİ
Asya Bankası	100,000	Kurucuları: Hüseyin Naim Bey	1914
Altinyıldız Mensucat Ş.	150,000	Bilinmiyor	1918
Alat ve Edevatı Ziraie Ş.	50,000	Bilinmiyor	Bilinmiyor
Büyük Sulh Bira Fabrikaları	Bilinmiyor	Bilinmiyor	Bilinmiyor

Boğaziçi, Beykoz Parkı Ş.	132,000	Kurucuları: Reşit Bin İyaz Bey	1914
(Makri Köy) Bakırköy Sinema T.A.Ş	50,000	Kurucuları: Ziya Paşa	1924
Dersaadet Ziraat ve Ticaret T.A.Ş	50,000	Bilinmiyor	1916
Dersaadet Peynirci Teavün Ş.	25,000	Kurucuları: İstanbul Peynirci esnafı	1911
Düzce İtimat Ş.	20,000	Bilinmiyor	Bilinmiyor
Eskişehir Lületaş T.A.Ş	200,000	Bilinmiyor	Bilinmiyor
Emvali Gayri Menkule ve İkrazat Bankası	60,000	Kurucuları: Arif Paşazade Cemil Bey, İbrahim Cemal Paşa, Fuat Hulûsi, Ahmet Tevfik Yönetim Kurulu: Sedat Nuri, Selim Sabit, Dr. Fon Agyorn, Klayn Daytentaler, Vratimel	1914
Foçetin Değirmen ve Taş Ocakları	25,000	Kurucuları: İskeçeli Arif, Ahmet Hilmi, Kemalettin Salih, Muhsin Bey Yönetim Kurulu: Hediye Arif Hanım (Başkan), Fabrikatör Ahmet Hilmi, Kemalettin Salih, Hidayet Bey.	1926
İttihat Seyri Sefain Ş.	200,000	Kurucuları: Eyüp Sabri Bey, İsmail Beyzade Fuad Bey, Selanikli Kerim Beyzade Tevfik Bey, Giritli Ali Vafi, İbrahim Fikri ve İhsan Nami Bey	1911
İstera T.A.Ş	40,000	Bilinmiyor	1912
İstikbal Adana Pamuk Ş.	20,000	Kurucuları: Mösyö Marsel Piyer Oran, Halim Bey ve arkadaşları Yönetim Kurulu: Mösyö Filipar (Başkan)	1923
İzmir Çimento ve Levazımatı İnşaiye Ş.	44,000	Bilinmiyor	Bilinmiyor
İktisadi Tetkikat T.A.Ş	15,000	Bilinmiyor	Bilinmiyor
İmdat Ş.	1,000,000	Bilinmiyor	Bilinmiyor
Kozlu Kömür Madenleri T.A.Ş	30,000	Bilinmiyor	1914
Kütahya Çini İşleri T.A.Ş	100,000	Yönetim Kurulu: Nuri Bey (Kütahya Milletvekili Nuri CONKER) İzinli Üye : Sanayi ve Maadin bankası	1925
Kum ve Çakıl ve Nakliyatı	20,000	Bilinmiyor	1926

Bahriye Ş.			
Koru ve Yalvaç Hamamları T.A.Ş	Bilinmiyor	Bilinmiyor	Bilinmiyor
Karadeniz Ticaret ve Nakliyat T.A.Ş	100,000	Bilinmiyor	Bilinmiyor
Kovacak ve Efen Çukuru T.A.Ş	150,000	Bilinmiyor	Bilinmiyor
Karamürsel Ticaret T.A.Ş	10,000	Bilinmiyor	1927
Madeni Eşya Fabrikaları	100,000	Bilinmiyor	Bilinmiyor
Milli Orman ve İnşaatı Bahriye T.A.Ş	100,000	Bilinmiyor	1917
Mermer Taşı T.A.Ş	25,000	Bilinmiyor	Bilinmiyor
Metagom T.A.Ş	30,000	Bilinmiyor	Bilinmiyor
Milli Bakır ve Madeni Eşya Fabrikası Ş.	100,000	Kurucuları: Yoğurtçuzade İbrahim Bey, Bursalı Ahmet Bey ve arkadaşları	1926
Milli Bira ve Meşrubatı Külliye İnhisarı T.A.Ş	700,000	Bilinmiyor	1926
Mebdei Servet T.A.Ş.	25,000	Yönetim Kurulu: Mehmet Emin, İsak, Zülküfli, Arif, Kâmil Beyler	Bilinmiyor
Nakliyatı Umumiye T.A.Ş	50,000	Kurucuları: Mehmet Nazmi Bey	1916
Orman İşletme T.A.Ş	50,000	Bilinmiyor	1917
Sanayi Zeytiye ve Kimyeviye Ş.	200,000	Kurucuları: George Ralli Efendi Yönetim Kurulu: Edip Servet Bey (<i>İstanbul Milletvekili Edip Servet TÖR</i>), İbrahim Bey.	1920
Samsun Ticaret Ş.	60,000	Bilinmiyor	Bilinmiyor
Şirketi Hayriye Hamidiye	75,000	Bilinmiyor	Bilinmiyor
Şark Eşya Pazarı T.A.Ş	200,000	Bilinmiyor	Bilinmiyor
Türkiye Milli Bankası	1,000.000 £	Kurucuları: Sir Ernest Cassel İstanbul Heyeti: (yabancıların yanı sıra) Selah Cimcoz Bey (<i>İstanbul Milletvekili Salah CİMCOZ</i>), Osman Nizami Paşa, Nesim Mazelyah Efendi Denetçi: Reşit Saffet Bey (<i>Kocaeli Milletvekili Reşit Saffet ATABİNEN</i>)	1925
Ticaret ve Sanayi İnan Bankası	200,000	Kurucuları: Ataki Fuştarya/Akkaki Hoşnarya Efendi, Salâhattin Fevzi bey Yönetim Kurulu: Müsyö Jokof	1914
Teşebbusat-ı İktisadiye T.A.Ş	100,000	Bilinmiyor	1918
Türkiye Kibrit İnhisarı Ş.	1,200,000	Kurucuları: Monsieur	1925

		R. De Bodt	
Ticari ve Sınai T.A.Ş.	100,000	Yönetim Kurulu: Sezayi (Başkan), Mehmet Ali Nasfet, Ali Buçukzade Mehmet, Kudsi	1925
Türkiye Neft Madenleri Ş.	1,000,000	Bilinmiyor	Bilinmiyor
Türkiye Deri Fabrikaları Ş.	100,000	Bilinmiyor	Bilinmiyor
Turmak Türk Makedonya Tütünleri Ş.	300,000	Bilinmiyor	Bilinmiyor
Trabzon Türk Mensucat Ş.	150,000	Kurucuları: Ticaret Bakanlığı	1926
Ulu Bey Ticaret Ş.	20,000	Bilinmiyor	Bilinmiyor
Yalova Ticaret ve Sanayi Ş.	130,000	Bilinmiyor	Bilinmiyor
TOPLAM ŞİRKET SAYISI: 49	TOPLAM SERMAYE: 7.606.000 Lira + 1.000.000 £		

(Tarafımızca Hazırlanmış Tablo)

Ek 6: Osmanlı Tebaası Mensubu Sermaye Sınıfının Şirketler Nezdinde Temsili (1919 Öncesi)

(Tarafımızca Hazırlanmış Tablo)